

ІСТОРИЧНІ ЗАПИСКИ: Збірник наукових праць

Випуск 40

Засновано у 2004 році

Вихід із друку - чотири рази на рік

Засновник Східноукраїнський національний

університет імені Володимира Даля

Журнал зареєстровано Міністерством України у справах преси та інформації

Свідоцтво про державну реєстрацію серія КВ № 8312 від 14.01.2004 р.

Журнал включено до Переліків наукових фахових видань України (Бюл. ВАК № 11, 2009 р., № 1-05/4), в яких можуть публікуватися результати дисертаційних робіт на здобуття наукових ступенів доктора і кандидата історичних наук.

Журнал зареєстровано в ISSN International Centre (лист від 21.03.2011 р.) №2222-0380

Головна редакційна колегія:

Головний редактор - **Михайлюк В.П.**, доктор історичних наук; заступник головного редактора, відповідальний секретар - **Д'яконіхін А.В.**, кандидат історичних наук; технічний секретар - **Бельдюгіна І.Ю.**, аспірант.

Редакційна колегія

Асаул А.М., доктор економічних наук (РФ), **Баригін І.М.**, доктор політичних наук (РФ), **Біловолов Ю.Г.**, доктор історичних наук (Україна), **Вергунов В.А.**, доктор сільськогосподарських наук (Україна), **Войтович Л.В.**, доктор історичних наук (Україна), **Добров П.В.**, доктор історичних наук (Україна), **Довжук І.В.**, доктор історичних наук (Україна), **Дьомін О.Б.**, доктор історичних наук (Україна), **Євдокимов М.О.**, доктор історичних наук (Україна), **Єліна О.Ю.**, доктор історичних наук (РФ), **Єрхов Г.П.**, доктор історичних наук (Україна), **Зеленов Є.А.**, доктор педагогічних наук (Україна), **Каденюк О.С.**, доктор історичних наук (Україна), **Крапівін О.В.**, доктор історичних наук (Україна), **Коцур В.П.**, академік НАПН України, доктор історичних наук (Україна), **Мадь Я.**, доктор сільськогосподарських наук (Угорщина), **Мерфі Н.**, докторант (США), **Пилипчук О.Я.**, доктор біологічних наук (Україна), **Пронь С.В.**, доктор історичних наук (Україна), **Санжаров С.М.**, доктор історичних наук (Україна), **Сергієнко Ю.Г.**, доктор історичних наук (Україна), **Ульшин В.О.**, доктор технічних наук (Україна), **Фомін А.І.**, доктор історичних наук (Україна), **Чернявський Г.Й.**, доктор історичних наук (США).

Історичні записки: Збірник наукових праць / Гол. ред. В.П. Михайлюк. - Луганськ: Вид-во СНУ ім. В.Даля, 2013. - Випуск 40. - 257 с.

У збірнику публікуються праці, що висвітлюють найбільш актуальні проблеми історії України, всесвітньої історії, історії освіти, науки і техніки.

Рекомендовано до друку *Вченою радою Східноукраїнського національного університету імені Володимира Даля (протокол № 7 від "10" грудня 2013 р.).*

Матеріали номера друкуються мовою оригіналу.

© Редакційна колегія, 2013

© Автори статей, 2013

© Східноукраїнський національний університет імені Володимира Даля, 2013

СТАТТІ

УДК 94:351.862(47+57) «1928/1941»

ТЕОРЕТИЧНІ ТА ОРГАНІЗАЦІЙНІ ЗАСАДИ ОБОРОННО – МАСОВОЇ РОБОТИ В СРСР ТА УСРР (УРСР) В РОКИ МІЖВОЄННИХ П'ЯТИРІЧОК

Алієва Ельміра Бахрамівна, аспірант кафедри історії України
Донецького національного університету.

Анотація

В статті «Теоретичні та організаційні засади оборонно – масової роботи в СРСР та УСРР (УРСР) в роки міжвоєнних п'ятирічок» автором зроблена спроба якомога об'єктивно та докладно проаналізувати основні складові, що сформували радянську систему оборонно – масової роботи, до яких слід віднести: законодавчі акти різних рівнів стосовно військово – патріотичного навчання цивільного населення та системи комплектування Збройних Сил, позиції керівників Радянської держави, які безпосередньо впливали на розвиток оборонно – масової роботи в країні, беручи за основу аксіому, що зовнішньополітична ситуація періоду передвоєнних п'ятирічок навколо СРСР та внутрішньодержавні процеси також вносили свої корективи в становлення військово – патріотичного виховання громадян

Ключові слова: *оборонно – масова робота, військово – патріотичне виховання, «Товариство сприяння обороні, авіаційному та хімічному будівництву», п'ятирічка, Комуністична партія.*

ВСТУП

Перед українською державою на початку ХХІ ст. постало надзвичайно актуальне завдання стратегічного характеру, що полягає у вихованні в населенні здорового патріотизму, готовності словом і ділом захищати Батьківщину, здатності пишати своєю національною приналежністю для чого Вітчизняна історія дає надзвичайно багатий матеріал.

Становлення та формування масштабного оборонно – масового руху відбулось в роки передвоєнних п'ятирічок, тому даний період і буде знаходитись в центрі нашої дослідницької уваги.

РЕЗУЛЬТАТИ (основний текст роботи)

Неупереджене вивчення та об'єктивне осмислення позитивного і негативного досвіду радянської оборонно – масової роботи в роки перших п'ятирічок, її організаційно – теоретичних основ, що втілились в рішеннях партійних, владних та громадських організацій, в доктринах, розроблених політичними, військовими керівниками Радянської держави, представляє не тільки науковий інтерес, але має суттєве практичне значення. За умов подальшої розробки теми, досвід минулих поколінь, звісно ж, з «відсівом»

зайвих негативних аспектів, може стати основою державної програми військово – патріотичного виховання населення України.

В історіографії досліджуваної проблеми можна виділити три традиційні етапи: перший – кінець 1920-х – середина 1950-х рр., другий – середина 50 - х – перша половина 80-х рр. ХХ ст., третій, сучасний етап – починається з 1985 р. і триває дотепер. Ця схема збігається з періодизацією вітчизняної історичної науки в цілому і відповідає головним етапам історичного розвитку нашої держави.

Наприкінці 20-х – 40-х рр. ХХ ст. світ побачили книжки, брошури і статті, в яких була зроблена спроба розкрити практичні питання організації оборонно – масової роботи, підкреслити «визначальну роль» Комуністичної партії і Генерального секретаря ЦК ВКП(б) Й. Сталіна в цій справі [1].

Науковці періоду так званої «хрущовської відлиги» продовжували акцентувати увагу на провідній ролі правлячої партії в налагодженні оборонно – масової роботи в міжвоєнний період та закривати очі на недоліки в її діяльності [2]. Початок третього періоду історіографії оборонно – масової роботи поклав Квітневий (1985 р.) Пленум ЦК КПРС. На новому рівні почали розроблятися проблеми оборонно – масової роботи в СРСР та УРСР в роки довоєнних п'ятирічок [3].

На початку 2000-х рр. проблема оборонно – масової роботи та військово – патріотичного виховання цивільного населення Радянського союзу опинились в центрі уваги низки російських істориків Дудіча І.С., Могутнова А.В., Теплухіна В.В., які досліджували цю проблематику в межах певних регіонів Російської Федерації (Смоленської, Орловської області, території Південного Зауралля та ін.) [4].

Отже, проаналізувавши вищезгаданий історіографічний доробок, можна дійти до висновку, що тема оборонно – масової роботи 20-х – 30-х рр. ХХ ст. хоча й досліджувалася вітчизняними науковцями, але, була розроблена дещо фрагментарно та довгий час знаходилась в тіні інших більш «масштабних» тем. Актуальність проблеми, а також відсутність спеціальної праці з названої теми зумовили її вибір як предмету дослідження.

Метою нашого дослідження є окреслення основних рис державної політики радянської влади стосовно оборонно – масової роботи, що знайшла своє відображення в низці постанов правлячої Комуністичної партії, у відповідних статтях Конституцій, різноманітних законах та промовах впливових партійних і військових діячів.

Зародженню системи оборонно – масової роботи в міжвоєнний період слід вбачати, як у тогочасному зовнішньополітичному становищі, що склалося у світі, так і у специфіці внутрішнього розвитку СРСР.

На розробку теоретично – організаційних засад оборонної політики Радянського Союзу впливала атмосфера постійно відчутної військової загрози, що неначе «носилася в повітрі». Як декларував VI конгрес Комінтерну (липень – вересень 1928 р.), «основна тенденція в політиці світової буржуазії – це підготовка війни проти СРСР» [5,с.476]. Збройні конфлікти на Сході з Китаєм у 1929 р. та з японською армією 1938 р. на озері Хасан поєднувалися

напруженням у відносинах з країнами «західних демократій», зокрема у 1927 р. були розірвані дипломатичні відносини з Англією. По всій країні відбувались мітинги, під час яких громадяни заявляли про свою готовність дати відсіч англійським та будь – яким іншим «імперіалістам», збирали гроші у фонд «Наша відповідь Чемберлену». Одразу після цих подій при органах місцевої влади були створені ради сприяння допризовній загальновійськовій підготовці.

Відразу після приходу до влади в Німеччині націонал – соціалістичної партії Й.В.° Сталін на XVII – у з'їзді ВКП °(б), (26 січня – 10 лютого 1934 р.), наголошував, що хоча «ми далекі від того, щоб захоплюватися фашистським режимом в Німеччині, але справа тут не у фашизмі, бо фашизм, наприклад в Італії, не завадив СРСР встановити найкращі відносини з цією країною» [6, с.13]. Лише деякі представники радянської правлячої верхівки розуміли всю небезпеку загрози з націонал – соціалістами. Їх аргументи в результаті перемогли: на VII-у з'їзді Рад СРСР (28 січня — 6 лютого 1935 р.) була прийнята постанова такого змісту: «німецький фашизм став відкрито підготовляти війну з метою насильницького перегляду кордонів європейських держав на користь Німеччини. Це створило в центрі Європи ще один осередок війни» [7,с.134].

XVIII з'їзд ВКП °(б) в березні 1939 р. чітко визначив, що ймовірним супротивником в майбутній війні проти СРСР буде німецький фашизм. [8, с.12 - 13]. Враховуючи загрозу нападу ззовні, з'їзд відзначив, що вся ідеологічна та виховна робота в країні повинна бути спрямована на підвищення мобілізаційної готовності цивільного населення, на зміцнення економічної та оборонної могутності держави, на розвиток і культивування радянського патріотизму.

Загальним висновком щодо міжнародного положення СРСР може стати красномовна цитата з журналу «Більшовик»: «Нова світова війна ще не почалася, але вже склалися основні осередки військової небезпеки: на Далекому Сході – в зоні Японії, в Центральній Європі – в зоні Німеччини. Ці вогнища вже палають вогнем війни: у Східній Азії – проти Китаю, на крайньому південному заході Європи – проти Іспанської республіки» [9].

Отже, на загальний стан оборонно – масової роботи з населенням в міжвоєнні роки не могли не вплинути бурхливі події на світовій арені, що робили СРСР подібним до солдата, який цілодобово знаходиться в стані бойової готовності, не знаючи з якого боку чекати удару.

Все ж таки, вирішальний вплив на стан оборонно – масової роботи чинили не стільки зовнішньополітичні обставини, скільки загальна внутрішня ситуація в країні. Оборонно – масова робота ґрунтувалась на основі втілення в життя саме Сталінської концепції соціалізму, центральне місце в якій належало індустріалізації країни. В роки довоєнних п'ятирічок промисловість забезпечувала Збройні Сили танками, літаками, артилерійськими системами, транспортними засобами. Але у зв'язку з різким збільшенням чисельності Червоної Армії, з 1433 тис. осіб у 1937 р. до 4207000 в 1941 р. державі не вдавалося повністю забезпечити власну армію [10, С.234]. В останньому передвоєнному році для укомплектування танкових з'єднань не вистачало 12,5

тис. середніх і важких танків, 43 тис. тракторів, 300 тис. автомобілів. Нових літаків і танків в цілому по країні було не більше 20% [11].

Щодо законодавчих, системоформуючих засад, то їх витoki і орієнтири були закладені в низці програмних документів Комуністичної партії, що сягали ще дореволюційного періоду («Перша програма РСДРП» 1903 р., Резолюції Всеросійської конференції фронтових і тилових військових організацій РСДРП (б) «Про загальне озброєння народу» і «Про демократизацію армії» червень – липень 1917 р.). Головним мотивом цих документів була ідея заміни кадрової армії, що була, на думку більшовиків, «засобом класового панування буржуазії», загальним озброєнням народу [12, с. 4].

«Декларація прав трудящого і експлуатованого народу» (3 січня 1918 р.) визначила основні принципи побудови Червоної Армії, як армії класової, комплектуваною з добровольців – трудящих. Але жорсткі реалії лютого 1918 р. та військова інтервенція німецької армії змусили відмовитися від принципу добровільності. 21 лютого 1918 р. декретом РНК «Соціалістична вітчизна в небезпеці!» була оголошена загальна мобілізація трудящих до лав Червоної Армії. Резолюція про ратифікацію Брестського договору 15 березня 1918 р., яку затвердив IV Надзвичайний Всеросійський з'їзд Рад визнав «безумовним обов'язком всіх трудящих мас напружити сили для підвищення обороноздатності нашої країни, для відтворення її військової могутності на засадах соціалістичної міліції та загального навчання всіх підлітків і дорослих громадян військовим знанням і військовій справі» [13, с. 151].

Логічним продовженням цих заходів стало прийняття ВЦВК 22 квітня 1918 р. декрету «Про обов'язкове навчання військовому мистецтву», що запроваджував систему Всеобуча без відриву від виробництва для громадян країни [14]. По суті, це і слугувало стартом політики оборонно – масової роботи в історії Радянського Союзу. Система військової підготовки була визначена цим документом, як класово орієнтована, бо доступ до неї мали виключно робітники та незаможні селяни.

В подальшому, протягом 1924 – 1928 рр. відбулась військова реформа, спричинена господарсько – політичними труднощами і серйозними недоліками в роботі військового відомства. Змістом її став перехід до змішаної системи будівництва армії на основі поєднання невеликого за чисельністю кадрового компоненту і територіально – міліційних формувань, передбачених у рішеннях IX і X з'їздів РКП (б). Велика ставка робилася на всеохоплююче військово-навчання трудящих.

18 вересня 1925 р. ЦВК і РНК СРСР ухвалили закон «Про обов'язкову військову службу», що підкреслював суворо класовий характер армії, комплектування Збройних Сил і навчання військовій справі громадян мало здійснюватися на основі загальної військової служби громадян чоловічої статі від 19 до 40 років включно [15].

Важливу роль у розгортанні оборонно – масової роботи зіграли рішення XVIII з'їзду ВКП(б), що відбувся в березні 1939 р. З'їзд поставив завдання перед органами влади всіх рівнів всіляко зміцнювати обороноздатність країни,

підвищувати рівень всієї військово – патріотичної підготовки трудящих, в першу чергу молодого покоління [16,с. 674].

Цікаво проаналізувати погляди на проблему оборонно – масової роботи Й.В. °Сталіна, який після грудневого пленуму ЦК ВКП °(б) 1927 °р. і протягом двох з половиною десятиліть фактично одноосібно очолював партійно – державну владу в країні і визначав всю її внутрішню і зовнішню політику. Й. Сталін пов'язував військово підготовку населення зі зміцненням економічної могутності країни. Й.В. °Сталін також пропагував ідею всенародного характеру захисту держави і стверджував, що «справа зміцнення оборони Радянської країни є справою всіх трудящих» [17, с.220].

Маршал Радянського Союзу, К.Є.° Ворошилов, справедливо зазначав у промові на мітингу в Києві 16 вересня 1936 °р. : «Війна тепер буде, товариші, дуже грізною, дуже жорстокою, із застосуванням найстрашніших, небачених досі ніде й ніколи в світі засобів...Тому ми повинні готуватися, і не тільки ми, Робітничо – Селянська Червона Армія, але й ви всі, всі трудящі». На жаль, історія підтвердила наскільки пророчими були його слова [18,с.656]. Щодо безпосередньої підготовки населення, до захисту Батьківщини, то К.Є. °Ворошилов акцентував увагу на необхідності єднанні армії і народу в цій справі. Він відзначав, що «...цей зв'язок, цю змичку ми можемо, повинні і зобов'язані поглиблювати далі. Потрібно тепер змичку перетворити на дружбу, перетворити на братерське єднання з робітничо – селянськими масами» [18, с.79]. В статті «Тиждень оборони», яка була опублікована в «Правді» 17 липня 1927 °р., Клим Єфремович робив наголос на класовому підході до оборонно – масової та допризовної підготовки населення, закликав низові осередки ТСОАВІАХІМа рішуче вести боротьбу зі спробами «куркулів сіяти паніку і поширювати неправдиві чутки про війну» [18,с.345].

М.М. °Тухачевський, Маршал Радянського Союзу, в 1926 °р. виступив з доповіддю «Організація підготовки країни до оборони (воєнізація країни)», де поняття «воєнізація» поширювалося до масштабів сучасного поняття «мобілізаційна готовність суспільства» [19,с.315]. Пристосування всієї країни до виконання завдань оборони він називав воєнізацією. На його думку, завданнями воєнізації були: підготовка до можливості розгортання і озброєння багатомільйонної армії та забезпечення найбільш безболісного переходу країни на військові рейки у разі війни. Обговорення доповіді виявило, що більшість управлінь РСЧА трактували воєнізацію, як роботу по військовому навчанню і патріотичному вихованню населення, важливу роль в якій покликані були зіграти масові громадські організації [19,с.264].

Визначаючим фактором, що зумовив масштабне розгортання оборонно – масових заходів в передвоєнні роки був ентузіазм радянських людей, який проявлявся і в трудовій діяльності, і в підготовці до захисту країни. Заради справедливості необхідно визнати, що його інколи породжував банальний страх, який призводив до демонстрації показної єдності у безперечному схваленні всіх дій правлячої партії, готовності долучитись до всіх ініційованих нею заходів, навіть якщо внутрішні переконання та бажання людини йшли в розріз з ними.

ВИСНОВКИ ТА НАПРЯМИ ПОДАЛЬШИХ ДОСЛІДЖЕНЬ

Таким чином, зародження і становлення в СРСР оборонно – масової роботи стало об'єктивною необхідністю, пов'язаною з внутрішніми процесами в країні та її зовнішньополітичним оточення, організаційні засади та теоретичне підґрунття оборонно – масової роботи були обумовлені програмними положеннями правлячої Комуністичної партії, уявленнями її керівників про роль і характер армії, що знайшли юридичне закріплення у відповідних статтях радянських Конституцій, законів про військовий обов'язок і в інших законодавчих документах.

Література

1.Ещин Д., Цейтлин Л. Физкультура на новом пути и задачи комсомола. / Д. Ещин, Л. Цейтлин. – М.: Молодая гвардия, 1930. – 123 с.; Семашко Н. Советы, крепите оборону страны. / Н. Семашко. – М.: Партиздат, 1932. – 95 с. ; Брайнин Л.М., Розенблит С.Л. Советы в подготовке к очередному призыву в РККА. / Л.М. Брайнин, С.Л. Розенблит. – Киев, 1934. – 229 с.; Леонтьев Б. Вооруженный народ. / Б. Леонтьев. - М.: Изд-во Осоавиахима СССР, 1936. – 156 с.; Глуховский С. Массовая оборонная работа профсоюзов. / С. Глуховский - М.:Профиздат, 1941. – 167 с.

2.Сююкина Е.А. Борьба КПСС за подготовку страны к активной обороне в довоенные пятилетки. / Е.А. Сююкина: автореферат на здобуття наук. Ступеня канд. іст. наук - М., 1954; Бочин Н. Всесоюзное добровольное общество содействия армии, авиации и флоту (ДОСААФ СССР). / Н. Бочин. – М.: Изд-во ДОСААФ СССР, 1953. – 189 с.; Борьба партии за завершение социалистической реконструкции народного хозяйства. Победа социализма в СССР. 1933 – 1937 гг. // Сборник документов. – М.: Политиздат, 1961. – 367 с.; Губанов Н.И. Отечество и патриотизм. / Н.И. Губанов. - М.:Госполитиздат, 1960. – 290 с; Зверев В.Ю. Некоторые вопросы военно-патриотической работы среди трудящихся // Военно-исторический журнал. 1967. № 3. – С. 33-44.

3.Калинов В.В. Деятельность Московской городской партийной организации по усилению оборонно-массовой работы среди трудящихся в годы второй пятилетки. / В.В. Калинов. - М.: Изд-во МГУ им. М.В. Ломоносова, 1988. – 156 с.; Военно-патриотическое воспитание молодежи: проблемы и опыт [Сборник] // Сост. Ю.И. Дерюгин. – М.:Патриот, 1991. – 231 с.

4.Дудич И.С. Деятельность государственных органов и общественно-политических организаций по подготовке молодежи к защите Родины во второй половине 1930-х – июне 1941 годов. (На примере Смоленской, Калининской и Орловской областей) / И.С. Дудич: диссертация на соискание ученой степени кандидата исторических наук. – Москва, 2009; Могутнов А.В. Оборонно-массовая работа государственных органов и общественнх организаций Южного Зауралья в межвоенный период и в годы Второй мировой войны (1920-е – 1945 гг.) / А.В. Могутнов : диссертация на соискание ученой степени кандидата исторических наук. – Челябинск, 2011; Теплухин В.В. Оборонно-массовая работа партийно-советских органов и общественных организаций с населением Иркутской области в 1920-х – 1941 гг. / В.В.

Теплухин: диссертация на соискание ученой степени кандидата исторических наук. – Иркутск, 2011.

5. Новейшая история Отечества. Т.1.: Учебн. для студ. высш. учеб. заведений / Под. ред. А.Ф. Киселева, Э.М. Щагина. – 2-е изд., испр. и доп. – М.: Гуманит.изд. центр ВЛАДОС, 2002. – 496 с.

6. XVII съезд ВКП(б) // Стеногр. отчет. – М.: Партиздат, 1934. – 189 с.

7. Съезды Советов СССР в постановлениях и резолюциях. – М.: «Издательство Верховного Совета РСФСР», 1939. – 234 с.

8. XVIII съезд ВКП(б) // Стеногр. отчет. – М.: Политиздат, 1939. – 192 с.

9. Большевик. – 1937. – №15. – С.1.

10. 50 лет Вооруженных Сил СССР. – М.: Политиздат, 1967. – 568 с.

11. Волкогонов, Д. Накануне войны / Дмитрий Волкогонов // Правда. – 1988. – 20 июня. С.9 – 10.

12. КПСС в резолюциях и решениях съездов, конференций и пленумов ЦК. Издание 7-е. Часть I. – М.: Госполитиздат, 1954. – 578 с.

13. История Коммунистической партии Советского Союза. Том 3, кн. 1. М., 1967. – 779 с.

14. Декреты Советской власти. Том II. М., 1957. – С. 151.

15. История КПСС. Том 4, кн.1. М., 1970. – С.404.

16. XVIII съезд ВКП(б). 10-21 марта 1939 г.: Стенографический отчет. – М., 1939. – 192 с.

17. Сталин И.В. Ленинградскому Осоавиахиму // Сочинения: В 13 т. – М.: Госполитиздат, 1949. – Т. 11. – С. 219.

18. Ворошилов К.Е. Статьи и речи. / К.Е. Ворошилов. – М.: Партиздат ЦК ВКП(б), 1937. – 668 с.

19. Тухачевский М.Н. Избранные произведения. Т. 1. (1919-1927 гг.) / М.Н. Тухачевский. – М.: Воениздат, 1964. – 321 с.

Алиева Э.Б. ТЕОРЕТИЧЕСКИЕ И ОРГАНИЗАЦИОННЫЕ ОСНОВЫ ОБОРОННО – МАССОВОЙ РАБОТЫ В СССР И УССР В ГОДЫ ПЕРВЫХ ПЯТИЛЕТОК.

В статье «Теоретические и организационные основы оборонно – массовой работы в СССР и УССР в годы межвоенных пятилеток» автором предпринята попытка как можно объективнее и подробнее проанализировать основные составляющие, которые сформировали советскую систему оборонно – массовой работы, к коим следует отнести: законодательные акты различных уровней касающиеся военно – патриотического обучения гражданского и системы комплектования Вооруженных Сил, позиции руководителей Советского государства, которые непосредственно влияли на развитие оборонно – массовой работы в стране, основываясь на аксиоме, что внешнеполитическая ситуация, сложившаяся в годы предвоенных пятилеток вокруг СССР и процессы внутри государства также вносили свои коррективы в становление военно – патриотического воспитания граждан.

Ключевые слова: оборонно - массовая работа, военно - патриотическое воспитание, «Общество содействия обороне, авиационному и химическому строительству», пятилетка, Коммунистическая партия.

Alieva E.B. THEORETICAL AND ORGANIZATIONAL PRINCIPLES OF THE SOVIET MILITARY - MASS WORK DURING THE INTERWAR FIVE – YEAR PLANS.

In the article «Theoretical and organizational principles of defense – mass work in the Soviet Union during the interwar five – year plans» the author attempts to analyze fairly and thoroughly the most important basic elements that formed Soviet system of defense – mass work, which include: legislative acts at different levels in relation to the military – patriotic training of civilian and Armed Forces, positions of Soviet state leaders, which directly influenced on the development of the military work in the country, taking as a basis such axiom: foreign political situation prevailed during the studied period around the Soviet Union and processes within the state also made adjustments to the establishment of the military – patriotic education of citizens.

In the article the author came to conclusion that the emergence and development of the Soviet defense – mass work has become an objective necessity related to the internal processes in the country and its foreign environment. Organizational principles and theoretical subsoil of the defense – mass were developed due to the notions ruling Communist Party and its representations leaders about the character of the army, taking legal consolidation in the relevant articles of the Soviet Constitution, laws on military duty and other legislative documents.

Keywords: military - mass work, military – patriotic up – bringing, «Society for promotion defense, aviation and chemical building», five – year plan, the Communist party .

REFERENCES

1.Eshchin D., Tseytlin L. Physical culture on a new way and Komsomol tasks. / D. Eshchin, L.Tseytlin. – M.: Young guard, 1930. – 123 pages; Semashko N. Sovety, you fix country defense. / N. Semashko. – M.: Partizdat, 1932. – 95 pages; Braynin L.M. Page Rozenblit. L. Sovety in preparation for the next appeal in RKKA. / L.M. Braynin, S.L. Rozenblit. – Kiev, 1934. – 229 pages; Leontyev B. The armed people. / B. Loyentyev. – M.: Publishing house of Osoaviakhim of the USSR, 1936. – 156 pages; Glukhovsky Page. Mass defensive work of labor unions. / Page Glukhovsky – M.:Профиздат, 1941. – 167 pages.

2.Syuukina E.A. CPSU fight for preparation of the country for active defense in pre-war five – years periods. / E.A. Syuukina. – M., 1954; Bochin N. All – Union volunteer society of assistance of army, aircraft and to fleet (DOSAAF of the USSR). / N. Bochin. – M.: Publishing house of DOSAAF of the USSR, 1953. – 189 pages; Party Fight for completion of socialist reconstruction of a national economy. Socialism victory in the USSR. 1933 – 1937 // Collection of documents. – M.: Politizdat, 1961. – 367 pages; Gubanov N.I. Fatherland and patriotism. / N.I.

Gubanov. – M.: Gospolitizdat, 1960. – 290 p.; Zverev V.Yu. Some questions of military patriotic work among workers // The Military and historical magazine. 1967. No. 3. – Page 33 – 44.

3.Kalinov V.V. Activities of the Moscow city party organization for strengthening of defensive and mass work among workers in days of the second five – years period. / V.V.Kalinov. – M.: Moscow State University publishing house of M.B. of Lomonosov, 1988. – 156 pages; Military patriotic education of youth: problems and experience [Collection] // Sost. Yu.I. Deryugin. – M.:Patriot, 1991. – 231 pages.

4.Dudic I.S. Activity of government bodies and public the political organizations on preparation of youth for protection of the Homeland in the second half of the 1930th - June, 1941. (On the example of Smolensk, Kalinin and Ural areas) / I.S. Dudic: the thesis on competition of a scientific degree of the candidate of historical sciences. – Moscow, 2009; Mogutnov A.V. Defensive and mass work of government bodies and общественных Youzhny Zauralya's organizations during the intermilitary period and in the years of World War II (the 1920th – 1945) / A.V. Mogutnov: the thesis on competition of a scientific degree of the candidate of historical sciences. – Chelyabinsk, 2011; Teplukhin V.V. Defensive and mass work of the party and Soviet bodies and public organizations with the population of the Irkutsk region in 1920-h-1941/Century of V. Teplukhin: the thesis on competition of a scientific degree of the candidate of historical sciences. – Irkutsk, 2011.

5.The contemporary history of the Fatherland. T.1.: Uchebn. for the student. высш. studies. institutions / Under. edition of A.F. Kiselyov, E.M. Shchagina. – 2nd prod. испр. and additional – M: Gumanit. Izd. VLADOS center, 2002. – 496 pages.

6. XVII congress of VKP // Stenogr. report. – M.: Partizdat, 1934. –189 pages.

7.Congresses of Councils of the USSR in resolutions and resolutions. – M.: «Publishing house of the Supreme Council of RSFSR», 1939. – 234 p.

8.XVIII congress of VKP // Stenogr. report. - M: Politizdat, 1939. – 192 p.

9.Bolshevik. – 1937 . – No. 15. – P.I.

10.50 years of Armed forces of the USSR. - M: Politizdat, 1967. – 568 p.

11.Volkogonov, D. Nakanune war / Dmitry Volkogonov // Truth. – 1988 . – June 20. Pages 9 – 10.

12.CPSU in resolutions and solutions of congresses, conferences and Central Committee plenums. Edition 7-e. Part I. – M.: Gospolitizdat, 1954. – 578 p.

13.History of Communist party of the Soviet Union. Volume 3, book 1. M, 1967. – 779 pages.

14.Decrees of the Soviet power. Volume II. – M., 1957. – Page 151.

15.History CPSU. Volume 3, book 2. – M., 1968. - Page 101.

16.XVIII VKP congress. March 10 – 21, 1939: Verbatim record. – M., 1939. – 192 p.

17.Stalin Y.V. To the Leningrad Osoaviakhim//Compositions: In 13 t. - M: Gospolitizdat, 1949. – T. 11 . – Page 219.

18.Voroshilov K.E. Articles and speeches. / K.E.Voroshilov. - M: Partizdat of VKP Central Committee, 1937. – 668 p.

19. Tukhachevsky M. N. The chosen works. T. 1 . (1919-1927) / M. N. Tukhachevsky. – М.: Voenizdat, 1964. – 321с.

Рецензент: **Крапівін О.В.**, доктор історичних наук.

Стаття подана
01.12.2013

УДК 930.1(477.6)

СОЦІАЛЬНО-ВИРОБНИЧА СФЕРА ДОНБАСУ ПЕРІОДУ 20-Х РР. XX СТ. У СУЧАСНІЙ ІСТОРІОГРАФІЇ

Барабаш Юлія Василівна, к.і.н., докторант кафедри архівознавства і суспільно-правових наук СНУ ім. В.Даля (м. Луганськ).

Анотація

У статті здійснено спробу проаналізувати сучасну історіографію з історії соціально-виробничої сфери Донбасу у 1920-х рр. Стаття висвітлює праці науковців періоду 1990-х та 2000-х рр., серед яких – дисертації, монографії, історичні нариси, наукові статті та підручники. Встановлено, що за роки незалежності з'явилася кількість видань, супроводжуваних новими поглядами на соціально-економічний розвиток Донбасу у 1920-х рр., позбавлених ідеологічної запрограмованості.

Ключові слова: *соціально-виробнича сфера, влада, робітниче населення, сучасна історіографія, Донбас.*

ВСТУП

У науковому просторі дослідження соціально-економічних проблем періоду 20-х років минулого століття у стратегічному промисловому центрі – Донбасі становить значний інтерес. Проблеми регіональної політики минулого набувають особливої актуальності у сучасній історичній науці. При цьому акцент робиться і на розумінні психологічної та соціальної природи історичного джерела, що є вкрай важливим при дослідженні людинознавчої історії в ареалі інтерпретації проблем повсякденності. Але поки що не підготовлено жодної праці, яка б об'єктивно та всебічно розглядала розвиток соціально-виробничої сфери в Донбасі у 1920-х рр., акумулюючи рецепцію методів радянської епохи (дихотомія підходів за тематичним чи хронологічним розподілом історіографічних праць, сформованих на ідеологічному підґрунті) та сучасних наукових підходів з урахуванням дослідження елементів повсякдення у відображенні життя українського суспільства в умовах радянської влади. Такий свого роду симбіоз сприяє появі нових досягнень у контексті висвітлення соціокультурного виміру життєдіяльності народу на фоні економіко-політичного портрету регіону.

Історичний масив соціально-економічної історії у радянську епоху був наповнений ідеологічною родзинкою, що позбавляло можливості висвітлювати

буденні проблеми населення «з точки зору народу». Зверху йшов контроль щодо того «що і як писати», аби продовжувати вносити у свідомість мас, що останні живуть у прекрасному середовищі з головною метою побудови комунізму. Але треба зазначити, що, хоча тенденція трактування інформаційного поля з досліджуваної проблематики була усталеною, усе ж та інформаційна складова допомагає підкреслити нові дані, поєднання яких із сьогоденними історіографічними доробками поглиблює та збільшує індекс актуальних для нашого дослідження аспектів. Однак, у даній статті хотілося б акцентувати увагу на сучасній історіографічній базі з історії соціально-виробничого розвитку Донбасу у 1920-х рр.

МЕТА РОБОТИ

Метою розвідки є аналіз сучасної історіографії з розвитку соціально-виробничої сфери Донбасу у 1920-х рр. До завдань, відповідно мети, віднесемо: огляд праць періоду 90-х рр. ХХ ст., а також наукових видань міленіуму та сьогодення. Звернімося до характеристики доробків з повсякденної історії, що мають неабияке значення для нашого дослідження.

РЕЗУЛЬТАТИ

Аналізуючи *пострадянську історіографію*, слід поділити її на декілька підперіодів, а саме: 1990-ті рр. і праці з початку міленіуму і до сьогодення. 1990-ті рр. були дещо кризовими для української історіографії, адже до розгляду історії робітничого класу України дещо зник науковий інтерес. Однак регіональні праці мали місце у науковій площині. Зокрема, у 1990-му році з'явився науково-популярний нарис істориків з Донбасу [1], в якому зображена продовольча політика в регіоні. Серед краснавчих видань першої половини 1990-х слід згадати й працю Б.Локотоша «Очерки истории Луганска» [2]. Серед українських авторів, що висвітлювали історію робітництва, були доробки Н.К.Бойка [3], та «Сторінки історії радянського суспільства» [4]. Але такий масив видань є незначним. Тому слід розглянути праці наступного підперіоду.

Після здобуття Україною *незалежності* ситуація в українській історичній науці почала змінюватися. З'явилися праці українських авторів, які об'єктивно, використовуючи нові методологічні підходи, аналізують етапи становлення соціально-економічної системи радянського Донбасу 1920-х років. Уже із середини 90-х років розпочався стрімкий зріст дисертаційних доробків, присвячених історії робітництва з урахуванням їхніх повсякденних потреб, однак, знову ж таки, праці не охоплювали суто десятирічного проміжку часу 20-х рр. ХХ ст.

Вважаємо доречним розподілити праці того часу за проблемним характером. Так, продовольча політика в регіоні знайшла своє відображення у працях П.В.Слотюка [5], Б.І.Хорошуна [6], С.В.Корновенка [7]. Система громадського харчування в Донбасі підкреслена науковцем Т.Ніколаюк [8]. Розвиток фінансово-кредитної системи і торгівлі трансформувалися в доробках К.В.Лобач [9], А.О.Маслова [10], В.В.Лантуха [11], С.Г.Бабенка [12], М.В.Алімана [13], О.А.Пиріг [14]. Аспекти розвитку професійної освіти підкреслено у працях В.І.Прилуцького [15], С.А.Куглера [16], А.М.Михненка [17].

Узагалі, виробничі гарантії робітничого населення, його культурного розвитку та повсякденних потреб уже мали місце в наукових працях другої половини 1990-х рр., коли автори робили перші кроки у використанні підходів висвітлення регіональної історії з елементами повсякдення. Дослідження історії соціального та економічного розвитку Донбасу характерне для науковців Ю.М.Красноносова [18], О.І.Кокорської [19], Т.А.Ніколаюк [20], Л.М.Новохатько [21], О.В.Гребеннікової [22], Н.І.Коцур [23], О.М.Трубенюк [24] та ін. У працях відтворено розвиток торговельної, продовольчої і фінансово-кредитної політики держави в Донбасі. Автори звертаються і до питань надання споживчих послуг населенню регіону та забезпечення духовного розвитку, звертаючись певним чином і до характеристики наявних соціальних відхилень. Однак праці звертаються або до характеристики соціально-економічного розвитку населення усієї України, або ж, якщо і стосуються вказаних питань на рівні регіону Донбас, то хронологічно не відносяться до десятирічного відрізка часу. Деякі з них стосуються аналізу становища міського населення або робітничого стану.

І лише у 2000-му р. з'являється перша праця, що стосується розвитку соціально-побутової інфраструктури, але в українському селі. І хоча праця не відображає соціальний розвиток українського міста, її автор І.В.Рибак максимально охарактеризував основні елементи соціально-побутової сфери сільських жителів, звертаючись і до показників по Донбасу [25].

У 2000-і рр. пошуки науковців продовжилися, збагатився масив праць з раніше не досліджуваних аспектів повсякденної історії. Так, проблем соціального забезпечення в УСРР (20-30-ті роки ХХ ст.) торкався дослідник В.Г.Шарпаций [26]. Особливу увагу стали приділяти повсякденню різних верств населення, як за соціальним, так і віковим складом. Завдяки колективу авторів Інституту історії НАН України, універсальність у відтворенні картини буденного життя усіх прошарків наявна у першій монографії «Нариси повсякденного життя радянської України в добу непу (1921–1928 рр.)» (2009 р.) [27]. Дуже цінною працею є монографія О.М.Мовчан «Повсякденне життя робітників УСРР. 1920-ті рр.», в якій уперше, після довгого часу перерви, у повноцінному та універсальному дослідженні історії робітництва підкреслено актуальні питання розвитку головного класового прошарку періоду 1920-х рр. з урахуванням методологічних підходів відображення соціально-економічної історії з елементами повсякдення саме у 1920-ті рр. [28]. Ця фундаментальна праця слугує орієнтиром у дослідженні низки елементів соціально-виробничої сфери Донецького басейну, адже насичена численними показниками та даними про історичні умови життя населення в регіоні.

Також у 2009 р. побачило світ дослідження П.В. Ямпольця «Матеріальне становище робітників державної промисловості України в період НЕПу (історико-статистичний аналіз)» [29]. Воно є цінним для висвітлення питань соціально-виробничого розвитку Донбасу 1920-х рр., адже супроводжується даними щодо продовольчої політики, у тому числі в регіоні. Автор звертається й до інших проблем того часу, зокрема бюджетів міського населення, житлової політики та ін.

Ґрунтовною працею з використанням даних, що висвітлюють нагальні та болючі питання робітництва і непогані умови життя керівної верхівки, слід вважати видання Гіроакі Куромії «Свобода і терор у Донбасі: Українсько-російське прикордоння, 1870-1990-і роки» [30]. Подібний характер висвітлення соціально-економічних проблем у регіоні притаманний і науковцям А.М.Михненку [31], І.О.Дмитрик і В.М.Нікольському [32]. Видання цих вчених є сучасними, супроводжувані новими пошуками у відображенні соціальної політики радянської влади та реалізації її в Донбасі.

У 2011 р. побачило світ історико-економічне дослідження «Економічна історія України» [33]. Працю можна вважати новим форматом сучасності, в якій уперше за період незалежності України, враховуючи нові методологічні принципи та підходи, по-новому відображена економічна складова розвитку цивілізаційної піраміди нашої держави за всю історію.

Цікавими та інформативними є праці регіонального характеру, написані вченими Донбасу, адже відображають майже усі проблеми, що нас цікавлять. Серед них краєзнавчі видання А.О.Климова [34], В.П.Стьопкіна [35], Є.Ясенова [36], З.Г.Лихолобової та ін. [37].

ВИСНОВКИ ТА НАПРЯМИ ПОДАЛЬШОГО ДОСЛІДЖЕННЯ

Таким чином, аналіз історіографії сучасного періоду, в якій висвітлено історію соціально-виробничої сфери Донбасу у 1920-х рр., засвідчує все більшу появу видань, що стосуються даної проблеми. Однак усе ще відсутня комплексна праця, яка б аналізувала усі зазначені елементи соціально-виробничої інфраструктури. Низка сучасних видань й досі відбиває фрагментарність і певну поверховість проблематики, однак інформаційний масив таких супроводжується новими методологічними підходами в інтерпретації тих чи інших питань, чого бракувало радянській історіографії. Суто нові погляди сучасних науковців спричинені появою нових напрямків на пострадянському просторі, зокрема пошуку нових даних з історії регіоналістики та історії повсякдення.

Завданням наступної розвідки є характеристика джерельної бази соціально-економічного розвитку Донбасу періоду 20-х рр. ХХ ст.

Література

1. Возвращаясь к истокам: Науч.-попул. очерки / Сост. Н.Ф.Бабенко; Редкол.: З.Г.Лихолобова (руководитель) и др. – Донецк: Донбас, 1990. – 199 с.
2. Локотош Б.Н. очерки истории Луганска. – Луганск, 1993. – 111 с.
3. Бойко Н.К. Рабочий класс Украины в период социалистического строительства (анализ массовых статистических источников 20-30-х годов). – К.: Выща шк., 1990. – 155 с.
4. Сторінки історії радянського суспільства: факти, проблеми, люди / За заг. ред. А.Т.Кінкулькіна; упоряд. Г.В.Клокова та ін. – К.: Рад. шк., 1990. – 512 с.
5. Слотюк П.В. Державна хлібозаготівельна політика в Україні в 1926–1929 рр. (Історико-економічний аспект). – Дис. ... канд. іст. наук. – К., 1992. – 195 с.

6. Хорошун Б.І. Продовольча політика в Україні в 1920-1930-х роках: автореф. дис. ... докт. істор. наук: 07.00.01 / Хорошун Б.І. – Київ, 1999. – 35 с.
7. Корновенко С. В. Податкова політика радянської влади в українському селі у відбудовчий період (1921-1925 рр.): Дис...канд. іст. наук: 07.00.01 / Донецький держ. ун-т. – Донецьк, 2000. – 173 с.
8. Ніколаюк Т. Політика держави щодо мотивації праці робітників у промисловості України (1929-1938 рр.). – Дис. канд. іст. наук – Остріг, 1999. – 337 с.
9. Лобач К.В. Історичний досвід регулювання споживчого ринку України в період непу (історико-економічний аспект)... Автореферат дис. ...к.і.н. 07.00.02 – Історія України. – К., Інститут історії Академії наук України, 1994. – 17 с.
10. Маслов А.О. Внутрішня торгівля України в період НЕПу (1921-1929 рр.): дис...канд. екон. наук: 08.01.04 / Маслов Анатолій Олександрович ; Київський ун-т ім. Тараса Шевченка. – К., 1995. – 226 с.
11. Лантух В. В. Торгівля в Україні в 1921-1932 рр.: Дис...д-ра іст. наук: 07.00.02 / Харківський держ. ун-т. ім. В.Каразіна. – Харків, 1995. – 453 с.
12. Бабенко С. Г. Історія кооперативного руху: Підручник для кооперативних вузів / Укоопспілка, Львівська комерційна академія / С. Г. Бабенко, С. Д. Гелей, Я. А. Гончарук та інші. – Львів: Інститут Українознавства НАНУ, 1995. – 409 с.
13. Аліман М.В. Історія споживчої кооперації України / М. В. Аліман, С. Г. Бабенко, С. Д. Гелей та інші. – Львів: Інститут Українознавства НАН України, 1996. – 383 с.
14. Пиріг О.А. Ринок і торгівля України (історичний аспект). – К., 1996. – 184 с.
15. Прилуцький В.І. Молодь УСРР в період утвердження тоталітарної системи (1928-1933) / НАН України, Інститут історії України. – К., 1999. – 62 с.
16. Куглер С. А. Проблемы подготовки рабочих кадров для промышленности и транспорта Украины в 1921-1941 гг.: (На материалах партийных и общественных организаций Украины): Дис...канд. ист. наук: 07.00.01 / Донецкий держ. ун-т. – Донецк, 1994. – 210 л.
17. Михненко А.М. Соціальні та культурні процеси в Донбасі у 1920-30-х роках [Доп. на VII міжнар. наук.-практ. конф. “Роль науки, релігії і суспільства у формуванні людської особистості”] // Наука. Релігія. Суспільство. – 2000. – №2. – С.47-48.
18. Краснонос Ю. М. Формування кадрів робітників вугільної промисловості України (1926-1939 рр.): Дис... канд. іст. наук: 07.00.02 / Донецький держ. ун-т. – Донецьк, 1995. – 230 с.
19. Кокорська О.І. Соціальний розвиток міст Донбасу (друга половина 20-х – 30-ті роки ХХ ст.): Дисертація...кандидата історичних наук: 07.00.01. – К., 1995. – 179 с.
20. Ніколаюк Т.А. Політика держави щодо мотивації праці робітників у промисловості України (1929-1938 рр.) / Дис. к.і.н.: 07.00.01. – Острог 1999. – 337 с.

21. Новохатько Л. М. Соціально-економічні і культурні процеси в Україні у контексті національної політики радянської держави (20-ті – середина 30-х рр. ХХ ст.): Дис... д-ра іст. наук: 07.00.01 / Київський держ. ун-т ім. Т. Шевченка. – К., 1999. – 189 с.
22. Гребеннікова О.В. Діяльність місцевих органів влади Донецької губернії (1920-1925 рр.) [Текст]: дис....канд. іст. наук: 07.00.01 / Гребеннікова Олена Вікторівна; Донецький держ. ун-т. – Донецьк, 1997. – 212 с.
23. Коцур Н.І. Соціальне становище міського населення України в умовах непу (1921-1929 рр.): Дис... канд. іст. наук: 07.00.01 / Коцур Надія Іванівна; Київський національний ун-т ім. Тараса Шевченка. – К., 1997. – 203 с.
24. Трубенюк О.М. Матеріально-економічне становище та умови праці робітників України (друга половина 1920-х – початок 1930-х рр.): дис... канд. іст. наук: 07.00.01 / Київський національний ун-т ім. Т. Шевченка. – К., 2001. – 209 с.
25. Рибак І.В. Соціально-побутова інфраструктура українського села. – Кам'янець-Подільський: Абетка, 2000. – 304 с.
26. Шарпатий В.Г. Соціальне забезпечення в УРСР (20-30-ті роки ХХ ст.). / В.Г.Шарпатий. – К., 2006. – 268 с.
27. Нариси повсякденного життя радянської України в добу непу (1921–1928 рр.): Колективна монографія / Відп. ред. С. В. Кульчицький: В 2 ч. – Ч 1. — К.: Інститут історії України НАН України, 2009. – 445 с.
28. Мовчан О.М. Посякденне життя робітників УСРР. 1920-ті рр. К.: Інститут історії НАН України, 2011. – 312 с.
29. Ямпонець П.В. Матеріальне становище робітників державної промисловості України в період НЕПу (історико-статистичний аналіз) / Автореферат дис. ... кандидата іст. наук: 07.00.01 / Ямпонець Павло Віталійович. – К., 2009. – 20 с.
30. Куромія Гіроакі. Свобода і терор у Донбасі: Українсько-російське прикордоння, 1870-1990-і роки / Пер. з англ. Г.Кьорян, В.Агеєв; Передм. Г.Немирі. – К.: Видавництво Соломії Павличко «Основи», 2002. – 510 с.
31. Михненко А.М. Історія Донецького басейну другої половини ХІХ – першої половини ХХ ст.: Дисертація ... доктора історичних наук: 07.00.01. – Донецьк, 2002. – 607 с.
32. Дмитрик І.О., Нікольський В.М. Соціальна політика радянської держави та її реалізація в Донбасі періоду непу (1921-1928 рр.): Монографія. – Донецьк: ДонНУ, 2011. – 171 с.
33. Економічна історія України: Історико-економічне дослідження: в 2 т. / [ред. Рада В.М.Литвин (голова), Г.В.Боряк, В.М.Геєць та ін.; відп. ред. В.А.Смолій; авт. кол.: Т.А.Балабушевич, В.Д.Баран, В.К.Баран та ін.]; НАН України, Ін-т історії України. – К.: Ніка-Центр, 2011. – Т. 2. – 608 с.
34. Климов А.О. Історичні краєзнавчі розвідки: монографія / Анатолій Олексійович Климов; Держ. закл. «Луган. нац. Ун-т імені Тараса Шевченка». – Вид. друге, доп. – Луганськ: Вид-во ДЗ «ЛНУ імені Тараса Шевченка», 2010. – 368 с.

35. Стёпкин В.П. История Донецка. Донецк, 2004. – 486 с.; *Стёпкин В.П., Гергель В.Н. Полная история Донецка.* – Донецк: Алекс, 2008. – 360 с.

36. Ясенов Є. Місто, яке вигадав Юз. – Донецьк: «Донеччина», 2009. – 272 с.

37. Лихолобова З.Г. Міста Донбасу в роки радянської модернізації: особливості менталітету городян (кінець 1920-х – 1930-ті рр.) / З. Г. Лихолобова // Нові сторінки історії Донбасу. – Кн. 12. – Донецьк : ДонНУ, 2006. – С. 92-98.

Барабаш Ю.В. СОЦИАЛЬНО-ПРОИЗВОДСТВЕННАЯ СФЕРА ДОНБАССА В 20-Х ГГ. XX В. В СОВРЕМЕННОЙ ИСТОРИОГРАФИИ.

В статье сделана попытка проанализировать современную историографию по истории социально-производственной сферы Донбасса в 1920-х гг. Статья освещает труды ученых периода 1990-х и 2000-х гг., среди которых – диссертации, монографии, исторические очерки, научные статьи и учебники. Констатируется, что за годы независимости появилось количество изданий, сопровождающихся новыми взглядами на социально-экономическое развитие Донбасса в 1920-х гг., лишенных идеологического программирования.

Ключевые слова: социально-производственная сфера, власть, рабочее население, современная историография, Донбасс.

Barabash YU.V. SOCIAL AND PRODUCTION SPHERE OF THE DONBASS IN 1920S IN A CONTEMPORARY HISTORIOGRAPHY

An attempt has been made to examine a contemporary historiography about the Donbass social and production sphere in 1920s. The article gives coverage of scientists' works of independent period among which are dissertations, monograph, historical essays, scientific papers and books. Post soviet historiography is divided into several periods. 1990s were as a crisis in the soviet science because the interest to the history of laborers had disappeared. Basically there appeared regional editions. But their number wasn't enough. After Ukraine got its independence the situation in Ukrainian science has changed and there have appeared the works with retrospection of the Donbass social and economic development. In the second half of 1990s there was an active growth of dissertations devoted to the history of laborers of the region within their everyday problems but its chronology didn't advert to the whole period of 1920s. The year 2000 became the initial one in the appearance of the first monograph devoted to the history of social and domestic infrastructure in Ukrainian village. But the work doesn't consider living conditions in the city. Although the appearance of new scientific works for the last years there haven't appeared a complex research which would have given a coverage of social and production problems of industrial region. The articles have been mainly devoted to separate elements such as housing problems, utilities, higher education in the Donbass, the system of soviet nutrition etc.

Key words: social and production sphere, authorities, working class, contemporary historiography, Donbass.

References

1. Vozvrashchayas' k istokam: Nauch.-popul. ocherki / Sost. N.F.Babenko; Redkol.: Z.G.Likholobova (rukovoditel') i dr. – Donetsk: Donbas, 1990. – 199 s.
2. Lokotosh B.N. Ocherki istorii Luganska. – Lugansk, 1993. – 111 s.
3. Boyko N.K. Rabochiy klass Ukrainy v period sotsialisticheskogo stroitel'stva (analiz massovykh statisticheskikh istochnikov 20-30-kh godov). – K.: Vyscha shk., 1990. – 155 s.
4. Storínki istoríi radyans'kogo suspíl'stva: fakti, problemi, lyudi / Za zag. red. A.T.Kínkul'kína; uporyad. G.V.Klokovala ta ín. – K.: Rad. shk., 1990. – 512 s.
5. Slotyuk P.V. Derzhavna khlíbozagotível'na polítika v Ukraíni v 1926–1929 rr. (Ístoriko-yekonomíchniy aspekt). – Dis. ... kand. íst. nauk. – K., 1992. – 195 s.
6. Khoroshun B.Í. Prodovol'cha polítika v Ukraíni v 1920-1930-kh rokakh: avtoref. dis. ... dokt. ístor. nauk: 07.00.01 / Khoroshun B.Í. – Kiïv, 1999. – 35 s.
7. Kornovenko S. V. Podatkova polítika radyans'koï vladi v ukraïns'komu selí u vídbudovchiy períod (1921-1925 rr.): Dis...kand. íst. nauk: 07.00.01 / Donets'kiy derzh. un-t. – Donetsk, 2000. – 173 s.
8. Níkolayuk T. Polítika derzhavi shchodo motivatsíi pratsí robítníkiú u promislovostí Ukraíni (1929-1938 rr.). – Dis. kand. íst. nauk – Ostríg, 1999. – 337 s.
9. Lobach K.V. Ístorichniy dosvíd reguluyuvannya spozhivchogo rínku Ukraíni v períod nepu (ístoriko-yekonomíchniy aspekt)... Avtoreferat dis. ...k.í.n. 07.00.02 – Ístoríya Ukraíni. – K., Ínstitut istoríi Akademíi nauk Ukraíni, 1994. – 17 s.
10. Maslov A.O. Vnutríshnya torgívllya Ukraíni v períod NEPu (1921-1929 rr.): dis...kand. yekon. nauk: 08.01.04 / Maslov Anatolíy Oleksandrovich ; Kiïvs'kiy un-t ím. Tarasa Shevchenka. – K., 1995. – 226 s.
11. Lantukh V. V. Torgívllya v Ukraíni v 1921-1932 rr.: Dis...d-ra íst. nauk: 07.00.02 / Kharkívs'kiy derzh. un-t. ím. V.Karazína. – Kharkív, 1995. – 453 s.
12. Babenko S. G. Ístoríya kooperativnogo rukhu: Pídruchnik dlya kooperativnikh vuzíú / Ukoopspílka, L'vívs'ka komertsíyna akademíya / S. G. Babenko, S. D. Geley, YA. A. Goncharuk ta ínshí. – L'vív: Ínstitut Ukraïnoznavstva NANU, 1995. – 409 s.
13. Alíman M.V. Ístoríya spozhivchoï kooperatsíi Ukraíni / M. V. Alíman, S. G. Babenko, S. D. Geley ta ínshí. – L'vív: Ínstitut Ukraïnoznavstva NAN Ukraíni, 1996. – 383 s.
14. Piríg O.A. Rínok í torgívllya Ukraíni (ístorichniy aspekt). – K., 1996. – 184 s.
15. Priluts'kiy V.Í. Molod' USRR v períod utverdzhennya totalítarnoï sistemi (1928-1933) / NAN Ukraíni, Ínstitut istoríi Ukraíni. – K., 1999. – 62 s.
16. Kugler S. A. Problemy podgotovki rabochikh kadrov dlya promyshlennosti i transporta Ukrainy v 1921-1941 gg.: (Na materialakh partiynykh i obshchestvennykh organizatsiy Ukrainy): Dis...kand. íst. nauk: 07.00.01 / Donetskiy derzh. un-t. – Donetsk, 1994. – 210 l.
17. Mikhnenko A.M. Sotsíal'ní ta kul'turní protsesi v Donbasí u 1920-30-kh rokakh [Dop. na VII mízhnar. nauk.-prakt. konf. "Rol' nauki, relígií í suspíl'stva u

formuvanní lyuds'koí osobistostí”] // Nauka. Relígiya. Suspíl'stvo. – 2000. – №2. – S.47-48.

18. Krasnonosov YU. M. Formuvannya kadrív robítnikív vugíl'noí promislovostí Ukraíni (1926-1939 rr.): Dis... kand. íst. nauk: 07.00.02 / Donets'kiy derzh. un-t. – Donets'k, 1995. – 230 s.

19. Kokors'ka O.Í. Sotsíal'niy rozvitok míst Donbasu (druga polovina 20-kh – 30-tí roki KHKH st.): Disertatsíya...kandidata ístorichnikh nauk: 07.00.01. – K., 1995. – 179 s.

20. Níkolayuk T.A. Polítika derzhavi shchodo motivatsíí pratsí robítnikív u promislovostí Ukraíni (1929-1938 rr.) / Dis. k.í.n.: 07.00.01. – Ostrog 1999. – 337 s.

21. Novokhat'ko L. M. Sotsíal'no-yekonomíchní í kul'turní protsesi v Ukraíni u kontekstí natsíonal'noí polítiki radyans'koí derzhavi (20-tí – seredina 30-kh rr. KHKH st.): Dis... d-ra íst. nauk: 07.00.01 / Kiívs'kiy derzh. un-t ím. T. Shevchenka. – K., 1999. – 189 s.

22. Grebenníkova O.V. Díyal'níst' místsevikh organív vladi Donets'koí guberníí (1920-1925 rr.) [Tekst]: dis....kand. íst. nauk: 07.00.01 / Grebenníkova Olena Víktorívna; Donets'kiy derzh. un-t. – Donets'k, 1997. – 212 s.

23. Kotsur N.Í. Sotsíal'ne stanovishche mís'kogo naseleण्या Ukraíni v umovakh nepu (1921-1929 rr.): Dis... kand. íst. nauk: 07.00.01 / Kotsur Nadiya Ívanívna ; Kiívs'kiy natsíonal'niy un-t ím. Tarasa Shevchenka. – K., 1997. – 203 s.

24. Trubenok O.M. Materíal'no-yekonomíchnie stanovishche ta umovi pratsí robítnikív Ukraíni (druga polovina 1920-kh – pochatok 1930-kh rr.): dis... kand. íst. nauk: 07.00.01 / Kiívs'kiy natsíonal'niy un-t ím. T. Shevchenka. – K., 2001. – 209 s.

25. Ribak Í.V. Sotsíal'no-pobutova ínfrastruktura ukraíns'kogo sela. – Kam'yanets'-Podíl's'kiy: Abetka, 2000. – 304 s.

26. Sharpatiy V.G. Sotsíal'ne zabezpechennya v URSR (20-30-tí roki KHKH st.). / V.G.Sharpatiy. – K., 2006. – 268 s.

27. Narisi povsyakdenного zhittya radyans'koí Ukraíni v dobu nepu (1921–1928 rr.): Kolektivna monografiya / Vídp. red. S. V. Kul'chits'kiy: V 2 ch. – CH 1. — K.: Ínstitut ístoríí Ukraíni NAN Ukraíni, 2009. – 445 s.

28. Movchan O.M. Posyakdenne zhittya robítnikív USRR. 1920-tí rr. K.: Ínstitut ístoríí NAN Ukraíni, 2011. – 312 s.

29. Yampolets' P.V. Materíal'ne stanovishche robítnikív derzhavnoí promislovostí Ukraíni v períod NEPu (ístoriko-statistichniy analíz) / Avtoreferat dis. ... kandidata íst. nauk: 07.00.01 / Yampolets' Pavlo Vítalíyovich. – K., 2009. – 20 s.

30. Kuromíya Gíroakí. Svoboda í teror u Donbasí: Ukraíns'ko-rosíys'ke prikordonnya, 1870-1990-í roki / Per. z angl. G.K'oryan, V.Ageêv; Peredm. G.Nemirí. – K.: Vidavniststvo Solomíí Pavlichko «Osnovi», 2002. – 510 s.

31. Mikhnenko A.M. Ístoríya Donets'kogo baseynu drugoí polovini KHÍKH – pershoí polovini KHKH st.: Disertatsíya ... doktora ístorichnikh nauk: 07.00.01. – Donets'k, 2002. – 607 s.

32. Dmitrik Í.O., Níkol's'kiy V.M. Sotsíal'na polítika radyans'koí derzhavi ta íí realizatsíya v Donbasí períodu nepu (1921-1928 rr.): Monografiya. – Donets'k: DonNU, 2011. – 171 s.

33. Yekonomíchna ístoríya Ukraїni: Ístoriko-yekonomíchno doslídzhennya: v 2 t. / [red. Rada V.M.Litvin (golova), G.V.Boryak, V.M.Geêts' ta ín.; vídp. red. V.A.Smolíy; avt. kol.: T.A.Balabushevich, V.D.Baran, V.K.Baran ta ín.]; NAN Ukraїni, Ín-t ístoríí Ukraїni. – K.: Níka-Tsentr, 2011. – T. 2. – 608 s.

34. Klimov A.O. Ístorichní kraêznavchí rozvídkí: monografiya / Anatolíy Oleksíyovich Klimov; Derzh. zakl. «Lugan. nats. Un-t ímení Tarasa Shevchenka». – Vid. druge, dop. – Lugans'k: Vid-vo DZ «LNU ímení Tarasa Shevchenka», 2010. – 368 s.

35. Stopkin V.P. Istoriya Donetska. Donetsk, 2004. – 486 s.; Stopkin V.P., Gergel' V.N. Polnaya istoriya Donetska. – Donetsk: Aleks, 2008. – 360 s.

36. Yasenov Ê. Místo, yake vigadav YUz. – Donets'k: «Donechchina», 2009. – 272 s.

37. Likhobova Z.G. Místa Donbasu v roki radyans'koí modernízatsíi: osoblivostí mentalítetu gorodyan (kínets' 1920-kh – 1930-tí rr.) / Z. G. Likhobova // Noví storínki ístoríí Donbasu. – Kn. 12. – Donets'k : DonNU, 2006. – S. 92-98.

Рецензент: **Довжук І.В.**, доктор історичних наук.

Стаття подана
28.11.2013

УДК 338.43.02 (477) «199/ 201»

ДЕРЖАВНА МОЛОДІЖНА ПОЛІТИКА ТА ГРОМАДСЬКИЙ РУХ У АКТИВІЗАЦІЇ УЧАСТІ МІСЬКОЇ МОЛОДІ В СУСПІЛЬНО – ПОЛІТИЧНОМУ ЖИТТІ УКРАЇНИ (1990 – 2000 – і роки)

Бесараб Леся Романівна, аспірант Інституту історичної освіти Національного педагогічного університету імені М.П. Драгоманова.

Анотація

В статті на основі архівних, статистичних матеріалів, аналітичних напрацювань попередників, розглянуто місце і роль у активізації участі міської молоді в суспільно – політичному житті України, державної молодіжної політики та громадського молодіжного руху. Наукова література яка включає проблеми участі органів державної влади у суспільному забезпеченні молоді, основних соціально – статусних характеристиках молоді міста і села лише почасти розглядає проблему напрямків, принципів, характеру державнополітичних рішень, формату громадської участі молоді незалежної держави. Важливість окресленої проблеми зумовлюється, перш за все, необхідністю мати чітке уявлення про те, якою є сучасна українська молодь, зокрема її міська група, яке місце в її житті посідають праця, відпочинок, освіта, культура, релігія, які тенденції визначають динаміку змін у її соціально – демографічному становищі, яким є реальний внесок молоді у соціально – економічний і суспільно – політичний розвиток незалежної держави. З'ясовано

основні принципові підходи незалежної держави до формування молодіжної політики, сприянню самореалізації молоді, становленню громадянського суспільства, соціально – економічної модернізації України. Враховувався фактор наступності та перспективності у державнополітичній еволюції (показаний вплив попередніх радянських традицій). Значна увага приділена діючій протягом 1990 – 2000 – х років моделі державної молодіжної політики (мозаїці підходів до формування законодавчої бази, фінансування, створенню структур органів по роботі з молоддю, шляхами реалізації політичних настанов).

Значна увага приділена діючій протягом 1990 – 2000 – х років моделі державної молодіжної політики (мозаїці підходів до формування законодавчої бази, фінансування, створенню структур органів по роботі з молоддю, шляхами реалізації політичних настанов). Вперше в історіографії на основі специфічного методологічного інструментарію проаналізовано соціальну результативність діючого ювенального законодавства. Особлива увага приділена з'ясуванню реакції молоді на принципи, пріоритети, результати молодіжної політики, державні цільові програми. Підкреслено, що реалізувати положення молодіжної політики перешкоджало низка факторів як суб'єктивного так і об'єктивного характеру. Значне місце в статті знайшли сюжети присвячені з'ясуванню особливостей розвитку молодіжного громадського руху та її ролі у активізації молоді міста. З'ясовані основні причини інертного ставлення молоді до різних форм громадського самоврядування, передумови зародження системи молодіжних громадських об'єднань, які займалися вирішенням соціальних, професійних, освітніх проблем молоді.

***Ключові слова:** міська молодь, держава, молодіжна політика, громадський рух, влада, організація, суспільно – політичне життя, міжнародне співтовариство.*

ВСТУП

Протягом 1990–2000-х років важливими чинниками, які сприяли залученню молоді до суспільно-політичних перетворень, виступали державна молодіжна політика, та молодіжний рух. Молодіжна політика незалежної держави проголошувала мету зміцнення соціального статусу молоді у суспільних структурах, які оновлювалися або кардинально змінювалися, посиленню правової, економічної і соціально захищеності молодого покоління. Тривалий час незалежна держава у формуванні державної молодіжної політики багато в чому слідувала радянським традиціям. Політика по відношенню до молоді залишалася в основному декларативною та повчальною. За інерцією зберігалася сприйняття молоді як об'єкту виховного впливу, а не суб'єкт діяльності у власних і державних інтересах.

В цьому контексті вигідно позиціонуються роботи Є. Бородіна , де автор практично вперше проаналізував становлення та розвиток державної молодіжної політики в Україні, включаючи такі її напрямки як ювенальне законодавство, діяльність владних структур, щодо розробки та прийняття комплексних і цільових державних програм щодо молоді, навів форми й методи

державної підтримки молодих громадян та молодіжних об'єднань. Протягом 1990 – 2000-х років було підготовлено та захищено кілька дисертацій за спеціальністю – „історія України”. Зокрема це роботи О. Корнієвського, Є. Бородіна, В. Шаповал, присвячені історії розвитку та становлення молодіжного руху. У них зроблена спроба з'ясувати участь молоді у політичній боротьбі, встановити межі її політичності (аполітичності), становлення до політичних процесів, діяльність молоді у громадсько-політичних об'єднаннях тощо. Автори, приходили до висновку, що молодіжний рух повністю відповідав стану речей, що був в Україні, перебував у кризовому стані. В історіографії практично відсутні роботи присвячені аналізу політичної складової життя міської молоді. Недостатньо вивченими залишалися проблеми професійної зайнятості, ролі молоді в культурних процесах. Дослідники – історики дотично зачіпали проблему демографічних змін у середовищі молоді. Окрім того, суспільна значимість проблеми, поява нових статистичних даних зумовлювали необхідність подальших досліджень. Актуальність окресленої проблеми зумовлювалась, перш за все, необхідністю мати чітке уявлення про те, яке місце в житті пересічної молодої людини, що проживала в місті займала сім'я, діти, робота. Важливим завданням що поставало перед історичною наукою було вивчення результативності державної соціальної політики, молодіжного їх сегменту. Недостатньо з'ясованим залишалось і питання суспільного простору молодіжного буття. Характеристикою діяльності молодіжних громадських організацій традиційно займалися політологи, філософи.

МЕТА РОБОТИ

Метою дослідження в з'ясуванні характеру місця, та ролі міської молоді в суспільно – політичному житті незалежної держави.

РЕЗУЛЬТАТИ

Державні молодіжні програми, які у тому числі реалізувалися завдяки діяльності створених в структурі органів державного управління всіх рівнів спеціальних комітетів і комісій були спрямовані скоріше не на розвиток соціальної активності, становлення соціальної суб'єктності молоді, а на „мобілізацію” молоді. Молодіжна політика не сприяла самореалізації молоді. Протестний потенціал молоді в 2004 і 2013 рр. скоріше носив ситуативний характер. Молодь лише ставала справжнім суб'єктом тих змін, що відбувались в Україні. Вона інтерналізувавши багато західних (модерністських і постмодерністських) цінностей, розуміла, що держава не могла задовільних її потреб. Тому молоді люди покладались передусім на власні сили, що робило її економічно прагматичною [1].

Державна молодіжна політика в Україні не виступала провідним чинником вирішення стратегічних завдань у сфері забезпечення конкурентоспроможності і національної безпеки, становлення громадянського суспільства. Її напрямки і принципи не відображали нарощування ступеня уваги до проблем молоді, змін ставлення до неї на рівнях влад. На державному рівні молодіжна політика продовжувала розглядатися як засіб, спрямований

переважно на створення привілейованих умов для молоді у порівнянні з останніми соціальними групами і суспільством в цілому.

Вона на жаль, не розглядала молодь як базовий стратегічний ресурс держави і суспільства, як об'єкт соціальної і економічної політики.

Українська держава протягом досліджуваних років свідомо ігнорувала колосальний креативний потенціал молоді, її духовними, соціокультурними резервами, не бажаючи порушувати традицію, що склалася. Основна ставка робилася на старше покоління, сприяючи тим самим проявам характеристик статичного суспільства. Відповідно у такий спосіб детермінувалась політична пасивність молодого покоління. Існування доволі багаточисельних молодіжних рухів і організацій, в тому числі і політичних, носило скоріше номінальний характер.

Модель державної молодіжної політики, що формувалася, не відповідала масштабу завдань і викликів, що поставали перед державою і суспільством. Мозаїчність, що полягала у підходах до формування законодавчої бази, фінансування, створення структур органів по роботі з молоддю, визначенню їх повноважень і функціональності, відсутність чіткої внутрішньої організації знижували ефективність державної молодіжної політики, позбавляли її комплексності і системності.

Державна молодіжна політика в Україні формувалася й реалізовувалася шляхом:

- прийняття законодавчих актів, рішень державних органів, спрямованих на реалізацію державної молодіжної політики;
- проведення у Верховній Раді України щорічних слухань про становище молоді та підготовки доповіді з цього питання Верховній Раді України, Президенту України;
- діяльності в органах державної влади та управління всіх рівнів структурних підрозділів, що займаються проблемами молоді;
- створення соціальних служб для молоді та підготовки соціальних працівників;
- розробки та реалізації державних цільових програм з питань молодіжної політики;
- виділення у державному та місцевих бюджетах цільових коштів на фінансування державної молодіжної політики, залучення матеріальних і фінансових ресурсів підприємств, установ і організацій, об'єднань громадян, зацікавлених у роботі з молоддю;
- утворення спеціальних фондів.

В Україні розвивалися та вдосконалювалася регулятивна підсистема молодіжного руху, основу якої склали Декларація „Про загальні засади державної молодіжної політики в Україні” (Закон України, 1992 р.), Закон України „Про сприяння соціальному становленню та розвитку молоді в Україні” (1993 р.), Закон України „Про молодіжні а дитячі громадські об'єднання” (1998 р.), Закон України „Про органи і служби у справах неповнолітніх та спеціальні установи для неповнолітніх”.

Першим молодіжним законодавчим актом незалежної України стала Декларація „Про загальні засади державної молодіжної політики України” (1992 р.). Метою державної молодіжної політики визначалося створення „оптимальних соціально-економічних, політико-правових, організаційних умов і гарантій для життєвого самовизначення молоді, реалізації її творчого потенціалу в інтересах всього суспільства. Головні завдання її полягали в наданні молоді рівних умов і певних гарантій у всіх сферах життєдіяльності, забезпечення певного прожиткового рівня, розробка та реалізація молодіжних програм, координація зусиль усіх структур, що працювали з молоддю.[2]

Протягом послідуєчих років відбувалося подальше формування законодавчої бази державної молодіжної політики. Базовим для реалізації політики стали Закон України „Про соціальну роботу з дітьми та молоддю” (2001 р.), „Про загальнодержавну програму підтримки молоді на 2004–2008 роки” (2003 р.). Усього ж за роки незалежності України прийнято понад 700 законів України та близько 800 підзаконних нормативно-правових актів, які тією чи іншою мірою спрямовані на вирішення молодіжних проблем.[3] Українське ювенальне законодавство визнано одним з найбільш структурованих як на пострадянському просторі, так і в Європі.

Впродовж 1995–2006 рр. в Україні було проведено сім парламентських слухань: „Про становище молоді в Україні” (1995 р.), „Про практичну діяльність органів виконавчої влади і органів місцевого самоврядування щодо виконання Закону України „Про сприяння соціальному становленню та розвитку молоді в Україні” (1999 р.), „Соціальне становище молоді як один із головних чинників підвищення добробуту народу” (2000 р.), „Нове покоління незалежної України (1991–2001 роки)” (2002 р.), „Формування здорового способу життя української молоді: стан, проблеми та перспективи” (2003 р.), „Сільська молодь: стан, проблеми та шляхи їх вирішення” (2005 р.) та „Про становище молоді в Україні щодо підтримки молоді сім’ї, посилення соціального захисту дітей та молоді у 2001–2006 рр.” (2006 р.). Упродовж цього часу було також підготовлено дев’ять доповідей про становище молоді: „Про становище молоді в Україні (за підсумками 1997 року): Щорічна доповідь Президенту України, Верховній Раді України, Кабінету Міністрів України”, „Про становище молоді в Україні (за підсумками 1998 року): Щорічна доповідь Президенту України, Верховній Раді України, Кабінету Міністрів України”, „Інтеграція молоді в сучасні економічні відносини: Щорічна доповідь Президенту України, Верховній Раді України, Кабінету Міністрів України про становище молоді в Україні (за підсумками 2000 року)”, „Нове покоління незалежної України (1991–2001 роки): Щорічна доповідь Президенту України, Верховній Раді України, Кабінету Міністрів України про становище молоді в Україні (за підсумками 2001 р.)”, „Формування здорового способу життя української молоді: стан, проблеми та перспективи: Щорічна доповідь Президенту України, Верховній Раді України, Кабінету Міністрів України про становище молоді в Україні (за підсумками 2002 р.)”, „Сільська молодь України: стан проблеми та шляхи їх вирішення: Щорічна доповідь Президенту України, Верховній Раді України, Кабінету Міністрів України про

становище молоді в Україні (за підсумками 2003 р.)”, „Сільська молодь України: стан проблеми та шляхи їх вирішення: Щорічна доповідь Президентіві України, Верховній Раді України про становище молоді в Україні (за підсумками 2004 р.)”, „Про становище молоді в Україні: (Щодо підтримки молоді сім’ї, посилення соціального захисту дітей та молоді у 2001–2006 рр.): Щорічна доповідь Президентіві України, Верховній Раді України, Кабінету Міністрів України”.

З 1990 р. в Україні формувалася система структурних підрозділів в органах виконавчої влади, які забезпечували проведення у життя державної молодіжної політики, здійснювали керівництво дорученою їм сферою управління, відповідали за її стан і розвиток. Центральним органом виконавчої влади з питань соціального становлення та розвитку молоді були: Міністерство України у справах молоді і спорту (1990–1996 рр. та 2005 р.), Міністерство України у справах сім’ї та молоді (1996–1999 рр.), Міністерство України у справах сім’ї, дітей та молоді (2004–2005 рр.), Державний комітет України у справах сім’ї та молоді (1999 р., 2001–2004 рр.), Державний комітет молодіжної політики, спорту та туризму України (2000–2001 рр.). В послідуючі роки дане відомство зазнавало реорганізацій.

Реалізувати положення молодіжної політики перешкоджали такі чинники як дефіцит соціально-економічних ресурсів; зниження життєвого рівня молоді, що спричиняло песимізм, соціальну апатію; невідповідність рівня професійної підготовки молоді реальним потребам суспільства; слабка консолідованість молодіжного руху.

Окремо слід сказати про ставлення молоді до тих принципів, пріоритетів, що закладалися державою у молодіжну політику. В кінці 1990-х років надіючись на підтримку з боку держави у своєму соціальному становленні, молодь бачила, у чому найперше ця підтримка мала б полягати. Зокрема, молоді люди в основному вважали, що держава повинна забезпечити громадянам основні соціальні гарантії, і лише 8% респондентів висловили думку, що цього робити не варто. В уяві молодого покоління важливе значення для повноцінної життєдіяльності мало вирішення проблем, пов’язаних з професійною підготовкою та працевлаштуванням. За висновками науковців, у перші роки трансформації суспільства більшість молоді вважала, що головне в державній підтримці – можливість отримання роботи за фахом, підвищення професійного рівня, гарантія постійної зайнятості, створення умов для опанування нових форм самореалізації шляхом відкриття власної справи. У наступні роки думка населення щодо забезпечення державною найголовніших соціальних гарантій в основному не змінилася. Широкий молодіжний загал респондентів (2000 р.) вважав, що для становлення і гармонійного розвитку молоді держава, безумовно, мала забезпечувати найголовніші з них. При чому 98% опитаних дотримувалися думки щодо необхідності забезпечення державою безкоштовної середньої освіти, 93% – надання першого робочого місця. Соціологічні дослідження давали можливість скоригувати конкретні напрями проведення державної молодіжної політики, виходячи з потреб молоді та важливості (за оцінками молоді) програм, розрахованих на вирішення

конкретних молодіжних проблем. Так, відповіді на запитання: „Які соціальні програми стосовно молоді повинні реалізувати органи державного управління в першу чергу?” виявили, що респонденти (як серед молоді, так і серед широкого загалу) найбільше значення надавали необхідності реалізувати програми боротьби з поширенням наркоманії серед молоді (53 і 57% відповідно), причому в Східному регіоні серед молоді такі програми підтримувалися найбільше (59%), що, вочевидь, вказувало на гостроту проблем, пов'язаних з наркоманією у молодіжному середовищі даного регіону. З великим розумінням сприймалися програми стосовно створення робочих місць для молоді (на це вказали відповіді 42% опитаних з числа молоді і 45% опитаних серед широкого загалу). Найбільшу підтримку зазначені програми мали у Центральних областях (47%), а також серед молоді з вищою освітою (52%). Кожний четвертий з опитаних зазначив важливість програм щодо надання житлових кредитів молоді, кожний п'ятий – програм щодо кредитів на отримання освіти допомоги сім'ям з дітьми, оздоровлення. Разом з тим кожний десятий надавав пріоритетного значення програмам стосовно залучення молоді до громадської активності, дозвілля та літнього відпочинку.[4]

Одним з напрямів діяльності органів влади було формування засад молодіжної політики. Верховна Рада України прийняла низку законів що визначали.[5] Закон України „Про сприяння соціальному становленню та розвитку молоді в Україні” (1993 р.), визначив загальні засади створення організаційних, соціально-економічних, політико-правових умов соціального становлення та розвитку молоді, основні напрями реалізації державної молодіжної політики в Україні. Закон гарантував працездатній молоді рівне з іншими громадянами право на працю. Молоді надавалося перше робоче місце на строк не менше двох років після закінчення або припинення навчання у загальноосвітніх, професійно-технічних і вищих навчальних закладах, завершення професійної підготовки і перепідготовки, а також після звільнення зі строкової військової або альтернативної (невійськової) служби. Дворічний строк першого робочого місця обчислювався з урахуванням часу роботи молодого громадянина до призову на строкову військову або альтернативну (невійськову) службу.[6]

Уряд, Міністерство України у справах сім'ї, молоді та спорту реалізуючи державну молодіжну політику, свою діяльність спрямовували на впровадження законодавства щодо надання молоді першого робочого місця; вирішення питань зайнятості та працевлаштування молоді; формування потреби провадити здоровий спосіб життя; профілактики негативних явищ у молодіжному середовищі; підтримку творчих ініціатив громадської активності молоді; розвиток міжнародного молодіжного співробітництва; залучення молоді до державної служби і служби в органах місцевого самоврядування молодіжних громадських організацій, співпраці з органами державної влади.[7]

Упродовж досліджуваних років держава намагалася створити умови для формування і реалізації державної політики, метою якої було сприяння соціальному становленню та розвитку молоді. Основні завдання державної молодіжної політики реалізувалися відповідно до державних цільових програм.

Різноманітні заходи, влаштовані та очолюваними державними відділами у справах сім'ї, молоді та спорту, часто нагадували недавнє радянське минуле і спрямовувалися на нав'язування молоді офіційних рішень та політичної волі, стимулювали громадську інертність.

Державна цільова соціальна програма „Молодь України” на 2009–2015 роки пріоритетними завданнями визначала створення умов для інтелектуального самовдосконалення, творчого розвитку особистості; утвердження патріотизму, духовності та формування загальнолюдських цінностей; пропаганда та формування здорового способу життя; створення сприятливого середовища для забезпечення зайнятості молоді; надання підтримки молодіжним громадським організаціям; інтеграція українських молодіжних організацій до світових організацій. Порівняно з попередньою програмою, що діяла впродовж 2005–2008 рр., [8] актуальність втратили такі завдання, як запобігання негативним явищам у молодіжному середовищі, залучення молоді до роботи в органах державної влади, формування інформаційного простору, реалізація прав молоді з особливими потребами. Якщо згадати перші Комплексні заходи Кабінету Міністрів України щодо реалізації державної молодіжної політики („Молодь України”), затверджені ще у 1998 р., пріоритетними завданнями роботи з молоддю вважались: сприяння духовному і фізичному розвитку молоді, виховання почуття громадянської свідомості та патріотизму; сприяння реалізації творчого потенціалу; формування правової культури та профілактика негативних явищ у молодіжному середовищі: захист молодих громадян від дискримінації з мотивів віку; залучення молоді до соціально-економічного, політичного та культурного життя, подолання її соціально-політичної апатії; сприяння підприємницькій діяльності молоді, урахування особливостей умов життєдіяльності та життєвих цілей різних соціальних груп молоді; підтримка талановитої та обдарованої молоді, молодіжних громадських організацій; сприяння поглибленню міжнародних молодіжних контактів. [9]. Як бачимо, незмінними протягом всього періоду незалежності вважались такі завдання, як формування патріотизму, підтримка обдарованої молоді, молодіжних громадських організацій, розвиток міжнародних молодіжних контактів. Держава спрямовувала зусилля на творче самовдосконалення молодої особистості, тоді як 15 років тому важливим вважалось подолання соціально-політичної апатії, урахування особливостей життєдіяльності різних соціальних груп молоді, захист молоді від дискримінації за віком, тобто саме те, що розглядалося як соціальне відторгнення та наслідки ризиків глобалізації людського розвитку.

Головними перешкодами розвитку органів самоврядування молоді в Україні виявилася відсутність бажання у юнаків і дівчат цим займатися, організаційні негаразди, а також низький рівень поінформованості молоді щодо таких органів. В Україні не було створено системи взаємодопомоги та підтримки з боку органів влади молодіжних організацій. Життя свідчило про те, що молодь не відігравала важливої ролі й у роботі органів місцевого самоврядування. Органи влади залишалися закритими до молодіжного середовища.

За оцінками молоді у 1997–2007 рр. найактуальніші питання молодіжної політики залишалися поза увагою держави. Серед найбільш наболілих – працевлаштування та забезпечення житлом. Значна частина молоді була не задоволена рівнем доступності освіти, її відповідністю вимогам сьогодення (45%), а також питаннями духовного та культурного розвитку (41%). Щодо політики, розв'язання проблем фізичного здоров'я та інтелектуального збагачення, то незадоволені були відповідно 36% та 30% опитаних [10].

Поінформованість молоді щодо діяльності молодіжних громадських організацій залишалась незначною: лише третина опитаних знала про існування таких організацій як „Пора”, „Пласт”, „Спілка молоді”, „Нова генерація”.

Однією з активних форм включення молоді в суспільно політичні процеси виступали її соціально-політичні ініціативи, або як прийнято в політології називати молодіжний рух. Одним з засобів участі молоді в суспільних процесах виступали колективні асоціативні та інституціональні форми прояву її самодіяльності на засадах спільних інтересів. Протягом досліджуваних років виникла мережа т.з. нових соціальних молодіжних рухів, завдання яких було сприяння соціальним перетворенням. Склалося кілька різновидів такого руху. „Традиційні” соціальні молодіжні рухи: „зелені” об'єднання, неформальні громадські ініціативи, інтегровані в міжнародні екологічні активістські мережі: „Охоронці райдуги”, громадські кампанії проти використання ядерної енергії, ініціативні групи проти забудови територій соціокультурного призначення, антивоєнні, антимілітаристські рухи (набули поширення після початку військової стабілізаційної операції в Іраку”; рух проти абортів та антинаркотичні кампанії. Антинаркотичний рух в Україні поділявся на два напрямки: суто антинаркотичний (за заборону та введення жорстких санкцій проти нелегальних виробників, дилерів та споживачів наркотиків) та некримінальний антинаркотичний рух (за позбавлення кримінальної відповідальності за зберігання для індивідуального вживання легких наркотиків та впровадження суворих обмежень для індивідуального вживання легких наркотиків та впровадження суворих обмежень для тяжких). Обидва рухи активно впливали на органи державної влади з метою підвищення ефективності цієї роботи. Завдяки активній позиції учасникам руху було запроваджено обмеження для виробників та продавців трамадолу.

Антиглобалістський рух набув поширення в Україні на початку ХХІ ст. Мережа цього руху була гнучкою, рухливою, відкритою й загальнодоступною формою активності різних соціальних груп. У 2008 р. відбувся Перший Український Соціальний Форум (УСФ), який підготував вимоги щодо перегляду соціально-економічних пріоритетів української держави у бік їхньої гуманізації та відмови від „неоліберальних соціальних експериментів”, ініціював низку протестних акцій, спрямованих проти ущільнюючих забудов у великих містах, підвищення тарифів на проїзд в громадському транспорті, дискримінаційних заходів органів державної влади щодо політичних біженців та нелегальних мігрантів. Хоча альтерглобалістський рух в Україні ще не був надто впливовим, проте тренди, які генерувались в його мережах знаходили усе більшої підтримки у молоді і громадян.

До нових мережевих політичних рухів відносились молодіжна громадянська структура „Пора” (2004 р.). Об’єднавши зусилля декількох молодіжних структур, їй вдалося сформуванати дієву політичну силу, яка певним чином вплинула на хід президентської виборчої кампанії. Громадська ініціатива „Досить” об’єднала представників „середнього класу” в умовах соціально-економічної кризи.

Рухи за збереження навколишнього соціального середовища стали організаторами акцій протесту на місцях, пов’язаних з виступами населення проти ущільнювальної забудови, підвищення тарифів на житлово-комунальні послуги, незаконної приватизації громадського майна, свавілля чиновників, виселення робітників з гуртожитків тощо. Все помітнішою ставав рух проти дискримінаційних практик. Антифашистський рух в Україні зародився як суспільна реакція на прояви ксенофобських та расистських настроїв в суспільстві. В молодіжному середовищі почали формуватися групи, що виступали (інколи силовими методами) проти проявів фашизму та нацизму, дискримінації на основі кольору шкіри чи національного походження. Попри позитивне спрямування молодіжної активності, антифашистський рух в Україні мав ряд негативних ознак. Зокрема, зіткнення між представниками антифа-руху та скінхедами доходив до тілесних ушкоджень та навіть до вбивств.

Метою європейського руху стала популяризація європейських цінностей та європейської політичної культури, сприяння впровадженню в Україні публічного врядування у країнах-членах ЄС. Не дивлячись на те, що Європейський рух заснований коаліцією НУО, основна його членська база знаходиться поза їхнім впливом. Європейський рух охопив значну кількість молоді Центральної та Західної України, неформальних молодіжних клубів та груп активістів. В ідеології молодіжного руху домінуючою ставала національна ідея. Відчутним авторитетом серед молоді користувались такі організації як „УНА–УНСО”, „Варта Руху”, „Тризуб ім. С. Бандери”, „Патріот України” тощо.

В Україні відбувалося зародження складної системи молодіжних громадських об’єднань, що віддзеркалювали громадські погляди тієї частини молодого покоління, яке прагнуло впливати на розвиток подій в Україні. В цілому молодь інертно ставилася до різних форм самоорганізацій, які пропонувались державою, а також громадським сектором. Найчастіше включалась в громадське життя та молодь, яка прагнула самореалізуватися в цій сфері й незадоволена діяльністю влади. Молодіжні громадські організації в більшості своїй були малоефективними. Серед причин це недостатнє фінансування, байдуже ставлення до них влади і самої молоді.

Громадські організації виступали важливою основою залучення молоді до суспільного життя, активізації її діяльності з вирішення своїх соціально-політичних проблем. Досить значна частина молодіжних громадських організацій займалися вирішенням різноманітних соціальних, професійних, освітніх проблем молоді, намагаючись забезпечити їй певний соціальний захист. Питаннями соціальної адаптації молоді так чи інакше займалося понад

40 всеукраїнських молодіжних і дитячих громадських об'єднань. Усе більших масштабів набував волонтерський рух.

Молодіжні громадські організації. Відзначалися різноманітністю як за напрямками діяльності, так і за ідеологічними вподобаннями. Водночас вони залишалися невеликими за вкладом і маловідомими, або зовсім невідомими молодіжному загалу. Молодіжні організації репрезентували майже весь традиційний політичний спектр: від ультра лівих до ультра націоналістичних формувань.

В Україні склалася мережа молодіжних громадських організацій, які поділялися на мало чисельні і багато чисельні; за особливостями членства (індивідуальне, колективне, змішане); ступенем структуризації (аморфне, чітко структуроване); рівнем демократичності (демократичні і недемократичні, чи авторитарні, автократичні); мірою відкритості (легальні, напівлегальні, нелегальні); основними сферами діяльності *політичні, культурологічні, освітні, господарські і т.п.); ставлення до соціально-економічних відносин у суспільстві (ультраліві, ліві, лівоцентристські, центристські, правоцентристські, ультраправі); ступенем впливу на молодь (дуже впливові, впливові, мало впливові, практично не маючи впливу); за ставленням до історичного розвитку суспільства, його політичної системи (прогресивні, консервативні, реакційні); за впливом на існуючі соціальні відносини (революційні, реформістські, консервативно-стабілізаційні, контрреволюційні) [11].

В досліджувані роки чимало молодіжних організацій займалися вирішенням різноманітних соціальних, професійних, освітніх проблем молоді. На початку 1990-х років у програмних документах Співки молодіжних організацій України, Молодіжної морської ліги України, Асоціації МЖК України, Української ради молодих вчених і спеціалістів, Співки молодих підприємців України, Української спілки студентів, Українського фонду міжнародного молодіжного співробітництва „Лідер”, Українського фонду студентів та деяких інших організацій було задекларовано, що їх першочерговим завданням було вирішення соціальних проблем молоді. У той час (зокрема у 1998 р.) із 66 зареєстрованих всеукраїнських молодіжних і дитячих організацій орієнтовано 40 із них певною мірою займалися питаннями адаптації молоді. Багато уваги приділялось залученню молоді до підприємницької діяльності. У цьому напрямі працювали: Рада молодих підприємців України, Українська ліга молодих підприємців, Молодіжне об'єднання „Всеукраїнська спілка молодих підприємців та бізнесменів”, Всеукраїнська молодіжна громадська організація „Асоціація молодих підприємців України”. Користувалися повагою громадські об'єднання молоді, які створювалися за фаховим принципом. На всеукраїнському рівні діяли: Всеукраїнська молодіжна громадська організація „Спілка молодих аграріїв України”, Асоціація майбутніх юристів України, Всеукраїнська молодіжна громадська організація „Український національний союз молодих юристів”, Всеукраїнська молодіжна громадська організація „Спілка молодих державних службовців України”, Всеукраїнська молодіжна громадська організація „Асоціація молодих медиків України”, Асоціація трудових об'єднань молоді

України, Всеукраїнська молодіжна громадська організація „Українська федерація молодих медиків”, Всеукраїнська молодіжна громадська організація „Українська федерація молодих медиків”, Всеукраїнська молодіжна громадська організація „Селянська ліга молоді”, Всеукраїнська Асоціація молодих науковців, Всеукраїнська рада молодих вчених і спеціалістів, Молодіжна морська ліга України, Спілка творчої молоді України „Ліга Артис”, Молодіжна громадська організація „Асоціація молодих українських політиків і політологів” і т.п.

ВИСНОВКИ ТА НАПРЯМКИ ПОДАЛЬШОГО ДОСЛІДЖЕННЯ

Узагальнюючи вищенаведене, можемо зробити висновок про те, що в Україні протягом досліджуваних років склалась дієва система сприяння залученню молоді до суспільно-політичних перетворень. Державна молодіжна політика в Україні включала в себе низку політичних програм, законодавчо-нормативних актів, організаційних структур. Водночас державній молодіжній політиці були властиві прорахунки. Молодіжний рух, що представлявся складним комплексом молодіжних громадських організацій, перебував у стані зародження та набуття продуктивних форм соціалізації молоді, інструментом розв’язання проблем, що поставали у молодіжному середовищі.

Література

1. Сокурская А.Т. Студенчество на пути к другому обществу: ценностный дискурс с перехода /А.Т.Сокурская. – Х., 2000. – С.178. (576 с.)
2. Бородин Є.І. Держава і молодь: історія ювенального законодавства в Україні (середина 80-х – початок 90-х років ХХ ст.) /Є.І.Бородин. – Київ: Український центр політичного менеджменту, 2004. – С.51–52. (238 с.)
3. Головенько В.А. Молоде покоління в алгоритмі суспільних процесів /В.А.Головенько //Український соціум. – 2006. – №2. – С.33. (С.20–34.)
4. Молодь України у дзеркалі соціології... – С.161.
5. Декларація „Про загальні засади державної молодіжної політики в Україні” // <http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/2656-12>
6. Закон України „Про сприяння соціальному становленню та розвитку молоді в Україні” // <http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/2656-12>
7. ПА МУСМС. – Ф. – Оп.1. – Спр. 21–29 серпня 2007 р.
8. Закон України „Про Загальнодержавну програму підтримки молоді на 2004–2008 роки” //Голос України. – 2003. – 16 грудня.
9. Постанова КМ України „Про Комплексні заходи Кабінету міністрів України щодо реалізації державної молодіжної політики в Україні”. – Режим доступу: [www://http://zakon.rada.gov.ua](http://zakon.rada.gov.ua)
10. Українське суспільство 1997–2007 років. Результати опитування громадської думки. – К., 2007. – С.47. (152 с.)
11. Головатый Н.Ф. Молодежное движение как субъект личностных и общественных преобразований /Н.Ф.Головатый //Социология молодежи: Курс лекций. – К.: МАУП, 1999. – С.12–13. (224 с.)

Бесараб Л.Р. ГОСУДАРСТВЕННАЯ МОЛОДЕЖНАЯ ПОЛИТИКА И ОБЩЕСТВЕННЫЙ ДВИЖЕНИЕ В АКТИВИЗАЦИИ УЧАСТИЯ ГОРОДСКОГО МОЛОДЕЖИ В ОБЩЕСТВЕННО - ПОЛИТИЧЕСКОЙ ЖИЗНИ УКРАИНЫ (1990 - 2000 - е годы).

В статье на основе архивных , статистических материалов , аналитических наработок предшественников, рассмотрены место и роль в активизации участия городской молодежи в общественно - политической жизни Украины, государственной молодежной политики и общественного молодежного движения. Научная литература включающая проблемы участия органов государственной власти в общественном обеспечении молодежи , основных социально - статусных характеристиках молодежи города и села отчасти рассматривает проблему направлений, принципов, характера державнополитичного решений, формата общественного участия молодежи независимого государства. Важность обозначенной проблемы обусловлена, прежде всего, необходимостью иметь четкое представление о том, какова современная украинская молодежь, в частности ее городская группа, какое место в ее жизни занимают работа, отдых , образование, культура, религия ,какие тенденции определяют динамику изменений в ее социально - демографическом положении, каков реальный вклад молодежи в социально - экономическое и общественно - политическое развитие независимого государства. Основные принципиальные подходы независимого государства к формированию молодежной политики, содействию самореализации молодежи, становлению гражданского общества, социально - экономической модернизации Украины. Учитывался фактор преемственности и перспективности в державнополитичного эволюции (показано влияние предыдущих советских традиций) . Значительное внимание уделено действующей в течение 1990 - 2000 - х годов модели государственной молодежной политики (мозаике подходов к формированию законодательной базы , финансирования , созданию структур органов по работе с молодежью , путями реализации политических установок) .

Значительное внимание уделено действующей в течение 1990 - 2000 - х годов модели государственной молодежной политики (мозаике подходов к формированию законодательной базы , финансирования , созданию структур органов по работе с молодежью , путями реализации политических установок). Впервые в историографии на основе специфического методологического инструментария проанализированы социальную результативность действующего ювенального законодательства. Особое внимание уделено выяснению реакции молодежи на принципы, приоритеты, результаты молодежной политики , государственные целевые программы. Подчеркнуто, что реализовать положения молодежной политики препятствовало ряд факторов как субъективного так и объективного характера. Значительное место в статье нашли сюжеты посвящены выяснению особенностей развития молодежного общественного движения и его роли в активизации молодежи города. Выявлены основные причины инертного отношения молодежи к различным формам общественного самоуправления, предпосылки зарождения

системы молодежных общественных объединений, занимавшихся решением социальных, профессиональных, образовательных проблем молодежи.

Ключевые слова: городская молодежь, государство, молодежная политика, общественное движение, власть, организация, общественно - политическую жизнь, международное сообщество.

Besarab L. STATE YOUTH POLICY AND SOCIAL MOVEMENTS TO STRENGTHEN THE INVOLVEMENT OF YOUTH IN THE URBAN – POLITICAL LIFE OF UKRAINE (1990 – 2000 – ies).

On the basis of archival, statistical materials, analytical developments of predecessors, considered the place and role in enhancing the participation of urban youth in the socio - political life of Ukraine, the state youth policy and youth movement. Nonfiction includes problems of participation of public authorities in the public provision of youth, the main socio - status characteristics of urban and rural youth in part addresses the issue of directions, principles, character derzhavnopolitichnogo decisions format participatory youth independent state. Importance designated problem caused primarily by the need to have a clear idea of what the modern Ukrainian youth, in particular the urban group, the place in her life are at work, recreation, education, culture, religion, trends which determine the dynamics of changes in its social - demographic situation, what is the real contribution of youth in socio - economic and social - political development of an independent state. Basic fundamental approaches to the formation of an independent state youth policy, promote self-realization, the development of civil society, socio - economic modernization of Ukraine. We considered the prospect of continuity and evolution in derzhavnopolitichnogo (shows the effect of previous Soviet traditions). Considerable attention is paid during the current 1990 - 2000 - 's model of state youth policy (mosaic approaches to the formation of the legal framework, financing, creation of structures of youth work, ways of realization of political systems).

Considerable attention is paid during the current 1990 - 2000 - 's model of state youth policy (mosaic approaches to the formation of the legal framework, financing, creation of structures of youth work, ways of realization of political systems). First in the historiography on the basis of specific methodological tools to analyze the social impact of the current juvenile law. Particular attention is paid to the elucidation of the reaction of youth on the principles, priorities, results of youth policy, national target programs. Emphasized that implement the provisions of the youth policy prevented a number of factors such as the subjective and objective nature. A significant part of the article is devoted to clarify subjects found features of the development of youth social movement and its role in enhancing the city's youth. Clarified the main reasons inert attitude of young people to various forms of public self- nucleation system prerequisites youth associations, dealing with social, professional, educational problems of youth.

Keywords: urban youth, the state youth policy, social movement, power, business, socio - political life of the international community.

REFERENCES

1. A.T. Sokuryanskaya Studenchestvo on path k second society : tsennostnyy discourse with transition / A.T.Sokuryanskaya . - H. , 2000. - P.178 . (576 p.)
2. Borodin E.I. State and youth : History of juvenile law in Ukraine (mid 80's - early 90 th century .) / Ye.I.Borodin . - Kyiv : Ukrainian Centre of Political Management , 2004. - P.51 -52. (238 p.)
3. Holovenko V.A. The younger generation algorithm of social processes / V.A.Holovenko // Ukrainian society. - 2006. - № 2. - P.33. (P.20 -34).
4. Youth of Ukraine in the Mirror of Sociology - p.161 .
- 5.Declaration " On General Principles of State Youth Policy in Ukraine " // <http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/2656-12>
6. Law of Ukraine "On the promotion of social advancement and development of young people in Ukraine " // <http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/2656-12>
- 7.PA MUSMS . - FA - op.1 . - AB. 21-29 August 2007
- 8.Law of Ukraine "On State Program Support Youth in 2004-2008 " // Voice of Ukraine . - 2003. - December 16.
- 9.Resolution of the Cabinet of Ukraine "On the Comprehensive measures the Government of Ukraine on implementation of state youth policy in Ukraine ." - Mode of access : www :// <http://zakon.rada.gov.ua>
10. Ukrainian Society 1997-2007 years. The results of public opinion polls . - K. , 2007. - P.47 . (152 p.)
11. Holovatuy NF Youth Movement as subekt lychnostnyh and obschestvennyh transformations / N.F.Holovatuy // Sociology of youth : Lectures. - K.: AIDP , 1999. - P.12 -13. (224 p.)

Рецензент: **Єрхов Г.П.**, доктор історичних наук.

Стаття подана
03.12.2013

УДК 94(477) "18/19"

ПОСИЛЕННЯ КРИЗОВИХ ЯВИЩ В РОСІЙСЬКІЙ ПРАВОСЛАВНІЙ ЦЕРКВІ ПІД ЧАС БУРЖУАЗНИХ РЕФОРМ В РОСІЙСЬКІЙ ІМПЕРІЇ У ДРУГІЙ ПОЛОВИНІ ХІХ СТ.

Бельдюгіна Ірина Юріївна, аспірантка кафедри всесвітньої історії та міжнародного права Східноукраїнського національного університету ім. В. Даля (Луганськ).

Анотація

В статті аналізується як проведення буржуазних реформ у другій половині ХІХ ст. спричинило капіталізацію усього суспільства та створило умови для переосмислення моральних та духовних цінностей населення України. РПЦ, яка з одного боку представляла інститут політичної системи

самодержавства, з іншого, була гарантом духовних цінностей підданих Російської імперії. Кризові явища Церкви спричинили втрату свого панівного становища, майже серед усіх верств населення: інтелігенції, селянства, робітників тощо.

Для відновлення авторитету й значення, Церква намагалася різними заходами зблизитися з прихожанами, як от активною участю в освітній сфері, у повсякденному житті населення, боротьбою з суспільними вадами (алкоголізмом чи дармоїдством).

Ключові слова: РПЦ, ідеологія, селянство, авторитет Церкви, інтелігенція, духовенство.

ВСТУП

Економічна та політична криза в Україні на сучасному етапі має більш глибокі та концептуальні наслідки для українського соціуму внаслідок знецінення морально-етичних та духовних якостей. Серед досить значної частини населення вона призводить до маргіналізації суспільства, знеціненню людської гідності та навіть життя. В цих умовах необхідно звернутися до періодів в історії нашого народу, коли в умовах реформаційних процесів другої половини ХІХ ст. подібні явища неухильно призводили до катастроф початку ХХ ст. Коли втрата впливу гаранта збереження духовних та моральних цінностей РПЦ не змогли компенсувати у майбутньому навіть заповіді будівника комунізму.

Проведення буржуазних реформ у другій половині ХІХ ст. в Російській імперії мало не тільки економічні та політичні наслідки, а й викликало глибокі зміни у свідомості населення та спричинило морально-культурні трансформації майже всіх станів населення. Духовним провідником суспільства залишалась Російська Православна Церква, як носій й захисник моральних, духовних та етичних цінностей, але, процес капіталізації, також, значно вплинув на її панівне положення.

В сучасній українській історіографії відсутні праці щодо кризових явищ в Російській православній церкві. Є ряд доробків, які лише посередньо стосуються даної проблеми [1].

РЕЗУЛЬТАТИ

Ще наприкінці ХVІІІ ст. в законі про успадкування престолу імператор був оголошений главою Російської православної церкви, її «верховним захисником і охоронцем догматів», «блюстителем православ'я», а сама церква – «панівною та провідною». Функціонування всього церковного світу забезпечувала ієрархія, звана «священно-начальницьким класом з повноваженнями вчити, священнодіяти й управляти». Саму ієрархію поділяли на три ступені: єпископську, пресвітерську та дияконську. Слабкість демократичних начал, яка була характерна для взаємодії всіх означених компонентів, особливо проявляла себе на щаблі вищого церковного керівництва. Йдеться передусім про весь Святійший Синод – єпископат, але з тим зауваженням, що майже вся повнота влади синодальної була втілена у посаді обер-прокурора [1, 22].

Деякі представники вищого духовенства виказували свої «тихі» опозиційні настрої стосовно недопустимості прямого втручання держави у церковні справи. Так, архієпископ Антоній Храповицький, пізніше член Синоду, зазначав з цього приводу: «В кодексі Законів ви цього, звичайно, не знайдете. Законодавство синодальне тим і відрізняється, що в ньому все свідомо не договорюється, бо не можна ж прямо і відкрито узаконити рабський статут церкви» [1, 23].

Державна концепція діяльності релігійних структур, зокрема титульної православної церкви, ґрунтувалася на неоднозначній схемі з багатьма вихідними даними: офіційна Російська православна церква, будучи державним механізмом, зберігала владу і сподівалася це робити й надалі, а отже намагалася запобігти будь-яким сепаратистським намірам як у своєму середовищі, так і у державі, і в той же час не допустити релігійного дисбалансу у вигляді досить активного поширення протестантизму. Хоча, переважна більшість православних серед усіх віруючих, також, не давала гарантії запобіганню поширення кризових явищ у Російській православній церкві. Так, Н.Сементовський у своїй праці «Киев, его святыня, древности, достопамятности и сведения, необходимые для его почитателей и путешественников» 1871 року наводить такі дані: "Згідно із свідченнями, зібраними київським статистичним комітетом (1862) на 100 душ населення припадає православних 83,79; єдиновірців – 0,06; розкольників – 0,54; католиків – 12,27; лютеран – 1,38; євреїв – 2,00; магометан – 1 на 7037" [2, 10.].

Отже, офіційно Церква зберігала за собою ідеологічну першість, але капіталізація всього російського суспільства загострила як існуючі проблеми державно-церковних відносин, так і спричинила появу нових негараздів, що у підсумку мали свої наслідки у розбалансуванні системи морально-духовних цінностей суспільства. Не минуло і 20 років, як більшовицька влада насильно, але при підтримці значної частини населення зрєкла православної віри вже підготовлене до цього суспільство.

Для України ХІХ – початок ХХ століття були ключовим періодом, оскільки у цей час разом з процесом становлення індустріального суспільства формувалася нова генерація інтелектуальної еліти, яка вже починала суттєво та потреби, а разом з ними й духовно-релігійні мотиви буття всього українського народу [3, 10-15]. Прогресивно спрямованою частиною інтелектуальної переосмислювати суспільні цінності еліти суспільства здійснювалися спроби активізувати та політизувати суспільні процеси, з одного боку – відокремити пересічну людину від панівного впливу релігії, зокрема її негативних чинників, а з іншого боку – відокремити релігію та особливо церкву від політики та держави. Така спроба якщо не де-юре, то де-факто вдалася у промислових регіонах України. І хоча не стільки інтелігенція була причиною поглиблення значної кризи в середовищі офіційної Російської православної церкви в кінці ХІХ – на початку ХХ ст., скільки політика самої церкви та держави, проте саме інтелектуальна еліта свідомо чи несвідомо відіграла значну роль у формуванні передумов відділення церковної організації від держави, а згодом і відходу взагалі релігії на другорядне місце у системі соціальних цінностей. При тому

переважна частина української інтелігенції розуміла роль церкви в житті народу і намагалася своєю діяльністю формувати соціокультурні та інтелектуальні чинники відродження духовних традицій православ'я на Україні [3].

У той самий час дещо складнішим видається ставлення українського інтелігенції до церкви та релігії взагалі. З одного боку, українська інтелектуальна еліта розуміла, що вплив релігії на свідомість пересічної людини значно зменшився (не без допомоги тієї ж інтелігенції), а з іншого – релігія залишалася фактором, здатним допомогти уможливити реалізацію національних сподівань українців використовуючи їх глибоку релігійність та залежність від церковних інститутів.

Отже, не дивлячись на глибоке розумінні інтелектуальною елітою провідної ролі православної церкви в духовному вихованні українського народу, її дії були спрямовані на викриття негативних явищ, що вже вкрай заповнили всю церковну організацію й не сприяли покращенню морально-психологічного стану населення, яке було дезорієнтоване наслідками буржуазних реформ.

Стосунки між православною церквою та селянами мали більш глибокий та змістовний зв'язок між собою. Селянин був загалом більш релігійним, ніж мешканець міста. Набожність селянина була давнішою за релігію, а тим більше державну релігію. Можна відзначити, що селянин використовував релігію як певний засіб, а набожність була його суттю. Вона стримувала його щодо протидії як владі релігійної організації, так і світській владі, недарма в Росії царя вважали «батюшкою» аж до 1905 року. З іншого боку, це можна було назвати намаганням втекти від соціальних і політичних негараздів, закрити для всіх власний родинний світ, навіть певною маргінальністю. Такі риси національного характеру, на думку деяких етнопсихологів, певною мірою були притаманні українцям. Ще М. Костомаров зазначав, що українці є глибокорелігійним народом, який завжди зберігає в собі витoki релігії [3, 17].

Треба зазначити, що у цілому ставлення до церкви селян-українців принципово не дуже відрізнялося від ставлення до неї інших народів християнського віросповідання, особливо селянської верстви. Хоча на селі й досить часто посміювалися над священиком, однак несли йому продукти, гроші, адже треба було хрестити дітей, освячувати їжу, врожай. Крім того залежність від землі була досить вражаючою, адже саме врожай давав можливість вижити в досить складних соціальних умовах. Саме тому, попри можливі конфронтації з місцевим духовенством, селяни у разі лиха в першу чергу зверталися до нього. Є. Чикаленко вказує на один випадок, який однак був досить характерним на той час. У 1892 році на Херсонщині була посуха. Дощу не було з квітня по липень, а земля висохла настільки, що утворилися тріщини, а налякані люди ходили з процесіями, духовенство правило молебні, щоб пішов дощ. Віра предків, у якій ще продовжували існувати певні язичницькі традиції, прикріплювала людину до землі, до праці – як певного божественного начала, з яким селянин зростався кров'ю у прямому і переносному розумінні. Ось чому різні християнські святі «відповідали» за

конкретну сферу життя, сферу господарської діяльності тощо [3]. Відповідно саме віра, а вже потім релігія представляли собою ментальний фактор, на якому будувався мікрокосм селянина.

Процес капіталізації став досить відчутним і в загальному ставленні селянства до релігії. Деякі сільські священики в Україні скаржилися, що на свята люди працювали у полі, а також часто святкували весілля та хрестини [3]. З одного боку, давалася взнаки стара, ще з дореформених часів, звичка вирішувати власні господарські та соціальні питання тільки у вихідні (адже в будні – робота на пана), а з іншого – це вже було проявом тих нігілістичних ідей, які неодмінно були присутні при впливі нового підходу до життя. Для того, щоб підтримати власний авторитет на селі, Російська православна церква відшукувала різні способи. Одним із них було отримання священиками, дяками чи псаломщиками початкової медичної освіти, оскільки «дяк – фельдшер, псаломщик – «брат милосердя», які мають деякі медичні знання, будуть спроможні проникнути в будь-яку селянську родину, де тільки з'явиться хворий». Вважалося, що вони будуть бажаними гостями в родині, навіть у такій, що вороже ставиться до православної церкви [3].

З метою наближення до народу активну участь церква намагалась приймати й у повсякденному житті селян. Так, проблемою українського села (як і по всій Російській імперії), у пореформений період було пияцтво. І хоча православне духовенство активно пропагувало тверезий спосіб життя, алкоголізм залишався серйозною хворобою сільського ареалу. Так, з Державного архіву одеської області маємо справу, в якій диякон Самарський свідчить про аморальну поведінку та пияцтво на селі та про заходи парафіяльного попечительства у подолання цього явища [4, арк. 62]. В тому ж архіві рясніють подібні випадки. Так, з формулярного списку диякона Зубрицького є свідоцтва про негативні наслідки вживання алкоголю: бійках, пияцтві та аморальній поведінці селін [5, арк. 41].

Церква була впливовим суб'єктом антиалкогольної кампанії. З 1889 р., після Указу Святого Синоду, який закликав церкву долучитися до боротьби з алкоголізмом, почали створюватися церковнопарафіяльні товариства (попечительства) тверезості, котрі засновувались священиками з дозволу єпархіального керівництва. У 1912 р. їх нараховувалося близько 2000, що об'єднували близько півмільйона членів, які дали обітницю тверезості. Члени таких товариств при вступі відвідували молитовну службу і давали обітницю утримуватися від вживання спиртних напоїв, особливо у свята, на весіллях, іменинах, хрестинах тощо. При цьому вони отримували ікони та духовну літературу, яка мала допомагати новим членам вести здоровий спосіб життя [6].

Отже, формування нового буржуазного середовища не могло обійти стороною й українське селянство, яке за своєю суттю було набожним та свідомо-релігійним. Продовжуючи залишатися відданими своїм ідеалам, селяни досить скептично ставилися до церкви, взагалі, а тим часом більше наближались до парафіяльного духовенства, яке поділяло з ними їх турботи, надії та сподівання й постійно знаходилося поряд у повсякденному житті.

У промислових регіонах концентрація виробництва зумовила приток робочих людей з усієї України. Це призвело до появи значної кількості робітничих селищ, де духовна культура не стояла на першому місці. Якщо для селянина важливим елементом була наявність церкви у своєму чи хоча б сусідньому селі, то в такому містечку, особливо на початок ХХ століття, досить рідко можна спостерігати подібну картину, хоча уряд і намагався будувати церкви у місцях найбільшої концентрації промисловості. Так, наприклад, у 1892 р. катеринославський губернатор у своєму звіті Олександрові III вказував, що для покращення умов життя та культурного розвитку робітників разом зі збільшенням кількості шкіл було розпочато будівництво шести церков. Крім того, зазначалося, що на священників необхідно покласти «законоучительство в школі и воскресные беседы с взрослыми рабочими» [3].

Отже, втрачаючи вплив на робітничі поселення, уряд і Церква намагались виправити ситуацію збільшенням мережі приходів та здійснювало заходи по сприянню відвідування робітниками церковного приходу, а також будівництвом церковнопарафіяльних шкіл. Останнє мало на меті відновлення позицій церкви у сфері початкової освіти.

Намагаючись відновити свій авторитет й значення Церква здійснювала заходи націлені на зближення з прихожанами, духовенство приймало участь у повсякденному житті населення, боролось з суспільними вадами, як то алкоголізм чи дармоїдство, намагалася поновити свій вплив в освітній сфері тощо.

Протистояння церковної і світської (зокрема земської) школи у другій половині ХІХ ст. мало вже досить помітне явище. Духовенство з сумом нарікало, що земства намагаються створювати народні школи без священника і «...навчати в них усьому, тільки не Закону Божому», у земських і міністерських школах Закон Божий слугує другорядним предметом, «тільки для форми». Однак, тогочасні педагоги, діячі освіти й культури, прогресивна спільнота визнавали перевагу земських шкіл над іншими типами початкових навчальних закладів. Міністерські школи, які утримувалися на кошти держави й вважалися світськими навчальними установами на противагу церковним школам, також викликали схвальні відгуки громадськості. Відомий український письменник, публіцист П. Грабовський, переймаючись справою освіти українського народу, у статті «Кое-что об образовании на Украине» дає позитивну оцінку цим школам. Головною привабливістю для нього є світськість цих закладів, «...куди з радістю посилають своїх дітей іновірці й сектанти» [8, 17]. Отже, у сфері освіти церква почала явно втрачати свої позиції, не маючи змоги боротися з науковими педагогічними школами, й безповоротно відстаючи від нових викликів буржуазного суспільства.

Таким чином, проведення буржуазних реформ у другій половині ХІХ ст. спричинило капіталізацію усього суспільства та створило умови для кардинальних зрушень у морально-психологічному та духовному становищі населення України. Російська православна церква з одного боку представляла собою інститут політичної системи самодержавства, з іншого, була гарантом духовних та моральних цінностей підданих Російській імперії, але кризові

явища спричинили втрату свого панівного становища, майже серед усіх верств населення: інтелігенції, селянства, робітників тощо.

Література

1. Надтока Г.М. Православна церква в Україні 1900 – 1917 років: соціально-релігійний аспект / Г.М. Надтока. – К.: Знання, 1998.
2. Русавська В.А. Гостинність в українській побутовій культурі ХІХ ст.: Автореф. дис... канд. іст. наук: 17.00.01 / В.А. Русавська. - Київ. нац. ун-т культури і мистецтв. - К., 2007. - 19 с.
3. Бойков О.Ю. Церковно-релігійні структури в духовному і соціокультурному житті Півдня України кінця ХІХ - початку ХХ ст.: автореф. дис. ... канд. іст. наук: 07.00.01 / О.Ю. Бойков. - Дніпропетр. нац. ун-т ім. О.Гончара. - Д., 2010. - 20 с.
4. Державний архів Одеської області. Ф. №37. Херсонская духовная консистория. Оп. 2а. Спр.562.
5. Державний архів Одеської області. Ф. №37. Херсонская духовная консистория. Оп. 2а. Спр.560. – 104 арк.
6. Борейко О.М. Просвітницько-педагогічна діяльність громадських товариств Волині (др. пол ХІХ - поч. ХХ ст.): Автореф. дис... канд. пед. наук: 13.00.01 / О.М. Борейко. - Житомир. держ. ун-т ім. І.Франка. - Житомир, 2004. - 20 с.
7. Котломанітова Г.О.
8. Котломанітова Г.О. Релігійне виховання в історії шкільної освіти України (60-ті роки ХІХ ст. - 30-ті роки ХХ ст.): автореф. дис... канд. пед. наук: 13.00.01 / Г.О. Котломанітова. - Прикарпат. нац. ун-т ім. В.Стефаника. - Івано-Франківськ, 2007. - 20 с.

Бельдюгина И.Ю. УСИЛЕНИЕ КРИЗИСНЫХ ЯВЛЕНИЙ В РУССКОЙ ПРАВОСЛАВНОЙ ЦЕРКВИ В ПЕРИОД БУРЖУАЗНЫХ РЕФОРМ В РОССИЙСКОЙ ИМПЕРИИ ВО ВТОРОЙ ПОЛОВИНЕ ХІХ в.

В статье анализируется как проведение буржуазных реформ во второй половине ХІХ в. стало причиной капитализации всего общества и создало условия для переоценке моральных и духовных ценностей населения Украины. РПЦ, которая с одной стороны, представляла институт политической системы самодержавия, с другой, была гарантом духовных ценностей подданных Российской империи. Кризисные явления Церкви повлекли привели к потере господствующего положения, почти среди всех слоев населения: интеллигенции, крестьянства, рабочих. Для возобновления авторитета и значения, Церковь пыталась разными способами сблизиться с прихожанами: активным участием в образовательной сфере, в повседневной жизни населения, борьбой с общественными изъянами (алкоголизмом или тунеядством).

Ключевые слова: РПЦ, идеология, крестьянство, авторитет Церкви, интеллигенция, духовенство.

Beldyugina I. STRENGTHENING OF THE CRISIS PHENOMENA IN RUSSIAN ORTHODOX CHURCH DURING BOURGEOIS REFORMS IN THE RUSSIAN EMPIRE IN THE SECOND HALF OF XIX CENTURY.

In article it is analyzed as carrying out bourgeois reforms in the second half of H_H of century became the reason of capitalization of all society and created conditions for revaluation of moral and cultural wealth of the population of Ukraine. Russian Orthodox Church which on the one hand, represented institute of political system of autocracy, with another, I was the guarantor of cultural wealth of citizens of the Russian Empire. The crisis phenomena of Church entailed brought to ascendent position loss, almost among all segments of the population: intellectuals, peasantry, workers. For authority and value renewal, the Church tried in the different ways to approach with parishioners: active participation in the educational sphere, in everyday life of the population, fight against public defects (alcoholism or parasitism).

Keywords: Russian Orthodox Church, ideology, peasantry, authority of Church, intellectuals, clergy.

References

1. Nadтока G.M. Pravoslavna cerkva v Ukraïni 1900 – 1917 rokiv: social'no-religijnij aspekt / G.M. Nadтока. – K.: Znannja, 1998.
2. Rusavs'ka V.A. Gostinnist' v Ukraïns'kij pobutovij kul'turi HHH st.: Avtoref. dis... kand. ist. nauk: 17.00.01 / V.A. Rusavs'ka. Kïiv. nac. un-t kul'turi i mistectv. K., 2007. 19 s.
3. Bojkov O.Ju. Cerkovno-religijni strukturi v duhovnomu i sociokul'turnomu zhitti Pivdnja Ukraïni kincja XIX - pochatku XX st.: avtoref. dis. ... kand. ist. nauk: 07.00.01 / O.Ju. Bojkov. Dnipropetr. nac. un-t im. O.Gonchara. D., 2010. 20 s.
4. Derzhavnij arhiv Odes'koï oblasti. F. №37. Hersonskaja duhovnaja konsistorija. Op. 2a. Spr.562.
5. Derzhavnij arhiv Odes'koï oblasti. F. №37. Hersonskaja duhovnaja konsistorija. Op. 2a. Spr.560. – 104 ark.
6. Borejko O.M. Prosvitnic'ko-pedagogichna dijal'nist' gromads'kih tovaristv Volini (dr. pol XIX - poch. XX st.): Avtoref. dis... kand. ped. nauk: 13.00.01 / O.M. Borejko. Zhitomir. derzh. un-t im. I.Franka. Zhitomir, 2004. 20 s.
7. Kotlomanitova G.O.
8. Kotlomanitova G.O. Religijne vihovannja v istoriï shkil'noï osviti Ukraïni (60-ti roki XIX st. - 30-ti roki XX st.): avtoref. dis... kand. ped. nauk: 13.00.01 / G.O. Kotlomanitova. Prikarpat. nac. un-t im. V.Stefanika. Ivano-Frankivs'k, 2007. 20 s.

Рецензент: **Михайлюк В.П.**, доктор історичних наук.

Стаття подана
9.12.2013

УДК 94 (477)

ДИНАМІКА КІЛЬКІСНИХ ЗМІН СЕРЕД МЕДИЧНИХ ПРАЦІВНИКІВ ДОНБАСУ (1944-1953 рр.)

Болотчева Катерина Вікторівна, асистент кафедри соціальної медицини й економіки охорони здоров'я ДЗ Луганський державний медичний університет.

Анотація

Зроблено статистичний аналіз наявної кількості лікарів як по областях України, так і по Донбасу. Відмічено слабку наповненість, а інколи й повну відсутність у медичних закладах Донбасу кадрів необхідної спеціалізації. Простежено динаміку змін кількісних показників медичного кадрового потенціалу з 1944 р. Виділено причини негативної динаміки змін кількості кадрового складу медичних закладів України.

***Ключові слова:** медичні працівники, забезпеченість лікарями, медико-санітарна мережа, лікарі вузької спеціалізації.*

ВСТУП

Велика Вітчизняна війна була однією з найтяжчих трагедій для українського народу. Одним з важких її наслідків стало значне збільшення кількості страждань, загибелі та інвалідності працездатного населення. Все це значно збільшило обсяг діяльності медпрацівників, відволікло значну їх кількість до армії.

Коли особовий склад діючих військ рахувався мільйонами, мільйонами рахувалася і кількість солдат та офіцерів, що хворіли або були поранені. Саме тому однією з найважливіших задач, що постала перед органами охорони здоров'я, в першу чергу Міністерством, була підготовка і вірне розподілення кадрів. Перед ними поставала задача вирішувати завдання, що ставили перед ними партія та уряд щодо захисту населення від хвороб, оздоровлення умов праці і побуту радянських людей. Саме тому обрана тема розвідки є актуальною.

АНАЛІЗ ОСТАННІХ ДОСЛІДЖЕНЬ І ПУБЛІКАЦІЙ

Слід зазначити, що серед історіографічного доробку попередників відсутні праці з означених питань. Останнім часом з'явилися роботи, що в тій чи іншій мірі лише торкаються близьких до обраної теми проблем [1].

МЕТА СТАТТІ

Мета статті полягає у спробі дослідити стан системи охорони здоров'я Донбасу на основі визначення кількості її кадрового потенціалу та виділення причин негативної динаміки його змін.

РЕЗУЛЬТАТИ (основний текст роботи)

За постановою Раднаркому від 18.03.1944 р. під № 233 «Про проведення обліку медичних робітників» та наказом народного комісара охорони здоров'я СРСР № 663 від 14. 12. 1943 г. «Про облік фахівців з вищою освітою»,

обласними відділами охорони здоров'я було проведено велику роботу щодо переобліку лікарів. Його було проведено по 16 областям України й м. Київ [2, арк. 1].

Станом 15.11.1944 р. за визначеними областями України загальна кількість лікарів, працюючих в медично-санітарній мережі, кадрових і науково-дослідних інститутах, республіканських установах і апаратах – складала 10108 людей (Табл. 1.). Загальна же кількість лікарів по всім областям Української Радянської республіки, враховуючи й західні – 11560 лікарів.

Таблиця 1. Чисельність лікарів по 16 областям і м. Київ [3]

	Лівобережні обл.	Правобережні обл.	Підсумок
Медико-сан. мережа	4790	3403	8293
В апаратах	307	293	600
В кадрових і науково-дослідних інститутах	599	716	1215
Всього	5696	4412	10108

Слід вказати на те, що в великих обласних центрах із загальної кількості лікарів значна частина з них працювала в республіканських установах, кадрових та науково-дослідних інститутах. Так у Києві – 464 особи, Харкові – 424, Одесі – 218, Дніпропетровську – 105, Сталіно – 70.

При аналізі співвідношення фактичної наявності лікарів на 15.11.1944 р. з даними про наявність лікарів за 1940 р. (було 23950) виходить всього 42% по відношенню до 1940 р. (Табл. 2).

Таблиця 2. Співвідношення кількості лікарів Лівобережних областей на 1944 р. до кількості на 1940 р. [4]

	Загальна кількість лікарів		Кількість лікарів на 15.11.44 в % до 1940 р.
	на 31.12.1940 р.	на 15.11.1944 р.	
Чернігівська	625	405	65
Сумська	618	428	69
Полтавська	950	580	61
Харківська	4173	1464	35
Ворошиловградська	867	505	58
Сталінська	2189	1081	49
Запорізька	922	350	38
Дніпропетровська	2418	883	36

Всього	12762	5696	45
--------	-------	------	----

Тобто, по показниках забезпеченості населення на 10000 осіб в 1940 р. в середньому по місту й селу складала 8 лікарів. Планом на 1944 р. передбачалось доведення цього показника до 6 лікарів на 10000 осіб. Проте, на 15.11.1944 р. по 16 областях й Києву показник забезпеченості в середньому був лише на рівні 4 лікарів.

При складанні удільної ваги окремих спеціалізацій на 1940 р. та 1944 р. різко виокремлюється зниження удільної ваги лікарів вузької спеціалізації (ЛОР, офтальмолог) за рахунок більш високої кількості терапевтів. Особливо варто відмітити майже повну відсутність фахівців вузької спеціалізації в 438 районах України (Табл. 3).

Таблиця 3. Стан забезпеченості районів України лікарями вузької спеціалізації [5].

	Кіль-сть районів немаючих лікарів визначених категорій	У % до загальної кількості районів
Хірург	206	47
Акушер-гінеколог	260	59
Педіатр	189	43
ЛОР	403	92
Офтальмолог	372	85
Дерматовенеролог	347	79

Крім того, по деяким спеціальностям у Донбасі фахівці повністю були відсутні. Так у Ворошиловградській області не було жодного фізіотерапевта, був 1 рентгенолог і 4 ЛОР-лікаря. В Сталінській області ситуація була дещо кращою, але далекою від необхідної [6].

Після проведення реєвакуації в розпорядження міністерства охорони здоров'я прибуло 3276 лікарів. З них у Сталінську область було відправлено 224 особи, в тому числі випускники 1943-1944 рр. – 83 особи. До Ворошиловградської – прибуло 195 лікарів, в тому числі 90 випускників.

Таким чином, загальна кількість лікарів на 01.01.1945 р. склала – 12859 осіб, а на 01.07.1945 р. – 13142 лікарі. На 01.10.1945 р. – 14001 лікарь. В Сталінській області цифри були відносно – 1246, 1250 та 1268. В Ворошиловградській – 505, 524, 627.

Такий незначний зріст кількості лікарів пояснювався тим, що за 9 місяців 1945 р. із західних областей України вибула значна частина лікарів до Польщі. Це в свою чергу компенсувалось за рахунок лікарів зі східних областей. Так за рішенням ЦК КП(б)У та РНК із Сталінської області до західних районів було переведено 32 лікарі [7].

Отже, на 1944 р. укомплектованість лікарями по містах склала лише 78,2%, по селах – 72,3%, по Україні – 76,7%. На 1945 р. ситуація в кадровому

забезпеченні дещо погіршилась. В містах вона склала 77%, в селах – 69% (Табл. 4).

Таблиця 4. Наявність лікувальних кадрів по Сталінській та Ворошиловградській областях [8]

Область	Планова необхідність на 1945 р.	Наявність на 01.01.41	На 01.01.45	На 01.11.45	Наявність на 01.11.45 у %	
					До необхід на 1945	До наявн на 1941
Сталінська	2035	2154	1246	1290	63,2	58
Ворошилов.	1017	867	505	638	62,6	73,6

З липня 1945 р. по 31.12.1945 р. з кількості прибувших із Червоної армії за демобілізацією лікарів було направлено вього по Україні 508 осіб, в Сталінську – 28, Ворошиловградську – 8. Із кількості розформованих евакошпиталів розподілено 839 лікарів, в тому числі до Сталінської області - 29, до Ворошиловградської – 33 [9].

ВИСНОВКИ ТА НАПРЯМИ ПОДАЛЬШОГО ДОСЛІДЖЕННЯ

В цілому слід зазначити, що виходячи з Докладу Міністра охорони здоров'я УРСР тов. Шупіка П.Л. «Про підсумки роботи органів охорони здоров'я в УРСР за 1951 р. і задачі на 1952 р.» головною проблемою щодо доведення кількості медичних працівників України до необхідної кількості була значна текучість кадрів. З 1951 р. із Сталінської області вибуло 179 лікарів, із Ворошиловградської – 198 [10, арк. 54]. Однією з найважливіших причин цього явища, а саме постійного переміщення лікарів із однієї до іншої області, було намагання лікарів покинути області де до них не було приділено уваги. Особливо гостро стояло житлове питання. Значна кількість медичних робітників не була забезпечена комунальними послугами, наймала квартири за власний рахунок. Багато медичних працівників не мали навіть транспортних засобів для виїзду до хворих і перевезення їх до лікарень.

На наш погляд, в подальших розробках необхідно розглянути питання стану матеріально-побутового забезпечення медичних кадрів УРСР у визначений період.

Література

1. Саржан А. О. Зміни в соціально-економічній сфері Донбасу. Друга половина 40-х – кінець 80-х років ХХ ст.: Дис. ... д-ра іст. наук. – Донецьк, 2004. – 608 с.; Бобровський А.С. Соціальна політика радянської держави та її реалізація в Донбасі у 1943 – середині 1960-х років.: Дис... канд. наук. – Донецьк, 2007.; Перехрест І.В. Медико-санітарні наслідки Великої Вітчизняної війни для населення України та їх ліквідація у період відбудови (1943-1950рр.): Автореф. дис ... канд. іст. наук / І. В. Перехрест . – Донецьк, 2007. – 20 с.; Гордієнко Г. М. Соціальне забезпечення інвалідів Вітчизняної війни в УРСР (1941-1950рр.): автореф. дис ... канд. іст. наук / Г. М. Гордієнко. – К. : Б.в., 2010 . – 16 с.

2. Центральний державний архів вищих органів влади України (далі – ЦДАВОВ України), Ф. 342, Оп. 14, Спр. 4908. Статистичні таблиці наявності лікарів на Україні за 1944 р. – 117 арк.
3. Там само. – Арк. 1.
4. Там само. – Арк. 2.
5. Там само. – Арк. 6.
6. Там само. – Арк. 10.
7. Там само. – Арк. 26, 29, 31.
8. Там само. – Арк. 38.
9. Там само – Арк. 54-56.
10. ЦДАВОВ України, Ф. Р-342, Оп. 15, Спр. 704. Доклад Министра здравоохранения УССР тов. Шупика П.Л. «Об итогах работы органов здравоохранения в УССР за 1951 г. и задачах на 1952 г.» на республиканском совещании. – 67 арк.

Болотчева Е. ДИНАМИКА КОЛИЧЕСТВЕННЫХ ИЗМЕНЕНИЙ СРЕДИ МЕДИЦИНСКИХ РАБОТНИКОВ ДОНБАССА (1944-1953 гг.).

Сделан статистический анализ имеющегося количества врачей как по областям Украины, так и по Донбассу. Отмечена слабая наполненность, а иногда и полное отсутствие в медицинских заведениях Донбасса кадров необходимой специализации. Прослежена динамика изменений количественных показателей медицинского кадрового потенциала с 1944 г. Выделены причины негативной динамики изменений количества кадрового состава медицинских заведений Украины.

Ключевые слова: медицинские работники, обеспеченность врачами, медико-санитарная сеть, врачи узкой специализации.

Bolotcheva E. DYNAMICS OF QUANTITATIVE CHANGES AMONG MEDICAL WORKERS OF DONBASS (1944-1953).

The statistical analysis of present amount of doctors is done both on the areas of Ukraine and on Donbass. The weak gap-fillingness is marked, and sometimes and complete absence in medical establishments of Donbass of shots of necessary specialization. The dynamics of changes of quantitative indexes of medical skilled potential is traced with 1944. Reasons of negative dynamics of changes of amount of skilled composition of medical establishments of Ukraine are selected.

Keywords: medical workers, material well-being by doctors, mediko-sanitarnaya network, doctors of narrow specialization.

References

1. Sarzhan A. O. Zminy v social'no-ekonomichnij sferi Donbasu. Druga polovyna 40-h – kinec' 80-h rokov HH st.: Dys. ... d-ra ist. nauk. – Donec'k, 2004. – 608 s.; Bobrovs'kyj A.S. Social'na polityka radjans'koi' derzhavy ta i'i realizacija v Donbasi u 1943 – seredyni 1960-h rokov.: Dys... kand. nauk. – Donec'k, 2007.; Perehrest I.V. Medyko-sanitarni naslidky Velykoi' Vitchyznjanoi' vijny dlja naselejnja Ukrai'ny ta i'h likvidacija u period vidbudovy (1943-1950rr.): Avtoref. dys

... kand. ist. nauk / I. V. Perehrest . – Donec'k, 2007. – 20 s.; Gordijenko G. M. Social'ne zabezpechennja invalidiv Vitchyznjanoi' vijny v URSR (1941-1950rr.): avtoref. dys ... kand. ist. nauk / G. M. Gordijenko. – K. : B.v., 2010 . – 16 s.

2. Central'nyj derzhavnyj arhiv vyshhyh organiv vlady Ukrai'ny (dali – CDAVOV Ukrai'ny), F. 342, Op. 14, Spr. 4908. Statystychni tablyci najavnosti likariv na Ukrai'ni za 1944 r. – 117 ark.

3. Tam samo. – Ark. 1.

4. Tam samo. – Ark. 2.

5. Tam samo. – Ark. 6.

6. Tam samo. – Ark. 10.

7. Tam samo. – Ark. 26, 29, 31.

8. Tam samo. – Ark. 38.

9. Tam samo – Ark. 54-56.

10. CDAVOV Ukrai'ny, F. R-342, Op. 15, Spr. 704. Doklad Mynustra zdavoohranenija USSR tov. Shupyka P.L. «Ob ytogah raboty organov zdavoohranenija v USSR za 1951 g. y zadachah na 1952 g.» na respublykanskom soveshhanju. – 67 ark.

Рецензент: **Довжук І.В.**, доктор історичних наук.
подана

Стаття

05.12.2013

УДК 94(477)

УСТАНОВЧІ ДОКУМЕНТИ ОРГАНІВ ДЕРЖАВНОЇ ВЛАДИ ЯК ДЖЕРЕЛО З ІСТОРІЇ СОЦІАЛЬНОГО І КУЛЬТУРНОГО РОЗВИТКУ УСРР 1921 – 1929 РР.

Величко Світлана Олександрівна, кандидат історичних наук, викладач коледжу Луганської державної академії культури і мистецтв, Україна

Анотація

Висвітлюється організаційна діяльність установ, закладів і організацій систем освіти, охорони здоров'я та соціального забезпечення УСРР на прикладі установчих документів.

Досліджено розробку та утвердження комплексу цього виду документів, які встановлювали статус організації, її компетенцію, структуру, штатну чисельність, посадовий склад та функціональний зміст діяльності організації в цілому. Доведено, що документація установчого характеру інформує про становлення системи наркоматів, їхніх структурних підрозділів та інших закладів, установ і організацій в Україні, їх функції, напрями та методи діяльності щодо вирішення соціально-культурних проблем.

Ключові слова: *установчі документи, статuti, положення, штатний розклад, соціально-культурна політика, діловодна документація, неп.*

ВСТУП

Важливе значення для дослідження джерел з історії соціально-культурного розвитку України в період непу має дослідження установчих документів органів державної влади. Вони містили положення, обов'язкові для виконання, оскільки реалізували норми цивільного й адміністративного права УСРР. Враховуючи все вище зазначене, установчі документи можна використовувати для розробки та оформлення сучасної організаційно-правової документації, що й обумовлює актуальність даної статті.

МЕТА РОБОТИ

Тому метою даної статті є вивчення та аналіз установчих документів органів державної влади як джерела з історії соціально-культурного розвитку України УСРР 1921 – 1929 рр.

РЕЗУЛЬТАТИ (основний текст роботи)

У джерелознавчих дослідженнях практично немає робіт в яких установчі документи вивчалися як окремий вид джерела. В основному вони досліджувалися як вид діловодної документації.

Серед сучасних джерелознавчих праць, у яких висвітлено загальнотеоретичні проблеми вивчення діловодних документів як історичних джерел, можна назвати роботи українських дослідників В. Бездрабко [1,с.64], Я. Калакури, І. Войцеховської, Б. Корольова, С. Павленка й М. Палієнка [5,с.326], С. Макарчука [6,с.389], В. Підгаєцького [8,с.41], російських науковців Т. Мосолкіної та М. Ніколаєва [7,с.59], А. Голікова й Т. Круглової [4,с.220]. Їхні роботи від робіт попередників радянської епохи відрізняє різноманіття методологічних підходів до класифікації діловодних документів, обрання широкого спектру методів та прийомів їхнього дослідження, спроба історіографічного аналізу вивчення діловодної документації тощо.

Суттєва роль у справі поглиблення джерелознавчих досліджень саме установчих документів радянської доби належить М. Чорноморському [14,с.206]. Дослідник визначив діловодну документацію як таку, що виникає в процесі практичної діяльності установ і організацій при виконанні своїх функцій у галузі управління або здійснення громадськими організаціями обов'язків, що покладаються на них [14,с.182]. Роль документів діловодства, на його думку, полягає в прямому висвітленні ними діяльності органів влади та управління, різноманітних установ та організацій.

Автором було детально досліджено нормативну базу зазначеного періоду й запропоновано звернути особливу увагу на вивчення статутів і положень установ і організацій, які давали змогу охарактеризувати завдання, компетенцію і рід їхньої діяльності [14,с.184].

Таким чином, установчі документи як історичне джерело з історії соціально-культурного розвитку України періоду непу не були дослідженні належним чином.

Серед установчих документів можна виділити статuti організацій або положення про організації, їхні структурні підрозділи та діяльність, штатний

розклад, регламенти роботи, які регулювали окремі напрямки діяльності організації.

Якщо обрати за критерій оцінювання при аналізі документа юридичну форму, то можна виділити: установчі документи юридичної особи (статут) і установчі документи структурних одиниць (положення про структурні підрозділи, колегіальні дорадчі органи, штатний розклад, регламент організації тощо).

У ході дослідження були виявлені численні статuti організацій соціально-культурного спрямування, які діяли у 1920-х рр., а саме: статут Головполітосвіти, Всеукраїнської надзвичайної санітарної комісії, Українського науково-дослідницького інституту охорони материнства і дитинства імені Н. К. Крупської при Народному комісаріаті охорони здоров'я УСРР (Охм адит) тощо.

Для статутів радянського періоду характерна домінуюча державна ініціатива при створенні установи, що відображалось в змісті документа, підпорядкованого існуючим "державним програмам", офіційній ідеології, спрямованій на повне реформування суспільного життя і свідомості.

Так, цікавим документом при дослідженні соціально-культурного розвитку України у 1920-х рр. є статут Всеукраїнської надзвичайної санітарної комісії, яка була заснована 18 серпня 1924 р. Змістова складова статуту складається з 7 розділів, у яких: 1) указувалося, що Всеукраїнська надзвичайна санітарна комісія є найвищою державною установою УСРР у забезпеченні санітарної безпеки та стабільності; 2) перераховувалися завдання комісії; 3) розкривалася її структура й організація; 4) визначалося відношення комісії до інших установ охорони здоров'я та Наркомату охорони здоров'я; 5) установлювався склад комісії; 6) розкривався механізм управління справами комісії; 7) визначалися особливі права комісії.

Згідно з документом, мета Комісії: 1) підтримувати, координувати й організовувати всі санітарно-медичні заклади, які підпорядковані Комісії; 2) забезпечувати стабільну санітарну обстановку; 3) узгоджувати та координувати діяльність з Наркоматом охорони здоров'я УСРР.

Таким чином, проаналізувавши статuti як джерела з історії соціально-культурного розвитку УСРР у 1920-х рр., можна зробити висновок, що в них указувалися: найменування організації, місце знаходження, предмет і цілі діяльності, порядок вступу до організації і виходу з неї, права та обов'язки засновників (учасників), склад і компетенція органів управління і контролю над організацією, порядок ухвалення ними рішень, порядок реорганізації і ліквідації організації, відомості про філіали і представництва організації, інформація про функції, повноваження та коло питань, які вирішувала та чи інша установа. Отже, на підставі статутів організацій можна встановити, що метою їх діяльності було підвищення освітнього, культурного та наукового рівня населення, зберігання та розвиток досягнень попередніх часів, забезпечення системи охорони здоров'я та санітарної безпеки країни. У статутах було чітко прописано систему підпорядкування організацій наркоматам освіти, охорони здоров'я чи соціального забезпечення.

Цінним джерелом з історії соціального й культурного розвитку УСРР у 1921 – 1929 рр. є також положення, які являли собою документи, що визначали порядок діяльності державних органів або регламентували процес здійснення будь-якої діяльності в соціально-культурній сфері. У положеннях указувалися завдання, функції, права і обов'язки державних органів і посадових осіб, їх відповідальність, порядок діяльності, висвітлювалася організація роботи окремих структурних підрозділів, колегіальних і дорадчих органів управління, відділів і служб.

Можна виділити дві основні групи положень: 1) положення про організації, установи, заклади соціально-культурної сфери або їх структурні підрозділи; 2) положення, що регулювали організаційну діяльність з певного питання соціально-культурної політики.

Найбільш достовірними, на наш погляд, є виявлені оригінали положень [9,арк.21], а також завірені копії цих документів із підписами відповідальних осіб та позначкою “з оригіналом згідно” [11,арк.43]. Доведення надійності свідчень незавідених копій вимагає звернення до інших джерел, оскільки ці положення могли бути чернетками або нарисами, які так і не набули юридичної сили [12,арк.54]. Серед особливостей оформлення положень 1920-х рр. можна назвати поєднання назви виду документа із заголовком до тексту, необов'язкову наявність відомостей про дату і місце підписання документа. Підписувати положення, як правило, мали посадові особи – народний комісар або його заступник, завідувач певного відділу Народного комісаріату та діловод.

Серед положень 1921 – початку 1923-х рр. переважна більшість є російськомовними, положення середини 1920-х – початку 1930 рр. були переважно українськомовними, що було пов'язано з процесами українізації.

Положення 1920-х рр. не мали усталеного формуляру, що було обумовлено становленням системи українського радянського діловодства. Проте в їх оформленні можна виявити певні спільні риси.

Окремі положення були розділені на розділи, кожен з яких мав свою назву. Переважна більшість положень структурно були розділені на пункти, які не мали назви. У ході дисертаційного дослідження джерел була реконструйована структура таких положень, яка повністю відображала сутнісно-змістове значення цього виду документів. Типовий текст положень про організацію містив такі розділи: загальна інформація або загальні положення; основні завдання; функції; права і обов'язки; керівництво; взаємини; контроль, перевірка і ревізія діяльності; реорганізація і ліквідація [9,арк.32-38].

Аналіз положень про організації, установи, заклади соціально-культурної сфери або їх структурні підрозділи початку 1920-х рр. свідчить, що в цей період відбувалося становлення розгалуженого апарату органів державного управління в галузі освіти, науки, культури, соціального забезпечення, охорони здоров'я. До цього періоду належать як положення про відповідні народні комісаріати, так і про їхні структурні підрозділи – відділи, секції тощо. Також можна стверджувати, що в 20-х рр. ХХ ст. регулювання всіх питань освітньої та

культурної сфери перебувало в підпорядкуванні Народного комісаріату освіти УСРР, діяльність якого й визначала розвиток освітньо-культурних процесів у досліджуваний період.

Народні комісаріати в умовах непу затверджували положення, які регламентували порядок діяльності не тільки державних закладів, а й приватних. Про це свідчить “Положення про відкриття приватних лікувальних закладів”, оригінал якого зберігається серед матеріалів ЦДАВО України [13,арк.65].

Згідно з положенням, приватні лікувальні заклади могли відкриватися як організаціями і установами, так і приватними особами з дозволу губернських відділів охорони здоров'я на підставі приблизного статуту про приватні лікувальні заклади, затвердженого Народним комісаріатом охорони здоров'я.

У зв'язку з розвитком будівництва лікувально-профілактичних установ та нестачею спеціалістів лікарняного будівництва й санітарної техніки, створювалося Санітарно-технічне консультативне бюро. В положенні “Про санітарно-технічне консультативне бюро” від 20 грудня 1927 р. [2,с.12], зазначалися завдання бюро: 1) давати консультацію органам охорони здоров'я у всіх питаннях будівництва лікувально-профілактичних установ (планування й перепланування ділянок, їх перебудова та ремонт) та в питаннях їх обладнання (опалювання, вентиляція, водопостачання тощо); 2) виправляти та переробляти схеми та ескізи за місцевим будівельним завданням; 3) переглядати кошториси на збудування та ремонт будівель та надавати по них висновки; 4) брати участь у прийманні будівель; 5) організовувати та проводити конкурси на проекти лікувально-профілактичних установ.

Другу групу положень склали документи, які регулювали процес організації і здійснення певної діяльності у соціально-культурній галузі.

Про нововведення в галузі соціального забезпечення молоді, свідчить положення “Про соціальне забезпечення учнів в учбових закладах професійної освіти” від 12 січня 1922 р. [3,с.66].

Окремі положення могли одночасно видаватися декількома наркоматами. Зокрема, поширеним явищем у діловодній практиці було видання спільних положень, що регулювали здійснення діяльності в тій самій галузі. Таким прикладом є “Положення про узгодження функцій Наркомосу та Наркомздоров'я у справі соціального виховання і охорони дітей” від 20 травня 1921 р. [9,арк.21], оригінал якого зберігається у ЦДАВО України.

Отже, положення про заклади та організації, що були створені в УСРР у соціально-культурній сфері протягом 1921 – 1929-х рр., дають змогу визначити коло не тільки державних, а й приватних установ, що виникли для врегулювання першочергових завдань, які з'являлися в процесі соціально-культурного будівництва новоствореної держави. Аналіз положень надає можливість отримати відомості про їхні функції, координування їх діяльності та встановлення взаємовідносин з населенням, між собою, з іншими державними установами, ступінь залежності приватних установ від державних органів влади і їх структурних підрозділів. Положення, які регулювали процес організації і здійснення певної діяльності в соціально-культурній галузі, були

своєрідним доповненням до положень про організації, заклади і установи, які містили найбільш загальні відомості про напрямки їх діяльності. Положення другої групи конкретизували порядок здійснення тієї чи іншої діяльності в галузі освіти, науки, культури, охорони здоров'я тощо в кожному окремому випадку.

Важливим джерелом для аналізу питання розвитку соціально-культурного розвитку України у 20-х рр. ХХ ст. є штатні розклади установ, у яких було зазначено обсяг роботи, покладений на певну організацію та кількість працівників, що були задіяні у виконанні певної роботи.

Так, аналіз штатного розкладу ВАНУ за 1922 – 1927 рр. засвідчив, що протягом зазначеного періоду в цій установі працювало 157 штатних працівників, які отримували кошти із загального фонду заробітної плати, а також було виявлено певне коло осіб, що виступали позаштатними працівниками і не отримували матеріального заохочення за свою працю [10,арк.14].

Виходячи з цього, можна констатувати, що для розвитку соціально-культурної сфери 1920-х рр. було характерним заохочення й використання в діяльності установ у зв'язку з браком коштів приватної ініціативи працівників, яка не заохочувалася матеріально за рахунок держави.

Порядок внесення змін, доповнень і їх перегляду залежав від виду установчих документів. Наприклад, зміни й доповнення до статуту організації вносилися поступово по мірі їх виникнення відповідно до встановленої законом процедури – за рішенням найвищого органу управління організацією – загальних зборів акціонерів або учасників тощо – з обов'язковим інформуванням органу, що здійснював державну реєстрацію організацій. Зміни до штатного розкладу вносилися в міру необхідності наказами або розпорядженнями керівника [10,арк.16].

ВИСНОВКИ

Таким чином, аналіз установчої документації з питань відображення процесу соціально-культурного розвитку України дає змогу констатувати, що ця група джерел мала вирішувати організаційно-установчі функції щодо створення мережі соціально-культурних закладів нового суспільства. Документація установчого характеру інформує про становлення системи наркоматів, їхніх структурних підрозділів та інших закладів, установ і організацій в Україні, їх функції, напрями та методи діяльності щодо вирішення соціально-культурних проблем, а саме: становлення мережі дитячих приймачів, розвитку освіти, санітарно-лікарняних закладів. Аналіз документів цієї групи дає змогу встановити чітку дату заснування тієї чи іншої установи чи організації, визначити її керівні органи, розкрити підпорядкування соціально-культурних установ.

Література

1. Бездрабко В. Діловодство у контексті державного управління російської імперії ХІХ ст. як чинник народження документознавства / В. Бездрабко // Іст. журн. – 2008. – № 8/9. – С. 62–70.

2. Бюлетень НКОЗ. - № 3. – С. 11-12.
3. Бюлетень НКСЗ. - № 9. – С. 65-66.
4. Голиков А. Г. Источниковедение отечественной истории / А. Г. Голиков, Т. А. Круглова ; под общ. ред. проф. А. Г. Голикова ; Моск. гос. ун-т им. М. В. Ломоносова, ист. фак. – М. : Росспэн, 2000. – С. 440.
5. Історичне джерелознавство : підруч. для студ. іст. спец. ВНЗ / Я. С. Калакура, І. Н. Войцехівська, Б. І. Корольов та ін. – К. : Либідь, 2002. – 488 с.
6. Макарчук С. А. Писемні джерела з історії України : [курс лекцій] / С. А. Макарчук. – Л. : Світ, 1999. – 352 с.; Макарчук С. А. Джерелознавство історії України / С. А. Макарчук. – К. : Світ, 2008. – 512 с.
7. Мосолкина Т. В. Курс лекций по источниковедению новой и новейшей истории : [учеб. пособие для студентов ист. ф-та] / Т. В. Мосолкина, Н. И. Николаева. – Саратов : Саратов. гос. ун-т им. Н. Г. Чернышевского, 2004. – 94 с.
8. Підгаєцький В. В. Теорія та методологія джерелознавства з історії України ХХ століття : конспект лекцій / В. В. Підгаєцький. – Д. : Вид-во Дніпропетр. ун-ту, 1996. – 74 с.
9. ЦДАВОУ. – Ф.166. – Оп.2. – Спр.580, – арк. 21.
10. ЦДАВОУ. – Ф.166. – Оп.2. – Спр.671. – арк. 56.
11. ЦДАВОУ. – Ф.166. – Оп.3. – Спр.85. – арк. 43; спр.851 – арк. 351.
12. ЦДАВОУ. – Ф.166. – Оп.3. – Спр.107. – арк. 54.
13. ЦДАВОУ. – Ф.342. – Оп. 1. – Спр.580. – арк. 65.
14. Черноморский М. Н. Источниковедение истории СССР. Советский период : [учеб. пособие] / М. Н. Черноморский. – М. : Высш. шк., 1976. – 296 с.

Величко С.А. УЧРЕДИТЕЛЬНЫЕ ДОКУМЕНТЫ ОРГАНОВ ГОСУДАРСТВЕННОЙ ВЛАСТИ КАК ИСТОЧНИК ПО ИСТОРИИ СОЦИАЛЬНОГО И КУЛЬТУРНОГО РАЗВИТИЯ УССР 1921 - 1929 гг.

Освещается организационная деятельность учреждений, заведений и организаций систем образования, здравоохранения и социального обеспечения УССР на примере учредительных документов.

Исследована разработка и утверждение комплекса этого вида документов, которые устанавливали статус организации, ее компетенцию, структуру, штатную численность, должностной состав и функциональное содержание деятельности организации в целом. Доказано, что документация учредительного характера информирует о становлении системы наркоматов, их структурных подразделений и других заведений, учреждений и организаций в Украине, их функции, направления и методы деятельности относительно решения социально-культурных проблем.

Ключевые слова: учредительные документы, уставы, положения, штатное расписание, социально-культурная политика, делопроизводственная документация, нэп.

Velichko S.A. CONSTITUENT OF THE GOVERNMENT AS A SOURCE FOR THE HISTORY OF SOCIAL AND CULTURAL DEVELOPMENT OF USSR 1921 – 1929.

The organizational activities of the USSR educational, medical care and social security enterprises, institutions and organizations are highlighted with an example of statutory documents.

The development and establishment of this kind of documents complex which established the organization status, its jurisdiction, structure, staff number, regular authorized establishment, function of the job content of the organization as a whole is investigated. It is proved that the installation documentation informs about people's commissariats system establishment, their departments and other institutions, establishments and organizations in Ukraine, their functions, directions and methods of work as for social and cultural problem-solving.

Keywords: statutory documents, statutes, regulations, a list of members of staff, social and cultural policies, clerical documents, NEP .

References

1. Bezdrabko V. Dilovodstvo u konteksti derzhavnogo upravlinnia rosiiskoi imperii XIX st. yak chynnyk narodzhennya dokumentoznavstva / V. Bezdrabko // Ist. zhurnal. - 2008. - № 8 /9. - S. 62-70
2. Bulletin NKOZ . - № 3. - S. 11-12.
3. Bulletin NKSZ . - № 9. - S. 65-66 .
4. Golikov A. Ystochnykovedenye otechestvennoi istorii / A. Golikov, T. Kruglov, pod obsh. red. prof. A. Golikov; Mosk.gos.un-t im. Lomonosova. - Moscow: ROSSPEN , 2000. - S. 440.
5. Istorichne dzhereloznavstvo / J. Kalakura , I Voitsekhivska , B Korolev. - K. Lybed , 2002. - 488 p.
6. Makarchuk S. Written sources on the history of Ukraine : [lectures] / S. Makarchuk . – L. : Svit , 1999. - 352 p. ; Makarchuk S. Sources of History of Ukraine / S. Makarchuk . - K. : World , 2008. - 512 p.
7. Mosolkyna T. Kurs lekhii po ystochnykovedenyyu novou and noveyshey istorii / T.Mosolkyna, NI Mykolayiv. - Saratov: Saratov. state. Univ them. NG Cherneshevskoho, 2004. - 94 p.
8. Pidhaytsi V. Teoriay and Metodika dzhereloznavstva po istorii Ukraine XX century: lecture notes / V. Pidhayetskiy. - D. : Type of Dniepropetrovsk . Univ , 1996. - 74 p.
9. Central'nyj gosudarstvennyj arhiv vysshih organov vlasti i upravlenija Ukrainy (dalee – CGAVO), f.166, op.2, d.580, 21.
10. CGAVO, f.166, op.2, d.671, 56.
11. CGAVO, f.166, op.3, d.85, 43; d.851, 351.
12. CGAVO, f.166, op.3, d.107, 54.
13. CGAVO, f.342, op.1, d.580, 65.

Рецензент: **Санжаров С.М.**, доктор історичних наук.

Стаття подана
29.11.2013

УДК 378.124, „Тулайков”(1880/1932):001:63+63.001.8/477+(470+571)

ПРОФЕСОР С.М. ТУЛАЙКОВ (1880–1932) – ВЧЕНИЙ-АГРАРІЙ ТА ОДИН ІЗ ОРГАНІЗАТОРІВ СІЛЬСЬКОГОСПОДАРСЬКОЇ ДОСЛІДНОЇ СПРАВИ В РОСІЇ ТА УКРАЇНІ

Вергунов Віктор, директор ННСГБ НААН, д.с.-г.н., проф., чл.-кор. НААН

Методом історико-наукового аналізу відтворено життя та творчу діяльність відомого вченого-аграрія С.М. Тулайкова. Розкрито внесок професора у розвиток сільськогосподарської дослідної справи в Україні та Росії. Вперше розглянуто його діяльність у Київському агрономічному товаристві (1910–1915).

Ключові слова: С.М. Тулайков, сільськогосподарська дослідна справа, Київське агрономічне товариство, історія аграрної науки.

ВСТУП

Доведено, що історію завжди творять особистості. Повною мірою це стосується й наймолодшої складової природознавства та культури нації – сільськогосподарської дослідної справи. На жаль, до сьогодні залишається величезний прошарок невивченого стосовно її зародження, становлення й розвитку на українських землях. Ще більшою мірою таке стосується персоніфікованого внеску на різних етапах еволюційного поступу галузевого дослідництва.

Величезна кількість патріотів своєї справи, скоріше з політичних уподобань, і до сьогодні не потрапляють на пантеони слави України. Про окремих з них згадується побіжно, і головне, – не в контексті розкриття справжнього внеску в ім'я майбутнього нашої країни. Через забуття, в першу чергу як репресантатів сталінської системи влади у різних проявах (фізичних, політичних, за царське минуле і т. ін.) вже у 60-х роках минулого століття, коли тодішні історики «творили» історію всіх складових радянської України, про них «забули» або й навіть свідомо викреслили.

Часи державності з багатьох позицій вже виправили з цього приводу ситуацію, коли справжніми українцями почали вважати не тільки тих, хто народився, а й багато зробив для прославлення неньки України. До таких особистостей належить і професор Сергій Максимович Тулайков (1880–1932), який протягом 1910–1916 рр. активно працював на благо українських земель з питань організації наукового забезпечення ведення сільського господарства. Передусім за це нинішній Миронівський інститут пшениці імені В.М. Ремесла НААН завжди віддавав йому шану як першому директорові предтечі установи у вигляді Центральної дослідної станції з культури цукрового буряку, починаючи вже з 1924 р. [1]. Найбільш системно інститут таке зробив до свого вікового ювілею у спеціально підготовленій монографії [2]. Завдячуючи своєму

знаменитому брату академіку М.М. Тулайкову, що теж загинув від безпідставних звинувачень у 1937 р., світлу пам'ять якого почали повертати у часи «хрущовської відлиги» [3], про Сергія Максимовича почали активно згадувати особливо його земляки [4]. Системно у науковому відношенні про братів згадали до вікового ювілею Безенчуцької сільськогосподарської дослідної станції (нині – Самарський НДІ сільського господарства імені М.М. Тулайкова), яку вони обидва в різні роки очолювали [5]. Те саме було зроблено і до 135-річчя від дня народження М.М. Тулайкова [6]. Однак у них практично не згадується про «український» період життя та творчості С.М. Тулайкова. Власними публікаціями це розкриваю у серії статей [7 і 8]. В останній вперше роблю спробу відтворити цілісну картину біографії вченого на основі доступних на той час публікацій та архівних матеріалів. Однак, як виявилось, цього було недостатньо для повноти картини навіть стосовно України.

МЕТА ДОСЛІДЖЕННЯ

Методом історико-наукового аналізу через доступні сьогодні публікації реконструювати життя та творчу діяльність відомого вченого-аграрія й одного з організаторів вітчизняної сільськогосподарської дослідної справи С.М. Тулайкова як для потреб сучасної України, так і Росії. Вперше розглянути його діяльність у Київському агрономічному товаристві протягом 1910–1915 рр.

РЕЗУЛЬТАТИ ДОСЛІДЖЕННЯ

С.М. Тулайков народився 17 листопада 1880 р. у селянській родині, що налічувала п'ятьох синів і двох дочок, у с. Нікольська Пестровка Городнищенського повіту Пензенської губернії. Після закінчення місцевої сільської школи, а також народного училища в с. Кенша та Саранського чотирикласного училища за прикладом свого старшого брата – згодом всесвітньо відомого вченого-аграрія академіка АН СРСР і ВАСГНІЛ М.М. Тулайкова (1875–1938), у 1895 р. витримує вступні іспити до Маріїнського середнього сільськогосподарського училища (Саратовська губернія). Вже після першого курсу, показавши блискучі знання, переводиться на державний кошт навчання і восени 1901 р. закінчує повний курс на відмінно з атестатом 1 розряду, що давало право для вступу до одного із вищих навчальних закладів Департаменту землеробства. Однак не маючи змоги оплатити вступний грошовий внесок за навчання до вузу, протягом 1901–1904 рр. змушений очолювати Ашхабадське дослідне поле. У 1904 р. його мрія отримати вищу фахову освіту здійснюється і він вступає до сільськогосподарського відділення Московського сільськогосподарського інституту (нині – Федеральна державна бюджетна освітня установа вищої професійної освіти Російський державний аграрний університет – Московська сільськогосподарська академія імені К.А. Тимірязева), який з дипломом I ступеня «ученого агронома» закінчує у 1908 р. Ще студентом у 1905 р., завдячуючи брату Миколаю, що з 1901 р. працює при кафедрі ґрунтознавства МСГІ, бере участь як практикант в експедиції з дослідження ґрунтів

Муганського степу, наступного року в такій же експедиції з вивчення ґрунтів майбутньої залізничної лінії Актюбинськ-Тургай-Акмулинськ (нині – Семипалатинськ. У 1907 р. досліджував ґрунти в Актюбинському повіті, а наступному – в ґрунтовій експедиції по Амурській області. Всі згадані ґрунтові експедиції здійснювалися від імені лабораторії ґрунтознавства Московського СГІ на чолі з професором В.Р. Вільямсом.

Після закінчення інституту протягом 1909 р. – помічник завідувача Дерюгінського дослідного поля. Наступного року відгукується на пропозицію керівника мережі дослідних полів Всеросійського товариства цукрозаводчиків С.Л. Франкфурта і стає її спеціалістом (агрономом). Вивчав дію окремих поживних речовин у добривах і вплив удобрення на різних типах ґрунтів Південноруського буряківничого району. Починаючи з весни 1911 р., бере активну участь у створенні майбутньої Центральної дослідної станції з культури цукрового буряку (нині – Миронівський інститут пшениці імені В.М. Ремесла НААН). Того ж року під його керівництвом проводиться суцільна зяблева оранка дослідного поля. З 1 листопада 1911 р. його офіційно призначають завідувачем установи.

Починаючи з ранньої весни 1912 р., займається облаштуванням території і господарства, будівництвом і закладанням перших дослідів. З першого року заснування станції було розпочато вивчення сортів озимої пшениці, за рік – вівса і гороху, з 1915 р. – цукрового буряку.

Разом із С.Л. Франкфуртом, О.Ф. Нестеровим та О.К. Філіповським у 1912 р. розробляє «Програму діяльності Центральної дослідної станції з культури цукрового буряку» [9]. Польові досліді з цукровим буряком з цього року почали проводити відповідно до цієї програми. У 1914 р. у збірці «Звіти і праці існуючих при ВТЦ установ на 1914 р.» друкує перший «Короткий звіт про діяльність Центральної дослідної станції у 1913 р.», а також проект її роботи на перспективу – «Організація і основні завдання Центральної дослідної станції з культури цукрового буряку».

На Центральній станції під керівництвом С.М. Тулайкова проводилися різнопланові дослідження. У 1912 р. був закладений стаціонарний польовий дослід із вивчення продуктивності сівозмін залежно від насичення їх цукровими буряками за різних систем удобрення. Протягом 1912–1914 рр. на полях станції випробовуються бурякові комбіновані сівалки різних виробників. Проводиться сортовипробування сортів озимої пшениці різного походження, закладається акліматизаційний розсадник пшениць.

Під умілим керівництвом С.М. Тулайкова в 1913 р. побудовано й оснащено лабораторним обладнанням агрохімічну лабораторію, яку з 1914 р. очолив відомий учений О.М. Надеждин. У 1913 р. було створено і забезпечено всім необхідним метеорологічний відділ, і з 1 грудня 1913 р. розпочалися постійні метеоспостереження, які тривають до цього часу (нині – Миронівська агрометеостанція). Також був закладений парк із різноманітних порід дерев і фруктовий сад на чотирьох десятинах землі. За проектом С.М. Тулайкова зведено добротні житлові приміщення й виробничі будівлі, обладнані

водогоном і каналізацією. Власна електростанція (динамо-машина і потужна акумуляторна батарея) довела можливість отримувати електроенергію не лише для освітлення, а й для інших робіт – накачування води із колодязя, розпилювання дров, обмолоту тощо. Заслуга С.М. Тулайкова полягала в тому, що він заклав міцний фундамент майбутнього всесвітньо відомого Миронівського інституту пшениці не тільки з наукового погляду, а й у прямому сенсі – споруди, зведені під його керівництвом, слугують людям вже понад 100 років. Не випадково за спектром своєї наукової діяльності й особливо матеріально-технічним оснащенням Центральна дослідна станція з культури цукрового буряку була кращою серед такого типу галузевих інституцій в країні до подій 1917 р., а в організаційному плані виконувала функції обласної для потреб Київської губернії.

Встановлено, що з 28 жовтня 1910 р. С.М. Тулайков [10] став членом єдиного в країні спеціалізованого галузевого наукового творчого зібрання – Київського агрономічного товариства, створеного 39 засновниками 12 лютого 1909 р. [11]. Після заслуховування доповіді О.І. Душечкіна «Про організацію Комісії з перегляду сільськогосподарської літератури» разом із ще 10 членами КАТ рішенням загальних зборів увійшов до її складу. 16 лютого 1911 р. його також обирають членом Комісії з розповсюдження сільськогосподарських знань [12]. Також ще з 1910 р. бере активну участь у роботі Комісії з вивчення картопляного господарства Південно-Західного краю, ініціатором створення якої стало Товариство з вивчення сільськогосподарської діяльності навколишніх у м. Києві районів. Він один із дієвих опонентів по доповіді О.К. Філіповського «Розгляд понять про рентабельність різних сільськогосподарських прийомів залежно від умов їх пристосування» на засіданні КАТ 11 жовтня 1913 р. [13]. У першу чергу, через окремі Комісії С.М. Тулайков системно бере участь в роботі КАТ до від'їзду на початку 1916 р.

Після передчасної смерті професора П.С. Косовича у 1915 р. Петроградський лісовий інститут і Сільськогосподарський вчений комітет Департаменту землеробства запропонували посаду завідувача Бюро землеробства і ґрунтознавства при Вченому комітеті Міністерства землеробства директору Безенчуцької дослідної станції, яка свою історію вела з 1903 р., – М.М. Тулайкову. Одночасно його обирають членом Сільськогосподарського вченого комітету Міністерства землеробства і завідувачем сільськогосподарської хімічної лабораторії при Лісовому інституті. Замість нього з лютого 1916 р. посаду директора Безенчуцької дослідної станції (нині – Самарський НДІ сільського господарства ім. М.М. Тулайкова) зайняв С.М. Тулайков, що очолював установу до 1930 р. включно.

Період 1916–1923 рр. виявився для Безенчуцької дослідної станції одним із найважчих. Перша світова і громадянська війни, голод на Поволжі у 1921 р. створили величезні труднощі в роботі. В тому, що дослідна станція в цих умовах повноцінно функціонувала, є величезна заслуга С.М. Тулайкова.

У 1919 р. Безенчуцька дослідна станція визнається обласною з обслуговуванням Самарської, Сибірської, Уфимської, частини Казанської і Оренбурзької губерній, що в свою чергу, поклало на С.М. Тулайкова і науково-методичне керівництво діяльністю функціонуючих у них дослідницьких інституцій. З цією метою у вересні 1919 р. він проводить першу обласну нараду для методично підпорядкованої мережі, на якій приймаються єдині схеми дослідів і програма їх виконання. За редакцією С.М. Тулайкова виходять кілька зведених звітів. Першочерговим завданням при цьому після неврожайного 1921 р. була розробка заходів із поширення культури кукурудзи й організація насінництва в Самарській губернії, у тому числі й озимини. До речі, у ці роки зимостійкі сорти озимої пшениці з Безенчуцької дослідної станції вирощувалися і в сортовипробуванні Миронівської дослідної станції.

На виконання Декрету про насінництво, або обліку всього насінневого матеріалу, створення спеціального селекційного насінневого фонду і проведення посиленних селекційних робіт дослідними установами, підписаного 13 червня 1921 р. В.І. Леніним, а також циркулярного розпорядження Наркомзему РСФРР від 21 січня 1922 р., Безенчуцька дослідна станція взяла активну участь у «боротьбі» за освоєння культури кукурудзи. З цього приводу в березні 1922 р. у Самарі проведена спеціальна нарада, до початку якої С.М. Тулайков випустив брошуру «Кукурудза, її вирощування і використання». Трохи згодом у Москві ним друкується інформаційний листок «Настанови до посіву кукурудзи і догляду за нею» [14]. Крім того, станція розпочала роботу з виявлення чистосортного насінневого матеріалу і прискореного його розмноження.

У 1925 р. станція відкриває велике дослідне господарство «Держплемнасінькультура» для отримання елітного матеріалу. Воно було створено на основі хутору Пісочне площею 437 га, який за рахунок наполегливості С.М. Тулайкова було передано станції у 1920 р. і вже у 1922 р. на площі 6 га створено обласний маточний розсадник насіння.

Серед інших організаційних ініціатив директора цього періоду – зміцнення і, головне, удосконалення структурної побудови установи до семи відділів: рільництва, селекції, агрохімії, метеорології, тваринництва, економіки і організації господарства. У 1927 р. відновлюється діяльність і машиновипробувального відділу.

У роки керівництва станцією С.М. Тулайковим значно розширився спектр досліджень. Відділ рільництва за розширеною схемою продовжив досліди з вирощування, в першу чергу кукурудзи і соняшнику, а також інших культур. Так, селекціонери станції передають у цей час для розмноження такі сорти, як озиме жито Безенчуцьке жовтозерне 1, кукурудза Безенчуцька 41, яра тверда пшениця Сивоуска 209, Сивоуска 3 і Білотурка 79, просо Безенчуцьке 01, 02, 03, які у наступні роки висівалися в країні на мільйонах гектарів. А ще були соя – Безенчуцька та буряк – Безенчуцький, а також сорти картоплі та сочевиці. Крім того, проводилася велика робота з розробки методичних рекомендацій для потреб селекційно-насінневого процесу. Для цих цілей, згідно із вказівкою Наркомзему РСФРР, з 29 травня по 1 червня 1926 р. на станції проводилася

перша обласна нарада з насінництва та апробації сільськогосподарських культур. Крім того, вивчалися зайняті пари, вперше розпочато вивчення сівозмін. Разом із Всесоюзним НДІ добрив розгорнуто дослідження з вивчення дії добрив на місцеві типи ґрунтів. Результати останніх С.М. Тулайков узагальнив у 44-сторінковій брошурі «Мінеральні добрива у Середньо-Волзькому краї» [15]. З багатьох позицій щодо практичного втілення більшість тогочасних рекомендацій не втратили актуальності до сьогодні.

У переважній більшості свої наукові дослідження С.М. Тулайков у першу чергу проводив при відділі агрохімії станції. Серед них слід виділити: вивчення транспіраційних коефіцієнтів культурних рослин за різної вологості ґрунту, вплив посухи в період трубкування на врожай і хімічний склад рослин, динаміка азоту і фосфору в ґрунтах полів зайнятих різними культурами, хімічний склад місцевих кормів та ін. Оригінальністю вирізнялися його агротехнічні дослідження з цукровим буряком, соняшником і соєю. Однак головним завданням залишався пошук шляхів боротьби з посухою. Для запобігання її дії С.М. Тулайков широко рекомендував застосування просапних культур і особливо кукурудзи на зерно. Про це він пише в Короткому звіті про діяльність дослідного поля і хімічної лабораторії за 1922 р.», що також доповідає на Самарській губернській агрономічній нараді 15–20 січня 1923 р. [16]

Не менш значимі результати було отримано Безенчуцькою дослідною станцією під керівництвом С.М. Тулайкова і з питань наукового забезпечення розвитку тваринництва. Завдячуючи співробітнику станції, а згодом академіку ВАСГНІЛ О.І. Ніколаєву були проведені комплексні дослідження з метизації місцевих грубошерстих овець, годівлі великої рогатої худоби, відгодівлі свиней, конярству тощо.

Усе разом стало широко відомим у країні завдяки продуманій С.М. Тулайковим популяризаційній діяльності з впровадження кращого із новітнього досвіду. Ця робота здійснювалася через створений при станції у 1920 р. відділ пристосування. Наступним кроком у цьому напрямі стало спеціалізоване наукове сільськогосподарське товариство на чолі з директором, засноване у 1923 р. Ще найвищий рівень такої діяльності підняв створений у 1924 р. за його ініціативою спеціальний пункт для надання агрономічної допомоги господарствам.

Крім науково-організаційної роботи, С.М. Тулайков професійно займався і викладацькою. У 1922 р. його обрано завідувачем кафедри агрохімії і сільськогосподарського аналізу Самарського сільськогосподарського інституту (нині – Федеральне державна освітня установа вищої професійної освіти «Самарська державна сільськогосподарська академія»). У 1926 р. постановою науково-технічної секції ДСУ йому присвоюється вчене звання професора, того ж року затверджують головою Державної кваліфікаційної комісії інституту.

С.М. Тулайков був активним громадським діячем. Завжди брав участь у губернських, повітових і обласних з'їздах та нарадах з актуальних проблем організації наукового забезпечення сільського господарства. Неодноразово обирався до складу Губвиконкому Самарської губернії та Облвиконкому

Середньо-Волзької області (кандидат у члени Президії Облвиконкому (1928), член Окрвиконкому (1929).

Однак це не завадило у 1930 р. його арешту за сфабрикованим звинуваченням у контрреволюційній діяльності і після суду заслання до Сибіру. Там він і помер у травні 1932 р. від туберкульозу.

Творча спадщина С.М. Тулайкова складається з понад 50 наукових і науково-популярних праць із питань рослинництва, насінництва, селекції, агрохімії, тваринництва, економіки сільського господарства, методики дослідної справи. Вона потребує додаткових пошуків. Останньою із праць стала його 30-сторінкова брошура «Як правильно вирощувати кукурудзу і як її використовувати», що вийшла у Середньо-Волзькому крайовому сільгоспвидавництві «За суцільну колективізацію» у Самарі в 1930 р. [17]

ВИСНОВКИ

Спираючись на проведені дослідження є підстави вважати значним особистий внесок С.М. Тулайкова у становлення й розвиток сільськогосподарської дослідної справи в Україні, а отже, оприлюднювати його біобібліографічні дані з контекстовим внеском у провідні вітчизняні та галузеві енциклопедії та довідники. Крім того, встановити на центральній будівлі Миронівському інституту пшениці імені В.М. Ремесла НААН іменну меморіальну дошку.

Література

1. Исторический очерк возникновения, организации и деятельности Мироновской опытной и селекционной станции (1912–1922) // Труды Мироновской опытной и селекционной станции / ВСНХ, Сортоводно-семенное управление Сахаротреста. – К. : Изд. Сахаротреста, 1924. – Вып. 1. – С. 9–40.

2. Організатори наукової та виробничої діяльності / уклад. В. С. Кочмарський, Г. М. Ковалишина, В. Т. Колючий, Г. Д. Волошук, Г. Ю. Борсук, В. А. Вергунов, О. О. Черниш, С. Г. Назаренко, Г. П. Кузьмінська // Миронівський інститут пшениці імені В. М. Ремесла Національної академії аграрних наук України (1912–2012) / за ред. В. С. Кочмарського. – Миронівка, 2012. – Розд. 5. – С. 499–552. – Присвяч. 100-річчю заснування.

3. Тулайкова К. П. От пахаря до академика (об академике Николае Максимовиче Тулайкове) / К. П. Тулайкова. – М. : Просвещение, 1964. – 148 с.

4. Козеев В. И. Агроном и ученый (к 100-летию рождения С.М. Тулайкова) / В. И. Козеев, В. А. Корчагин, Б. А. Бомбин // Земледелие. – 1981. – № 1. – С. 11–13.

5. Вековой юбилей : научно-исторический очерк о прошлом и настоящем Самарского НИИСХ им. Н.М. Тулайкова / Науч. ред., сост. : В. А. Корчагин, А. А. Вьюшков. – Самара : Изд-во «НТЦ», 2003. – С. 6–7, 85–88.

6. Солнечному, знойному, суровому краю я посвящаю всю свою жизнь»: к 135-летию со дня рождения Н. М. Тулайкова / сост., авт. Научно-

исторического очерка В. А. Корчагин ; сост. Библиогр. И биобиблиогр. Списков О. В. Корчагин. – Самара : СамНЦ РАН, 2010. – С. 18–19.

7. Вергунов В. А. С. Л. Франкфурт і розвиток сільськогосподарської дослідної справи (1901–1920 рр.) / В. А. Вергунов // Историчні записки : зб. наук. пр., вип. 11 / М-во освіти і науки України, Східноукр. нац. ун-т ім. В. Даля ; редкол. : В. П. Михайлюк та ін. – Луганськ, 2006. – С. 204–240.

8. Кочмарський В. С. Директори станції та інституту. Тулайков Сергій Максимович / В. С. Кочмарський, Г. М. Ковалишина, В. А. Вергунов [та ін.] // Миронівський інститут пшениці ім. В. М. Ремесла Національної академії аграрних наук України (1912–2012) // за ред. В. С. Кочмарського. – Миронівка, 2012. – С. 499–500.

9. Программа деятельности Центральной опытной станции по культуре сахарной свеклы. Сообщение 17 трудов сети опытных полей ВОС / С. Л. Франкфурт, А. Ф. Нестеров, С. М. Тулайков, А. К. Филиповский // Хозяйство. – 1912. – № 16–17.

10. Отчет о деятельности Киевского Агрономического Общества за 1910 г. – К. : Печ. С. П. Яковлева, 1911. – С. 5

11. Отчет о деятельности Киевского Агрономического Общества за 1909 г. – К. : Печ. С. П. Яковлева. – С. 1. – [Оттиск из журн. «Хозяйство» № 6, за 1910 г.].

12. Отчет о деятельности Киевского Агрономического Общества за 1911 г. – К. : Печ. С. П. Яковлева, 1912. – С. 2.

13. Протокол 5-го Общего Собрания Киевского Агрономического Общества, состоявшегося 11-го октября 1913 года // Отчет о деятельности Киевского Агрономического Общества за 1913 год. – К. : Печ. С. П. Яковлева, 1914. – С. 1–2.

14. Тулайков С. М. Наставление к посеву кукурузы и уходу за ней / С. М. Тулайков ; Безенчукская с.-х. оп. ст. – М., 1924. – 8 с.

15. Тулайков С. М. Минеральные удобрения в Средне-Волжском крае (из работ Безенчукской опытной станции). – Самара, 1930. – 44 с. – [на правах рукописи].

16. Тулайков С. Краткий отчет о деятельности опытного поля и химической лаборатории за 1922 год (доклад Губернскому агрономическому совещанию 15–20 января 1923 г. / Тулайков С. / НКЗ, Средне-Волжское областное управление, Безенчукская областная с.-х. оп. ст. – Самара : Тип. Селькредсоюза, 1923. – № 99. – 32 с.

17. Тулайков С. М. Как правильно возделывать кукурузу и как ее использовать / С. М. Тулайков. – Самара, 1930. – 30 с.

Вергунов В. ПРОФЕССОР С. М. ТУЛАЙКОВ (1880–1932) – УЧЕНЫЙ-АГРАРИЙ И ОДИН ИЗ ОРГАНИЗАТОРОВ СЕЛЬСКОХОЗЯЙСТВЕННОГО ИССЛЕДОВАТЕЛЬСКОГО ДЕЛА В РОССИИ И УКРАИНЕ.

Методом историко-научного анализа воссоздана жизнь и творческая деятельность известного ученого-агрария С.М. Тулайкова. Раскрыто вклад профессора в развитие сельскохозяйственного опытного дела в Украине и России. Впервые рассмотрена его деятельность в Киевском агрономическом обществе (1910–1915).

Ключевые слова: С.М. Тулайков, сельскохозяйственное опытное дело, Киевское агрономическое общество, история аграрной науки.

Vergynov V. PROFESSOR S.M. TYLAYKOV (1880-1932) - SCIENTIST-AGRARIAN AND ONE FROM ORGANIZER OF AGRICULTURAL RESEARCH BUSINESS IN RUSSIA AND UKRAINE.

Life and activities of known agricultural scientists S. Tulaykov were recreated by the method of historical and scientific analysis. Professor's contribution to the development of the agricultural experimental deed in Ukraine and Russia is disclosed. His work in Kiev Society of Agronomy (1910–1915) first considered.

Keywords: S. Tulaykov, agricultural experimental deed, Kiev Agronomic Society, the history of agricultural science.

REFERENCES

1. Istoricheskij ocherk vznikovenija, organizacii i dejatel'nosti Mironovskoj opytnoj i selekcionnoj stancii (1912-1922) // Trudy Mironovskoj opytnoj i selekcionnoj stancii / VSNH, Sortovodno-semennoe upravlenie Saharotresta. - K. : Izd. Saharotresta, 1924. - Vyp. 1. - S. 9-40.
2. Orhanizatory naukovoyi ta vyrobnychoyi diyal'nosti / uklad. V. S. Kochmars'kyy, H. M. Kovalyshyna, V. T. Kolyuchy, H. D. Voloshchuk, H. Yu. Borsuk, V. A. Verhunov, O. O. Chernysh, S. H. Nazarenko, H. P. Kuz'mins'ka // Myronivs'kyy instytut pshenytsi imeni V. M. Remesla Natsional'noyi akademiyi ahrarykh nauk Ukrayiny (1912–2012) / za red. V. S. Kochmars'koho. – Myronivka, 2012. – Rozd. 5. – S. 499–552. – Prysvyach. 100-richchyu zasnuvannya.
3. Tulajkova K. P. Ot pajarja do akademika (ob akademike Nikolae Maksimoviche Tulajkove) / K. P. Tulajkova. - M. : Prosveshhenie, 1964. - 148 s.
4. Kozeev V. I. Agronom i uchenyj (k 100-letiju rozhdenija S.M. Tulajkova) / V. I. Kozeev, V. A. Korchagin, B. A. Bombin // Zemledelie. - 1981. - № 1. - S. 11-13.
5. Vekovoj jubilej : nauchno-istoricheskij ocherk o proshlom i nastojashhem Samarskogo NIISH im. N.M. Tulajkova / Nauch. red., sost. : V. A. Korchagin, A. A. V'jushkov. - Samara : Izd-vo «NTC», 2003. - S. 6-7, 85-88.
6. Solnechnomu, znojnomu, surovomu kraju ja posvjashhaju vsju svoju zhizn': k 135-letiju so dnja rozhdenija N. M. Tulajkova / sost., avt. Nauchno-istoricheskogo ocherka V. A. Korchagin ; sost. Bibliogr. I biobibliogr. Spiskov O. V. Korchagin. - Samara : SamNC RAN, 2010. - S. 18-19.
7. Verhunov V. A. S. L. Frankfurt i rozvytok sil's'kohospodars'koyi doslidnoyi spravy (1901-1920 rr.) / V. A. Verhunov // Istorychni zapysky : zb. nauk. pr., vyp. 11 / M-vo osvity i nauky Ukrayiny, Skhidnoukr. nats. un-t im. V. Dalya ; redkol. : V. P. Mykhaylyuk ta in. – Luhans'k, 2006. – S. 204-240.

8. Kochmars'kyy V. S. Dyrektory stantsiyi ta instytutu. Tulajkov Serhiy Maksymovych / V. S. Kochmars'kyy, H. M. Kovalyshyna, V.A. Verhunov [ta in.] // Myronivs'kyy instytut pshenytsi im. V. M. Remesla Natsional'noyi akademiyi ahrarykh nauk Ukrayiny (1912-2012) // za red. V. S. Kochmars'koho. – Myronivka, 2012. – S. 499–500.

9. Programma dejatel'nosti Central'noj opytnoj stancii po kul'ture saharnoj svekly. Soobshhenie 17 trudov seti opytnyh polej VOS / S. L. Frankfurt, A. F. Nesterov, S. M. Tulajkov, A. K. Filipovskij // Hozjajstvo. –1912. – № 16–17.

10. Otchet o dejatel'nosti Kievskogo Agronomicheskogo Obshhestva za 1910 g. – K. : Pech. S.P. Jakovleva, 1911. – S. 5

11. Otchet o dejatel'nosti Kievskogo Agronomicheskogo Obshhestva za 1909 g. – K. : Pech. S.P. Jakovleva. – S. 1. – [Ottisk iz zhurn. «Hozjajstvo» № 6, za 1910 g.].

12. Otchet o dejatel'nosti Kievskogo Agronomicheskogo Obshhestva za 1911 g. – K. : Pech. S.P. Jakovleva, 1912. – S. 2.

13. Protokol 5-go Obshhego Sobranija Kievskogo Agronomicheskogo Obshhestva, sostojavshegosja 11-go oktjabrja 1913 goda // Otchet o dejatel'nosti Kievskogo Agronomicheskogo Obshhestva za 1913 god. – K. : Pech. S.P. Jakovleva, 1914. – S. 12.

14. Tulajkov S. M. Nastanovlenie k posevu kukuruzy i uhodu za nej / S. M. Tulajkov ; Bezenchukskaja s.-h. op. st. – M., 1924. – 8 s.

15. Tulajkov S. M. Mineral'nye udobrenija v Sredne-Volzhskom krae (iz rabot Bezenchukskoj opytnoj stancii). – Samara, 1930. – 44 s. [na pravah rukopisi].

16. Tulajkov S. Kratkij otchet o dejatel'nosti opytnogo polja i himicheskoy laboratorii za 1922 god (doklad Gubernskomu agronomicheskomu soveshhaniju 15–20 janvarja 1923 g. / Tulajkov S. / NKZ, Sredne-Volzhscoe oblastnoe upravlenie, Bezenchukskaja oblastnaja s.-h. op. st. – Samara : Tip. Sel'kredsojuza, 1923. - № 99. – 32 s.

17. Tulajkov S. M. Kak pravil'no vzdelyvat' kukuruzu i kak ee ispol'zovat' / S. M. Tulajkov. – Samara, 1930. – 30 s.

Рецензент: **Коцур В.П.**, доктор історичних наук.

Стаття подана
06.12.2013

УДК 94 477

**ПРОЦЕС ВИХОВАННЯ МОЛОДІ У ГРОМАДСЬКИХ ВІЙСЬКОВО-СПОРТИВНИХ ТЕХНІЧНИХ ОРГАНІЗАЦІЯХ – АСПЕКТИ ТЕОРЕТИЧНОГО БАЗИСУ ТА ДЖЕРЕЛА ІНФОРМАЦІЇ
(на прикладі страйкбольних організацій України)**

Гладченко Ігор Олександрович, аспірант кафедри всесвітньої історії та міжнародного права Східноукраїнського національного університету імені Володимира Даля (м. Луганськ).

Анотація

В статті проведено аналіз теоретичного базису та різноманітних джерел інформації, які використовуються військово-спортивними технічними організаціями громадського толку (основним прикладом було взято страйкбольні організації та клуби) для формування цього теоретичного виховного базису. За допомогою аналізу були виявлені основні аспекти формування теоретичних засад базису військово-спортивних технічних організацій. Основним аспектом можна зазначити розділ всього теоретичного базису на нормативно-правову інформацію (наприклад, статут військово-спортивного технічного (страйкбольного) клубу), теоретичну інформацію учбового характеру та корисну інформацію (новини, поради, інше). Інші аспекти, виявлені за допомогою аналізу, безпосередньо стосуються тим чи іншим чином з трьома сферами теоретичного базису. Наприклад, особливості, які відрізняють певну сферу від інших; або ступінь важливості цієї чи іншої інформації для члена клубу або організації. Також було розглянуто основні джерела, в яких міститься інформація, з якої формується теоретичний базис, та ступінь їх важливості та легкості доступу для звичайної людини. Під основними джерелами слід розуміти різні інтернет ресурси, різного роду видання (журнали, книги). Найбільш важливими та найбільш великими за обсягом інформації є інтернет ресурси. Стосовно останніх, особливо слід зазначити все більш зростаючу роль соціальних мереж як у процесі залучення людей, особливо молоді, до військово-спортивних технічних організацій, так й у процесі поширення та компіляції певної інформації, яка має різний ступінь важливості для формування й розвитку теоретичного базису. Тому було вирішено приділити увагу цьому явищу у статті й розкрити його роль у формуванні та розвитку теоретичного базису військово-спортивних технічних організацій.

Ключові слова: *теоретичний базис, військово-спортивне технічне виховання, «військові питання», інтернет-ресурси, джерела інформації, устав, правила військово-спортивної технічної організації.*

ВСТУП

З приходом стабільного періоду у 2000-х роках військово-спортивні ігри, як і військово-спортивні патріотичні громадські організації, набули нового

розвитку. Тепер військово-спортивні організації, засновані на громадських засадах, вже не знаходились під жорстким контролем владних структур. Вони обрали свій власний шлях для розвитку. Так з'явилося широке коло різних за структурою та ідеологічним напрямком діяльності військово-спортивних організацій, до яких можна віднести відроджені осередки Пластунів, козацькі осередки та створені вже в ХХ столітті на основі специфіки відповідних ігор різновиди – страйкбольні, хардбольні, пейнтбольні клуби. Останні відбили у своїй ідеології, організації та діяльності вже сучасний світогляд на військово-спортивну та технічну підготовку молоді. З вищезазначених трьох різновидів особливо слід виділити страйкбол, як військово-спортивну технічну гру, яка може найближче моделювати справжні бойові умови. Федерація Страйкболу України та її клуби на даний момент є єдиними некомерційними організаціями на громадських засадах, які займається військово-спортивними іграми на більш менш професійному рівні. Спорядження, озброєння також максимально схожі на оригінальні, що надає унікальність страйкбольним іграм. Такі організації є відкритими для любих слоїв населення. Переважно, як показує досвід існування страйкбольних клубів, до рядів вступають як колишні військові, службовці з МВС, СБУ та інших силових структур, так і люди, які досі знаходяться на службі у цих організаціях, та молодь, яка прагне не тільки активно відпочивати, а бути обізнаною у військових питаннях, бути підготовленим до навантажень на службі в армії, розвивати фізичну культуру та просто знаходити нових друзів та знайомих. Сьогодні страйкбол виходить в Україні на рівень військово-спортивної гри з чіткими цілями виконання завдань, близьких до бойових, з вдосконаленням бойових навичок, з прикладанням всіх зусиль для перемоги.

Саме тому на наш погляд на прикладі цієї військово-спортивної гри слід розглянути питання виховної функції – військово-спортивної та технічної підготовки молоді у відповідних громадських організаціях. Ця підготовка складається з двох сфер – теорії та практики. Ці дві сфери є взаємопов'язаними – без теорії не можлива практика, без практики неможливо вдосконалювати та адаптувати теорію. Практика це перш за все військово-спортивні технічні ігри, змагання, або інші різнопланові заходи. Теоретична база це, безумовно, велика кількість інформації різного виду. Нажаль навіть за допомогою військово-спортивних заходів, тобто практики, неможливо закріпити всю інформацію, яку можна почерпнути в теорії. Замість цього та ж теорія може надати необхідні поради щодо результату використання певних знань в реаліях справжнього бою. Увесь теоретичний базис являє собою величезну кількість інформації як вже зазначалося, тому логічним було б спробувати систематизувати інформацію, виділити розділи та підрозділи, та ступінь їх важливості для молоді. Окремим питанням є дослідження джерел, з яких береться, або якими надається ця інформація. Як звісно, в наш сучасний час існує дуже велика імовірність підробки й надання некоректної, неправдивої інформації, її перекручення та фальсифікування. З огляду на те, що громадські військово-спортивні технічні організації (наприклад, страйкбол) надають інформацію не тільки про українську армію, але й про інші збройні сили, то систематизація самих джерел теж важлива. Окремим питанням слід виділити явище соціальних

мереж, яке поширюється з надзвичайно великою швидкістю серед населення, особливо молоді, як потенційне поле для праці громадських військово-спортивних технічних організацій та, найважливіше, теоретичної інформації з військової справи та інших тематик цієї спрямованості. З вищезазначеного можна сказати, що з кожним роком військово-спортивні технічні організації громадського толку поступово видозмінюються та еволюціонують, що впливає перш за все на характер військово-спортивного технічного виховання молоді та змінює в свою чергу особливості цього виховання. Тому питання особливостей військово-спортивного технічного виховання набуває все більшої актуальності з кожним роком. Але це дуже складне, многорівневе питання, тому було вирішено проаналізувати та висвітлити певну частину даного питання.

Аналіз останніх досліджень та публікацій. Праць, які б більш менш описували формування, розвиток та діяльність громадських військово-спортивних організацій на теренах України ще немає. Але з розвитком сучасних інтернет-технологій доступні інтернет-ресурси, які спеціально створені для популяризації та інформатизації суспільства. Перш за все це офіційні всеукраїнські сайти страйкболу – airsoft.com.ua, де можна знайти як історію заснування та розвитку Федерації Страйкболу України, так і види діяльності, основні правила та іншу інформацію в повній мірі. Також на цьому сайті є повний перелік страйкбольних команд та заходів, які проводилися або плануються в майбутньому[1]. Щодо конкретно Луганської області – існує і розвивається Луганський осередок страйкболу також в інтернеті адресою airsoft.lg.ua, де публікується діяльність Луганського Обласного Клубу Страйкболу, а саме – перелік команд, план заходів на рік та інша інформація. Також слід зазначити, що на обох інтернет-сайтах існує архів, який містить заходи та новини, які мали місце в минулому майже з заснування страйкболу в Україні[2].

Така ж ситуація й з пейнтболом – за детальною інформацією слід звернутися до офіційного інтернет-сайту Федерації Пейнтболу України, де міститься вся інформація про історію, заходи та змагання, та про команди України (в них є й команди з Луганської області) [3].

Предмет дослідження – виховна діяльність громадських військово-спортивних організацій в Україні протягом років незалежності України (1991-2014 рр.).

МЕТА СТАТТІ

Розглянути та проаналізувати теоретичний базис та джерела теоретичної інформації, які використовуються громадськими військово-спортивними технічними організаціями (страйкбольними) для виховання молоді.

РЕЗУЛЬТАТИ

Як вже зазначалося вище, виховна діяльність військово-спортивних технічних організацій складається з двох основ – теоретичної та практичної. Їх гармонійне поєднання у вихованні гарантує виконання основної цілі військово-спортивних технічних організацій, а саме – виховання та гартування молоді не тільки для подальшого проходження строкової служби та служби за контрактом в збройних силах, а й для розвитку військових технічних знань та орієнтування

у сучасній ситуації в військовій сфері по всьому миру. Практика, тобто військово-спортивні технічні заходи, забезпечує закріплення теоретичних знань на практиці. Але на жаль не всі теоретичні військово-технічні знання можна закріпити практикою, бо на практиці складно й майже неможливо моделювати проблемні ситуації для їх вирішення. Проте цю проблему практики можна також вирішити саме вивченням та аналізом досвіду різних військових формувань світу. Ось чому першу увагу слід приділяти дослідженню теоретичного базису військово-спортивних технічних організацій.

Теоретичний базис вищезазначених організацій є досить великим за об'ємом інформації. Для зрозуміння того, які знання подаються в базисі та як вони впливають на виховання молоді, можна поділити всю інформацію на три складові частини. Це нормативно-правова частина, учбова теоретична частина та частина, яка містить корисну інформацію. На наш погляд дві перших частини є найважливішими для вивчення.

Нормативно-правова частина складається з нормативних-правових юридичних документів, статутів організацій, до яких в свою чергу може входити розділ правил, яких повинен дотримуватися член організації. Але іноді цей розділ виносять як окремий для того, щоб потенційні члени організації приділяли більше уваги його вивченню. Нормативно-правова документація є невід'ємною складовою при створенні юридичної особи, яка буде представляти військово-спортивну технічну організацію у діалозі із владою. Досвід спілкування із владними структурами показав, що влада надає підтримку та сприяє самостійності організації краще за умов спілкування саме з юридичною особою. В Україні представником страйкбольних організацій й її основним контрольним органом є Федерація Страйкболу України [1]. А в Луганській області, наприклад, було створено організацію «Східний редут», яка є офіційним юридичним представником Луганського обласного клубу страйкболу. Але на наш погляд більш важливим у нормативно-правовій частині є статут та правила. У статуті організації проголошуються цілі організації, перспективи розвитку та методи дії, основні положення роботи вже самої організації або клубу, а не юридичної особи, яка представляє клуб або організацію. Також там є розділ зобов'язань та повноважень всіх членів клубу, розділ про формування вищого органу керівництва та контролю – ради командирів, її обов'язки та багато іншої важливої інформації [2]. Окремо слід розглянути правила, яких повинен дотримуватися кожен член військово-спортивної технічної організації або клубу (в нашому випадку як приклад наводяться страйкбольні правила). З огляду на специфіку страйкбольних ігор та екіпіровки, правила загалом стосуються техніки безпеки як на іграх, так і до – після них. Вказані основні правила поведінки протягом ігор, приділяється особлива увага до того, що протягом ігор діє повна заборона на алкогольні напої й інші наркотичні речовини й до того, що кожен має носити захисні балістичні окуляри й інші засоби безпеки, поводити себе адекватно й не агресивно особливо до та після ігор. Встановлені норми поведіння із страйкбольною зброєю та екіпіровкою як протягом ігор, так й до та після ігор, вдома та на вулиці [2].

Також існують правила «чемної» поведінки й моралі. Особливо це стосується політики – всі страйкбольні організації та клуби, які входять офіційно до переліку ФСУ є політично нейтральними, аполітичними, не підтримують жодну з політичних сил як організації. Будь-які політичні дії караються виключенням з реєстру організацій й заборонаю на участь в іграх. Члени команд та клубів можуть підтримувати будь-яку політичну силу, але не під егідою страйкболу, а як звичайні громадяни. Використання страйкбольної екіпіровки, зброї й інших засобів поза іграми – карається ФСУ та місцевою радою командирів. Такі жорсткі правила привчають членів військово-спортивних технічних організацій до строгих правил розпорядку не тільки протягом військової служби, але й підтримувати фізичну форму й розвивати навички й знання протягом всього життя. Особливо слід зазначити, що привчання до жорстких правил поведінки зі зброєю, екіпіровкою та іншими спеціальними засобами виховує у молодих людей культуру поведінки із вищезазначеними засобами та гартувати їх додержуватися дисципліни [1].

Досліджуючи другу частину теоретичного базису виховання, слід зупинитися детальніше на учбовій літературі, тобто на «військових питаннях», бо саме вивчення цих питань складає основу військово-спортивної та технічної підготовки молоді в громадських (в нашому випадку – страйкбольних) організаціях. Загалом до другої частини теоретичної підготовки можна віднести такі основні тематики.

Перш за все це тактика ведення бою у різних ситуаціях в різних природних умовах. На страйкбольних форумах у тематичних розділах публікується різними авторами багато тематичної літератури, як на російській та українській мовах, так і на англійській. Також багато видань перекладаються з англійської мови перекладачами-аматорами. Слід зазначити, що серед цієї тематичної літератури є статті про основи тактики ведення бою у нападі та у захисті, особливості ведення бою у темний та світлий час доби, аспекти пересування групою або одинаком по різних типах місцевості [13]. Це тактичні прийоми та хитрощі, які використовуються в реальних бойових діях й тому відпрацьовуються теоретично й практично на військово-спортивних страйкбольних іграх з використанням м'якої пневматики. Також є спеціальні підрозділи на форумі, де публікується інформаційний матеріал щодо використання, ремонту та догляду страйкбольної пневматичної зброї. Особливістю є те, що для кожного різновиду зброї існує свій розділ – для кулеметів – розділ щодо догляду, ремонту та використання кулемету, те ж саме – для страйкбольних снайперських аналогів вогнепальної зброї. В цих же тематичних підрозділах існують статті про тактичні основи ведення бою з застосуванням кулемету, або снайперської гвинтівки. Особливо слід зазначити той факт, що існує спеціальний розділ на кожному форумі, який називається «новачкам», де кожен, хто тільки прийшов до страйкболу, або збирається це зробити, може знайти відповіді на свої питання, важливу інформацію та посилення на корисні джерела (переважно сайти, або статті). Окремою тематикою слід зазначити особливе явище військово-спортивного виховання в страйкбольних клубах та організаціях – реконструкцію [14]. Під

реконструкцією слід вважати повну відповідність амуніції, військової форми та озброєння людини до оригінальних (виключення – замість вогнепальної зброї використовується м'яка пневматика), які використовувалися або використовуються певним підрозділом армії певної країни. Існують такі різновиди реконструкції – реконструкція підрозділів армій, які брали участь у Другій світовій війні, реконструкція підрозділів армій, які брали участь у В'єтнамській війні, реконструкція підрозділів армій, які брали участь у війні в Афганістані та реконструкція підрозділів армій та військових формувань, які існують у сучасний час. Команда, яка займається реконструкцією або моделюванням певного підрозділу, як і кожен з її членів, повністю дотримується всіх аспектів – тактики, амуніції, військової форми, озброєнню та інших – які використовує оригінальний військовий підрозділ або формування. Щодо сучасного часу дуже популярними щодо реконструкції серед страйкболістів є підрозділи армій Російської Федерації, Сполучених Штатів Америки, Німеччини та Великобританії, а також Приватні Військові Компанії [14].

По-друге, теоретичний базис військово-спортивних технічних клубів передбачає не тільки вивчення техніко-технічних характеристик та знань щодо пневматичної страйкбольної зброї, але й знання та техніко-технічну інформацію щодо реальних прототипів вогнепальної зброї. Щодо цього - існує окремий розділ на форумах, який містить статті про реальну вогнепальну зброю різних країн світу. В таких статтях містяться техніко-технічні характеристики вогнепальної зброї, її різновиди та способи комплектації або конвертації. Наприклад, серед найбільш популярних є статті про американську автоматичну гвинтівку М 16 та її варіації. В статтях про цю гвинтівку міститься інформація про історію її створення, про її попередників та подальші модифікації, зроблені виходячи з різних умов застосування, про проблеми, які виникали під час застосування гвинтівки в різних несприятливих умовах та вирішення цих проблем, про країни, які закупають цю зброю, та про оборонні підприємства та корпорації, які виготовляють гвинтівки та комплектацію для них. Слід зазначити, що статті регулярно оновлюються – з'являються новини щодо розробок у світі вогнепальної зброї, прийняття нових видів вогнепальної зброї для того, чи іншого підрозділу в арміях різних країн [1].

По-третє, серед різних важливих тематик, які входять до теоретичного базису окреме не менш важливе питання становить розгляд військової амуніції, одягу та взуття. Важливість цього питання є в тому, що саме зручні зносостійкі одяг, амуніція та взуття забезпечують 24 години на добу високу боєдатність як страйкболіста протягом гри, так і звичайного солдата в мирний час, або під час бойових дій. Тому цьому питанню відводиться досить багато уваги в переліку учбової інформації, наприклад, на всеукраїнському форумі страйкболу існує досить великий підрозділ форуму під назвою «Спорядження», де публікуються та містяться статті з оглядами з інформацією про технологію виготовлення та оптимальні умови використання, теми з обговоренням негативних та позитивних рис того, чи іншого різновиду амуніції, одягу та взуття. Перелік видів дуже великий – це розвантажувальні системи, тактична індивідуальна

бронежилет, балістичні окуляри та маски, бівуачне спорядження, різновиди підсумків, тактичних та звичайних ліхтарів, каски, ножі, уніформа, взуття та багато іншого. За яскравий приклад можна взяти одяг та різні види взуття, як українського та російського виготовлення, так і виготовлені у країнах Європи та Північної Америки. У статтях, присвячених цим елементам військової форми, викладається інформація про оптимальне використання одягу та взуття певного камуфляжного забарвлення та з певними характеристиками в різних кліматичних умовах. Корисним також буде перелік фірм виробників амуніції, одягу та взуття, які виготовляють якісну довговічну продукцію, та ті фірми, які виготовляють неякісну продукцію, яка не тільки швидко отримує пошкодження, але й не є зручною. Яскравим прикладом можуть бути українські виробники військового взуття, продукція яких є шкідливою для здоров'я стопи та швидко приходить в непридатний для використання стан [13].

Не менш важливим в військово-спортивних іграх є зв'язок та вміння орієнтуватися на місці, володіти знаннями з картографії. З ціллю розвивати знання про радіозв'язкові та навігаційні прилади було створено ще один окремий розділ на всеукраїнському форумі та інших тематичних форумах. В цьому підрозділі за допомогою інформаційних статей, оглядів та тем, де йдеться обговорення користувачів радіозв'язковими та навігаційними приладами про зручність та оптимальність використання того чи іншого приладу. В підрозділі містяться статті про різновиди радіозв'язкових та навігаційних приладів, їх техніко-технічні характеристики, позитивні та негативні сторони. Для зв'язку в військово-спортивних іграх використовуються портативні радіостанції певної потужності передачі [1]. Такі ж радіостанції використовуються й збройними силами та іншими державними силовими структурами, тому щоб не було колізій з законом існують теми, де публікується максимально припустима потужність приладу та частоти, які можна використовувати для зв'язку на місцевості уникаючи колізій з державними службами. Окрім цього, публікується інформація щодо гарнітур та інших приладів, які використовуються при роботі з радіостанціями, а також необхідна інформація про GPS-навігатори та їх використання.

Особливо окремим питанням є ідейна підготовка в громадських військово-спортивних організаціях сучасної України (тобто страйкбольних організаціях). Вступ до лав страйкболу під собою має на увазі знайомство з військовою справою, військовою історією, з їх об'єктивними фактами, але ніхто не нав'язує якусь окрему політичну або релігійну ідею в таких клубах. Якщо учасник бажає зайнятися реконструкцією, він ознайомлюється й з ідеологічною підготовкою певного військового підрозділу, але не ставить її як пріоритетну. Ніхто й не змушує вступати до лав – це добровільний крок, але зробивши який людина добровільно згоджується на всі важкі умови протягом ігор. Єдиним ідеологічним правилом в клубах є толерантність долюбих вірувань та політичних поглядів, та відсутність політики та релігії, а саме спорів на ці теми протягом ігор або на інтернет-форумах, інших ресурсах [15]. Клуби закриті для політичної боротьби й не належать до якоїсь політичної сили, навіть якщо вона провладна. В клубах вчать бути поза рамками політичних умовностей та бути

єдиним цілим для виконання тієї чи іншої цілі, або завдання на грі. Це зумовлено сучасним станом проведення війн, бо кожна війна є результатом політичної боротьби, або політичних цілей різних країн. Якою б не була влада, або яка б політична сила не була при владі, справжній загартований захисник вітчизни повинен перш за все піклуватися про інтереси своєї Батьківщини та народу. Ось цій простій істині вчать в клубах.

ВИСНОВКИ ТА НАПРЯМИ ПОДАЛЬШИХ ДОСЛІДЖЕНЬ

Таким чином, проаналізувавши інформаційний склад теоретичного базису, який використовується в військово-спортивних технічних організаціях (за приклад були взяті страйкбольні організації України), ми підтвердили розподіл всієї інформації теоретичного базису на окремі підрозділи з огляду на їх основну роль та ступінь важливості. Теоретичний базис поділяється на нормативно-правову інформацію, теоретичну інформацію учбового характеру та корисну інформацію.

Нормативно-правова частина теоретичного базису поєднує в собі нормативно-правову базу клубу або організації, де закріплюються та пояснюються її основні цілі, методи виховання, завдання, керуючі органи, тощо, а також юридичні документи щодо юридичних осіб – представників військово-спортивних технічних громадських клубів та основні правила. Правила в свою чергу іноді виділяються в окремий розділ, до них відносяться правила технічної безпеки, поведінки протягом ігор, до та після них, поводження зі зброєю, та правила «чемної поведінки» в самому середовищі певного клубу. Також окремо фіксується відповідальність члена клубу за порушення певної статті статуту або правил.

Теоретична інформація учбового характеру поєднує в собі величезну кількість тем, які висвітлюються в певному обсязі. Останній час дуже важливу роль не тільки у розповсюдженні інформації за тематиками теоретичного базису військово-спортивних громадських організацій, але й у заохоченні молоді та поширенні ідей військово-спортивної підготовки почали грати соціальні мережі. В них було створено низку тематичних груп, які реалізують вищезазначені цілі. Ці групи, а також тематичні форуми висвітлюють інформацію з учбової літератури, в якій міститься інформація щодо цілої низки «військових питань». Висвітлення чіткої корисної інформації про різновиди одягу, амуніції та взуття дозволяє не тільки оптимально обрати одяг, взуття та інше, але й бути обізнаним у сфері амуніції, одягу та взуття, слідкувати за новими розробками камуфляжних забарвлень та еволюцією форми та амуніції. Також в наш час неможливо вести успішні бойові дії без стабільного якісного зв'язку між з'єднаннями армії. Іноді в мирне життя виникає необхідність використовувати радіостанції для зв'язку.

Окремим важливим питанням є те, що військово-спортивні технічні громадські організації існують та працюють поза політикою. Основна ціль вищезазначених організацій – виховання молоді, гартування її до захисту Батьківщини яка б політика або ідеологія не панувала у країні. Єдиним ідеологічним правилом в клубах є толерантність долюбих вірувань та політичних поглядів, та відсутність політики та релігії, а саме спорів на ці теми

протягом ігор або на інтернет-форумах, інших ресурсах. Клуби закриті для політичної боротьби й не належать до якоїсь політичної сили, навіть якщо вона провладна. В клубах вчать бути поза рамками політичних умовностей та бути єдиним цілим для виконання тієї чи іншої цілі, або завдання на грі. Це зумовлено сучасним станом проведення війн, бо кожна війна є результатом політичної боротьби, або політичних цілей різних країн.

Третій розділ теоретичного базису – корисна інформація. Ми зазначали в основному розділі цієї статті про те, що поряд з учбовою інформацією в статтях висвітлюються також новини воєнної сфери різних країн, новини з гарячих точок (фото та відеоматеріали), корисні поради, тощо. Ця інформація є також важливою, але на наш погляд не повинна приєднуватися до учбової частини теоретичного базису. Тому й становить розділ корисної інформації. Але не слід недооцінювати цю інформацію – вона є корисною для тих людей, хто планує досконально вивчати військову справу та бути обізнаним в сучасній воєнній сфері.

Узагальнюючи, слід сказати що інформація, викладена в вищезазначених статтях, які складають найважливішу частину теоретичного базису виховання в військово-спортивних теоретичних організаціях, є важливою не тільки для тих, хто планує піти на строкову або контрактну службу, але й загалом для тих, хто цікавиться вогнепальною зброєю, бо дає виключно повну інформацію з великого кола питань щодо зброї.

Щодо проблематики подальших досліджень, вважаємо, що перспективною є розробка питання розвитку військово-спортивного та технічного виховання молоді в Україні протягом років її незалежності.

Література

1. Інтернет-сайт Увесь Страйкбол України: <http://airsoft.ua>.
2. Інтернет-сайт Луганського Обласного Клубу Страйкболу: <http://www.airsoft.lg.ua>.
3. Інтернет-сайт Федерації Пейнтболу України: <http://ua-pb.com>.
4. Інтернет-сайт ТСО України: <http://tsou.org.ua>.
5. Історія ТСО України: <http://tsou.org.ua/about/history/>
6. Історія ТСО України: <http://tsou.org.ua/about/history/>
7. Історія ТСО України: <http://tsou.org.ua/about/history/>
8. Історія ТСО України: <http://tsou.org.ua/about/history/>
9. Офіційні документи діяльності Федерації Пейнтболу України: <http://ua-pb.com/portal/docs>
10. Офіційні документи діяльності Федерації Пейнтболу України: <http://ua-pb.com/portal/docs>
11. Офіційні документи діяльності Федерації Пейнтболу України: <http://ua-pb.com/portal/docs>
12. Офіційні документи діяльності Федерації Пейнтболу України: <http://ua-pb.com/portal/docs>
13. Федерація Страйкболу України: <http://airsoft.ua/content.php?r=9-%D0%A4%D0%A1%D0%A3>

14. Федерація Страйкболу України: <http://airsoft.ua/content.php?r=9-%D0%A4%D0%A1%D0%A3>

15. Федерація Страйкболу України: <http://airsoft.ua/content.php?r=9-%D0%A4%D0%A1%D0%A3>

16. Положення про створення Луганського Обласного Клубу Страйкболу: <http://www.airsoft.lg.ua/forum/index.php?app=ccs>

Гладченко І. О. ПРОЦЕСС ВОСПИТАНИЯ МОЛОДЕЖИ В ОБЩЕСТВЕННЫХ ВОЕННО-СПОРТИВНЫХ ТЕХНИЧЕСКИХ ОРГАНИЗАЦИЯХ – АСПЕКТЫ ТЕОРЕТИЧЕСКОГО БАЗИСА И ИСТОЧНИКИ ИНФОРМАЦИИ (НА ПРИМЕРЕ СТРАЙКБОЛЬНЫХ ОРГАНИЗАЦИЙ УКРАИНЫ).

В статье проводится анализ теоретического базиса и видов источников информации, которые используются военно-спортивными техническими организациями общественного толка (в качестве примера были взяты страйкбольные организации). С помощью анализа базиса было выявлено разделение всего теоретического базиса на разделы – нормативно-правовой, теоретико-информационный и познавательный. Каждый из этих разделов имеет свою определенную специфику. Также были рассмотрены основные источники информации теоретического базиса, их особенности. Основной особенностью развития этих источников было указано явление социальных сетей.

Ключевые слова: теоретический базис, военно-спортивное техническое воспитание, «военные вопросы», интернет-ресурсы, источники информации, устав, правила военно-спортивной технической организации.

Gladchenko I. O. THE PROCESS OF THE EDUCATION OF THE YOUNG PEOPLE IN THE MILITARY SPORTS AND TECHNICAL ORGANIZATIONS – THE ASPECTS OF THE THEORETICAL BASIS AND THE SOURCES OF THE INFORMATION (ON THE EXAMPLE OF THE AIRSOFT ORGANIZATIONS OF UKRAINE).

In this article was made an analysis of the theoretical basis and the various sources of the information that military sports and technical public organizations (as an example – airsoft organizations) use to form the above mentioned educational basis. The main aspects of the formation of the theoretical principals of the basis were identified with the help of this analysis. The division of the whole theoretical basis into three parts – regulatory information (for example, the charter of the military sports and technical organizations), theoretical educational information and useful information (news, tips, etc) - can be identified as a major aspect. The other aspects that were identified with the help of the analysis are directly related in any way with the three parts of the theoretical basis. For example, these are features that distinguish one particular sphere from other ones, or the degree of importance of different information for the educational process in military sports and technical organizations. Major sources that contain the information which form the theoretical basis, their importance and ease of access were also considered in this article. Under the word “main sources” we mean here various online resources and publications (magazines,

books). The most important and largest in capacity of information are internet resources. Speaking about the last ones the increasingly growing role of social networks in the process of attracting people, especially the youth; to the military sports and technical organizations and in the dissemination and compilation of various information should be noted. Therefore it was decided to pay attention to this phenomenon in an article and reveal its role in the formation and development of the theoretical basis of military sports and technical organizations.

Keywords: theoretical basis, military sports and technical education, “military questions”, internet-resources, sources of information, charter, rules of military sports and technical organization.

References

1. Internet-site Uves' Strikeball Ukraini: <http://airsoft.ua>.
2. Internet-site Lugans'kogo Oblastnogo Klubu Straikbolu: <http://www.airsoft.lg.ua>.
3. Internet-site TSO Ukraini: <http://tsou.org.ua>.
4. Istoria TSO Ukraini: <http://tsou.org.ua/about/history/>
5. Istoria TSO Ukraini: <http://tsou.org.ua/about/history/>
6. Istoria TSO Ukraini: <http://tsou.org.ua/about/history/>
7. Istoria TSO Ukraini: <http://tsou.org.ua/about/history/>
8. Oficiyni dokumenti diyal'nosti Federacii Peintbolu Ukraini: <http://ua-pb.com/portal/docs>
9. Oficiyni dokumenti diyal'nosti Federacii Peintbolu Ukraini: <http://ua-pb.com/portal/docs>
10. Oficiyni dokumenti diyal'nosti Federacii Peintbolu Ukraini: <http://ua-pb.com/portal/docs>
11. Oficiyni dokumenti diyal'nosti Federacii Peintbolu Ukraini: <http://ua-pb.com/portal/docs>
12. Federaciya Straikbolu Ukraini: <http://airsoft.ua/content.php?r=9-%D0%A4%D0%A1%D0%A3>
13. Federaciya Straikbolu Ukraini: <http://airsoft.ua/content.php?r=9-%D0%A4%D0%A1%D0%A3>
14. Federaciya Straikbolu Ukraini: <http://airsoft.ua/content.php?r=9-%D0%A4%D0%A1%D0%A3>
15. Polojennya pro stvorennya Lugans'kogo Oblastnogo Klubu Straikbolu: <http://www.airsoft.lg.ua/forum/index.php?app=ccs>

Рецензент: **Михайлюк В. П.**, доктор історичних наук.

Стаття подана
29.11.2013

УДК 94 477 (18/19)

СТАНОВЛЕННЯ ТЕХНІЧНОЇ ОСВІТИ В ДОНБАСІ НАПРИКІНЦІ ХІХ ст.

Гусс Крестіна Согамонівна, кандидат історичних наук, асистент кафедри архівознавства та суспільно-правових наук Східноукраїнського національного університету імені Володимира Даля, Луганськ.

Анотація

У статті розглядаються проблеми становлення нижчої технічної освіти, приділяється увага початковому етапу організації процесу підготовки кадрів гірничозаводської промисловості у Російській імперії в цілому та у Донецькому вугільному басейні зокрема, у другій половині ХІХ ст. На основі аналізу архівних документів зібрані фактичні дані про відкриття училищ для гірничотехнічних підприємств, а також про програми навчання в них, недільних школах і курсах. Висвітлені питання державної політики щодо цієї проблеми.

***Ключові слова:** технічна освіта, школа десятників ім. В.О.Вагнера, недільні школи, Донбасс, друга половина ХІХ ст.*

ВСТУП

Розвиток промисловості, упровадження нових способів виробництва, удосконалення технічних засобів праці визначили необхідність створення різних рівнів технічної освіти, які виступали засобом підготовки кваліфікованих фахівців для промислових підприємств.

РЕЗУЛЬТАТИ (основний текст роботи)

Відомий економіст, професор І. Янжул у своїй праці «Значення освіти для успіхів промисловості та торгівлі» наполягав на необхідності підняття освіти, «зробити її насправді загальнодоступною і всенародною». Поняття «професійно-технічна освіта» автор визначає як «систему підготовки нижчої і середньої ланки промислових робітничих кадрів» [1]. У дореволюційній Росії не існувало узагальнюючого поняття, а застосовувалися поняття «промислова», «ремісничка», «технічна» освіта.

Розвиток мережі нижчих професійних навчальних закладів відставав від нагальних потреб економічного життя. Брак кваліфікованих робітників не здавався уряду актуальною проблемою. Політика держави щодо освіти робітників у Російській імперії другої половини ХІХ ст. носила гнучкий характер. Держава неодноразово вставала на шлях підтримки громадських зусиль зі створення нижчих професійних навчальних закладів, але, у той самий час, асигнування на нові форми професійної підготовки були вкрай недостатніми.

Початком нової організації професійної освіти стало затвердження 7 березня 1888 р. «Основних положень про промислові училища», які зберігали силу закону до 1917 р. На державному рівні була визнана необхідність

підключення громадськості та приватних осіб до процесу формування і розвитку нижчих професійних навчальних закладів. У цей період неоднорідний за своєю соціальною структурою громадський рух за поширення нижчої професійної освіти набував певні організаційні форми. Розгортають свою роботу новостворені та вже діючі товариства та організації: просвітницькі, благодійні, піклувальні, завданням яких стає діяльність, що включає організацію і відкриття професійних навчальних закладів [2, 2].

Питання розвитку технічної освіти розглядаються в роботах Є.М. Андрєєва [3], О.Г. Неболсіна [4], І.А. Анопова [5], М.М. Кузьміна [6], О.М. Веселова [7] та ін.

Д.І. Менделєєв у роботах, присвячених розвитку фабрично-заводської промисловості, говорив про необхідність розвитку стрункої системи спеціальної технічної освіти – від вищої до ремісничої, тісного зв'язку між «чистою наукою» та її додатку до «технічної промислової діяльності». Він виступав проти підміни загальної освіти ремісничою, вказуючи, що останнє має обов'язково базуватися на загальному [8, 60].

Є.М. Андрєєв у 1868 р. писав, що «перша основа технічної освіти є освіта загальна, але не тільки в сенсі грамотності, а й у сенсі деякого загального морального і розумового розвитку, який має бути тим вище, чим вище запропонована технічна освіта...» [3, 44].

В «Основному положенні про промислові училища» дано уявлення про взаємозв'язок загальної та професійної освіти. У пункті 6 положення зазначено: «У навчальних закладах цього роду викладання деяких загальноосвітніх предметів може бути завершено в класах, призначених для проходження спеціальних предметів. І, навпаки, навчання деяким прикладним предметам і практичним роботам може починатися до закінчення загальноосвітнього курсу училища, з тим, однак, щоб у середніх технічних училищах викладання прикладних предметів і практичні роботи починалися не раніше, як після закінчення учнями загальноосвітнього курсу, відповідного курсу третього класу реальних училищ» [5, 453-454].

О.Г. Неболсін відзначає, що значно раніше розвитку середніх і нижчих технічних училищ уже існували різні вищі технічні навчальні заклади: Гірничий інститут, Практичний технологічний інститут, Інститут інженерів шляхів сполучення та ін. [4, 131-132], а в другій половині XIX ст. відкривається Харківський технологічний інститут [9, 128].

Вищі технічні навчальні заклади як основне завдання визначали підготовку досвідчених інженерів – керівників у технічних і промислових підприємствах, навчання контингенту осіб, необхідних для заміщення урядових технічних посад. Навчання у цих навчальних закладах передбачало отримання середньої загальної освіти [10].

Однак для розвитку промислового потенціалу імперії було недостатньо розвитку тільки вищої технічної освіти. Надалі були потрібні не тільки «хороші управлінці», а й фахівці середньої та нижчої ланки.

Існує кілька класифікацій нижчих технічних навчальних закладів. Одна з них запропонована М.М. Кузьмінім, який виділяє такі типи нижчих технічних навчальних закладів:

- навчальні заклади, в які приймалися підлітки, що закінчили початкові училища. За час навчання учні отримували загальноосвітні знання на рівні міського училища. Крім цього вони отримували теоретичну підготовку з обраної спеціальності;
- училища, які приймали осіб, що закінчили початкову школу. У цих училищах загальноосвітні дисципліни не викладали, а навчали тільки спеціальних дисциплін;
- навчальні заклади, які не вимагали загальноосвітньої підготовки. У навчальних закладах цього типу передбачалося проходження курсу початкової школи в поєднанні з певною спеціальною підготовкою [6, 69-70].

Дещо інша класифікація нижчих технічних навчальних закладів запропонована О.М. Веселовим. Зокрема він зазначає, що основні нижчі технічні навчальні заклади можна розподілити за такими групами:

- нижчі технічні училища, які готували молодший технічний персонал, майстрів, механіків, машиністів і т.д. До них відносилися нижчі технічні, залізничні, гірничі училища, промислові школи;
- ремісничі навчальні заклади, що готували кваліфікованих робітників, ремісників. До цієї групи належали ремісничі училища, школи ремісничих учнів, нижчі ремісничі школи, ремісничі навчальні заклади, ремісничі заклади з особливими статутами [7, 54].

В основу цієї класифікації покладений законодавчий документ, який встановив на території Російської імперії уніфіковані типи середніх і нижчих технічних навчальних закладів, а саме «Основні положення про промислові училища».

Згідно з цим документом промислові училища призначалися для чоловічого населення і надавали освіту технічну (середню) і ремісничу (нижчу). Середні технічні училища призначалися для підготовки помічників керівників промислових підприємств. Нижчі технічні училища, поряд з навчанням прийомом будь-якого певного ремесла або виробництва, давали навички, необхідні керівникам. Ремісничі училища мали на меті практичне навчання прийомом роботи, що використовуються в різних виробництвах і необхідних для усвідомленої в цьому виробництві роботи [5, 543]. У програму ремісничого навчання в загальному випадку включалися такі предмети: Закон Божий, російська мова, арифметика, геометрія, фізика, технологія металів, малювання, чистописання, технічне креслення, спів, використовувалися практичні заняття в майстернях [5, 553].

У нижчі технічні училища приймалися підлітки не молодше 13 років з освітою на рівні початкового училища, повітового чи сільського училища [6, 15].

Швидке зростання гірничозаводської промисловості, яка особливо проявилася на Півдні України, в такій мірі підвищило попит на фахівців

гірничої справи, що настійно виражалася думка про неможливість для Гірничого Інституту Імператриці Катерини II, навіть при значному розширенні його діяльності, задовольнити цьому попиту. Унаслідок цього виникла необхідність розширення існуючих і створення нових гірничих навчальних закладів.

Питання про нижчу технічну освіту для персоналу нижчого гірничозаводського нагляду на рудниках і заводах Півдня України, а також для гірників було вперше обговорено ще в 1896 р. на XXI з'їзді гірничопромисловців Півдня Росії, який зазначив, що «нижчий технічний персонал призначався із середовища робітників, у числі яких часто були малограмотні, а іноді й зовсім безграмотні люди» [10, 74]. Наступні з'їзди гірничопромисловців ставили питання про необхідність докорінного перетворення і розвитку гірничої та гірничозаводської технічної освіти.

Так, до Комісії при з'їзді, утвореної з питання про відкриття нових штейгерських шкіл та про встановлення цензу для службовців на гірничопромислових підприємствах, що належали іноземцям, надійшла заява окружних інженерів Курмакова, Стеміковського, Сакса та Абрама про необхідність відкриття таких нижчих гірничотехнічних училищ, які змогли б створити контингент, який знає свою справу, десятників при шахтах і заводських майстрів.

За наявними приблизними відомостями на заводах, копальнях, рудниках і каменоломнях Донбасу працювали (наприкінці XIX ст.) [11, 61]:

Гірничі інженери	80
Штейгери	130
Технологи та інші техніки	67
Інженери–техніки	137
Десятники при гірничих розробках і старші робітники	1130
Заводські майстри і заводські десятники	400

Наприкінці 1899 р. доповідь Комісії під головуванням фон Дітмара з питання про розширення існуючих штейгерських шкіл та шкіл десятників була на розгляді XXIV з'їзду гірничопромисловців Півдня Росії. У згаданій доповіді Комісія, беручи до уваги той факт, що за останній час Південноросійська гірнича промисловість досягла величезних успіхів як у збільшенні видобутку вугілля, руди і виплавки чавуну, так і в технічному удосконаленні, дійшла висновку, що питання про потреби в штейгерах, десятниках і у кваліфікованих робітниках набуває все більшого значення, тим часом як кількість штейгерів, які випускалися з двох наявних на Півдні України шкіл (Лисичанської та Горлівської) не збільшується, а іноді навіть зменшується. Шкіл же десятників не було зовсім.

Зважаючи на важливість цього предмета, саме питання про розширення та облаштування нових штейгерських шкіл та шкіл десятників було поставлено в Комісії вельми широко. Названа Комісія детально розглянула питання про устрій читань, недільні школи для дорослих, про школи для десятників, про штейгерські школи, школи для заводських майстрових і десятників, школи для кочегарів [13, 62].

У зв'язку з цим, у 1899 р. в селищі Дмитрівському Таганрозького повіту Області Війська Донського була заснована школа десятників ім. В.О.Вагнера (на честь його 40-річної службової діяльності), яка мала на меті підготовку гірських десятників для Донецького кам'яновугільного басейну [14, 66].

Школа створювалася на кошти, отримані від обкладення кам'яного вугілля та антрациту, який видобувався в межах області, у розмірі 1/100 коп. з пуда. (До 1906 р. зібраний капітал на рахунку школи досяг 39 тис. рублів) [15, 8].

Особлива комісія Донецьких вуглепромисловців, представляючи до XXV з'їзду гірничопромисловців Півдня Росії Положення про школу десятників ім. В.О.Вагнера, висловила, що відкриття подібних шкіл викликається життям, тому що в цей час була гостра необхідність в отриманні техніків нижчого рангу, ніж штейгерів, але настільки обізнаних у техніці гірничої справи, щоб їм можна було доручати ведення менш значних гірничих розробок, на які не запрошувалися гірничі інженери та штейгери зважаючи на високу оплату їхньої праці. Тому Комісія виробила програму, в якій, на її думку, полягав той мінімум технічних знань, без яких не можна було допускати будь-кого до відповідальності з ведення гірничих розробок. У техніках з подібним колом знань відчувалася потреба, як на малих, так і на великих гірничих підприємствах [15, 8].

Курс навчання тривав 2 роки. У школу приймалися молоді люди всіх станів від 18 років після обов'язкового медогляду та іспиту з курсу народних училищ або при наданні свідоцтва про його закінчення. Заняття тривали цілий день. Викладалися такі предмети як Закон Божий, механіка, російська мова, арифметика, початок геометрії, гірниче мистецтво, підземні зйомки, креслення. Крім того, обов'язково вивчався догляд за паровими котлами, ковальська, слюсарна, теслярська та руднична справи. Під час канікул учні проходили практику на рудниках Області Війська Донського.

Школа була влаштована на 80 учнів, 20 з яких навчалися безкоштовно, а решта платили по 12 рублів на рік. На безкоштовні місця приймалися сироти та діти гірників, а також службовців, які працювали на рудниках.

Учні, які успішно закінчили повний курс навчання і отримали звання гірничого десятника, мали прослужити на руднику не менше 2 років і надати про це посвідчення адміністрації рудника й окружному інженеру. Після цього можна було отримати звання старшого гірничого десятника, що давало право бути відповідальною особою на розвідувальних роботах, каменоломнях, рудниках.

До іспитів на отримання звання гірничого десятника могли бути допущені особи, які не пройшли курс навчання, однак прослужили на рудниках або гірничих роботах не менше 3 років, при наданні позитивного відгуку адміністрації, засвідченого гірничим інженером [16, 9].

Для підвищення рівня загального розвитку робітництва було прийнято рішення про відкриття бібліотек, читалень, недільних курсів і вечірніх шкіл. Тривалість занять на курсах становила 1,5-2 години протягом 5-6 днів на тиждень. Тут викладалися геометричне, проєкційне і технічне креслення,

арифметика, математика, геометрія, фізика, телеграфування, механіка, опір матеріалів, курс парових котлів і машин, природознавство, хімія, електротехніка, а також російська мова, географія, історія, німецька мова і Закон Божий. Найпоширенішими додатковими предметами на курсах були математика, геометрія, фізика. Загальна тривалість навчального року становила 7-9 місяців. Починалися курси з вересня-жовтня і закінчувалися у квітні-травні.

Велика частина робітничих курсів були безкоштовними, лише на деяких з них стягувалася невелика плата, розмір якої був або 35 коп. на місяць, або 1-2 руб. на рік. Курси відкривалися й утримувалися на місцеві кошти – відрахування з бюджету міських товариств. Істотною підмогою для них були і пожертвування фабрикантів та заводчиків, а також місцевих товариств тверезості. Деяке число курсів отримували державну субсидію від Міністерства народної освіти.

Курси були не тільки навчальним, а й культурними дозвільними закладами. Вони заповнювали корисними заняттями весь вільний час робітників, відволікали їх від шкідливих звичок (зокрема пияцтва), створювали можливість не тільки отримати професійні навички, але й долучитися до надбань культури. У бібліотеках училищ, при яких працювали курси, слухачі отримували доступ до літератури. Силами викладачів та слухачів часто влаштовувалися літературно-музичні вечори, читання, організовувалися свята та екскурсії. Тому курси по праву можна віднести до числа культурно-освітніх установ.

ВИСНОВКИ

Таким чином, бурхливий соціально-економічний розвиток у регіоні та процес капіталістичної модернізації суспільства об'єктивно сприяли поширенню початкової освіти, яка мала задовольнити потреби у кваліфікованих кадрах для промисловості. Окрім Міністерства народної освіти цими проблемами опікувалися місцеві земства, які значну увагу приділяли професійній та ремісничій освіті. Окрім шкіл початкової освіти у регіоні створюються і середні навчальні заклади: гімназії та реальні училища, які були орієнтовані на відносно заможні прошарки населення. Школи створювалися і при заводах та рудниках, але вони мали вузькофаховий характер та давали лише початкові знання. Водночас засновувалися ремісничі школи та училища, які були орієнтовані на професійне навчання за певними робітничими спеціальностями.

Література

1. Янжул И. Значение образования для успехов промышленности и торговли / И. Янжул // Экономическая оценка народного образования. – М, 1895. – С. 26.
2. Зяблова С.Л. Развитие низшего профессионально-технического образования в России середины XIX – начала XX веков : автореф. дис. на соиск. учен. степ. канд. ист. наук : спец. 07.00.02 / Зяблова Светлана Леонидовна. – Иваново, 2004. – 23 с.
3. Андреев Е.Н. Школьное дело в России // Е.Н. Андреев. – СПб.: тип. С. Добродеева, 1882. – 232 с.

4. Неболсин А.Г. Историко-статистический очерк общего и специального образования в России // А.Г. Неболсин. – СПб., 1883. – 257 с.
5. Анопов И.А. Опыт систематического обзора материалов к изучению современного состояния среднего и низшего технического и ремесленного образования в России // И.А. Анопов. – СПб.: тип. М-ва пут. сообщ. (А. Бенке), 1889. – 596 с.
6. Кузьмин Н.Н. Низшее и среднее специальное образование в дореволюционной России / Н.Н. Кузьмин. – Челябинск: Южно-Уральское книжное отделение. – 1971. – 276 с.
7. Веселов А.Н. Низшее профессионально-техническое образование в России: очерк по истории профессионально-технического образования в дореволюционной России / А.Н. Веселов. – М.: ПТИ, 1955. – 325 с.
8. Каймакова С.В. Зарождение горнотехнического образования в России / С.В. Каймакова // Научный диалог: журнал науч. публикаций. – Екатеринбург, 2012. – Вип. 4. – С. 59-68.
9. Энциклопедический словарь (Ф.А. Брокгауз, И.А. Эфрон). Том XXXIII. – СПб.: Издательское дело, 1901.
10. Акимов С.С. Развитие технического и технологического образования в России (XVIII – XX вв.) [Электронный ресурс] // Molod.eduhmao.ru: информ.-просветительский портал. Ханты-Мансийский автономный округ – Югра, 2003–2013. URL:<http://molod.eduhmao.ru/info/1/3812/24350>.
11. РДИА, ф. 37, оп. 74, спр. 616, арк. 74. Там само, арк. 61.
12. Там само, арк. 62.
13. Там само, арк. 66.
14. Там само, арк. 8.
15. Там само, арк. 9.

Гусс К.С. СТАНОВЛЕНИЕ ТЕХНИЧЕСКОГО ОБРАЗОВАНИЯ В ДОНБАССЕ В КОНЦЕ XIX В.

В статье рассматриваются проблемы становления низшего технического образования, уделяется внимание начальному этапу организации процесса подготовки кадров горнозаводской промышленности в Российской империи в целом и в Донецком угольном бассейне, в частности, во второй половине XIX в. На основе анализа архивных документов собраны фактические данные об открытии училищ для горнотехнических предприятий, а также о программах обучения в них, воскресных школах и курсах. Освещены вопросы государственной политики в отношении этой проблемы.

Ключевые слова: техническое образование, школа десятников им. В.А.Вагнера, воскресные школы, Донбасс, вторая половина XIX в.

Guss Ch.S. FORMATION OF TECHNICAL EDUCATION IN THE DONBASS IN THE LATE NINETEENTH CENTURY.

The article shows problems of formation of the elementary technical education, the attention is paid to the initial stage of the organization of process of training of the

mining industry in the Russian Empire as a whole and in Donetsk the coal basin, in particular, in the second half of the XIX century. On the basis of the analysis of archival documents it is examined the information about foundation of schools for the mining enterprises, about training programs in them, Sunday schools and courses. Questions of a state policy concerning this problem are researched.

Keywords: technical education, school of foremen named after V. A. Wagner, Sunday schools, Donbass, the second half of XIX century.

REFERENCES

1. Yanzhul I. Znachenie obrazovaniya dlya uspehov promyshlennosti i torgovli / I. Yanzhul // *Economicheskaya ocenka narodnogo obrazovaniya*. – M, 1985. – S. 26.
2. Zyablova S.L. Razvitie nizshego professional'no-tehnicheskogo obrazovaniya v Rossii serediny XIX – nachala XX vekov : avtoref. dis. na soisk. uchen. step. kand. ist. nauk : spec. 07.00.02 / Zyablova Svetlana Leonidovna. – Ivanovo, 2004. – 23 s.
3. Andreev E.N. Shkol'noe delo v Rossii // E.N. Andreev. – SPb.: tip. S.Dobrodeeva, 1882. – 232 s.
4. Nebolsin A.G. Istorico-statisticheskii ocherk obschego i special'nogo obrazovaniya v Rossii // A.G. Nebolsin. – SPb., 1883. – 257 s.
5. Anopov I.A. Opyt systematicheskogo obzora materialov k izucheniyu sovremennogo sostoyaniya srednego i nizshego obrazovaniya v Rossii // I.A. Anopov. – SPb.: tip. M-va put. soobsch. (A.Benke), 1889. – 596 s.
6. Kuz'min N.N. Nizshee i special'noe obrazovanie v dorevolucionnoy Rossii / N.N. Kuz'min. – Chelyabinsk: Yuzhno-Ural'skoe knizhnoe otdelenie. – 1971. – 276 s.
7. Veselov A.N. Nizshee i srednee special'noe obrazovanie v Rossii / A.N. Veselov. – M.: PTI, 1955. – 325 s.
8. Kaymakova S.V. Zarozhdenie gornotekhnicheskogo obrazovaniya v Rossii / S.V. Kaymakova // *Nauchnyy dialog: zhurnal nauch. publicaciy*. – Ekaterinburg, 2012. – Vyp. 4. – S.59-68.
9. *Encyklopedicheskiy slovar' (F.A. Brokgauz, I.A.Efron)*. Tom XXXIII. – SPb.: Izdatel'skoe delo, 1901.
10. Akimov S.S. Razvitie tekhnicheskogo i tekhnologicheskogo obrazovaniya v Rossii (XVIII – XX vv.) [Elektronnyy resurs] // Molod.eduhmao.ru: inform.-prosvetitel'skiy portal. Hanty-Mansiyskiy avtonomnyy okrug – Yugra, 2003–2013. URL:<http://molod.eduhmao.ru/info/1/3812/24350>.
11. RDIA, f. 37, op. 74, spr. 616, ark. 74
12. Tam samo, ark. 62.
13. Tam samo, ark. 66.
14. Tam samo, ark. 8.
15. Tam samo, ark. 9.

Рецензент: **Довжук І.В.**, доктор історичних наук.

Стаття подана
23.11.2013

УДК 636.082:001:924

МЕТОДИ РОЗВЕДЕННЯ СІЛЬСЬКОГОСПОДАРСЬКИХ ТВАРИН: ІСТОРИЧНИЙ АСПЕКТ

Дем'яновський Олександр Юрійович, голова Української асоціації по конярству «Укркіньпром» (м. Київ).

Анотація

Автором проведено науково-історичний аналіз становлення методів розведення сільськогосподарських тварин у системі вітчизняної племінної справи. Дослідження ґрунтується на використанні комплексу загальнонаукових, структурно-функціональних та історичних методів, а також широкої джерельної бази, основу якої складають архівні документи. Охарактеризовано основні методи селекційно-племінної роботи та їх роль у поліпшенні галузі тваринництва. Обґрунтовано пріоритет вітчизняних учених у розробленні методів лінійного розведення та методики породотворення на основі відтворного схрещування.

Ключові слова: тваринництво, племінна справа, сільськогосподарські тварини, чистопородне розведення, схрещування.

ВСТУП

Подальший розвиток племінної справи, основне завдання якої полягає у розробленні теорії і практичних прийомів зростання продуктивності сільськогосподарських тварин, є основним важелем продовольчої безпеки України. Зважаючи на необхідність суттєвого збільшення виробництва продукції тваринництва, зростання її якості відповідно до вимог міжнародних і європейських стандартів, племінна справа забезпечує зростання продуктивності тварин на основі безперервного пошуку і синтезу нового знання, більш ефективних методів досліджень, постановки поточних адекватних завдань. Водночас пошук подальших шляхів розвитку селекційно-племінної роботи неможливий без ґрунтовної інвентаризації глибинних пластів наукового спадку, накопиченого кількома поколіннями вчених, врахування специфіки еволюції вітчизняної галузевої наукової думки.

Попередніми дослідниками відтворено окремі аспекти становлення та розвитку теорії та методології племінної справи в Україні [1; 2; 3; 4; 8]. Однак, до цього часу не представлено цілісного науково-історичного аналізу еволюції методів розведення сільськогосподарських тварин та ефективності їх використання у селекційно-племінній роботі і поставлено за мету даного дослідження. Автором використано історичні (порівняльно-історичний, предметно-хронологічний), загальнонаукові (аналіз, синтез, типологізація) та джерелознавчий методи дослідження. Методологія дослідження ґрунтується на застосуванні системно-історичного підходу.

РЕЗУЛЬТАТИ (основний текст роботи)

Слід відмітити, що під методами розведення у тваринництві розуміють систему підбору тварин з урахуванням їх групової, породної, видової та лінійної належності, споріднених зв'язків, ступеня схожості для вирішення певних завдань. Згідно із класифікаціями методів розведення, запропонованими зарубіжними і вітчизняними вченими, виділяють два основні: чистопородне розведення та схрещування.

Як засвідчив аналіз, поняття «чистопородне розведення» сформувалося ще в кінці середніх віків, коли виникла потреба в ізоляції тварин окремих порід і їх внутрішньопородному розведенні. Його основне завдання полягає у збереженні цінних властивостей породи та її подальшому вдосконаленні в бажаному напрямі. До найважливіших умов, які забезпечують вирішення цього завдання відносять: 1) спрямоване вирощування молодняку й створення для них максимально сприятливих умов годівлі й утримання; 2) оцінку племінної цінності тварин; 3) достатні чисельність породи і ареал поширення; 4) розгалужену генеалогічну структуру; 5) цілеспрямований добір і підбір, що ґрунтуються на знанні індивідуальних особливостей окремих тварин, їх походження і споріднених зв'язків всередині стада та породи в цілому [9].

Використання переваг чистопородного розведення дає змогу створювати окремих видатних тварин, цілі стада й породи високої племінної цінності. Так, на основі методу чистопородного розведення було виведено такі поширені в світі породи великої рогатої худоби, як голштинська, джерсейська та ін. Вітчизняні вчені, а саме П. О. Пахомов, М. Д. Потьомкін, А. Б. Ружевський та інші, приділяли значну увагу використанню внутрішньопородної селекції у селекційно-племінній роботі. Зокрема, М. Д. Потьомкін, вважав чистопорідну худобу золотим скарбом країни, розробив низку заходів з удосконалення симентальської породи, що ґрунтуються на врахування конституціонально-екстер'єрних особливостей тварин.

Внутрішньопорідна селекція ґрунтується на використанні неспорідненого та спорідненого методів спаровування. У зоотехнічній науці особливої актуальності набула проблема інбридингу, порушена ще в другій половині XVIII ст. англійським заводчиком Р. Беквеллом, який в основу виведення нових порід покладав використання цього методу з метою закріплення у потомстві цінних ознак родоначальника. У подальшому до розроблення даної проблеми доклали зусиль Ч. Дарвін, Г. Натусіус, Е. Давенпорт, М. М. Щепкін, П. М. Кулешов, Є. А. Богданов, Д. А. Кисловський та ін. Вітчизняними вченими виділено шість типів інбридингу, обґрунтовано можливості та переваги кожного з них, запропоновано моделі для розрахунку коефіцієнта інбридингу.

Створення у межах породи високопродуктивних груп племінних тварин на основі максимального використання видатних плідників і їх найбільш цінного потомства забезпечують завдяки лінійному розведенню. Цей метод значною мірою використовували заводчики Англії, США та інших країн світу. Зокрема, розведення за лініями інтенсивно застосовували при виведенні порід великої рогатої худоби, таких як абердин-ангус, герефорд, шортгорн. Однак, як засвідчив аналіз, даний метод отримав найбільше поширення у вітчизняній

селекції. Теоретиками системи лінійного розведення М. М. Щепкіним, М. М. Завадовським, Є. А. Богдановим, М. Ф. Івановим, Л. К. Гребенем ще на початку ХХ ст. розроблено основні положення роботи з лінією, обґрунтовано доцільність добору кращих плідників і підтримання у ряді поколінь їхнього типу на основі помірного застосування інбридингу та спрямованого підбору.

У племінній справі першої половини ХХ ст. був поширеним метод схрещування, під яким розуміють систему спаровування тварин, що належать до різних порід. Засновником цього методу вважають французького натураліста та біолога Ж. Л. Бюффона, який вперше сформулював теорію схрещування тварин. Однак, першу класифікацію різновидів схрещування запропонував український учений В. К. Хлюдзинський. Цей метод дає можливість швидко змінювати спадковість тварин, перебудувувати морфологічні та функціональні особливості їх організму. Залежно від поставленої мети, характеру використання порід і одержуваного потомства, розрізняють поглинальне, відтворне, ввідне, перемінне і промислове схрещування.

Так, для отримання помісей першого покоління з добре вираженим гетерозисом за продуктивними ознаками, застосовують промислове схрещування. Його особливістю є те, що одержаних товарних тварин не залишають на плем'я. Цей різновид схрещування застосовується переважно у свинарстві, птахівництві та скотарстві [5, 6]. При перемінному схрещуванні самок вихідної породи спаровують поперемінно з чистопорідними плідниками обох порід. Метою таких прийомів є підтримання гетерогенності, що стимулює розвиток помісей і забезпечує їх відносну однотиповість за основними біологічними ознаками. Різновидом перемінного схрещування з багатьма варіантами використання вихідних порід є ротаційне схрещування, спрямоване на отримання максимального ефекту гетерозису за основною господарською ознакою. Для посилення його ефекту застосовують реципрокне схрещування, при якому вихідними формами є самці та самки обох порід.

Ввідне схрещування застосовують, коли є часткова невідповідність породи господарським вимогам, потреба в її незначному поліпшенні за окремими ознаками. Згідно зі схемами схрещування самок поліпшувальної породи спаровують з плідниками-поліпшувачами, досягаючи на основі одноразового прилиття крові значного розширення мінливості за ознаками, що селекціонують, і можливості проводити ефективний добір, спрямований на поліпшення породи в цілому. При корінній перебудові спадковості малопродуктивної породи застосовують поглинальне схрещування на основі багаторазового та послідовного спаровування місцевих самок із плідниками поліпшуючої породи, а потім і отриманих помісей кожного наступного покоління з чистопородними плідниками тієї самої породи.

Найбільш складним і трудомістким методом є відтворне схрещування, спрямоване на отримання тварин, що поєднують у собі у визначених співвідношеннях бажані якості вихідних порід. Цей метод вимагає високої заводської майстерності, вміння чітко визначити мету запланованої роботи, правильного вибору вихідних порід та оптимального співвідношення їхньої

спадковості у кінцевому породному поєднанні, здатності своєчасно розпізнавати небажані генотипи та вибраковувати їх.

Вперше наукову методику породотворення, що ґрунтується на основі відтворного схрещування та одночасного поліпшення умов годівлі й утримання, ретельного добору тварин, індивідуального та лінійного підбору, застосування інбридингу розробив М. Ф. Іванов та апробував при виведенні української степової білої породи свиней та асканійської тонкорунної породи овець. Згодом дану методику було використано при виведенні інших вітчизняних порід і типів сільськогосподарських тварин.

Одним із методів, що отримав поширення у племінній справі першої половини ХХ ст., є гібридизація, під якою розуміють спаровування особин, що належать до різних видів сільськогосподарських тварин і спеціалізованих ліній.

Явище гібридизації, переважно природної, спостерігали за 2 тис. років до н. е. (схрещування коней та віслуків, одно- і двогорбих верблюдів). Можливість штучного отримання гібридів вперше обґрунтував у 1694 р. німецький вчений Р. Камераріус. Вперше провів штучну гібридизацію в 1717 р. англійський учений Т. Ферчайлд, схрестивши різні види гвоздик. Засновником наукового аналізу явища гібридизації вважають Й. Г. Кельрейтера, якому в 1760 р. вдалося отримати перший штучний гібрид між двома видами тютюну. Значну кількість дослідів з гібридизації провів Ч. Дарвін.

Перші дослід з гібридизації сільськогосподарських тварин проведено вітчизняними вченими, а саме О. С. Серебровським, І. М. Любимовим, В. В. Івановою та іншими, які засвідчили переваги гібридних тварин за резистентністю, стійкістю до несприятливих умов зовнішнього середовища, біологічною здатністю до використання та засвоєння поживних речовин. Оригінальні дослідження з гібридизації ставкових риб на міжвидовому та міжродовому рівнях ще в довоєнні роки провів український учений О. І. Кузьома. Поєднуючи біологічні особливості коропа та карася, він одержав плодючі коропо-карасеві та карасеві гібриди і на цій основі розширив можливості рибиництва та добився підвищення продуктивності водойм [7, 8].

Вітчизняними та зарубіжними вченими ще в першій половині ХХ ст. обґрунтовано низку гіпотез, які розкривають окремі сторони явища гетерозису. Зокрема, Г. Шулл, Е. Іст сформулювали гіпотезу гетерозиготного стимулювання, С. Давенпорт, А. Брюс – домінування сприятливих генів, Р. Фішер, Дж. Лернер – наддомінування, К. Мазер, Т. Добжанський – генетичного балансу, М. Ірвін – гібридного білка та ін. Дані гіпотези певною мірою розкривали окремі сторони механізму цього складного явища.

ВИСНОВКИ ТА НАПРЯМИ ПОДАЛЬШИХ ДОСЛІДЖЕНЬ

Таким чином, комплекс методів розведення сільськогосподарських тварин було розроблено в кінці ХІХ – на початку ХХ ст., що розглядається як одна із передумов становлення вітчизняної племінної справи. На різних етапах розвитку галузі тваринництва перевагу надавали окремим методам селекційно-племінної роботи. Вітчизняним ученим належить пріоритет у розробленні системи лінійного розведення тварин та методу відтворного схрещування. Першу наукову методику породотворення, що ґрунтується на застосуванні

відтворного схрещування, було розроблено М. Ф. Івановим та покладено в основу виведення всіх вітчизняних порід і типів сільськогосподарських тварин. Потребує подальшого вивчення еволюція принципів вітчизняної племінної справи, яка до цього часу не була предметом окремого дослідження.

Література

1. Бородай І. До історії становлення дослідної справи у галузях тваринництва / І. Бородай // Історія української науки на межі тисячоліть : зб. наук. пр. – К., 2009. – Вип. 42. – С. 49–57.
2. Бородай І. С. Теоретико-методологічні основи становлення та розвитку вітчизняної зоотехнічної науки: монографія / І. С. Бородай. – Вінниця, 2012. – 416 с.
3. Вергунов В. А. Полтавське дослідне поле: становлення і розвиток сільськогосподарської дослідної справи в Україні / Вергунов В. А. – К., 2009. – 220 с.
4. Вергунов В. А. Сільськогосподарська дослідна справа в Україні. Від зародження до академічного існування : організаційний аспект / Вергунов В. А. – К.: Аграрна наука, 2012. – 416 с.
5. Державний архів Харківської області, ф. 6184, оп. 1 л, спр. 56, 2 арк.
6. Державний архів Харківської області, ф. 6184, оп. 1 л, спр. 166, 2 арк.
7. Інститут свинарства ім. О. В. Квасницького Української академії аграрних наук. До 75-річчя від дня заснування : монографія / за ред. О. Ф. Сагла. – Полтава, 2005. – 96 с.
8. Рябко В. М. Истоки, достижения и перспективы науки в Аскании-Нова / В. М. Рябко, В. М. Туринский. – К.: Аграрна наука, 2001. – 256 с.
9. Рябоконт Ю. А. История развития селекционных и генетических исследований в институте птицеводства УААН / Ю. А. Рябоконт, А. В. Рожковский, Ю. В. Бондаренко // Птахівництво: міжвід. тем. наук. зб. – Х., 2004. – Вип. 57. – С. 13–17.

Демьяновский А. Ю. МЕТОДЫ РАЗВЕДЕНИЯ СЕЛЬСКОХОЗЯЙСТВЕННЫХ ЖИВОТНЫХ: ИСТОРИЧЕСКИЙ АСПЕКТ.

Автором проведен научно-исторический анализ становления методов разведения сельскохозяйственных животных в системе отечественного племенного дела. Исследование основывается на использовании комплекса общенаучных, структурно-функциональных и исторических методов, а также обширной базы источников, основу которой составляют архивные документы. Приведена характеристика основных методов селекционно-племенной работы и ее роли в улучшении отрасли животноводства. Обоснован приоритет украинских ученых в разработке методов линейного разведения и методики пороодообразования на основе воспроизводительного скрещивания.

Ключевые слова: животноводство, племенное дело, сельскохозяйственные животные, чистопородное разведение, скрещивание.

Demyanovskij A.Yu. THE METHODS OF FARM ANIMAL BREEDING: HISTORICAL ASPECT.

The author has conducted a scientific and historical analysis of the formation and development of methods of farm animals breeding in the system of native breeding work. The research is based on the use complex of general scientific, structural and functional, historical methods, as well as a large base of sources primarily archival documents. The article presents characteristic of the main methods of selection and breeding work that were applied at different historical stages. Its role in improving of breed and pedigree qualities of farm animals was defined. The author has justified priority of Ukrainian scientists in the development of methods of line breeding of farm animal and techniques of breed creation on the basis of reproductive crossing.

Keywords: animal husbandry, breeding work, farm animal, pure breeding, crossbreeding.

References

1. Boroday I. Do istoriyi stanovlennya doslidnoyi spravy u haluzyakh tvarynnytstva – To the history of the formation of experimental work in the livestock industries, *Istoriya ukrayins'koyi nauky na mezhi tysyacholit'* – History of Ukrainian science Millennium, Kyiv, 2009, vol. 42, pp. 49–57 (in Ukrainian).

2. Borodaj I.S. Teoretyko-metodologichni osnovy stanovlennja ta rozvytku vitchyznjanoi` zootehnicnoi` nauky – Theoretical and methodological bases of formation and development of native livestock science, Vinnicja, 2012, 416 p. (in Ukrainian).

3. Verhunov V. A. Poltavs'ke doslidne pole: stanovlennya i rozvytok sil's'kohospodars'koyi doslidnoyi spravy v Ukrajini – Poltava experimental field: formation and development of the agricultural experimental work in Ukraine, Kyiv, 2009, 220 p. (in Ukrainian).

4. Verhunov V. A. Sil's'kohospodars'ka doslidna sprava v Ukrajini. Vid zarozhennya do akademichnoho isnuvannya : orhanizatsiynny aspekt – Agricultural experimental work in Ukraine. From the origin to the academic base: organizational aspect, Kyiv, 2012, 416 p. (in Ukrainian).

5. Derzhavnyy arkhiv Kharkivs'koyi oblasti, f. 6184, op. 1 1, spr. 56, 2 ark. (in Ukrainian).

6. Derzhavnyy arkhiv Kharkivs'koyi oblasti, f. 6184, op. 1 1, spr. 166, 2 ark. (in Ukrainian).

7. Instytut svynarstva im. O. V. Kvasnyts'koho Ukrayins'koyi akademiyi ahrarnykh nauk. Do 75-richchya vid dnya zasnuvannya – Institute pig-breeding named O. V. Kvasnitsky of Ukrainian Academy of Agrarian Sciences. On the 75-th anniversary of the birth, Poltava, 2005, 96 p. (in Ukrainian).

8. Rjabko V. M., Turinskij V. M. Istoki, dostizhenija i perspektivy nauki v Askanii-Nova – Origins, achievements and prospects of science in Askanii-Nova, Kyiv, 2001, 256 p. (in Ukrainian).

9. Rjabokon' A. Ju., Rozhkovskij A. V., Bondarenko Ju. V. Istorija razvitija selekcionnyh i geneticheskikh issledovanij v institute pticevodstva UAAN // Ptakhivnytstvo – Aviculture, Kharkiv, 2004, vol. 57, pp. 13–17 (in Ukrainian).

Рецензент: **Вергунов В.А.**, доктор сільськогосподарських наук.

Стаття подана

08.12.2013

УДК 001.891:581.165.1:633.4:001.63

МЕТОДИКА ДОСЛІДЖЕННЯ КОРЕНЕВОЇ СИСТЕМИ СІЛЬСЬКОГОСПОДАРСЬКИХ КУЛЬТУР У НАУКОВІЙ СПАДЩИНІ ПРОФЕСОРА В.Г. РОТМІСТРОВА

Коваленко Максим Михайлович, аспірант, Національна наукова сільськогосподарська бібліотека НААН.

Анотація

Одним із засновників сільськогосподарської дослідної справи в Україні є видатний природодослідник Володимир Григорович Ротмістров. Свій творчий і науковий шлях учений присвятив вивченню питань водного режиму чорноземних ґрунтів, кореневої системи сільськогосподарських культур, методики польового досліду та систем обробітку й удобрення ґрунтів. Присвятивши Одеському дослідному полі Імператорського товариства сільського господарства Південної Росії 20 років натхненої праці, видатний учений новітніми напрацюваннями збагатив вітчизняну науку з багатьох напрямів, чим сприяв закладенню основ сучасного сільськогосподарського виробництва.

***Ключові слова:** сільськогосподарська дослідна справа, коренева система, ґрунт, спосіб, рослина, вологість, розвиток, вплив, умови.*

ВСТУП

Сучасний етап державотворення в Україні характеризується поглибленим вивченням наукової спадщини, зокрема розвитком історичних досліджень стосовно відтворення діяльності українських вчених у системі сільськогосподарської дослідної справи, що сприятиме персоніфікованому наповненню її історії та портретної конкретики. До видатних українських зачинателів сільськогосподарської дослідної справи належить ім'я Володимира Григоровича Ротмістрова, науковий творчий доробок якого мав безпосередній вплив на становлення та подальший розвиток сільськогосподарської дослідної справи України наприкінці ХІХ – початку ХХ століття [1, 2]. Серед багатогранності наукових інтересів вченого вирізняються питання біологічного землеробства, зокрема й дослідження кореневої системи сільськогосподарських культур.

На рубежі XIX–XX століть питаннями кореневої системи, закономірностями ґрунтового живлення рослин займалося вже чимало вчених у різних країнах. Дослідження процесів вбирання й засвоєння рослиною мінеральних речовин в подальшому сприяло створенню теоретичної основи сільськогосподарського виробництва, спрямованого впливу на ці процеси з метою підвищення якості врожаю. Праця В.Г. Ротмістрова «Коренева система у культурних рослин» вийшла друком у 1911 р., а через 16 років її було доповнено і перевидано [3]. Як зазначав автор, за цей час у науковій літературі так і не з'явилось подібних робіт українською мовою, які давали б розуміння процесів «як саме рослина бере поживні речовини із ґрунту». Посібник В.Г. Ротмістрова було рекомендовано Державним науково-методологічним Комітетом Наркомосвіти УСРР до використання в сільськогосподарських навчальних закладах, а Департамент землеробства ініціював здійснення перекладу англійською мовою.

Першим етапом досліджень В.Г. Ротмістрова при вивченні кореневої системи рослин став пошук раціональних способів виокремлення її неушкодженою. На той час найпростіший спосіб дістати кореневу систему цілою до найменших корінців полягав у вирощуванні рослини у воді. Але витягти коріння із води зберігаючи його природне розміщення (всі вигини великих і малих коренів) було практично неможливо. Крім того вода як середовище, зовсім несхожа до ґрунту і тому спостерігалися серйозні відмінності між кореневою системою, яка виросла у воді та тією, що виросла у ґрунті. Спроби добути кореневу систему з польового ґрунту, вирізуючи різної форми рівнобіжностінники і розмивання їх водою, також не дали наслідків. Тому В.Г. Ротмістров вважав, що всі способи добувати кореневу систему неушкодженою можливі лише при відмиванні коріння з ґрунту.

Деякі дослідники, зокрема Ю. Соколовський, користувалися лізіметричним способом, який полягав у насуванні круглого або рівнобіжностінного лізіметра на стовп польового незрушеного ґрунту математично правильно в одному напрямі і висадженні у ньому рослини. Після зростання рослини лізіметр відкопували і розмочивши коріння, відмивали від ґрунтових часточок. Цей спосіб коштував значних фінансових витрат у технічному виконанні і при намочуванні водою ґрунтовий стовп розламувався на частини, розриваючи при цьому кореневу систему. Отже, лізіметричний спосіб добування кореневої системи також не давав цілковитих бажаних наслідків. У 1905 р. Теп-Еуск запропонував досконаліший підхід добувати кореневу систему, який передбачав застосування кубового посуду з однією вільною і 5 обкладеними металевою сіткою стінками, але цей метод підходив лише для рослин з невеликою кореневою системою [3, с. 9.]. Цікавими були дослідження В. Schulze (1908 р.), який вивчав розміри (максимальні) розвитку кореневої системи. Дослідник закопував ящики у землю до 2 м глибини, три стінки ящиків були суцільними, а в четвертій – висувні засувки на різній висоті. Через дірки здійснювалося бокове спостереження коріння. Робота М. Качинського («Корневая система растений в почвах подзолистого типа», 1925) висвітлювала переваги вивчення кореневої системи у ґрунтових позах

та у інших ґрунтових горизонтах. М. Качинський працював над попільняково-суглинястим ґрунтом, кореневмісний шар якого поділявся на різко означені три шари: горішній (дрібнопорошковуватий, перегнійний), середній (вимитий, неродючий, без перегною) і нижній (надзвичайно зляглий, попільняковий суглинок). На тлі відмітних різних частин кореневмісного ґрунтового шару добре проглядався процес утворення коріння в кожному шарі. М. Качинський відрізував шари один від одного і тим самим перерізував кореневу систему на три частині, переміщував й вивчав вже у лабораторії. В.Г. Ротмістров стверджував, що при такому способі точні розміри усієї кореневої системи і її поширення в сторони встановити неможливо. Такий метод не дозволяв визначити найголовнішого – основи для визначення форм корневих систем у різних рослин, що було надзвичайно важливим при вивченні технічних способів культивування сільськогосподарських рослин.

Ротмістров В.Г. довів, що зазначені способи вивчення розвитку кореневої системи, а саме: способи розкопування за ходом коренів, вирощування рослини у воді, відмивання коріння рослин, зрощених у різних за розміром і формою лізіметрах не дають очікуваних результатів. Добування лиш частини кореневої системи давало тільки уявну картину про обсяг району розміщення кореневої системи у ґрунті. Як стверджував учений, він «уникнув зазначених хиб у дослідах» і насамперед розпочав дослідження з визначення розмірів корневих систем у різних сільськогосподарських рослин, що ростуть у ґрунті з природним складом. Далі вчений запланував організацію самого досліду таким чином, щоб кореневу систему окремої рослини спостерігати впродовж усього часу її зростання, не порушуючи при цьому життєвих процесів. Третім основним завданням було добування кореневої системи неушкодженою в різних фазах розвитку у різних рослин.

Спроби добути кореневу систему цілою вчений розпочав у 1897 р., проте усі намагання здобути її в непошкодженому вигляді сухим або водним способом тривалий час не давали позитивного результату. Лише у 1904 р. за розвитком кореневої системи вдалося спостерігати на полі, при цьому роботу було спрямовано у двох напрямках: в траншеях і в плоских дерев'яних посудинах. З кожного боку вздовж траншеї рядками висівалися рослини за певною нормою. Упродовж року експеримент проводився з 30 різними сільськогосподарськими рослинами. З метою спостереження проникнення коренів донизу, на похилій стіні траншеї в глибину та в горизонтальних напрямках було пророблено вузькі щілини із заслінками по глибині через кожні 10 см. З кожною щілиною стовп ґрунту від поверхні і до щілини був цільним і корені проходили в ґрунті при природному шаруванні. Для спостереження за розростанням коренів у боки, під кутом 45 градусів до крайнього ряду рослин було прорізано вертикальні щілини. У щілини, по мірі приросту кінчики коренів виходили усе віддаленіше від ряду, тобто від найближчих рослин. Так з'явилася можливість щоденно реєструвати приріст коренів у глибину і у боки та отримувати точне уявлення про величину, об'єм кореневої системи рослин у всіх фазах розвитку. Рослини висівалися вчасно і розвивалися нормально (у злакових достатнє кушення, у квіткових – розгалуження), відповідно, розміри

кореневих систем утворювалися такі самі як і в полі. Досліди в траншеях В.Г. Ротмістров проводив з 1905 до 1908 р. включно [4, с. 6].

Ротмістров В.Г. дослідив і описав процес приросту кореневої системи у різних рослин. Користуючись вищезазначеними способами, систематично велися спостереження кореневої системи таких рослин: озимої пшениці, озимого жита, озимого ячменю, озимої вики, ярого ячменю двороброго, ярого ячменю шестироброго, ярої пшениці арнаутки, вівса місцевого, вівса канарійського, ярого жита, проса, могогару, сорга жовтого, сорга чорного, кукурудзи жовтогарячої, гороху, квасолі «слава ліону», квасолі «принцеса орлеанська», бобу кінського, вики ярої, люцерни, маку білого, льону-рогача, рижію, соняшнику, рицини, бавовняника, картоплі, буряка кормового та огірка [1, с.17]. Результати спостережень за довжиною прямовисних і бокових коренів та певних фаз у розвитку рослин засвідчили: 1) вже на 7 день після сходів коріння багатьох культурних рослин виходить за межі обробленого ґрунтового шару, а на 14 день – у переважній більшості рослин; 2) період куціння в трав озимих і ярих починається тоді, коли їхня коренева система досягає глибини 50 см; 3) переважна більшість однорічних культурних рослин має дуже довгу кореневу систему – більш як 100 см, а також усі без винятку хлібні трави; 4) коріння однорічних культурних рослин поширюється в сторони дуже далеко, здебільшого їхній поперечник більш як 100 см; 5) в одних рослин коренева система поширюється більше вглиб, ніж в сторони (як от у озимого жита), у інших навпаки – більше в сторони (як у озимої пшениці). Щодо приросту коріння, В.Г. Ротмістров встановив, що трави всю кореневу систему утворюють до колосіння, ще задовго перед цвітінням, а в квіткових рослин коріння наростає ще й після початку цвітіння. Найбільший добовий приріст 2-3 см на круг припадає на перші стадії розвитку, приблизно через 15-20 день після появи сходів.

Ці результати В.Г. Ротмістров отримав при проведенні спостережень за розвитком кореневої системи у полі, за умов природного складу ґрунту. Встановив, що усі корені проходили через непорушений шар ґрунту, розвивалися у звичайних природних умовах, а не в штучному середовищі. Усі результати, отримані при спостереженнях за розвитком кореневої системи методом В.Г. Ротмістрова, безперечно відносилися й до розвитку кореневої системи рослин на полі [5, с. 532]. Ці дані стали стандартами при вивченні розвитку рослини у штучному середовищі, не залежно від його механічного складу та щільності. Отже, вченим було розв'язано перші два завдання. Далі проводилися спостереження за корінням рослин, які виростили на непорушеному ґрунті з природною фізичною будовою з метою системного вимірювання приросту коренів углиб та в сторони.

Добути коріння цілим на різних стадіях розвитку було можливо лише при віднайденні раціонального способу відмивання кореневої системи. Різні сільськогосподарські культури і навіть різні сорти тієї самої рослини, що розвивалися в цілком однакових умовах у ґрунтах з непорушеною фізичною будовою мали неоднакову довжину коріння в різних напрямках і неоднакову форму кореневої системи. Отже природно В.Г. Ротмістров припускав, що

форма кореневої системи властива кожному видові рослини (сорту), або є його особливістю та виявляється через вплив несприятливих умов росту рослини. У цьому контексті середовище, в якому росте коріння рослини (вода, рихлий і сипкий пісок, легкий суглинок, важка глина) не відіграє переважаючу роль у формуванні кореневої системи [6, с. 41].

Ротмістров В.Г. вважав, що коренева система змінюється в незначних межах і штучними умовами росту неможливо утворити коріння, більш відмінного за стандартним розміром. Тільки через тривалу еволюцію рослини, протягом цілого ряду років, можуть утворитися корені відмінні від прародителя. За процесом розвитку кореневої системи та її верхнім виглядом спостерігали і описували за станом оголеного коріння, за умови цілісності кореневої системи до найменших, найтонших корінців. Так отримували уявлення про розміщення коріння в ґрунті. При цьому єдиним способом добути оголене коріння цілим і неушкодженим було відмивання коріння водою [3, с. 20]. Переміщена в площину коренева система мала такий самий вигляд в якому її можна уявити у вільному стані. Вирощене вільно у воді або в ґрунті коріння окремої рослини при сплюсненні і переміщенні в одну площину має такий самий вигляд, як коріння рослин, зрощених у плескатих посудинах В.Г. Ротмістрова. Околичні форми коріння або крайні точки, обриси, зберігалися такими, які звичайно мали кореневі системи при вільному просторі з розпростертими на всі боки коренями.

Ротмістров В.Г. досліджував вплив різного ґрунту на розвиток кореневої системи. Вчений припускав, що розмір і розвиток кореневої системи однаковий, незалежно від густоти субстрату на якому росте рослина. Проведені дослідження довели, що розміри наземних частин у рослин прямо пропорційні з розмірами підземних їхніх частин, з кореневою системою рослин і навпаки. При цьому розмір наземних і підземних частин можна збільшити тільки до певної межі. Ці висновки В.Г. Ротмістрова ще раз потвердили, що його спосіб досліджувати кореневу систему вірний. Про штучність середовища, в якому він вирощував рослини – плескати посуду, наповнені ґрунтом, не таким за густиною як на полі, не було підстав говорити, бо в них коріння розвивалося так само як у відкритому польовому ґрунті [3, с.52]. Добуті методом В.Г. Ротмістрова кореневі системи мали такий самий вигляд як і в природних умовах. Усю кореневу систему вчений переміщав у площину не після того, як її було добуто з ґрунту, а саме тоді, коли рослина росла. При цьому не змінювалася ні форма, ні розмір на яких як правило позначаються інші чинники, і насамперед поживність субстрату.

Першу працю щодо досліджень розвитку кореневої системи «Районы распространения корней у однолетних культурных растений» В.Г. Ротмістров видрукував у «Журнале Опытной Агрономии» у 1907 р., після того минуло близько 20 років і вчений мав змогу («Одесское опытное поле», 1913) ще раз довести, що «...розміри коріння в рослин, зрощених у дерев'яних ящиках з одного боку, і з другого боку зрощених на полі за природного складу ґрунту – цілком тотожні» [3, с. 53].

Отримані результати давали можливість В.Г. Ротмістрову прийти до таких висновків: штучно приготовлений у ящиках ґрунт своїми фізичними властивостями подібний до ґрунту з природнім складом; фізичний склад і властивості ґрунту позначаються на розмірі кореневої системи в процесі її розвитку. Спосіб здобуття кореневої системи правильного розміру не відіграє ролі, якщо вона відповідає розмірам кореневих систем, що розвивалися на полі. Деякі дослідники доводили В.Г. Ротмістрову штучність його методики, але вчений не переставав наголошувати, що у плескатих ящиках зрощувалося коріння після того, як було встановлено його розміри (довжину й поперечник) у різні періоди розвитку у полі, на ґрунті з непорушеним фізичним складом і як доведено – розміри коріння в обох середовищах цілком однакові. А якщо кінцеві межі кореневих систем уздовж і впоперек у плескатих ящиках і у непорушеному ґрунті цілком однакові, розвиток наземних частин в обох випадках також однаковий, то звідси впливав висновок, що й кількість коренів усіх порядків в обох випадках була однаковою. Відмиті з плескатих ящиків кореневі системи мали такий самий вигляд, які і в польовому ґрунті. Увесь кореневмісний шар (лес) ґрунту Одеського дослідного поля, де В.Г. Ротмістров проводив досліди над кореневими системами був однотиповий.

Питання впливу вологості ґрунту на розвиток кореневої системи В.Г. Ротмістров досліджував при показниках вологості чорнозему 15–17% і піску 6–10%. Чим менший вміст води в корені (щодо гістологічної та анатомічної будови), тим менше потребує її останній для свого розвитку. В.Г. Ротмістров припускав, що у посушливі роки у рослин розвиваються тільки головні корені завдяки збереженим запасам води у ґрунті. За умов збільшення вологи (випадання дощу) з молодших коренів швидко розвивається коренева система по усій товщі зволоженого шару ґрунту. Це коріння здатне розвиватися значно швидше ніж головні корені за умов посухи. Ротмістров В.Г. довів, що «своїми головними коренями рослина має властивість проходити через сухуваті шари ґрунту, щоб, досягнувши вогкішого шару, розвинути в ньому свою найголовнішу частину – мережу дрібних меншого порядку коренів» [3, с. 59].

Точних результатів щодо загальної довжини коренів усіх порядків в окремої дорослої рослини різних видів встановити не вдалося з двох причин: на різних за механічним складом ґрунтах розвиваються різні за розміром кореневі системи; кореневі системи розвиваються по-різному залежно від показника вологості ґрунту. Наприклад, кормовий буряк і огірок утворюють сильніші (довші) в сотні разів кореневі системи на чорноземі ніж на піску. Дані про загальні розміри і розміщення коренів у різних рослин, що від них добуто сотні зовсім цілих кореневих систем різного віку рослин, не такі численні, але вони свідчили, що загалом протяг кореневої системи у хлібних трав у 10 разів більший, ніж у просапних. Цим В.Г. Ротмістров пояснював різницю поміж класами рослин щодо живлення та вбирання водних розчинів мінеральних речовин. Зважаючи на те, що коріння у просапних рослин рідке, потрібно при культивуванні мати достатньо води і тоді рідко розміщені в ґрунті кінчики тонких корінців зможуть скрізь знайти краплисту воду. З іншого боку, окремі

корені просапних рослин, що проходять один від одного на далекій відстані, залишають певний запас води для наступної рослини.

Проблему добування кореневої системи цілою супроводжувало іще одне надзвичайно важке завдання, яке полягало у визначенні ваги наземної частини і кореневої системи рослин. Точне встановлення вагового відношення між корінням і надземними частинами рослин проводилося з використанням максимально зволжених кореневмісних ґрунтових мас і видаленням кореневих обривків. Через це в усіх випадках, коли дослідники наводили точні цифри отримані при зважування зібраних кореневих обривків, ці цифри завжди були менші за справжні, очевидно через втрату певної частини кореневої системи. При використанні саме способу вирощування рослини в плескатих посудинах було можливим встановлення багатьох факторів й зокрема визначення ваги кореневої системи рослин. У рослин молодого віку вага підземних частин більша за вагу наземних; чим старіша рослина, тим вага стеблових частин збільшується.

Основним здобутком В.Г. Ротмістрова в питанні вивчення розвитку кореневої системи рослин стало встановлення рівномірності густоти кореневої системи по всій її довжині. Вченим отримано наступні висновки: 1) при глибині (до 1 метра й далі) кореневої системи хлібних злаків і просапних культур розпушення ґрунту на 10–20 см незначною мірою полегшує кореням рослин проходити вглиб ґрунту; 2) через кілька днів після появи сходів кінцеві частини коренів виходять за межі середньої глибини орного шару (15 см). Ці факти свідчили, що глибина оранки на рухлих ґрунтах (піщаних, супіщаних, неважких суглинистих) не має значення. Цьому стало підтвердження результати дослідних установ в різних районах, не знайшовши помітної користі від оранки глибшої за 15 см на легких ґрунтах. Якщо звичайний розмір кореневої системи довгий (100 см) і вона однаково густа по всій довжині, це свідчило про вологість по усій глибині близько 5% і більшу кількість корисної води. При нижчій вологості у рослини коренева система не розвиватиметься, рослина не дасть урожаю. Тобто, при вологості ґрунтового шару завтовшки на 50–60 см можна очікувати лише половину врожаю, 30–40 см – на чверть урожаю і т. д. [7, с. 39].

Висновки про непотрібність глибокої оранки на неважких ґрунтах і неодмінність мати дуже зволожений увесь кореневмісний шар стали надзвичайно важливими в практиці сільського господарства. До цього чи не на кожному полі перевіряли спроби на глибину оранки з причини відсутності певних основ для висновків. Після результатів досліджень В.Г. Ротмістрова вже не потрібно було враховувати глибину оранки, якщо кореневмісний шар ґрунту одноманітний і рухлий на всій своїй глибині. Вчений радив випробовувати ґрунт на кожній ділянці перед початком роботи з метою встановлення придатності й раціонального використання.

Важливими стали висновки В.Г. Ротмістрова при вивченні розгалужень кореневої системи та морфологічних відмінностей у різних типів рослин. Хлібні трави мали не тільки довгу, але й дуже густу кореневу систему, віддаль між найближчими двома коренями становила менше 1 см. У просапних рослин

окремі корені рідкі і можуть міститися один від одного на десятки сантиметрів. Припускалось, що і вибирають воду з ґрунту ці дві групи рослин неоднаково. На полях під хлібними травами під час дозрівання в ґрунті зовсім не буває корисної краплистої води, її всю всмоктали розміщені близько один до одного корені. На полях, що засіяні просапними рослинами, рідке коріння не може спожити усю корисну воду і частина її залишається в запасі саме в об'ємах ґрунту не пронизаних коренями. Друга відмінна риса кореневої системи просапних рослин – це певна вкороченість її у деяких груп рослин, зокрема у гороху, квасолі, картоплі, бавовняника коріння не довше 100 см. Тому у глибшому шарі ґрунту, який не захоплює коріння таких рослин, вся корисна вода залишається, крім тієї, що може стікати, просякати у глибші ґрунтові шари. Отже, хлібні культури після хлібних сіяти не можна, тому що у такому випадку ні за один посів не можливо бути впевненим, сподіваючись лише на майбутні опади. При зміні хлібних злаків з просапними культурами з остатків ґрунтової води після збору рослин та з опадів, що випадають до засіву хліба і впродовж вегетаційного періоду, складатиметься запас води в ґрунті, що забезпечить більш або менш великий урожай хліба. Вивчаючи морфологію кореневих систем, вчений зробив незаперечний висновок – хлібні злаки потрібно сіяти після просапної культури. Зроблені В.Г. Ротмістровим висновки дозволяли встановити правильні сівозміни в посушливих районах: полів із просапними культурами може бути багато, але хлібних не повинно бути більше ніж просапних. Інакше кажучи, найпростіша правильна сівозміна – двопільна: I – хліб, II – просапні культури.

Провівши аналіз на підставі вивчення морфології кореневих систем, стану ґрунтів і рослин, В.Г. Ротмістров вважав обов'язковим дотримання способу сіяння хлібних злаків лише після просапних рослин або чистого пару. З метою отримання сталих урожаїв під кінець вегетації культурних рослин (початок червня) вологий шар ґрунту має сягати не менше 110 см. В такому разі коріння рослин за весь період свого розвитку не матиме недостачі у воді [8, с. 51]. Також В.Г. Ротмістров застерігав від небажаного збільшення вологості шару до 200 см, так як усієї води коріння вибрати не зможе і частина її піде в глибші шари разом з розчиненими мінеральними речовинами, збіднюючи цим кореневмісний ґрунтовий шар. Глибока коренева система рослин на чорноземі бере воду з дуже грубого ґрунтового шару і тим захищає його від вимивання та виснаження.

ВИСНОВКИ ТА НАПРЯМИ ПОДАЛЬШИХ ДОСЛІДЖЕНЬ

Отже, досліджуючи розвиток кореневої системи сільськогосподарських культур, професору В.Г. Ротмістрову вдалося віднайти раціональний спосіб здобуття цілої кореневої системи при відмиванні коріння з ґрунту. Шляхом вирощування рослин в траншеях і в плоских дерев'яних посудинах проводив дослідження щодо визначення розмірів кореневих систем у різних сільськогосподарських культур, що ростуть у ґрунті з природним складом, не порушуючи при цьому життєвих процесів. Таким чином вдалося спостерігати процес приросту кореневої системи у різних рослин на певних стадіях розвитку, визначити вплив різновиду ґрунту і його вологості на розвиток

кореневої системи, а також встановити вагу наземної частини і кореневої системи рослини, її морфологічні відмінності у різних типів рослин.

Працюючи тривалий час (1894–1917 рр.) на посаді директора Одеського дослідного поля Імператорського товариства сільського господарства Південної Росії, професор В.Г. Ротмістров вперше опрацював й інші методики досліджень, зокрема метод польового досліду та вивчення вологості ґрунту. Ці та інші напрацювання вченого стали важливим внеском в становлення й подальший розвиток сільськогосподарської дослідної справи в Україні.

Література

1. Ротмістров Владимир Григорьевич (4.VI.1866. – 24.X.1941.) // Українська радянська енциклопедія. – К., 1963. – Т. 12. – С. 409.
2. Чаянов С.К. Видный ученый-опытник / С.К. Чаянов // Вестник сельскохозяйственной науки. – 1962. – № 9. – С. 144–146.
3. Ротмістров В. Коренева система у культурних рослин / В. Ротмістров. – Х. : Всеукр. с.-г. вид-во «Радянський селянин», 1927. – 79 с.
4. Особова справа Ротмістрова В.Г. – Особистий архів Савченка Я.М.
5. Районы распространения корней у однолетних культурных растений // Журнал опытной агрономии. – 1907. – Т. 8. – № 5. – С. 511–533.
6. Новый способ отмывки корней // Журнал опытной агрономии. – 1907. – Т. 7. – С. 39–45.
7. Ротмістров В.Г. Выводы Одесского опытного поля за 12 лет (с 1895 по 1907 гг.) / В.Г. Ротмістров ; изд-е 2-е. – Одесса : Департамент земледелия, 1914. – 48 с.
8. Винер В.В. Сельскохозяйственное опытное дело (краткий исторический очерк и обзор программ русских сельскохозяйственных опытных учреждений 1840–1910 гг.): лекции, читанные на курсах по с.-х. опытному делу при Петровской с.-х. академии / В.В. Винер. – М. : Новая деревня, 1922. – 108 с.

Коваленко М. М. МЕТОДИКА ИССЛЕДОВАНИЯ КОРНЕВОЙ СИСТЕМЫ СЕЛЬСКОХОЗЯЙСТВЕННЫХ КУЛЬТУР В НАУЧНОМ НАСЛЕДИИ ПРОФЕССОРА В.Г. РОТМИСТРОВА.

Одним из основателей сельскохозяйственного опытного дела в Украине является выдающийся естествоиспытатель Владимир Григорьевич Ротмістров. Свой творческий и научный путь ученый посвятил изучению вопросов водного режима черноземных почв, корневой системы сельскохозяйственных культур, методики полевого опыта и систем обработки и удобрения почвы. Посвятив Одесскому опытному полю Імператорского общества сельского хозяйства Южной России 20 лет вдохновленного труда, ученый новейшими наработками обогатил отечественную науку по многим направлениям, чем способствовал формированию основ современного сельскохозяйственного производства.

Ключевые слова: сельскохозяйственное опытное дело, корневая система, почва, способ, растение, влажность, развитие, влияние, условия.

Kovalenko M.M. RESEARCH METHODOLOGY OF CROPS ROOT SYSTEM IN SCIENTIFIC HERITAGE OF PROFESSOR V.G. ROTMISTROV.

An outstanding naturalist Vladimir Grigorievich Rotmistrov is the one of founders of agricultural research in Ukraine. The scientist dedicated his creative and scientific way to study of humus moisture regime, crops root system, field experiments and methods of soils cultivation and fertilization. The scientist devoted 20 years of inspired work to Odessa experimental field of Southern Russian Imperial Agricultural Society, widened national science with latest studies, which established modern agricultural production.

Keywords: agricultural research, root system, soil, method, plant, moisture, development, impact, conditions.

References

1. Rotmystrov Vlady`my`r Gry`gor`evy`ch (4.VI.1866. – 24.X.1941.) // Ukrayins`ka radyans`ka ency`klopediya. – K., 1963. – T. 12. – S. 409.
2. Chayanov S.K. Vy`dnyj uchenyj-orytny`k / S.K. Chayanov // Vestny`k sel`skoxozyajstvennoj nauky`. – 1962. – # 9. – S. 144–146.
3. Rotmistrov V. Koreneva sy`stema u kul`turny`x rosly`n / V. Rotmistrov. – X. : Vseukr. s.-g. vy`d-vo «Radyans`ky`j selyany`n», 1927. – 79 s.
4. Osobova sprava Rotmistrova V.G. – Osoby`sty`j arxiv Savchenka Ya.M.
5. Rajony rasprostraneny`ya kornej u odnoletny`x kul`turny`x rasteny`j // Zhurnal orytnoj agronomy`y`. – 1907. – T. 8. – # 5. – S. 511–533.
6. Novyj sposob otmyvky` kornej // Zhurnal orytnoj agronomy`y`. – 1907. – T. 7. – S. 39–45.
7. Rotmystrov V.G. Vыводы Odesskogo orytnogo polya za 12 let (s 1895 po 1907 gg.) / V.G. Rotmystrov ; y`zd-e 2-e. – Odessa : Departament zemledely`ya, 1914. – 48 s.
8. Vy`ner V.V. Sel`skoxozyajstvennoe orytnoe delo (kratky`j y`story`chesky`j ocherk y` obzor programm russky`x sel`skoxozyajstvenny`x orytny`x uchrezhdeny`j 1840–1910 gg.) : lekcy`y`, chy`tannye na kursax po s.-x. orytnomu delu pry` Petrovskoj s.-x. akademy`y` / V.V. Vy`ner. – M. : Novaya derevnya, 1922. – 108 s.

Рецензент: **Вергунов В.А.**, доктор сільськогосподарських наук.

Стаття подана
29.11.2013

УДК 364-027.542:316.346.2-055.2" 1930"

РАДЯНСЬКІ ЖІНКИ У РЕГЛАМЕНТАЦІЙНІЙ СИСТЕМІ ДЕРЖАВНИХ ПЕРЕТВОРЕНЬ 1930-Х РОКІВ

Лахач Таміла Олександрівна, кандидат історичних наук, старший викладач кафедри історії України ПНПУ імені В.Г. Короленка.

Анотація

Автор статті висвітлює суперечливість державних перетворень 1930-х років у радянській Україні щодо жінок та аналізує основні регламентаційні дії влади, спрямованих на формування нової системи жіночих цінностей та родинних потреб загалом. Доводить, що такий експеримент виявився протиприродним, негативним явищем у практиці відносин між інститутом держави і сім'ї. Об'єктом дослідження є регламентаційна система державних перетворень з питань соціального статусу українського жіноцтва у 1930-х роках. Предметом виступає жінка радянської України у повсякденному житті. Представлений огляд даної теми побудовано за проблемно-хронологічним принципом у зрізі соціально-правової історії.

Ключові слова: держава, регламентація, жінка, шлюб, сім'я, відносини, суспільство, перетворення, народжуваність, закон, репресії.

ВСТУП

XX століття суттєво змінило роль жінки у людському суспільстві, оскільки відбулися радикальні трансформації її суспільного та правового статусу. Так, у 1930-х роках, із процесом масового залучення жінок до праці, значно зросла їхня суспільна значущість, що супроводжувалося розширенням кола обов'язків та посиленням відповідальності. За радянською моделлю, жінка мусила працювати повний робочий день, виховувати дітей і водночас доглядати за домогосподарством, опікуватись родичами похилого віку тощо. Але особливістю цього часу став культ матері, який почав розвиватися в СРСР за часів Сталіна і мав банальну прагматичну основу – сприяти збільшенню народонаселення. Тому актуальним представляється аналіз регламентаційних дій держави щодо жінки-матері, які призвели до ігнорування владою сімейних інтересів та негативних наслідків через зміни сімейних цінностей.

МЕТА РОБОТИ

Автор статті ставить за мету показати суперечливість державних перетворень 1930-х років у радянській Україні щодо української жінки та проаналізувати основні регламентаційні дії влади, спрямованих на формування нової системи жіночих цінностей та родинних потреб загалом. Об'єктом дослідження є регламентаційна система державних перетворень з питань соціального статусу українського жіноцтва у 1930-х роках. Предметом виступає жінка радянської України у повсякденному житті. Представлений огляд даної

теми побудовано за проблемно-хронологічним принципом у зрізі соціально-правової історії.

РЕЗУЛЬТАТИ (основний текст роботи)

Слід зауважити, що коло інтересів істориків обмежене фрагментарною інформацією про державно-сімейні й родинні відносини 1930-х років (тим більше – роль жінки у сімейній площині). Часто проблема вичерпується історією родин репресованих. Та, здебільшого, увага приділяється описовій стороні даної теми, а відтак, майже не вивчені причини і наслідки самого явища

Незважаючи на те, що проблема життєдіяльності жінок радянської України протягом 1930-х років не була предметом спеціального історичного дослідження, окремі її аспекти знайшли своє відображення в історіографії. Важливу роль для нашого дослідження становили праці С.І. Білокінь [1], Т.В. Воронської [2], О.О. Кривулі [3], С.В. Кульчицького [4; 5; 6; 7; 8], С. Маскудова [9], В.М. Нікольського [10], Ю.І. Шаповал [11; 12] та ін..

Перш за все слід зазначити, що «жіноче питання» ускладнився за рахунок голодомору 1932 – 1933-х років і, як наслідок, великої смертності, у першу чергу, дітей від голоду і хвороб. Про стан «продовольчих труднощів» в обласних центрах збиралися детальні відомості (див.: табл. 1.1) [13, арк. 1-7].

Таблиця 1.1

Про стан Київської області у зв'язку з продовольчими труднощами за 1933 рік

	25 березня	5 квітня	15 квітня
Кількість сіл, що постраждали	1214	1378	1577
Загальна кількість голодуючих	398201	474540	493644
Із них дітей	178544	245283	262109
Дорослих	164152	208741	210138
Загальна кількість опухлих	88721	101683	97715
Потребуючих госпіталізації	31678	37588	36632
Із них дітей	16269	19026	18698
Дорослих	10768	14066	13952
Госпіталізовано	11294	23248	24168
Із них дітей	5457	14158	15068
Дорослих	6588	6679	8135
Померло з 1/1	14548	26479	27809
Оздоровлено	-----	7776	19900

Згідно вищевказаної таблиці ми бачимо, що кількість голодуючих дітей стрімко перевищувала кількість дорослих. Тому не дивно, що і дитяча смертність прослідковувалася виразніше. Тож, наслідком голоду протягом 1934

– 1936-х років стало різке скорочення народжуваності, яке було викликане і психологічною реакцією населення на погіршення умов життя, і фізіологічними причинами (низька вірогідність завагітніти в 1933 році через різке зниження рівня життя). Якщо жінка все ж таки вагітніла в таких умовах, вона часто вдавалася до абортів. Співвідношення народжень і абортів в Україні 1934 року повідомляє таблиця (див.: табл. 1. 2) [14, с. 122].

Таблиця 1.2

Співвідношення народжень і абортів на Україні в 1934 році

Народження і аборти	Місто	Село	Усього
Чисельність жителів	7160	21840	29000
Чисельність жінок 15-50 років (тис.)	2000	6400	8400
Народжень (тис.)	100	608	708
Абортів із зсувом на 7 місяців назад (тис.)	300	480	780
Народжень і зсунутих абортів (тис.)	400	1088	1488
Народжень на 1000 жителів	14	27,8	24,4
Абортів на 1000 жителів	42	22,0	26,9
Народжень і абортів на 1000 жителів	56	49,8	51,3
Народжень на 1000 жінок 15-50 років	50	95	84
Абортів на 1000 жінок 15-50 років	150	75	94
Народжень і абортів на 1000 жінок 15-50 років	200	170	177

Згідно з матеріалами контрольного підрахунку дитячих садків станом на 1 січня 1936 року спостерігалось їх значне зменшення, як і кількості дітей у них. Відділ народної освіти причиною зменшення вважав їх недостатнє фінансування. Тому мережа дитячих садків скоротилася і в місті, і в селі майже втричі (див.: табл. 1.3) [15, арк. 15].

Таблиця 1.3

Мережа дитячих садків і дітей у них 1935 – 1936 років

Дитсадків		Дітей у них
У містах	01.01.1935 – 1625	91105
//-	01.01.1936 – 1543	86722
У селах	01.01.1935 – 1736	64694
//-	01.01.1936 – 1143	38940

Примітно, що тенденція малодітності виявилася в Україні значно раніше, ніж із нею почали боротися більшовики. І все ж це не означало, що процес народжуваності держава не контролювала. Навпаки, для стабілізації ситуації в 1934 році проводили такі профілактичні заходи, як роз'яснювальна робота поміж жінок, розбудова пологових будинків (особливо на селі), оплата

декретних відпусток тощо [16, арк. 1]. Щоб зрозуміти всю серйозність державних намірів щодо підвищення народжуваності, наведемо такі факти: «Наркомздравом України у 1934 році було заплановано на 1935 рік відкриття нових 1 080 пологових будинків на 3 300 ліжок ... Потребу акушерок на 1935 рік було намічено задовольнити таким чином: 1) два випуски акушерських технікумів – 600 чоловік; 2) використання усіх акушерок, що працюють зараз не за спеціальністю – 400 чоловік; 3) докваліфікація лікарських помічників – 100 чоловік; 4) використання внутрішніх ресурсів областей, районів – 100 чоловік» [16, арк. 5]. Для контролю і вивчення ситуації Наркомздрав України скликав на початку лютого 1935 року Всеукраїнську раду, залучивши представників колгоспного активу.

Проте названі заходи зазнали поразки. Не минуло і десяти років існування Сімейного кодексу УСРР 1926 року, як стало очевидно, що попередні спрощення стосовно шлюбу та розлучення не виправдовують себе. Тому в 1936 році, всупереч думці більшості радянського населення, держава вдалася до безцеремонних регламентаційних дій стосовно української сім'ї. Право жінки на особисту свободу, проголошене радянською владою після революції, було розтоптане рішенням про заборону абортів у 1935 році. Це відображено в Постанові ЦВК і РНК СРСР «Про заборону абортів, збільшення матеріальної допомоги багатодітним родинам, розширення мережі пологових будинків, дитячих ясель і дитячих садків, посилення кримінального покарання за несплату аліментів і про деякі зміни у законодавстві про розлучення», прийнятій 27 червня 1936 року [17, с. 407].

Вона демонструвала не пильнування держави за рівнем моралі у суспільстві, а лише прагматичну мету – хоч би у такий спосіб підняти народжуваність у країні і приховати наслідки терору щодо власного народу напередодні Всесоюзного перепису населення. Немовби отямившись, влада починає активну пропаганду захисту «соціалістичної сім'ї», оскільки вона нібито докорінним чином відрізняється від буржуазної, якій ще у 1920-х роках на мітингах пропонували нанести «останнього удару – зруйнувавши сімейне вогнище».

У другій половині 1930-х років дещо змінюється радянська риторика, яка починає застосовувати патріархальні символи для навіювання жінкам упокорення їхнім «біологічно визначеним функціям», а звідси їхнім «природним», приватним та суспільним ролям. З'являється новітня радянська «ікона» жіночності, що поєднує образи жінки – стахановки і матері-героїні, що народжує здорових і повноцінних дітей для прийдешньої соціально-утопічної майбутності. Заохочується народження дітей, запроваджується визначення жіночого героїзму у залежності від кількості народжених дітей, передбачається збільшення допомоги при народженні дитини, встановлюється відпустка по вагітності та пологах, забороняється відмовляти жінкам у прийнятті на роботу з причин вагітності та знижувати їм з цього приводу заробітну плату, зобов'язується зберігати попередню зарплатню після переходу жінок на легшу роботу тощо. Вводилося два обмеження щодо спрощеної у 1920-х роках процедури розірвання шлюбу: по-перше, обов'язковим ставав «особистий виклик» до загсу чоловіка і жінки, по-друге, підвищувалася оплата реєстрації розлучення

(першого – 50 крб., другого – 150 крб., третього й наступних – 300 крб.). Після розлучення в паспорті колишнього подружжя робили спеціальну позначку. Таке нововведення держави було розповсюджене нібито в зв'язку з «боротьбою з легковажним ставленням до сім'ї і сімейних обов'язків» [18, с. 15].

Однак державні установи часто не дотримувалися встановлених норм. За матеріалами обстеження політико-виховної роботи поміж безпартійного активу фабрики імені Кутузова в Полтаві стосовно вагітних жінок виявлено систематичні порушення законодавства. Ознайомимося з одним із них: «У виховательки дитячого садка Гулько були передчасні перейми і 28 березня вона пішла з підприємства. Народила 1 квітня, лікарняний листок отримала з 1 квітня 1937 року. Коли ж вона з'явилася на роботу, їй відмовилися виплачувати гроші за період з 28 березня по 1 квітня, а також відмовили їй в роботі, як прогульниці» [19, арк. 4].

Натомість на виконання постанови «Про заборону абортів, збільшення матеріальної допомоги багатодітним родинам, розширення мережі пологових будинків, дитячих ясель і дитячих садків, посилення кримінального покарання за несплату аліментів і про деякі зміни у законодавстві про розлучення» ЦВК і РНК УСРР 4 серпня 1936 року прийняли постанову, згідно з якою в кодекси було внесено зміни та доповнення. Так, стаття 31 Кодексу законів про сім'ю, опіку, шлюб і акти громадянського стану передбачала аліменти: для утримання однієї дитини – четверту частину заробітної плати відповідача, для утримання трьох і більше – 50% зарплатні відповідача. Ця ж стаття регламентувала утримання аліментів у тих випадках, коли мати дітей і відповідач – члени колгоспу [20, с. 284].

Була також змінена стаття постанови № 45, яка в новій редакції передбачала, що запис про скасування шлюбу проводиться лише після виклику подружжя в загс і сплати за реєстрацію розлучення грошового збору. При цьому його розмір було збільшено, а в паспортах подружжя органи загсу робили відповідну відмітку про розторгнення шлюбу.

Крім того, встановлено чіткий порядок публікації в періодичних виданнях матеріалів про визнання особи безвісно відсутньою або померлою, про зміну прізвища та імені, про встановлення й відміну опіки, розірвання шлюбу, а ще регламентувалися порядок та терміни реєстрації народження і смерті. Відповідні доповнення та зміни були внесені й до Кодексу про сім'ю, шлюб і акти громадянського стану Української СРР та в Положення про реєстрацію актів громадянського стану [20, с. 285].

Державна регламентація шлюбно-сімейних відносин у радянській Україні 1930-х років була офіційно закріплена Конституцією СРСР 1936 року і Конституцією УРСР 1937 року. Незважаючи на те, що законодавство про сім'ю пропонував принцип державної охорони інтересів матері та дитини, факти суперечили дійсності.

Протягом 1930-х років держава справді переймалася станом жінки-матері і дитини, але винятково в межах власних інтересів. Збільшуючи допомогу при народженні, продовжуючи декретні відпустки тощо, влада головними завданнями вважала зміцнення державного контролю над ситуацією і

досягнення якнайшвидше поставленої мети – збільшити приріст українського населення та виховати молоде покоління в дусі диктатури пролетаріату.

Важке і часто непосильне становище жінок в Україні задовольняло регламентаційний інтерес держави, адже саме завдяки соціальним підходам, уже на початку 1937 року була вирішена проблема малонароджуваності:

Роки	Всього народилося
1933	4707
1934	5716
1935	7591
1936	8950
1937	100962

Кількість народжень за 1937 рік зазначено як на початок року. Тож якщо на початок 1937 року фіксувалося 100962 народжень, то можна припустити, що на кінець 1937 року кількість народжень складатиме 201924. Отже, у 1937 році народилося вдвічі більше дітей, ніж у 1933 – 1934 роках загалом [21, арк. 34]. Стабілізація ситуації стала можливою в результаті регламентаційних зусиль держави щодо шлюбно-сімейних взаємин, але порівняно з попередніми даними кількісний показник народжених і померлих у радянській Україні різко відрізнявся. Про це свідчить таблиця, де зазначені результати природного приросту населення за 10 років (див.: табл. 1.4) [22, с. 90-91].

Таблиця 1.4

**Стан і результати природного руху населення УСРР за 10 років
(у тисячах)**

Роки	Всього народилося	Всього померло	Природний приріст
1927	11844	5226	6618
1928	11393	4957	6436
1929	1080	5387	4523
1930	1023	5381	4849
1931	9753	514	4606
1932	782	6682	1138
1933	470	18503	- 13794
1934	5716	4834	882
1935	7591	3419	4172
1936	900	350	550

Отже, можна припустити, що протягом 10 років кількість осіб, які виїхали за межі УСРР, дорівнює кількості осіб, які приїхали на територію УСРР, а загальна чисельність населення УСРР станом на січень 1937 року повинна дорівнювати 28 925 400 чоловік плюс 2 582 800, тобто 31 508 2 тисячі чоловік, отже, більше, ніж насправді, при перепису, на 3,3 мільйона чоловік [22, с. 90-91].

Окрім переписів, радянська влада запровадила анкети, що по суті являли собою самообмови. Анкетування можна вважати аналітичною паспортизацією дорослого населення, котре перебувало на державній службі. Треба нагадати, що на кожного службовця, студента, навіть школяра з моменту зарахування у штат заводились особові справи. Анкети допомагали вчасно фіксувати зміни. Вони містили запитання щодо репресії когось із родичів, а спеціальна нотатка зобов'язувала людину ставити до відома відділ кадрів про будь-які зміни. Протягом життя все населення країни від 16 років заповнювало безліч усіляких анкет з найрізноманітніших нагод [23, с. 183-184].

Охорона інтересів жінки-матері теж не виходила за межі регламентаційної системи держави. За нею було встановлено "особливий" нагляд органів НКВС. Так, завдяки «новаціям», в 1927 році було впроваджене положення про державні злочини (контрреволюційні та особливо небезпечні злочини проти порядку управління), затверджене ЦВК СРСР 25 лютого того ж року, яке започатковувало вживання терміна «ворог трудящих». Згодом цей термін отримав широке розповсюдження як «ворог народу». У Кримінальному кодексі Радянського Союзу термін залишився у первинному вигляді [24, с. 36]. Проте у державних органах почали користуватися термінами «дружина ворога народу», «донька ворога народу» і т. д.

1937 рік був насичений законотворчою діяльністю, яка продовжила розпочате у 1927 році додаткове формування ярликів і термінів проти членів родин репресованих за політичними ознаками. Завдяки «охороні інтересів матері і дитини» у державних структурах з'явилися нові аббревіатури – ДЗБ та ЧСЗБ (дружина зрадника батьківщини, члени сім'ї зрадника Батьківщини). Ці аббревіатури на довгі роки визначили життя багатьох невинних людей.

У проєкті оперативного наказу народного комісара внутрішніх справ СРСР від 30 липня 1937 року зазначено: «Сім'ї засуджених за I і II категоріями, як правило, не репресуються. Виняток становлять:

1. Сім'ї, члени яких здатні до активних антирадянських дій. Члени такої родини з особливого дозволу трійки підлягають переміщенню у табори або трудові поселення.
2. Сім'ї осіб, репресованих за I категорією, що проживають у прикордонній смузі, підлягають переселенню за межі прикордонної смуги в середину республік, країв та областей.
3. Сім'ї репресованих за I категорією, що проживають у Москві, Ленінграді, Тбілісі, Баку, Ростові-на-Дону, Таганрозі і в районі Сочі, Гагри і Сухумі, підлягають виселенню з цих пунктів у інші області за їх вибором, за винятком прикордонних районів» [24, с. 4-5].

Проєкт наказу передбачав взяти на облік усіх членів родини, які репресовані за I та II категоріями, і встановити за ними систематичний нагляд. Окрім того, в наказі НКВС СРСР від 15 серпня 1937 року наголошувалося: «З отриманням цього наказу почніть репресувати дружин зрадників Батьківщини... починаючи з 1 серпня 1936 року» [25, с. 5]. Для підготовки такої акції пропонувалося провести ретельну перевірку всієї родини та скласти про неї детальну довідку, яка містила б такі дані: список родини (включаючи всіх осіб,

що утримуються засудженим); відомості про кожного члена родини; компрометуючі матеріали на дружину засудженого; характеристики рівня соціальної небезпечності дітей віком після 15 років. Необхідно було також скласти спеціальну довідку про «небезпечних і здатних до антирадянських дій» дітей. Щодо процедури ув'язнення дружин репресованих, то у проекті зазначалося: «Арешту підлягають дружини, які знаходяться у юридичному або фактичному шлюбі з засудженими на момент їх арешту» [26, с. 23]. Такій же карі підлягали жінки, з якими репресовані були розлучені, але які «причетні до контрреволюційної діяльності засудженого»: переховували останнього, знали і не донесли про його діяльність та ін.

Вирішення подальшої долі членів родин репресованих покладалося на особливу нараду, яка залежно від ступеня їх «небезпечності та здатності до антирадянських дій» засуджувала: дружин зрадників – до ув'язнення на терміни від 5 до 8 років; «соціально-небезпечних дітей залежно від їх віку, ступеня небезпечності і можливості виправлення» – до ув'язнення у таборах або виправно-трудовах колоніях НКВС чи відправлення у дитбудинки особливого режиму [24, с. 5].

Як бачимо, у 1937 році репресивний апарат являв собою розгалужений і злагоджений механізм, зорієнтований на масовий характер каральних заходів. Нехтування юридичними нормами, спрощення процедурних питань перетворювали його в грізну і в той же час безконтрольну зброю політичної системи у трансформаційних змінах української родини, а згодом і всього суспільства.

ВИСНОВКИ ТА НАПРЯМИ ПОДАЛЬШИХ ДОСЛІДЖЕНЬ

Таким чином, у 1930-х роках нагальною проблемою для держави стало різке зменшення народжуваності в Україні. Для боротьби з таким явищем, всупереч думці більшості радянського населення, уряд вдається до регламентаційних дій стосовно жінок (українських зокрема). Постанова ЦВК і РНК СРСР «Про заборону абортів, збільшення матеріальної допомоги багатодітним родинам, розширення мережі пологових будинків, дитячих ясел і дитячих садків, посилення кримінального покарання за несплату аліментів і про деякі зміни у законодавстві про розлучення», прийнята 27 червня 1936 року була офіційно закріплена Конституцією УРСР 1937 року. Але такі регламентаційні дії держави щодо жінки-матері призвели до негативних наслідків: розповсюдження підпільних абортів, здійснюваних, як правило, в антисанітарних умовах, некомпетентними людьми, масових хвороб, безпліддя тощо. Реалізуючи такі принципи, влада ігнорувала сімейні інтереси, жертвувала ними в ім'я «більш значущої» мети.

Отже, радянська система державних перетворень 1930-х років щодо української жінки мала банальну прагматичну основу – сприяти збільшенню народонаселення. Регламентаційні дії влади була спрямовані на формування нової системи жіночих цінностей та родинних потреб. Як показує досвід – це виявилось протиприродним, негативним явищем у практиці відносин між інститутом держави і сім'ї.

Література

1. Білокінь С. Масовий терор як засіб державного управління в СРСР (1917 – 1941 рр.): Джерелознавче дослідження: в 2-х томах / С. Білокінь. – К., 1999. – Т. 1. – 446 с.
2. Воронська Т.В. Маловідомі сторінки історії. Радянська паспортна система / Т.В. Воронська, С.В. Кульчицький // Український історичний журнал. – 1999. – № 3. – С. 33-43.
3. Кривуля О.О. Жінки та індустріалізація в Україні (1929-1938 рр.): дисер. на здобуття наукового ступеня канд. істор. наук: 07.00.01 / Кривуля Ольга Олександрівна. – Луганськ, 2004. – 193 с.
4. Кульчицький С.В. 1. Демографічні наслідки голодомору 1933 року в Україні. 2. Всесоюзний перепис 1937 року в Україні. Документи та матеріали / НАНУ Український інститут історії України / С.В. Кульчицький. – К., 2003. – 192 с.
5. Кульчицький С.В. Голодомор 1932 – 1933 рр. як геноцид: труднощі усвідомлення / С.В. Кульчицький. – К.: Наш час, 2008. – 424 с.
6. Кульчицький С.В. Сталінізм на Україні 20 – 30-ті рр. / С.В. Кульчицький, В.М. Даниленко [та ін.]. – К.: Наукова думка, 1991. – 256 с.
7. Кульчицький С.В. Становище дітей на Україні у 1931-1933 рр.: (документальна розповідь) / С.В. Кульчицький, С.П. Шаталіна. – К.: Б.в., 1989. – 26 с.
8. Кульчицький С.В. Ціна «великого перелому» / С.В. Кульчицький. – К.: Україна, 1991. – 432 с.
9. Максудов С. Демографічні втрати населення України в 1930 – 1938 рр. / С. Максудов // Український історичний журнал. – 1991. – № 1. – С. 121-127.
10. Нікольський В.М. Соціальний склад репресованих в Україні у 1937 р. / В.М. Нікольський // Український історичний журнал. – 2005. – № 2. – С. 141-162
11. Шаповал Ю.І. Людина і система: Штрихи до портрету тоталітарної доби в Україні / Ю.І. Шаповал – К.: Ін-т національних відносин і політології національної АН України, 1994. – 271 с.
12. Шаповал Ю.І. У ті трагічні роки: Сталінізм на Україні / Ю.І. Шаповал. – К.: Політвидав України, 1990. – 143 с.
13. Центральний державний архів громадських об'єднань України (далі ЦДАГО України). – Ф. 1. – Оп. 20. – Спр. 6392. – 224 арк.
14. Максудов С. Демографічні втрати населення України в 1930 – 1938 рр. / С. Максудов // Український історичний журнал. – 1991. – № 1. – С. 121.
15. ЦДАГО України. – Спр. 7098. – 53 арк.
16. ЦДАГО України. – Спр. 6662. – 17 арк.
17. Державний архів Полтавської області (далі ДАПО). – Ф.-П-12. – Оп. 1. – Спр. 160. – 45 арк.
18. Нечаева А.М. Основные направления развития семейного права / А.М. Нечаева // Семейное право России: проблемы развития: [сборник обзоров и статей]. – М., 1996. – 131 с.

19. ДАПО. –Ф. 3944. – Оп. 1. – Спр. 5. – 1489 арк.
20. История Советского государства и права: в 3 томах; под ред. А.П. Косицына. – Т. 2. – М.: Наука, 1977. – 344 с.
21. ЦДОГО України. – Спр. 7098. – 53 арк.
22. Кульчицький С.В. 1. Демографічні наслідки голодомору 1933 року в Україні. 2. Всесоюзний перепис 1937 року в Україні. Документи та матеріали / НАНУ Український інститут історії України / С.В. Кульчицький. – К., 2003. – 192 с.
23. Білокінь С. Масовий терор як засіб державного управління в СРСР (1917 – 1941 рр.): Джерелознавче дослідження: в 2-х томах / С. Білокінь. – К., 1999. – Т. 1. – 446 с.
24. Галан Я. Антирелигиозная пропаганда в школе / Я. Галан, Т. Кононов. – М. : Политиздат, 1926. – 163 с.
25. ДАПО. – Ф. 15. – Оп. 1. – Спр. 160. – 45 арк.
26. Воронська Т.В. Маловідомі сторінки історії. Радянська паспортна система / Т.В. Воронська, С.В. Кульчицький // Український історичний журнал. – 1999. – № 3. – С. 33-43.

Лахач Т.А. СОВЕТСКИЕ ЖЕНЩИНЫ В РЕГЛАМЕНТАЦИОННОЙ СИСТЕМЕ ГОСУДАРСТВЕННЫХ ПРЕОБРАЗОВАНИЙ 1930-Х ГОДОВ.

Автор статьи освещает противоречивость государственных превращений 1930-х годов в советской Украине относительно женщин и анализирует основные регламентационные действия власти, направленных на формирование новой системы женских ценностей и семейных потребностей в целом. Доказывает, что такой эксперимент оказался противоестественным, негативным явлением в практике отношений между институтом государства и семьи. Объектом исследования является регламентационная система государственных превращений по вопросам социального статуса украинской женщины в 1930-х годах. Предметом выступает женщина советской Украины в повседневной жизни. Представленный обзор данной темы построен за проблемно-хронологическим принципом в срезе социально-правовой истории.

Ключевые слова: государство, регламентация, женщина, брак, семья, отношения, общество, превращение, рождаемость, закон, репрессии.

Lahach T. A. SOVIET WOMEN IN the REGULATORY SYSTEM of STATE TRANSFORMATIONS 1930 years.

The author of the article highlights the contradictions of the state reforms of the 1930s in Soviet Ukraine towards women and examines key regulatory authorities' actions aimed at building a new system of female values and family needs in general. Proves that this experiment was unnatural, negative phenomenon in the practice of relations between the Institute of state and family. The object of the research is a regulatory system of state changes on the social status of Ukrainian women in the 1930s. The subject is a woman of Soviet Ukraine in everyday life. The given review of the topic is built with the help of a problem-chronological principle in the light of social and legal history.

Key words: state, regulation, wife, marriage, family, relationships, society, transformation, fertility law, repression.

References

1. Bilokin` S. Masovii terory ak zasib derzhavnogo upravlinnya v SRSR (1917 – 1941 rr.): Dzhereloznavche doslidzhennya: v 2-x tomakh / S. Bilokin`. – K., 1999. – T. 1. – 446 s.
2. Vorons`ka T.V. Malovidom istorinki istorii. Radyans`kaspasportnasistema / T.V. Vorons`ka, S.V. Kul`chic`kii // Ukrains`kiiistorichniizhurnal. – 1999. – № 3. – S. 33-43.
3. Krivulya O.O. Zhinki ta industrializaciya v Ukraini (1929-1938 rr.): diser. na zdobuttya naukovogo stupenya kand. istor. nauk: 07.00.01 / Krivulya Ol`ga Oleksandrivna. – Lugans`k, 2004. – 193 s.
4. Kul`chic`kii S.V. 1. Demografichni naslidki golodomoru 1933 roku v Ukraini. 2. Vsesoyuznii perepis 1937 roku v Ukraini. Dokumenti ta materiali / NANU Ukrains institut istorii Ukraini / S.V. Kul`chic`kii. – K., 2003. – 192 s.
5. Kul`chic`kii S.V. Golodomor 1932 – 1933 rr. yakgenocid: trudnoschi usvidomlennya / S.V. Kul`chic`kii. – K.: Nashchas, 2008. – 424 s.
6. Kul`chic`kii S.V. Stalinizm na Ukraini 20 – 30-ti rr. / S.V. Kul`chic`kii, V.M. Danilenko [tain.]. – K.: Naukova dumka, 1991. – 256 s.
7. Kul`chic`kii S.V. Stanovische ditei na Ukraini u 1931-1933 rr.: (dokumental`na rozpovid`) / S.V. Kul`chic`kii, S.P. SHatalina. – K.: B.v., 1989. – 26 s.
8. Kul`chic`kii S.V. Cina «velikogo perelomu» / S.V. Kul`chic`kii. – K.: Ukraina, 1991. – 432 s.
9. Maksudov S. Demografichni vtrati naseleennya Ukraini v 1930 – 1938 rr. / S. Maksudov // Ukrains`kii istorichnii zhurnal. – 1991. – № 1. – S. 121-127.
10. Nikol`s`kii V.M. Social`nii sklad represovanix v Ukraini u 1937 r. / V.M. Nikol`s`kii // Ukrains`kii istorichnii zhurnal. – 2005. – № 2. – S. 141-162
11. Shapoval YU.I. Lyudina i sistema: Shtrixi do portretu totalitarnoi dobi v Ukraini / YU.I. SHapoval – K.: In-t nacional`nix vidnosin i politologii nacional`noi AN Ukraini, 1994. – 271 s.
12. Shapoval YU.I. U ti tragichni roki: Stalinizm na Ukraini / YU.I. SHapoval. – K.: Politvidav Ukraini, 1990. – 143 s.
13. Central`nii derzhavnii arxiv gromads`kix ob`ednan`Ukraini (dali CDAGO Ukraini). – F. 1. – Op. 20. – Spr. 6392. – 224 ark.
14. Maksudov S. Demografichni vtrati naseleennya Ukraini v 1930 – 1938 rr. / S. Maksudov // Ukrains`kii istorichnii zhurnal. – 1991. – № 1. – S. 121-127.
15. CDAGO. – Spr. 7098. – 53 ark.
16. CDAGO. – Spr. 6662. – 17 ark.
17. Derzhavnii arxiv Poltavs`koi oblasti (dali DAPO). – F.-P-12. –Op.1. - Spr. 160. – 45 ark.
18. Nechaeva A.M. Osnovnye napravleniya razvitiya semeinogo prava / A.M. Nechaeva // Semeinoe pravo Rossii: problemy razvitiya: [sbornik obzorov i statei]. – M., 1996. – 131 s.

19. ДАРО. –F. 3944. – Op. 1. – Spr. 5. – 1489 ark.
20. Istoriya Sovetskogo gosudarstva i prava: v 3 tomakh; podred. A.P. Kosicyna. – T. 2. – M.: Nauka, 1977. – 344 s.
21. CDOGO. – Spr. 7098. – 53 ark.
22. Kul`chic`kii S.V. 1. Demografichni naslidki golodomoru 1933 roku v Ukraini. 2. Vsesoyuznii perepis 1937 roku v Ukraini. Dokumenti ta materialy / NANU Ukrains`kii institut istorii Ukraini / S.V. Kul`chic`kii. – K., 2003. – 192 s.
23. Bilokin` S. Masovii terror yak zasib derzhavnogo upravlinnya v SRSR (1917 – 1941 rr.): Dzhereloznavche doslidzhennya: v 2-x tomakh / S. Bilokin`. – K., 1999. – T. 1. – 446 s.
24. Galan YA. Antireligioznaya propaganda v shkole / YA. Galan, T. Kononov. – M. : Politizdat, 1926. – 163 s.
25. ДАРО. – F. 15. – Op. 1. -Spr. 160. – 45 ark.
26. Vorons`ka T.V. Malovidomi storinki istorii. Radyans`ka pasportna sistema / T.V. Vorons`ka, S.V. Kul`chic`kii // Ukrains`kii istorichnii zhurnal. – 1999. – № 3. – S. 33-43.

Рецензент: **Дьомін О.Б.**, доктор історичних наук.

Стаття подана
25.11.2013

УДК 94 (477)

РЕФОРМА КОМПЛЕКТУВАННЯ ВІЙСЬК ДРУГОЇ ПОЛОВИНИ XIX СТ. В РОСІЙСЬКІЙ ІМПЕРІЇ ТА ЇЇ СОЦІАЛЬНІ НАСЛІДКИ ДЛЯ МЕШКАНЦІВ УКРАЇНСЬКИХ ГУБЕРНІЙ

Мезеря Олександр Анатолійович, к.і.н., доц., заступник директора Інституту юриспруденції та міжнародного права Східноукраїнського національного університету ім. В.Даля (Луганськ).

Анотація

У статті розглядається військова реформа, яка передбачала зміни у системі комплектування збройних сил. З прийняттям Статуту про загальну військову повинність була втілена нова стратегія реформування укомплектування збройних сил. Відновлювалися правила комплектування збройних сил особовим складом. Новий закон про комплектування армії створював передумови для вирішення однієї з основних завдань реорганізації армії, а саме, створення запасу навченого резерву, необхідного у разі війни для розгортання армії. Разом із заявленим принципом загальної військової повинності всіх станів без виключення, надавалися широкі обмеження та пільги, що у свою чергу давали привід для відмов, махінацій та корупції у цій сфері. Це спричиняло масові зловживання та ухилення від військової повинності. Маючи суспільний попит, чиновники надавали пропозиції бажаним громадянам за хабарі, пожертвування та інші визиски щодо

сприяння у відхиленні ними військової служби. Російський уряд, прокуратура, жандармерія прикладали багато зусиль для унеможливлення подібних випадків, але затягування розслідування, перешкоди та перепони у дізнанні, бюрократична тяганина та безглузда переписка між відомствами та чиновниками зводили нанівець усі зусилля по припиненню зловживань у цій сфері. Все це мало свій вплив не тільки на суспільні зрушення, але й на зміни у свідомості, деформації суспільних цінностей та морально-етичні трансформації, що у підсумку визначило подальшу долю українського народу і його історичного майбутнього.

***Ключові слова:** військова повинність, військова реформа, зловживання, комплектування збройних сил, призов, соціальні наслідки, статут.*

ВСТУП

Проведення суспільних реформ завжди за собою має на увазі певні позитивні наслідки у розбудові державного механізму, але їх втілення повинно здійснюватись з особливою обережністю, маючи на увазі більш вразливі соціальні наслідки, що неодмінно будуть мати свій вплив не тільки на суспільні зрушення, але й на зміни у свідомості, деформації суспільних цінностей та морально-етичні трансформації, що у підсумку визначає подальшу долю цілого народу й його історичне майбутнє. Отже, актуальність теми про реформу комплектування військ в Російській імперії та її соціальні наслідки для мешканців українських губерній у різні часові періоди має актуальне значення при врахуванні нескінченні спроби сучасного реформаційного процесу в умовах майже 20-ти річної перманентної кризи в Україні. Коли, визначаючи мету та непередбачувані економічні та політичні наслідки чергового урядового експерименту, ніхто не намагається врахувати духовні, морально-етичні та гуманітарні плоди діяльності політичних діячів. Неможливо уявити і згубні наслідки її реалізації.

Останні роки військові реформи, як частини буржуазних реформ в Російській імперії другої половини XIX ст., викликали зацікавлення як вітчизняних так і закордонних дослідників. Історіографія дослідження формується навколо декількох підходів щодо соціальних наслідків зазначених перетворень.

Ряд українських дослідників присвятили свої дослідження проблемі військових поселень в українських губерніях. Серед них роботи В.Цубенко [1] та О.Шармар [2]. Вони побіжно охоплюють і повсякденне життя військових поселенців, але мають часові рамки, що охоплюють лише початок проведення реформ і стосуються у більшій частині військового населення. Вплив військових реформ на повсякденне життя цивільного населення українських губерній не ставав предметом ретельного аналізу.

Автором статті вже були опубліковані дослідження з цієї проблеми. У 2011 році ним представлено статтю «Військові реформи в українських губерніях другої половини XIX – початку XX ст. у контексті повсякденності». У 2012 році вийшла з друку робота «Російська армія та населення України: аспекти повсякденного життя (друга половина XIX – початок XX ст.)», у яких

проведено аналіз соціальних наслідків військових реформ для цивільного населення. У 2013 році було опубліковано статтю «Соціальні наслідки військових реформ 1860-х – 1870-х рр. в Російській імперії для населення українських губерній» [3].

МЕТА РОБОТИ

Метою статті є дослідження реформи комплектування військ в Російській імперії та її соціальні наслідки у визначений період для мешканців українських губерній.

РЕЗУЛЬТАТИ (основний текст роботи)

Здійснена Д.А.Мілютінім військова реформа, яка передбачала зміни у системі комплектування збройних сил в 1862 р. спочатку не знайшла підтримки ні серед військових, ні в уряді. Тому 17 листопада 1870 була створена комісія «під головуванням начальника Головного штабу генерала Ф.Л. Гейдена»[4, с.148,149.]. для розробки нової стратегії реформування укомплектування збройних сил. Підсумком роботи комісії стало прийняття 1 січня 1874 Олександром II Статуту про військову повинність[5]. Статутом військова повинність визначалася як «... загальна, всестанова, з відміною тих пільг, завдяки яким приблизно одна шоста частина населення держави звільнялася від несення військової служби» [6, арк.1-5]. Відновлювалися правила комплектування збройних сил особовим складом, які були встановлені ще у петровські часи. Прийняття Статуту про військову повинність стало логічним наслідком зрівняння в цивільних правах усіх станів та скасування кріпацтва. Новий закон про комплектування армії створив передумови для вирішення однієї з основних завдань реорганізації армії, а саме, створення запасу навченого резерву, необхідного у разі війни для розгортання армії. У структурному відношенні Статут про військову повинність поділявся на 14 глав і містив 224 статті . Першою статтею Статуту визначалося, що « ... захист престолу і Батьківщини є священний обов'язок кожного російського підданого. Чоловіче населення без поділу на стани підлягає військовій повинності» [7]. Не призивалися на військову службу особи, «... позбавлені судовими вироками всіх прав стану або всіх особливих прав і переваг, особисто станом привласнених» [8, с.37]. На відміну від системи комплектування за Рекрутським статутом, де «для «податкових» станів військова повинність була общинною ...», [9, с.2] за новим законом військова повинність була особистою, тому грошовий викуп і заміна «бажаючим» не допускалися.

Винятком була заміна в межах однієї сім'ї. Основним засобом комплектування нижчих чинів був призов на військову службу. Крім цього існував ще й добровільний прийом на військову службу – вільновизначені «бажаючі». У відповідності з прийнятим правовим актом призову в армію підлягали всі без винятку особи чоловічої статі віком від 20 до 40 років. Частина призовників йшла на службу в постійні війська, що підрозділялися на війська сухопутні і морські, частина зараховувалася в ополчення, яке скликалося лише за надзвичайних обставин воєнного часу. Ополчення складалося з тих, хто не значився в постійних військах, але здатні були носити зброю до сорокарічного віку, включаючи звільнених із запасу армії і флоту.

Питання про те, хто з призовників зараховується до постійного війська, а хто в ополчення, вирішувалося жеребкуванням. За жеребом призивалося чоловіче населення одного віку, а саме молоді люди, яким 1 січня того року, коли проводився набір, виповнилося 20 років. Загальний термін служби в сухопутних військах для призовників встановлювався 15 років, з них 6 років дійсної служби і 9 років перебування в запасі. Статут робив виняток для новобранців, що призначаються в полки, розташовані в Туркестанському військовому окрузі, а також в Семипалатинській, Забайкальській, Якутській, Амурській і Приморській областях. Для них встановлювався десятирічний термін служби, з яких 7 років припадало на дійсну службу і 3 роки в запасі, але українські губернії до цього винятку не мали [10, с.340].

Незважаючи на те, що новий закон зобов'язував служити в армії всі стани, «... насправді він не забезпечував введення справді загальної воїнської повинності, тобто повинності, яка рівномірно поширювалася б на все чоловіче населення країни, незалежно від майнового і правового становища, а також національної ознаки» [11, с.212]. З цієї причини досить часто виникали зловживання та різного роду правопорушення метою яких було уникнення призову на дійсну військову службу.

Крім пільг за національною ознакою Статутом були визначені особисті винятки, що звільняли від військової повинності і від дійсної служби в мирний час, існували відстрочки від вступу на службу або зарахування в запас, діяли пільги за освітою і сімейними обставинами. Найширші пільги надавалися Статутом по сімейному становищу. Існували три розряди пільгових осіб. До першого розряду належали єдині сини, до другого - сини, у батьків яких були сини молодше 18 років; третій розряд складали особи, у яких старший брат перебував на дійсній службі або загинув під час війни [12].

Іншими пільгами полегшувалося відбування військової повинності привілейованим класам. Законом надавалася широко розвинена, як ніде в Західній Європі, система пільг за освітою. « При такому розмірі пільг за освітою, - зазначав російський військовий письменник А.А. Керсновській, - цінні категорії інтелектуального відбору нації були звільнені від призову до війська або служили завідомо недостатній термін» [13, с.9]. Ці пільги полягали в отриманні відстрочки особам, що навчалися в середніх і вищих навчальних закладах, до визначеного віку - від 22 до 28 років. Залежно від отриманої освіти для призовників скорочувались терміни служби, вони мали право були вступати на службу і вільновизначеними. Термін скорочення дійсної служби залежав від одержаної освіти. У цьому відношенні всі молоді люди поділялися на 4 розряди. Однорічники, що надходили в сухопутні війська, за ступенем освіти поділялися на три розряди. Статутом також передбачалися пільги виключно для осіб імущих класів, для тих, хто не володів освітою, або іншими перевагами, але володів капіталом. Це пільги по майновому і господарському становищу. Такій категорії осіб відстрочка від проходження служби давалася не більше ніж на 2 роки. Від проходження дійсної служби в мирний час звільнялися викладачі, працівники охорони здоров'я зі ступенем доктора медицини, магістри ветеринарних наук і особи інших професій, що вимагають

спеціальної освіти. Статутом також були передбачені виключення за званням, роду занять і по тілесним недоліків. На протигагу широким пільгам за освітою, сімейним становищем і майновому цензу закон про військову повинність містив обмежену кількість пільг по тілесним недолікам.

Отже, Статут про військову повинність радикально змінив систему укомплектування військ та значно змінив відношення населення до військової служби. Разом із заявленим принципом загальної військової повинності всіх станів без виключення, надавалися широкі обмеження та пільги, що у свою чергу давали привід для відмов, махінацій та корупції у цій сфері.

Архівні матеріали рясніють повідомленнями про зловживання посадовими особами при призові на службу. Повідомляється, зокрема, про хабарі та різного роду злочинні дії, які дають можливість сприяти деяким особам відхилитися від служби. Так, наприклад, у доносі мешканця м. Одеси М.Абрамовича, який підписався, як «защитник отечества» повідомляється про міщанина Янхеля Шпільберга, у якого є два сина: старший - Іось Шпільберг призову 1886 р., який незабаром був звільнений, отримавши «білий білет», як непридатний до військової служби; та менший – Мойсей Шпільберг призову 1988 р. котрий не пробувши у шпиталі й десяти днів назавжди був звільнений з військової служби. Все це відбувалось з нагоди прибуття нового головного лікаря якому Я. Шпільберг пожертвував йому та лікарю Духновському кілька сотень рублів [14, арк.1,2].

У наступному документі - відповіді Херсонського губернатора Одеському тимчасовому генерал-губернатору підтверджуються законні дії лікарського складу по відстороненні Іося і Моісея Шпільберг від військової служби за станом здоров'я. Отже, хоча цей приклад і не дає прями підстави для обвинувачення у зловживанні посадових осіб, але підтверджує існування переконаності у суспільстві подібних випадків [15, с.3,4].

Яскравим прикладом порушення діючого законодавства посадовими особами наводить архівний документ датований 4 лютим 1989 р. Так, у скарзі Одеському генерал-губернатору жителя м. Тирасполя Івана Петровича Чепалигі зазначається наступне: «Так обирати людей як обирає секретар Тираспольського і Волинського присутствія можуть тільки в Турції або Болгарії. Він бере з усіх хто призивається до виконання військової повинності і повертає отримані кошти тільки тим, хто прийнятий на військову службу, для цього у нього є агенти, котрі роз'їжджають по повіту. Всі мешканці міста знають про його грабіжництво, по заяві місцевого жандармського полковника проводилась перевірка, але йому протегує голова присутствія предводитель дворянства, котрий знаходиться в любовному зв'язку з дружиною Стемліковського. Навіть полковник Баранов, що приїжджав по Вашому повелінню звернув увагу на грабіжництво Стемліковського, але все даремно. Предводитель дворянства Дмитрієв тримає його заради дружини. ...Ваше превосходительство, зверніть увагу на таке беззаконня та позбавте бідне населення від ярого грабіжника, дружина якого на свої наряди витрачає не менш як 5000 руб. на рік, при тому що чоловік отримує жалування 800 руб. на рік. Усі громадяни міста можуть це довести» [16, арк. 5].

У наступному документі бачимо, що ситуація залишається без змін, але ж слідчі дії, що проведені владою у подальшому підтвердили достовірність фактів викладених у доносі.

Отже, з вищезазначених документів можна зробити висновок, що ситуація навколо призиву на дійсну службу була досить складна. До порушення закону вдавалися досить багато громадян з різних верств населення, тому що, тривале існування подібних явищ без мовчазної згоди та підтримки населення було б неможливе.

На підтвердження зазначеної думки слід навести ще одну справу, яка викликала резонанс у суспільстві. Так, в листі тимчасовому одеському генерал-губернатору від прокурора одеської судової палати від 7 лютого 1889 р. повідомляється, що наприкінці 80-х рр. XIX ст. на півдні Росії існує шайка євреїв та інших осіб, які здійснюють великі зловживання по звільненню нижніх чинів від військової служби через прищеплення їм штучних хвороб: зведення ніг, під виглядом забоїв та вивихів, пахової грижі, тимчасова хвороба слиз, тощо. Цими хворобами нижні чини захворюють, в більшості випадків, в дорозі, перебуваючи у відпустці, або під час виклику до мирових суддів, або у відрядженні. Сам виклик в якості позивача або свідка робиться з метою тимчасового відсторонення нижнього чину від команди. Далі у справі наводяться приклади злочинної діяльності групи, керівництво якою здійснюють євреї Осип Косач й Мозус Ідрус, відомий як Соломон, що мешкають у м. Миколаєві по вул. Большой 56 [17, с.21-24].

Отже, існуючий в суспільстві попит на подібні зловживання, через небажання виконувати військову повинність, створював сприятливі умови для виникнення пропозиції від активних та вивертких осіб.

ВИСНОВКИ ТА НАПРЯМИ ПОДАЛЬШОГО ДОСЛІДЖЕННЯ

Таким чином, безумовно позитивна реформа укомплектування збройних сил через введення загальної військової повинності повинна була якісно позитивно змінити відношення населення до армії взагалі, та до призову зокрема. Але, її половинчастість, як і здійснення інших буржуазних реформ, недосконалість, наявність досить значного переліку всіляких пільг та обмежень у призові різних категорій населення, а також, нерозуміння більшістю нижніх чинів необхідності військової повинності спричиняло масові зловживання та ухилення від військової повинності. Маючи суспільний попит, різного роду ділки та шулери надавали пропозиції бажаним громадянам за хабарі, пожертвування та інші визиски щодо сприяння у відхиленні ними військової служби. Російський уряд, прокуратура, жандармерія прикладали багато зусиль для унеможливлення подібних випадків, але затягування розслідування, перешкоди та перепони у дізнанні, бюрократична тяганина та безглузда переписка між відомствами та чиновниками зводили нанівець усі зусилля по припиненню зловживань у цій сфері. Всі ці явища та факти були наслідком прогнилої самодержавної системи, яка намагалась само реанімуватися через проведення низки буржуазних реформ насаджених з гори. Але, негативні наслідки здійснених перетворень були куди меншими за негативні соціальні наслідки, що деформували суспільство, його традиційні цінності та

спотворювали свідомість більшості населення українських губерній. У подальшому дослідження варто звернути увагу на відносини населення та військових нижчих чинів під час військово-польових зборів досліджуваного періоду.

Література

1. Цубенко В.Л. Військові поселення кавалерії на території України. 1817–1867 рр. (формування, соціально-економічний розвиток, побут): автореф. дис. ... д.і.н.: 07.00.01 / В.Л. Цубенко / Одес. нац. ун-т ім. І.І. Мечникова. - Одеса, 2010. - 30 с.

2. Шармар О. Військові поселення в Україні (1817–1857 рр.): історико-правовий аспект // Воєнна історія. - 2003. - № 2.

3. Мезеря О.А. Російська армія та населення України: аспекти повсякденного життя (друга половина ХІХ – початок ХХ ст.) / О.А. Мезеря // Історичні записки : Збірник наукових праць / Гол. ред. В.П. Михайлюк. – Луганськ: Вид-во СНУ ім. В.Даля, 2012. – Випуск 33. – С. 237-241; Мезеря О.А. Військові реформи в українських губерніях другої половини ХІХ – початку ХХ ст. у контексті повсякденності / О.А. Мезеря // Вісник Східноукраїнського національного університету імені Володимира Даля. Вип. 11. Ч. 1. – Луганськ, 2011. – С. 83-93; Мезеря О.А. Соціальні наслідки військових реформ 1860-х – 1870-х рр. в Російській імперії для населення українських губерній / О.А. Мезеря // Історичні записки: Збірник наукових праць / Гол. ред. В.П. Михайлюк. – Луганськ: Вид-во СНУ ім. В.Даля, 2013. – Випуск 39. – С. 115-123.

4. Салихин М.Н. Военная реформа 1874 г.: Дис. ...канд. ист. наук. – Л., 1948. – С. 148, 149.

5. Полное собрание законов Российской империи. – Собр. 2. – Т. 49. – №52982, 52983.

6. Центральний державний історичний архів України м. Київ. Ф. 442. Оп.45. Спр.492. 1874 г. – указ Александра II от 1 января 1874 г. о привлечении к воинской повинности всех без исключения сословий. Прилагается устав о воинской повинности.

7. Полное собрание законов Российской империи. – Собр. 2. – Т. 49. – №52983.

8. Лобко П.Л. Записки военной администрации для военных и юнкерских училищ. – С. 37.

9. Федоров В. К вопросу о воинской повинности в России. – Ростов н/Д, 1906. – С. 2.

10. Чистяков О.И., Новицкая Т.Е. Реформы Александра II. - М., 2003. - 464с.

11. Федоров А.В. Общественно-политическое движение в русской армии. – М., 1958. – С. 212.

12. Полное собрание законов Российской империи. – Собр. 2. – Т. 49. – №52983.

13. Федоров В. К вопросу о воинской повинности в России. – Ростов Н/Д., 1906. – С. 9.

14. Державний архів Одеської області (ДАОО) Ф. 5. Управление временного одесского генерал-губернатора Оп. 1. Спр. 2002. О злоупотреблениях по отбыванию молодыми людьми воинской повинности [жалобы крестьян, мещан и др. лиц на начальников уездных по воинским повинностям присутствий за взяточничество незаконную отправку на военную службу и др. злоупотребления по службе и переписка с подведомственными учреждениями по этим вопросам]. 31 января, 4 февраля 1889 г - 8 июня 1889 г. 57 арк. Арк. 1,2.

15. Там само. Арк. 3, 4.

16. Там само. Арк.5.

17. Там само. Арк. 21-24.

Мезеря А.А. РЕФОРМА УКОМПЛЕКТОВАНИЯ ВОЙСК ВТОРОЙ ПОЛОВИНЫ XIX в. В РОССИЙСКОЙ ИМПЕРИИ И ЕЕ СОЦИАЛЬНЫЕ ПОСЛЕДСТВИЯ ДЛЯ ЖИТЕЛЕЙ УКРАИНСКИХ ГУБЕРНИЙ.

В статье рассматривается военная реформа, которая предусматривала изменения в системе комплектования вооруженных сил. С принятием Устава об всеобщей военной повинности была воплощена новая стратегия реформирования укомплектования вооруженных сил. Новый закон о комплектовании армии создавал предпосылки для решения одной из основных задач реорганизации армии, а именно, создание запаса обученного резерва, необходимого в случае войны для развертывания армии. Вместе с заявленным принципом общей военной повинности всех состояний без исключения, предоставлялись широкие ограничения и льготы, которые в свою очередь давали повод для отказов, махинаций и коррупции в этой сфере, что вызывало массовые злоупотребления и уклонения от военной повинности. Чиновники предоставляли желающим гражданам за взятки, пожертвование и другие взыскания содействие в избавлении от военной службы. Российское правительство, прокуратура, жандармерия прикладывали много усилий для недопущения подобных случаев, но затягивание расследований, препятствия в дознании, бюрократическая волокита и бессмысленная переписка между ведомствами и чиновниками сводили на нет все усилия по прекращению злоупотреблений в данной сфере. Все вышеизложенное имело огромное влияние не только на общество, но и на изменения в сознании, деформацию общественных ценностей и морально-этические трансформации, что в итоге определило дальнейшую судьбу всего народа и его историческое будущее.

Ключевые слова: военная повинность, военная реформа, злоупотребления, комплектование вооруженных сил, призыв, социальные последствия, устав.

Mezerya A.A. REFORM OF MAKING UP OF THE STAFF OF TROOPS OF THE SECOND HALF OF KH²KH OF V. IN RUSSIAN EMPIRE AND ITS SOCIAL CONSEQUENCES FOR HABITANTS OF UKRAINIAN PROVINCES.

In article military reform which provided changes in system of completing of armed forces is considered. With adoption of the Charter about a general military duty new strategy of reforming of completion of armed forces was incarnate. The new law on completing of army created prerequisites for the solution of one of the main objectives of reorganization of army, namely, creation of a stock of the trained reserve necessary in case of war for expansion of army. Together with the declared principle of the general military duty of all states without exception, broad restrictions and privileges which in turn gave a reason for refusals, frauds and corruption in this sphere that caused mass abuses and evasion from a military duty were provided. Officials provided to wishing citizens for bribes, a donation and other collectings assistance in disposal of military service. The Russian government, prosecutor's office, gendarmerie put for prevention of similar cases, but a tightening of investigations, obstacles in inquiry, bureaucratic red tape and senseless correspondence between departments and officials nullified all efforts on the termination of abuses in this sphere a lot of effort. All above had huge influence not only on society, but also on changes in consciousness, deformation of public values and moral and ethical transformations that as a result defined further destiny of all people and its historical future.

Keywords: military duty, military reform, abuses, completing of armed forces, appeal, social consequences, charter.

References

1. Cubenko V.L. Vijs'kovi poselennja kavalerii na teritorii Ukraïni. 1817–1867 rr. (formuvannja, social'no-ekonomichnij rozvitok, pobut): avtoref. dis. ... d.i.n.: 07.00.01 / V.L. Cubenko / Odes. nac. un-t im. I.I. Mechnikova. Odesa, 2010. 30 s.
2. Sharmar O. Vijs'kovi poselennja v Ukraïni (1817–1857 rr.): istoriko-pravovij aspekt // Voenna istorija. 2003. № 2.
3. Mezerja O.A. Rosijs'ka armija ta naselennja Ukraïni: aspekti povsjakdenного zhittja (druga polovina HH – pochatok HH st.) / O.A. Mezerja // Istorichni zapiski : Zbirnik naukovih prac' / Gol. red. V.P. Mihajljuk. – Lugans'k: Vid-vo SNU im. V.Dalja, 2012. – Vipusk 33. – S. 237-241; Mezerja O.A. Vijs'kovi reformi v ukraïns'kih gubernijah drugoi polovini HH – pochatku HH st. u konteksti povsjakdennosti / O.A. Mezerja // Visnik Shidnoukraïns'kogo nacional'nogo universitetu imeni Volodimira Dalja. Vip. 11. Ch. 1. – Lugans'k, 2011. – S. 83-93; Mezerja O.A. Social'ni naslidki vijs'kovih reform 1860-h – 1870-h rr. v Rosijs'kij imperii dlja naselennja ukraïns'kih gubernij / O.A. Mezerja // Istorichni zapiski: Zbirnik naukovih prac' / Gol. red. V.P. Mihajljuk. – Lugans'k: Vid-vo SNU im. V.Dalja, 2013. – Vipusk 39. – S. 115-123.
4. Salihin M.N. Voennaja reforma 1874 g.: Dis. ...kand. ist. nauk. – L., 1948. – S. 148, 149.

5. Polnoe sobranie zakonov Rossijskoj imperii. – Sobr. 2. – T. 49. – №52982, 52983.
6. Central'nij derzhavnij istorichnij arhiv Ukraïni m. Kiïv. F. 442. Op.45. Spr.492. 1874 g. – ukaz Aleksandra II ot 1 janvarja 1874 g. o privlechenii k voïnskoj povinnosti vseh bez isključenja soslovij. Prilagaetsja ustav o voïnskoj povinnosti.
7. Polnoe sobranie zakonov Rossijskoj imperii. – Sobr. 2. – T. 49. – №52983.
8. Lobko P.L. Zapiski voennoj administracii dlja voennyh i junkerskih uchilishh. – S. 37.
9. Fedorov V. K voprosu o voïnskoj povinnosti v Rossii. – Rostov n/D, 1906. – S. 2.
10. Chistjakov O.I., Novickaja T.E. Reformy Aleksandra II. - M., 2003. - 464s.
11. Fedorov A.V. Obshhestvenno-politicheskoe dvizhenie v russkoj armii. – M., 1958. – S. 212.
12. Polnoe sobranie zakonov Rossijskoj imperii. – Sobr. 2. – T. 49. – №52983.
13. Fedorov V. K voprosu o voïnskoj povinnosti v Rossii. – Rostov N/D., 1906. – S. 9.
14. Derzhavnij arhiv Odes'koï oblasti (DAOO) F. 5. Upravlenie vremennogo odes'skogo general-gubernatora Op. 1. Spr. 2002. O zloupotreblenijah po otbyvaniju molodymi ljud'mi voïnskoj povinnosti [zhaloby krest'jan, meshhan i dr. lic na nachal'nikov uezdnyh po voïnskim povinnostjam prisutstvij za vzjatochnichestvo nezakonnuju otpravku na voennuju sluzhbu i dr. zloupotreblenija po sluzhbe i perepiska s podvedomstvennymi uchrezhdenijami po jetim voprosam]. 31 janvarja, 4 fevralja 1889 r - 8 ijunja 1889 g. 57 ark. Ark. 1,2.
15. Tam samo. Ark. 3, 4.
16. Tam samo. Ark.5.
17. Tam samo. Ark. 21-24.

Рецензент: **Каденюк О.С.**, доктор історичних наук.

Стаття подана
10.12.2013

УДК 930

ЗАСАДИ МІЖНАРОДНОГО СПІВРОБІТНИЦТВА УКРАЇНИ В СОЦІОКУЛЬТУРНІЙ СФЕРІ

Мелентьєва Марина Олександрівна, аспірантка кафедри всесвітньої історії та міжнародного права Східноукраїнського національного університету імені Володимира Даля (Луганськ).

Анотація

У статті з'ясовуються засади міжнародного співробітництва України та в окремих її регіонах у соціокультурній сфері. Визначаються провідні напрямки діяльності цієї сфері, яка включає в себе освіту, науку, культуру, охорону

здоров'я, спорту, діяльність громадських організацій та об'єднань. Розглядаються різноманітні форми співпраці з європейськими країнами.

Ключові слова: міжнародні відносини, зовнішня політика України, культурне співробітництво, країни ЄС.

ВСТУП

У останні часи в Україні спостерігається зростання народних протестів проти влади, законів, корупції, безладів в усіх сферах, а також щодо зовнішньополітичного вектору України. Особливо, це стосується південно-східних регіонів держави. З другого боку, проблеми міжкультурних комунікацій набувають все більшої гостроти в сучасній системі міжнародних відносин і стають предметом політичного аналізу як у глобальному вимірі, так і в межах регіональних інтеграційних об'єднань і окремих держав. Тому, безумовно, актуальним як ніколи є дослідження проблем, перспектив, засад міжнародного співробітництва.

Аналіз останніх досліджень. З другої половини ХХ ст. проблеми аналізу та синтезу культурного розвитку людства, взаємодії народів, національностей, націй досліджуються багатьма науками (історія, політологія, економіка, філософія). Історичні науки вивчають процеси становлення і розвитку конкретних народів в їх безпосередній реальності, в хронологічній послідовності подій, вказуючи на конкретні форми міжрегіональної взаємодії.

Окремих праць, що досліджували б міжнародне співробітництво України, та, зокрема, Донбасу, в соціокультурній сфері, не створено. Відзначимо, як побіжну, але важливу наукову доробку статтю О.Ярошко, де проаналізовано місце культурного чинника в міжнародних відносинах, підхід України до співробітництва з країнами Південно-Східної Азії [1].

МЕТА РОБОТИ

Метою роботи є заповнення певної прогалини у вітчизняній історіографії щодо засад співробітництва України та її складової – Донбасу, з зарубіжними країнами в соціокультурній сфері.

РЕЗУЛЬТАТИ (основний текст роботи)

Питання міжкультурних комунікацій набувають все більшої гостроти в сучасній системі міжнародних відносин і стають предметом політичного аналізу як у глобальному вимірі, так і в межах регіональних інтеграційних об'єднань і окремих держав. У цій статті розглянемо основні засади співпраці Донбасу у сфері освіти, науки, культури, охорони здоров'я, спорту, діяльності громадських організацій та об'єднань з країнами Європи.

На початку ХХІ століття світ постає єдиним соціально-економічним організмом, функціонування якого вимагає узгоджених дій урядів, представників громадськості, ділових кіл різних країн. Часи, коли відносини між державами вирішувалися силовими методами, поступово відходять у минуле. Згоди за домовленістю, пошук взаємовигідних варіантів розв'язання проблем - цивілізовані методи міждержавного спілкування. Для координації діяльності світового співтовариства, рішення суперечок, боротьби з

глобальними та регіональними проблемами створено ряд міжнародних організацій.

14 червня 1994 року було підписано Угоду «Про партнерство та співробітництво між Україною і Європейськими Співтовариствами та їх державами-членами», яка вступила в дію з 1 травня 1998 року [2].

Ще в 2008 році у Донецьку проводилась 6-та міжнародна конференція політологів і експертів-міжнародників з проблематики взаємовідносин ЄС та України. Вона є частиною серії конференцій «Європейське право сьогодні: освіта, наука, практика» [3].

В червні 2013 р. в Донецьку відбулася публічна дискусія «Структурні реформи на Донбасі. Шанси та можливості для регіону після можливого підписання Угоди про асоціацію з ЄС». В рамках «Київського діалогу» - незалежної, неполітичної ініціативи, яка виникла на основі діалогу українського та німецького громадянського суспільства щодо ідеї створення вільної демократичної Європи. Мета проекту - інформування про процес євроінтеграції і поширення знань про Європу. Для України це можливість вирішувати проблеми навколишнього середовища, клімату, а також громадської безпеки на міжнаціональному рівні спільно [4].

Україна активно включається в міжнародну науково-технічну співпрацю. Академія наук України встановила прямі зв'язки з науковими установами Австрії, Італії, Франції, Румунії, Чехії, Словаччини, Китаю, Індії, Південної Кореї. Активні контакти підтримуються з Лондонським Королівським суспільством, Баварською академією наук, французьким університетів Тулузи. Учасниками міжнародних наукових відносин є 39 академічних інститутів, університети.

Тобто, Україна є активним учасником науково-технічних відносин. Технічне співробітництво України з зарубіжжям здійснюється у формі обміну новою технікою і технологією. Зокрема, наші підприємства технічно модернізуються за участю відомих фірм високорозвинених країн світу.

Є приклади успішного виходу України на міжнародний науково-технічний ринок. Донецький концерн «Інтер-комп'ютер» з філіями в Києві, Дніпропетровську і Ялті збуває свою продукцію на німецькому ринку, а в перспективі має намір реалізовувати її в США і Канаді [5].

Також треба зауважити, що на Донбасі, а точніше, при Донецькому національному університеті - одному з провідних наукових установ області, постійно діють консультаційні центри Британських, Німецьких і Французьких рад, а також інформаційний центр «Україна - НАТО».

Починаючи з 2005 року вже доброю традицією стало проведення в регіонах України конференцій присвяченій діяльності Організації північноатлантичного союзу – Академії НАТО. 12 – 14 листопада 2008 року чергова, вже одинадцята за ліком Академія, втретє відбулась у місті Донецьк.

Слід зазначити, що організатором Академії вже вдруге став Центр міжнародної безпеки та євроатлантичного співробітництва при Донецькому національному університеті, що є активним чинником формування громадської думки щодо НАТО в донецькому регіоні. До участі в Академії були запрошені

представники дипломатичного корпусу, Міністерства закордонних справ України, Ради національної безпеки та оборони, органів місцевого самоврядування, експерти з провідних науково-дослідницьких інституцій України, Росії, Польщі, Словаччини, що займаються проблематикою євроатлантичної інтеграції. Заходи Академії передбачали залучення студентів з Донецька, Києва, Івано-Франківська, Луганська, Польщі та Росії. Ці конференції плідно діяли до 2011 року.

Також традиційними стали міжнародні конференції за участю представників України, Росії, НАТО та інших держав.

14 – 16 травня 2008 року у приміщенні Донецького національного університету відбулась міжнародна конференція «Україна – Росія - НАТО». Активну участь в конференції прийняли доцент М.Борисов (м. Одеса), професор І.Тодоров (м. Донецьк), професор О.Крапівін (м. Донецьк), доцент О.Білоус (м. Івано-Франківськ), доцент О.Полторацький (М. Київ), професор О.Кубишкін (м. Волгоград, Росія) і М.Бережна (м. Донецьк).

Суттєвий вклад в розвиток соціокультурних аспектів внесла плідна дискусія в рамках роботи круглого столу Міжнародної конференції 16 травня у Центрі міжнародної безпеки Донецького національного університету. У ній прийняли участь О.Білоус, Дж.Корватський, В. Бабаєвський, та І.Тодоров.

Зокрема І.Тодоров у доповіді «Євроатлантичний вектор зовнішньої політики України в 2007 році» відмітив наступне: «У 2007 році співпраця України з НАТО була найбільш скоординованим напрямком вітчизняної контрибуції міжнародної і регіональної безпеки. Зокрема, у рамках антитерористичної операції НАТО в Середземному морі «Активні зусилля». На базі штабу ВМС України у м. Севастополь було створено первинний національний Контактний пункт цієї операції. Україна стала другою, після Російської Федерації, країною не членом НАТО, яка приєдналася до операції «Активні зусилля». Основними формами участі ЗС України в цій операції були взаємний обмін інформацією у рамках операції через Контактний пункт на базі штабу Військово-Морських Сил ЗС України; направлення українського офіцера зв'язку до штабу операції (м. Неаполь, Італія); залучання військового персоналу ЗС України до участі в огляді підозрілих суден; направлення кораблів та підрозділів ВМС збройних сил України до складу сил, визначених для участі операції «Активні зусилля». 25 травня український корвет «Тернопіль» приступив до виконання завдань в рамках участі антитерористичної операції Альянсу в Середземному морі «Активні зусилля». Восени до операції приєднався другий корвет «Луцьк», а фрегат «Гетьман Сагайдачний» розпочне свою участь протягом 2008 року» [6]. Отже, робить висновок І Тодоров: «...в умовах політичного протистояння Президента та Уряду євроатлантичний напрям зовнішньої політики, як це не парадоксально, знаходив реальне наповнення в конкретних діях влади. В цьому контексті доречно зауважити, що українське експертна середовище продовжувало вважати підготовку до членства в НАТО основним пріоритетом співробітництва з Альянсом» [7].

Постійно діють програми економічного розвитку та співробітництва України з Європою. Так, 2013 року відбувся Міжнародний економічний форум

«Відкритий Донбас, 2013». Учасники Форуму - понад 200 українських та іноземних компаній - обговорили з представниками бізнесу і державних структур, аналітиками і експертами України та зарубіжжя питання ефективності ведення бізнесу в регіоні, розвиток інструментів для забезпечення оптимального функціонування бізнес-процесів.

Донецька область перша з регіонів України отримала рейтинг міжнародного агентства Fitch Ratings. Для участі у «Відкритому Донбасі, 2013» у Донецьк приїхали представники дипломатичних місій та бізнес-асоціацій з Греції, Грузії, Іраку, Італії, Канади, Кіпру, Китаю, Кувейту, Нідерландів, Польщі, Росії, Словаччини, Чехії [8].

Поруч із економізацією системи зовнішніх зв'язків України, важливе місце в процесі усвідомлення національних інтересів займають культурні цінності. Провідною організацією, що працює з молоддю Донбасу є Донецька обласна молодіжна суспільна організація «Творча молодь Донбасу». Не даремно вагоме місце в розвитку міжнародних культурних відносин надано саме молоді. Саме молодіжна організація включає в себе багатогранний розвиток. Постійно проводяться фестивалі, концерти, конкурси в тому числі й міжнародні.

Так, відбувся танцювальний фестиваль «Donbass EuroDance». Суть якого в альтернативному вивченні культури країн. У фестивалі брали участь 16 танцювальних колективів (за кількістю країн-учасниць Чемпіонату Європи з футболу), кожен з колективів повинен відобразити в танці традиції країни, яку отримали шляхом жеребкування.

До того ж молодіжна організація включає найрізноманітніші жанри та напрями культури. Тут можуть себе реалізувати й вокалісти, актори, команди КВН, шоу-балети, учасники театру огню, музиканти та представники декоративно-прикладного мистецтва [9].

Соціокультурна сфера також включає в себе охорону здоров'я. Тому доцільним є згадати міжнародну організацію Товариство Червоного Хреста. Україна є учасником Міжнародного Руху Червоного Хреста і Червоного Півмісяця, найчисленнішої гуманітарної організації в світі, яка налічує 97 мільйонів волонтерів і уособлює одвічні істини, непідвладні часу ідеали людства - потребу в милосерді, гуманізмі, допомозі одне одному. Дана організація широко представлена й у Донбасі. Товариство Червоного Хреста України реалізовує понад 40 проектів і програм по всій території України, які фінансуються за рахунок публічних пожертв та домовленостей про співпрацю [10].

Громадська організація «Донбас без наркотиків», яка підтримується Міжнародним Благодійним Фондом «Міжнародний Альянс з ВІЛ/СНІДу в Україні» постійно надає підтримку програмам профілактики та лікування ВІЛ/СНІДу, вірусних гепатитів В та С, туберкульозу та інфекцій, які передаються статевим шляхом. Укладено договір про партнерство з Донецьким обласним наркологічним диспансером, на базі якого в даний час реалізується проект замісної терапії [11].

ВИСНОВКИ ТА НАПРЯМИ ПОДАЛЬШИХ ДОСЛІДЖЕНЬ

Таким чином, Україна, а в її складі і такий важливий регіон як Донбас, є активними учасниками міжнародної співпраці з Європейськими країнами в сфері культури, науки, охорони здоров'я та спорту. Постійно проводяться конференції, форуми, публічні дискусії, постійно діють консультаційні центри Британських, Німецьких і Французьких рад, а також інформаційний центр «Україна – НАТО». Отже, Україна з її регіонами є відкритою до міжнародного обміну досвідом, співпраці та подальшого розвитку в соціокультурній сфері.

Як вважає авторка, серед напрямів подальшого вивчення теми можуть постати проблеми територіального та часового поширення аналізу та узагальнень.

Література

1. Ярошко О. Засади співробітництва України у сфері культури з країнами південно-східної Азії // Вісник Львів. Ун-ту. - Серія філологічна. - Вип. 45. - С. 61–70.
2. Україну продали Європе ещё 20 лет назад. Режим доступу: <http://ru-an.info/новости/украину-продали-европе-ещё-20-лет-назад/>.
3. В Донецке обсудят проблемы ЕС и Украины [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://www.segodnya.ua/regions/donetsk/v-donetske-obcudjat-problemy-es-i-ukrainy.html>.
4. Что даст Соглашение об ассоциации с ЕС - Донбассу? [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://www.day.kiev.ua/ru/article/nota-bene/chto-dast-soglashenie-ob-associacii-s-es-donbassu>.
5. Внешнеэкономические связи Украины со странами мира. Режим доступу: <http://ogorod.net/referats/18/40513/?page=1>.
6. Тодоров І. Євроатлантичний вектор зовнішньої політики України в 2007 році // Євроатлантична Донеччина: Вісник науково-інформаційного Центру міжнародної безпеки та євроатлантичної співпраці Донецького національного університету №2 (10) 2008. – С. 23
7. Там само.
8. Донбасс, открытый для мира Украины [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://donetskcci.com/sobytiya/mezhdunarodnyj-forum-otkrytyj-donbass.html>.
9. Донецкая областная молодежная общественная организация Творческая молодежь Донбасса: [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://doneck.glo.ua/organizations/tvorchamolod.html>
10. Имя, сестра! // Московский комсомолец в Донбассе. - № 19. - 07.03.2008. [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://media.ukr-info.net/smi/view_article.cgi?sid=16&nid=2968&aid=33527
11. Заместительная поддерживающая терапия в г. Донецке. [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://www.narco.org.ua/projects.php?id=1>.

Мелентьева М.А. ПРИНЦИПЫ МЕЖДУНАРОДНОГО СОТРУДНИЧЕСТВА УКРАИНЫ В СОЦИОКУЛЬТУРНОЙ СФЕРЕ.

В статье выясняются принципы международного сотрудничества Украины и в отдельных ее регионах в социокультурной сфере. Определяются ведущие направления деятельности этой сфере, которая включает в себя образование, науку, культуру, здравоохранение, спорт, деятельность общественных организаций и объединений. Рассматриваются разнообразные формы сотрудничества с европейскими странами.

Ключевые слова: международные отношения, внешняя политика Украины, культурное сотрудничество, страны ЕС.

Melenteva M. PRINCIPLES OF INTERNATIONAL COOPERATION OF UKRAINE ARE IN SOCIOKUL'TURNOY SPHERE.

In the article principles of international cooperation of Ukraine turn out and in its separate regions in a sociokul'turnoy sphere. Leading directions activity are determined to this sphere, which includes for itself education, science, culture, health protection, sport, activity of public organizations and associations. The various forms of collaboration are examined with the European countries. Keywords: international relations, foreign policy of Ukraine, cultural collaboration, countries of ES.

References

1. Jaroshko O. Zasadi spivrobotnictva Ukraïni u sferi kul'turi z kraïnami pivdenno-shidnoï Aziï // Visnik L'viv. Un-tu. Serija filologichna. Vip. 45. S. 61–70.
2. Ukrainu prodali Evrope eshhjo 20 let nazad. Rezhim dostupu: <http://ru-an.info/novosti/ukrainu-prodali-evrope-eshhjo-20-let-nazad/>.
3. V Donecke obsudjat problemy ES i Ukrainy [Elektronnij resurs]. – Rezhim dostupu: <http://www.segodnya.ua/regions/donetsk/v-donetske-obcudjat-problemy-ec-i-ukrainy.html>.
4. Chto dast Soglashenie ob asociacii s ES Donbassu? [Elektronnij resurs]. – Rezhim dostupu: <http://www.day.kiev.ua/ru/article/nota-bene/chto-dast-soglashenie-ob-associacii-s-es-donbassu>.
5. Vneshnejekonomicheskie svjazi Ukrainy so stranami mira. Rezhim dostupu: <http://ogorod.net/referats/18/40513/?page=1>.
6. Todorov I. Evroatlantichnij vektor zovnishn'oï politiki Ukraïni v 2007 roci // Evroatlantichna Donechchina: Visnik naukovо-informacijnogo Centru mizhnarodnoï bezpeki ta evroatlantichnoï spivpraci Donec'kogo nacional'nogo universitetu №2 (10) 2008. – S. 23
7. Там само.
8. Donbass, otkrytyj dlja mira Ukrainy [Elektronnij resurs]. – Rezhim dostupu: <http://donetskcci.com/sobytiya/mezhdunarodnyj-forum-otkrytyj-donbass.html>.
9. Doneckaja oblastnaja molodezhnaja obshhestvennaja organizacija Tvorcheskaja molodezh' Donbassa: [Elektronnij resurs]. – Rezhim dostupu: <http://doneck.glo.ua/organizations/tvorchamolod.html>

10. Imja, sestra! // Moskovskij komsomolec v Donbasse. № 19. 07.03.2008. [Elektronnij resurs]. – Rezhim dostupu: http://media.ukr-info.net/smi/view_article.cgi?sid=16&nid=2968&aid=33527

11. Zamestitel'naja podderzhivajushhaja terapija v g. Donecke. [Elektronnij resurs]. – Rezhim dostupu: <http://www.narco.org.ua/projects.php?id=1>.

Рецензент: **Михайлюк В.П.**, доктор історичних наук.

Стаття подана
09.12.2013

УДК [372.855+378.124.2] (477.75) (091)

ПРОСВІТНИЦЬКО-ПЕДАГОГІЧНА ДІЯЛЬНІСТЬ ПРОФЕСОРА М.М. КЛЄПІНІНА

Мерко Ольга Михайлівна, аспірант Національної наукової сільськогосподарської бібліотеки НААН, м. Київ.

Анотація

У статті на основі аналізу численних репрезентативних матеріалів розглянуто напрями просвітницької діяльності професора М. М. Клепініна, висвітлено маловідомі факти з педагогічної діяльності вченого в ряді вищих навчальних закладів Криму.

***Ключові слова:** М. М. Клепінін, Таврійський університет, Кримський інститут спеціальних культур імені М. І. Калініна, ректор, педагог.*

ВСТУП

У зв'язку зі скасуванням кріпацтва і з розвитком капіталізму в Російській імперії, який визначив більш високі вимоги до кваліфікації кадрів в усіх галузях науки, в тому числі і в сільському господарстві, з початку ХХ ст. інтенсифікується агрономічна допомога селянським господарствам. Ініціатором цього процесу виступало Головне Управління землеустрою та землеробства, засноване Височайшим наказом сенату 6 травня 1905 р. з Міністерства землеробства та державного майна.

РЕЗУЛЬТАТИ (основний текст роботи)

Визнаючи необхідним сприяння селянам у поліпшенні засобів ведення господарства, Управління розробило порядок, за яким надавалась допомога. Для загального керівництва цією справою на місцях були створені Особливі агрономічні наради при губернських землевпорядних комісіях, котрі розглядали докладні плани організації агрономічної допомоги, розробляли форми подачі матеріалу.

Однією з форм агрономічної діяльності губернських та земських установ Таврійської губернії початку ХХ ст. було проведення заходів щодо поширення сільськогосподарських знань. З метою їх пропаганди влаштовувалися агрономічні читання на різноманітні теми: луговодство, тваринництво,

застосування мінеральних добрив, прийоми обробки ґрунту, садівництво, бджільництво. Для ефективного проведення лекторіїв з сільського господарства були необхідні допоміжні просвітницькі установи, що забезпечували б у повному обсязі ілюстративним матеріалом, – майстерні наочних посібників. Дане завдання було реалізоване завдяки організаційному таланту завідувача ґрунтової лабораторії М.М. Клепініна, який у 1912 р. створив майстерню наочних посібників Таврійської губернії [4, арк. 3]. Ця подія стала поштовхом в розвитку й розповсюдженні теоретичних знань з агроґрунтознавства на півдні Російської імперії.

Передумови й основні етапи заснування установи вчений висвітлював у публікації «Мастерская наглядных пособий по сельскому хозяйству Таврического земства». Офіційну заяву про створення майстерні було оприлюднено на першій нараді агрономів у м. Сімферополі 27 листопада 1913 р. наступною постановою: «Для лучшего усвоения пройденного желательного чтения и беседы сопровождать пособиями, иллюстрирующими данные, полученные местной агрономической практикой. С этой целью желательна организация мастерской по изготовлению агрономических наглядных пособий при Таврическом губернском земстве». Губернської управою і Департаментом землеробства Таврійської губернії була асигновано сума 4500 руб., фахівцями складена програма робіт на рік. З середини квітня 1914 р., вказував автор, колектив приступив до збору експонатів [6, с. 85-86].

Вже в перші роки свого існування співробітники структури здійснювали активну роботу. Згідно зі звітом Таврійської губернської земської управи про діяльність майстерні в 1913 р. Микола Миколайович підготував колекції гірських порід, підґрунтя і ґрунтів для Дніпровської, Сімферопольської і Ялтинської управ, Бахчисарайського відділу Імператорського Товариства плідівництва, агронома Бердянського повіту і Сімферопольської міської управи (для міських шкіл) [3, арк. 308]. Протягом 1922–1923 рр. професором складені 50 колекцій ґрунтів і підґрунтя для саме установи [8, арк. 71]. Таким чином, заклад став центром з агрономічної просвіти серед населення всієї Таврійської губернії.

Пропаганда сільськогосподарських знань здійснювалась й на агрономічних курсах. З метою інтенсифікації роботи останніх М. М. Клепінін 12 грудня 1915 р. на загальних зборах Кримського товариства натуралістів та любителів природи (КТНіЛП) пропонував застосовувати прийоми та методи популяризації агрономічних знань, що використовувались у Америці [12, с. 73].

Розвиток сільського господарства, промисловості, курортного будівництва у Таврійській губернії потребували підвищення кількості спеціалістів різних галузей, а тому й розширення народної освіти. У 1916 р. М.М. Клепінін підняв нагальне питання про поширення знань природничо-історичного напрямку серед населення, а саме зробив акцент на необхідності введення в освітній процес курсу «Родиноведения» в контексті фізичної географії в межах окремого повіту, а потім і губернії. Дана проблема була озвучена не вперше. Справа в тому, що ще в 1914 р. відділ народної освіти

Таврійської губернської земської управи пропонував видати навчальні посібники для потреб початкових шкіл Таврійської губернії з «Родиноведения».

У статті «Несколько слов при использовании «местного» материала при преподавании», представленій на загальних зборах КТНіЛП, учений зазначав, що суспільство вже зробило перші кроки для втілення даного питання у життя: відновилася робота шкільної секції природознавства, була видана брошура з ботаніки, складена О. А. Янатою, і по геології під авторством М. М. Клепініна.

Для реалізації проекту в рамках школи вчений запропонував методику для викладання «Родиноведения» в загальноосвітньому навчальному закладі. Автор звертав увагу на застосування наочних посібників для активізації процесу сприйняття: уявлення ілюстративного матеріалу у формі фотографій, карт, діаграм, картодіаграм Кримського півострова. «В школах детей надо учить не сказом, а показом», – писав М.М. Клепінін, маючи на увазі збір, камеральну обробку, систематизацію зібраного матеріалу.

Вчений вважав за необхідне включити в освітню програму екскурсійну роботу з метою ознайомлення з природними та музейними об'єктами. Ефективною формою роботи повинні були стати курси з «Родиноведения», спрямовані на підготовку вчителів методично грамотно підносити матеріал учням. У всіх вищевказаних роботах учений припускав тісну співпрацю КТНіЛП з навчальними закладами, бо вона [співпраця] «даёт возможность применить свои силы и тем «любителям природы», которые имеют охоту и полную возможность внести свой труд по коллекционированию» [7, с. 136-142]. Освіта з природничого напрямку, введена з початкової школи, могла стати першою цеглиною для подальшої підготовки фахівців сільськогосподарської галузі.

Популяризація знань з агрономії, зоотехнії, селекції, насінництва відбувалася й через періодичні видання, кількість яких значно зросла у перші десятиліття ХХ століття. У 1919–1920 рр. на сторінках журналу «Крымский кооператор», що видавався Радою кримських кооперативних з'їздів, були опубліковані «Беседы по сельскому хозяйству» [1, с.6-8], «Вопросы сельского хозяйства» [2, с.3-4], в яких М.М. Клепінін пропонував рядовому господареві заходи підняття продуктивності власного господарства. На противагу науковим досягненням в даній галузі Данії, Німеччини, Англії, Аргентини автор навів екстенсивний напрям розвитку рільництва і тваринництва в різних адміністративно-територіальних одиницях РРФСР.

Незважаючи на той факт, що «деды наши пахали также, а всегда с хлебом бывали», земля не могла давати високі врожаї щорічно. Професор дійшов висновку: необхідна організація прокатних пунктів окремими господарями для забезпечення технікою дрібних трудових господарств. У заключенні низки статей вчений радив місцевим господарям зробити акцент на розвитку тваринництва, зокрема свинарства та птахівництва, а також городництва, збільшенні посівів кукурудзи. Положення, сформовані М.М. Клепініним, в подальшому дійсно сприяли розв'язанню ряду питань: використання більш досконалого обладнання для обробки ґрунту значно підвищувало врожайність

культур; введення кукурудзи в сівозміну частково вирішувало кормове питання регіону; продукти тваринництва забезпечували потреби рекреаційної сфери.

Незважаючи на багаточисельність робіт на посаді директора Кримської обласної дослідної станції, професор продовжує розробляти посібники для просвітницької діяльності загальноосвітніх установ. Так, у 1927 р. друком вийшла «Рабочая книга для школ второй степени. Естествознание» під його авторством, видана Кримським народним комісаріатом освіти. У збірнику професор в доступній для учнів формі дав характеристику фізичним і хімічним властивостям ґрунтів, основним ґрунтовим типам Криму, запропонував програму для самостійного опрацювання питань з ґрунтознавства за допомогою екскурсійного та лабораторного видів діяльності [14, с.109-126].

Розвиток галузей народного господарства потребував залучення фахівців, а тому й розширення мережі спеціальних навчальних закладів. 14 жовтня 1918 р. у м. Сімферополі була заснована вища школа – Таврійський університет, що зробив помітний вплив на суспільний розвиток регіону. У викладацький склад навчального закладу увійшов і талановитий педагог, широко освічена людина, різнобічний вчений М.М. Клепінін. Саме у цій установі почалась педагогічна діяльність вченого з природничих наук. У 1920 р. він був обраний старшим асистентом по кафедрі ґрунтознавства, а в січні 1921 р. – професором по кафедрі агрономічної хімії [4, арк.3].

На підставі постанови Раднаркому РРФСР від 3 березня 1922 р. агрономічний факультет Таврійського університету перетворився в самостійний вищий сільськогосподарський інститут спеціальних галузей, в 1923 р. був перейменований у Кримський сільськогосподарський інститут спеціальних культур. Провідні кафедри установи очолили професори П.Г. Шитт (плодівництво), М.Ф. Щербаков (виноробство), Ф.В. Церевітінов (консервне виробництво), а також М.М. Клепінін (ґрунтознавство) [13, с.21]. Протягом своєї роботи в інституті (1922–1923 рр.) професор читав курси ґрунтознавства, геології з мінералогією [4, арк.3зв]. У викладанні дисциплін природничого профілю педагог гідно продовжив традиції великих учителів О.В. Советова, В.В. Докучаєва, К.Д. Глінки, М.І. Андрусова, П.А. Земятченського, О.О. Іностранцева.

Вищий навчальний заклад сільськогосподарського профілю мав величезне значення, оскільки навчальні центри такого рівня до 20-х рр. ХХ ст. в Криму були відсутні. Маючи у своєму розпорядженні господарства «Кояш», «Бодрак», інститут не тільки теоретично готував студентів, а й мав можливість давати прикладні вміння та навички в період навчальної виробничої практики. У навчальний заклад брали слухачів, які закінчили 2 курс природничого, агрономічного або фізико-математичного факультетів [5, арк.1-2].

З листа студентів 2 і 3 курсів (Н. Арендт, С. Соркіна, Т. Зайлер, Н. Лісничка), датованого 31.08.1923 р., а також за матеріалами справи «Н.Н. Клепінин – професор, доктор с/х наук» дізнаємося, що вчений в 1923 р. займав посаду ректора інституту. Першочерговими завданнями для керівника стояли формування компетентного професорсько-викладацького складу, розробка навчальних програм.

Називаючи Миколу Миколайовича «отцом інститута, последним ветераном из плеяды славных защитников умирающей школы Высшей агрономии, защитником студенческого права» можна зробити висновок про його значну роль і особливе, відповідальне ставленні до підготовки фахівців у галузі сільського господарства. Будучи зятим противником рутини, педагог виступав за розвиток і розширення сільськогосподарської науки, відстоював шанс існування інституту, «с неподкупной честностью берег» його. Студенти характеризували професора як високогуманну, сміливу і чесну людину[9,арк.1].

Нестабільне політичне становище у Кримській АССР загрожувало руйнуванням організованої роботи ВНЗ. Діяльність створеної у 1917 р. націоналістичної партії кримських татар «Міллі-Фірка» з встановленням радянської влади активізувалась. У березні-серпні 1923 р. Микола Миколайович ще керував роботами в навчально-показових господарствах «Кояш» і «Бодрак». Але в 1923 р. партія розповсюдила свій вплив на Всекримський з'їзд робітників просвіти, а у червні-липні об'єднала духовенство та вчительство. Тому для безпеки педагогів та збереження наукових напрацювань інститут ліквідували, а викладацький склад перевели до м. Краснодар до складу Кубанського сільськогосподарського інституту[5,арк.3]. «Проводи» ректора інституту, який виконав свій обов'язок до кінця, відбулися у серпні місяці 1923 р.[10,арк.1]. «Несмотря на тот короткий промежуток времени, который мы провели с Вами, – писал згодом професору голова робочого комітету навчально-показових господарств Куліков, – у нас имеется приятная возможность убедиться в Вашей, Николай Николаевич, настойчивой и упорной работе в деле улучшения сельского хозяйства при Институте»[11,арк.1].

Інститут відновив роботи лише через 8 років. У 1931 р. на VII Всекримському з'їзді Рад приймається постанова про відкриття у м. Сімферополі сільськогосподарського інституту. Постановою РНК РРФСР в січні-лютому 1931 р. за підтримки Наркомзему СРСР і Держплану Союзу відкривається Кримський інститут спеціальних культур імені М.І. Калініна. До викладацького складу увійшли професора М.М. Клепінін, що зайняв посаду завідувача кафедри ґрунтознавства, П.І. Богдан, П.Т. Болгарєв, В.А. Колесников, М.Ф. Щербаков, доценти О.В. Пенюгалов, А.Н. Углицьких[13,с.21-22].

М.М. Клепінін представляв собою особистість, в якій гармонійно поєднувалися таланти висококваліфікованого фахівця і педагога, вченого і організатора науки, вмілого вихователя наукової молоді. За невеликий проміжок часу професор підготував ряд перспективних молодих співробітників, які через третину століття заявили про себе.

Література

1. Беседы по сельскому хозяйству. Ч. 1/ Н.Н. Клепинин// Крымский кооператор.– 1919. – № 1.
2. Вопросы сельского хозяйства. Ч. 4/ Н.Н. Клепинин// Крымский кооператор. – 1920. – № 11.

3. Державний архів в Автономній Республіці Крим (далі ДААРК). – Ф. 60. Оп. 1. Спр. 164. Журналы и доклады Таврического губернского земского собрания 48 очередной сессии.

4. Державний архів Пермського краю. – Ф. Р - 790. Оп. 1. Спр. 1121. Клепинин Николай Николаевич, профессор, доктор с/х наук. – 8 арк.

5. Архів ДААРК. – Ф. Р - 357. – Оп. 4. Крымский сельскохозяйственный институт им. М. Калинина. Историческая справка.

6. Мастерская наглядных пособий по сельскому хозяйству Таврического земства/ Н. Н. Клепинин//По Крыму: Сборник 2. – Симферополь: Тип. Таврического губ. земства, 1914. – С. 85-86.

7. Несколько слов об использовании «местного» материала при преподавании: Автореферат доклада: Естественно-историческая хроника Крыма/Н.Н. Клепинин// Записки Крымского общества естествоиспытателей и любителей природы. – Т. VI. – 1917. – С. 136-142.

8. Архів ДААРК. – Ф. Р - 30. Оп. 1. Спр. 91. Отчеты о работе и сметы по сельскому хозяйству Народного комиссариата земледелия Крыма.

9. Фонды Крымского республиканского учреждения «Центральный музей Тавриды» (далі КРУ ЦМТ). – Архив Н.Н. Клепинина. – Кп 35547. Спр.12349. Письмо профессору, ректору Н. Н. Клепинину.

10. Фонды КРУ ЦМТ. – Архив Н.Н. Клепинина. – Кп 35549. Спр.12351 Письмо профессору, ректору Н.Н. Клепинину.

11. Фонды КРУ ЦМТ. – Архив Н.Н. Клепинина. – Кп 35548. Спр.12350 Письмо профессору, ректору Н.Н. Клепинину.

12. По Крыму: Сборник 3 / ред. Н.И. Дубровский; Крымское общество естествоиспытателей и любителей природы. – Симферополь: Тип. Таврического губ. земства, 1916. – 100 с.

13. Пономарёв В. Ф. Дух личности вечен: во власти винограда и вина. Воспоминания коллег и учеников о профессоре П. Т. Болгареве/ В. Ф. Пономарёв, Э. А. Верновский, Л. П. Трошин. – Краснодар: КубГАУ, 2011. – 216 с.

14. Почвы Крыма / Н. Н. Клепинин // Рабочая книга по крымоведению. Естествознание. – С.: Крымгосиздат, 1927. – С. 109-126.

Мерко О.М. ПРОСВЕТИТЕЛЬСКО-ПЕДАГОГИЧЕСКАЯ ДЕЯТЕЛЬНОСТЬ ПРОФЕССОРА Н.Н. КЛЕПИНИНА.

В статье на основе анализа многочисленных репрезентативных материалов рассмотрены направления просветительской деятельности профессора Н.Н. Клепинина, освещены малоизвестные факты из педагогической деятельности ученого в ряде высших учебных заведений Крыма.

Ключевые слова: М.М Клепинин, Таврический университет, Крымский институт специальных культур имени М.И. Калинина, ректор, педагог.

Merko O.M. EDUCATIONAL AND TEACHING ACTIVITIES OF PROFESSOR N.N. KLEPININ.

In the article on the basis of analysis of representative materials discussed many directions of educational activities of professor N. Klepinin. There are works in

the form of various lectures and talks, in the workshop of visual aids. Highlights the little known facts of pedagogical activities of the scientist in the Tauride University, Crimean Agricultural Institute of special crops. Some unknown works to researches of heritage of N. Klepinin are introduced in scientific use.

Keywords: M. M Klepinin, Taurian University, Crimean Institute of special crops of M.Kalinin, rector, teacher.

References

1. Besedy po sel'skomu chozjajstvu. Č. 1/ N.N. Klepinin// Krymskij kooperator.– 1919. – № 1.
2. Voprosy sel'skogo chozjajstva. Č. 4/ N.N. Klepinin// Krymskij kooperator. – 1920. – № 11.
3. Deržavnij archiv v Avtonomnij Respublicii Krim (dali DAARK). – F. 60. Op. 1. Spr. 164. Žurnaly i doklady Tavričeskogo gubernskogo zemskogo sobranija 48 očerednoj sessii.
4. Deržavnij archiv Perms'kogo kraju. – F. R - 790. Op. 1. Spr. 1121. Klepinin Nikolaj Nikolaevič, professor, doktor s/ch nauk. – 8 ark.
5. Archiv DAARK. – F. R - 357. – Op. 4. Krymskij sel'skochozjajstvennyj institut im. M. Kalinina. Istoričeskaja spravka.
6. Masterskaja nagljadnyh posobij po sel'skomu chozjajstvu Tavričeskogo zemstva/ N. N. Klepinin//Po Krymu: Sbornik 2. – Simferopol': Tip. Tavričeskogo gub. zemstva, 1914. – S. 85-86.
7. Neskol'ko slov ob ispol'zovanii «mestnogo» materiala pri prepodavanii: Avtoreferat doklada: Estestvenno-istoričeskaja chronika Kryma/N.N. Klepinin// Zapiski Krymskogo obščestva estestvoispytatelej i ljubitelej prirody.–T.VI.–1917. – S. 136-142.
8. Archiv DAARK. – F. R - 30. Op. 1. Spr. 91. Otčety o rabote i smety po sel'skomu chozjajstvu Narodnogo komissariata zemledelija Kryma.
9. Fondy Krymskogo respublikanskogo učreždenija «Central'nyj muzej Tavridy» (dali KRU CMT). – Archiv N.N. Klepinina. – Kp 35547. Spr.12349. Pis'mo profesoru, rektoru N. N. Klepininu.
10. Fondy KRU CMT. – Archiv N.N. Klepinina. – Kp 35549. Spr.12351 Pis'mo profesoru, rektoru N.N. Klepininu.
11. Fondy KRU CMT. – Archiv N.N. Klepinina. – Kp 35548. Spr.12350 Pis'mo profesoru, rektoru N.N. Klepininu.
12. Po Krymu: Sbornik 3 / red. N.I. Dubrovskij; Krymskoe obščestvo estestvoispytatelej i ljubitelej prirody. – Simferopol', 1916. – 100 s.
13. Ponomarëv V. F. Duch ličnosti večen: vo vlasti vinograda i vina. Vospominanija kolleg i učениkov o professore P. T. Bolgareve/ V. F. Ponomarëv, È. A. Vernovskij, L. P. Trošin. – Krasnodar: KubGAU, 2011. – 216 s.
14. Počvy Kryma/ N. N. Klepinin// Rabočaja kniga po krymovedeniju. Estestvoznanie. – S.: Krymgosizdat, 1927. – S. 109-126.

Рецензент: **Пилипчук О.Я.**, доктор біологічних наук.

Стаття подана
05.12.2013

ББК ТЗ(4Укр) – 21+529

ЗАРУБІЖНА УКРАЇНІСТИКА ПРО ТРАНСФОРМАЦІЮ ВІТЧИЗНЯНОГО СЕЛА У 1917 – 2010 РР.

Михайлюк Віталій Павлович, доктор історичних наук, професор, завідувач кафедри всесвітньої історії та міжнародного права СНУ ім. В.Даля.

Михайлюк Олена Ігорівна, кандидат історичних наук, доцент кафедри історії та українознавства ЛНАУ.

Анотація

У статті розглядаються проблеми трансформації вітчизняного села в 1917-2010 рр. у працях українологів, що вивчали означені питання поза межами України. Завданням дослідження постали проблеми реформаційної діяльності як урядових так і не урядових інституцій, що знайшли своє вивчення у працях зарубіжних дослідників. Аналіз наукових доробок зарубіжних науковців дозволив зробити висновки та обґрунтувати положення про можливість класифікувати трансформації українського села у 1917 – 2010 рр., а також визначати найбільш важливі питання щодо трансформації українського села у зазначений часовий термін.

***Ключові слова:** зарубіжні українознавці про українське село; аграрні проблеми 20-х рр. ХХ ст.; кооперація в уявленнях українологів; сучасна аграрна політика та зарубіжні дослідники.*

ВСТУП

Коли йдеться про суверенність держави, то піднімається насамперед економічне питання. Його основу складає аграрне, або те, що забезпечує продовольчу програму держави. Відповідно до цього можна стверджувати, що проблема вирішення забезпечення населення найважливішими елементами життєдіяльності включає до себе і постає не тільки стратегічним, але й важливим тактично-продуктовим елементом. Звідсіля випливає актуальність теми про українське село, про його трансформацію в історичному просторі, що вважається не тільки досягненням істориків України, але й дослідників інших держав.

РЕЗУЛЬТАТИ (основний текст роботи)

Виходячи із вищенаведеного, автори наводять положення про те, що виважене знання про означену проблему може сформуватися наразі завдяки аналізу не тільки вітчизняних, але й зарубіжних дослідників.

Автори вважають, що із проблеми зарубіжними дослідниками проведені досить оригінальні вивчення. Слід зазначити, що в останнє десятиліття вивчення зарубіжної історіографії з української аграрної проблематики поповнилася ґрунтовними науковими аналізами. Їх узагальнення містяться у пошукових доробках Н.Земзюліної [1], С.Корновенка [2] та інших науковців, включно з авторами даної статті. Введення до наукового обігу суті та змістовної

спрямованості цієї групи праць у вигляді історіографічного аналізу має актуальне наукове і практичне значення.

Загалом, слід означити, що окреслену проблему започаткували дослідники різних галузей історико-економічних знань, але в концентрованому вигляді історіографічний аналіз не проводився. Спираючись на праці попередників, автори даної статті поставили своїм завданням проаналізувати і узагальнити наукові доробки вчених української діаспори та українологів з деяких важливих проблем історії аграрного реформування та трансформації українського села.

Окремими періодами аграрної історії постають ті, що стосуються визначеного у назві статті часу.

Досить переконливим є положення про аграрну політику України стосовно питань щодо 1917 – 1921 рр. Заслуговує на змістовну позитивну оцінку аналіз наукових праць зарубіжних дослідників, що проведений у доробках Н.Земзюліної, С.Корновенка та О.Тараненка щодо висвітлення у зарубіжних джерелах аграрної політики П.Скоропадського. При цьому автори даної статті в цілому погоджуються із визначенням періодів вивчення проблематики, але не зовсім згодні з тезами про те, що, і як припустимо, потрібно класифікувати аграрну політику П.Скоропадського лише двома періодами у відображенні зарубіжної історіографії. Проте це лише привід для дискусії та наукового обговорення.

Сучасна українська наука постійно поновлюється новими доробками вчених, зокрема, з проблем історії розвитку економіки. Чільне місце серед них займають публікації істориків і політичних діячів української діаспори. Вони до початку 90-х років знаходилися у спецховищах і навіть дослідники не мали можливостей для їх використання. Публікації можна поділити на декілька груп. По-перше, до них віднесені праці з проблем розвитку сільськогосподарської кооперації в Україні. Це, насамперед, книга С.Бородаєвського «Історія кооперації»[3], в якій є значний фактологічний матеріал про становлення і розвиток хліборобських кооперативів у Східній Україні, кредитних і споживчих товариств у Галичині.

Історія виникнення і розвитку кредитової кооперації в Україні розкривається у монографії І.Івасюка «Кредитова кооперація на Україні»[4]. Головну увагу автор приділив описанню організаційної структури кредитної кооперації. При цьому вказано, що такі її ланки, як окружні союзи і, особливо, кредитні товариства не впливали на вирішення питань кредитування хліборобів. Досить аргументовано доводиться, що радянське кооперативне законодавство 20-х років не сприяло широкому розвитку кредитної сільськогосподарської кооперації.

Науково-практичний інтерес являють книги І.Вітановича «Історія українського кооперативного руху» та «Аграрна політика українських урядів. (1917—1920)»[5]. При оцінці першої праці І.Вітановича, її змістовної спрямованості важливо враховувати положення із книги «Історія українського кооперативного руху». «Вважаю можливим і потрібним, — пише він, — подати історію українського кооперативного руху в його соборній органічній цілості так, як він виявився на всіх Українських Землях, дарма, що вони були порозривані між різними політичними займанщинами і нашому рухові

доводилося перемагати перешкоди в межах політичних кордонів, в неоднакових умовах правних норм і обставин»[6]. Відповідно з цим й наводиться фактологічний матеріал про виникнення і розвиток сільськогосподарської кредитної і споживчої кооперації у Східній Україні та на західно-українських землях. Він носить не лише описовий а й джерелознавчий характер.

Заслуговує уваги й положення про те, що підвалиною української кооперації від початку її виникнення було селянство [7]. Схвально й те, що при висвітленні питання про місце і роль сільськогосподарських кооперативів у 20-х роках І.Вітанович зробив досить аргументований синтезований висновок: до кінця 1928 року в українському селі «...кооперація стала одним з головних річищ, яким проникав не лише господарський поступ у широкі маси народу, але й національна свідомість; вона розбуджувала народну активність у конструктивному громадському напрямі і підвищувала його самовпевненість [8]. Принципове значення має узагальнююча формула: «Модерні форми добровільно об'єднаних селянських господарств у кооперації — це найважливіший винахід у поступі сільськогосподарської культури, незаступимий засіб, що нівелює культурні різниці, шкідливі межі й соціальні суперечності між містом і селом. Цей переконливий факт прогресивного поєднання сільського трудового господарства з добровільною кооперативною організацією почав успішний і широко розгорнений розпиток уже в часи революції га виявив свої можливості також за непу, коли ще були можливі добровільні кооперативні об'єднання» [10].

Значна увага розвитку аграрного сектору України в період від жовтневого перевороту 1917 року до сьогоднішня приділено в книзі О. Субтельного «Україна: історія», написаній у 1986—1987 роках [11]. У п'ятій частині книги є параграфи: «Радянська Україна: новаторські 20-ті» і «Радянська Україна: драматичні 30-ті». О.Субтельний різко засуджує аграрну політику Радянської влади у 1918 -1920 роках, яка була одним з найважливіших компонентів воєнного комунізму. «Вона, — відзначає автор — включала раціоналізацію всієї землі та промислових підприємств, примусову трудову мобілізацію, раціонування урядом продуктів і товарів та найбільш ненависний захід — експропріацію зерна у селян («продрозверстку») [12]. О.Субтельний в цілому правильно вказує, що причиною трагедії у всіх сферах життя України, особливо, у її аграрному секторі, був відхід Сталіна, його ставлеників в Україні від непу.

Маневри Сталіна на початку 1930 року, особливо у зв'язку із статтею «Запаморочення від успіхів» О. Субтельний оцінює як черговий обман селянства, «...Незабаром стало ясно, — пише він — що це був лише тимчасовий маневр і, що режим мав намір продовжувати насильницьку колективізацію, але застосовуючи іншу тактику. Новий підхід полягав у тому, щоб економічно унеможливити індивідуальне господарювання. Селянам, що виходили з колгоспів, часто не віддавали їхній реманент і ту худобу, що вціліла. Вони отримали убогі наділи, які тяжко піддавалися обробці, в той час як за колгоспниками зберігали найкращі землі Оподаткування індивідуальних

господарів збільшили у два - три рази, а колгоспників звільняли від податків. До того ж далі існувала загроза,, що найбільш упертих і непокірних могли оголосити куркулями й вивезти. Внаслідок цього багатьом селянам не лишалося нічого іншого, як вступити до колгоспів [13].

О.Субтельний обґрунтовував положення про те, що колгоспи не виражали інтересів селянства. Колгоспи, твердить О.Субтельний, стали зброєю насильницького вилучення у селян виробленої ними продукції. Власне, вся система будувалася таким чином, щоб дати режимові не лише економічну, а й політичну владу над сільським господарством і тими, хто працював у ньому [14]. Об'єктивними і аргументованими є висновки О.Субтельного про те, що: а) освоєння незайманих земель Казахстану й Сибіру дало неоднозначні результати, однак, «...цілком очевидно, вичерпувала з України ресурси й послаблювала сільськогосподарське виробництво республіки»; б) виснажливою для колгоспів стала продаж техніки колгоспам; в) «Кремль і надалі відмовлявся надати селянам достатні стимули для кращої праці, чиновники в далекій Москві продовжували вирішувати, які культури вирощуватиме колгосп, як їх слід сіяти, а селян карали штрафами за обробіток їхніх крихітних (хоч і надзвичайно продуктивних) ділянок» [15].

Проблеми розвитку сільського господарства висвітлені у фундаментальній двотомній праці Джузеппе Воффа «История Советского Союза» [16]. У першому томі містяться оцінки щодо аграрної політики більшовицької партії в умовах воєнного комунізму та непу, і у 30-ті—40-ві роки. Д. Боффа вважає, що соціальна і політична боротьба на селі була важливою складовою частиною громадянської війни. Продрозверстку він представляє як «надзвичайний революційний податок». Наведені приклади, які свідчать, що негативний вплив на становище села мало створення радгоспів і колективних господарств. З нових позицій розкрита тема «ліквідація куркульства». За визначенням Д.Боффа, це означало дві речі. Заможний селянин підлягав, по-перше, експропріації — його землі та майно, інакше говорячи, переходили у власність колгоспу; а, по-друге, — депортації. Куркулів з цією метою ділили на три категорії. Тих, хто чинив активний та організований опір належало відправляти у концентраційні табори. Другу групу, «найбільш багатих куркулів — слід було висилати у віддалені та малоприсадибні для проживання місцевості. Усі останні повинні були виганятися з сіл і переселитися на нові ділянки поза межами колгоспних масивів, на малонаселені та необроблювані землі...»[17].

Негативно оцінюється ліквідація машинно-тракторних станцій. «Сама реформа МТС, — відзначено у книзі, — була проведена так, що викликала нове погіршення відносин між містом і селом. Колгоспи не мали вибору — їм прийшлося купувати машини негайно і за підвищеними цінами, визначеними державою. Крім того, відстрочка платежів була недостатня, щоб полегшити їх тягар, особливо для слабких господарств. Більш того, колгоспи повинні були самі створювати нове устаткування, оновляти машинний парк, піклуватися про запчастини, а ціни не давали їм цього робити. В перші роки після реформи моторизація села і виробництво сільськогосподарських машин вступили у

кризовий стан. Колгоспам стало легше, коли вони звільнилися від платежів натурою за роботу МТС. Однак держава не могла відмовитися від продуктів, одержуваних таким шляхом. Вона вирішила купувати їх не за ринковими цінами, а за ціною, призначеною зверху для всіх видів заготівель. На практиці відбулося зниження сільськогосподарських цін, що ліквідувало велику частину вигід, одержаних колгоспами у 1953 році. Сільське господарство повернулося до виробництва в умовах недостатньо сплачуваної прані. Це і було першою причиною його застою» [18].

У «Післяслові» вказано, що після проголошення Горбачовим політики перебудови у сільське господарство були направлені значні кошти, але це не дало ефекту. Виробництво сільськогосподарської продукції, зокрема продуктів тваринництва не зросло [19].

Значна увага аграрно-селянському питанню приділяється у працях Л.Авторханова. Найбільш повно це зроблено у книзі «Империя Кремля: Советский тип колониализма». У другій її частині «Росія, СРСР та Україна» аналізуються події, явища в Україні після жовтневого перевороту 1917 року до закінчення другої світової війни. Л.Авторханов розглядає проблему розвитку аграрного сектору у взаємозв'язку з національним питанням. «Трагедія комуністів-інтелектуалів у національних республіках полягала є тому, що вони не лише вірили на слово Леніну, але й були щиросердо переконані, то сам Ленін вірить тому, що він говорить з національного питання» [20]. Він вказував, що порушення принципів з національного писання виявилось і у заходах з аграрно - селянського питання. По відношенню до України це, за думкою Авторханова, виявилось у тому, що при проведенні насильницької колективізації руйнувалися традиції українських хліборобів» [21]. Л.Авторханов згадує, що він критикував тези Наркомату Землеробства з колгоспного руху, доводив неприйнятність колгоспів у національних республіках. «Суцільна колективізація і ліквідація куркульства як класу, — писав Авторханов, — протипоказана специфіці неруських областей і республік». За такий підхід його оголосили не лише «правим опортуністом», але й «зрадником партії»: «Зрадницькі вуха правих справ майстра, — відзначалося у «Правді» 30 червня 1930 року, — стирчать із розсудів тов. Авторханова про шляхи колективізації національних окраїн» [22].

Фактологічний матеріал і розсуди теоретично-правового характеру щодо суті та напрямів економічної реформи в Україні містяться у доробках, які готувалися професорами і аспірантами Школи Державного Управління ім. Дж. Ф. Кеннеді Гарвардського Університету. У працях авторів вказаної програми значна увага приділена аналізу процесів, які відбуваються в українському селі в умовах здійснення економічної реформи. Більшість із них розглядають питання приватизації та наслідків цього заходу у аграрному секторі України. У зв'язку із цим аналізуються і оцінюються законодавчі акти Верховної Ради України про денационалізацію та приватизацію підприємств, землі та житла. Обґрунтовується рекомендація щодо широкого використання іноземних інвестицій у всіх галузях народного господарства.

Становище сільського господарства України підтверджувало правильність положень, які містяться у працях багатьох західних вчених про те, що воно є «негативним фактором у розвитку радянської економіки» (Г.Джонсон, К. Макконел), «гальмом» у її розвитку (А.Ноув).| «ахіллесовою п'ятою радянської економіки» (Р.Мантінг), «хронічною проблемою для керівників СРСР» (Р. Аброзіак, Д. Кері). Дж. Козлов досить аргументально довів, що однією з причин кризових явищ в аграрному секторі СРСР, його неефективності є «висока ступінь централізації, детальне і суворе планування сільськогосподарського виробництва», «складення плянів розвитку сільського господарства з врахування можливостей колгоспів і радгоспів».

У ряді праць по суті завбачені оцінки сучасної української історіографії і суті та напрямів аграрної політики КППС та Радянської держави у 60-х- 80-х роках. У такому ж плані оцінювалася й аграрна політика КППС та Радянської держави після травневого (1982 р.) пленуму ЦК КППС, на якому була прийнята Продовольча програма СРСР [23].

У значній мірі об'єктивними є й твердження про те, що селяни в колишньому СРСР були громадянами другого сорту. Це виявлялося у тому, що селяни одержували низьку плату за свою працю, не користувалися пільгами соціального страхування, не одержували пенсії, не досить високим був рівень їх життя, В той же час необґрунтованими є положення західних українологів про те, що радянське селянство за своєю суттю є нібито «реакційним» (С.Осовський), «відсталим» (Р. і Б.Лейярди), «ненадійним для Існуючого ладу» (Д.Мілар), «уособленим, ізольованим від інших класів та верств населення» (Д.Козлов). Незважаючи на утиски і труднощі, українські хлібороби підтримали ідею утвердження державної незалежності України [24].

ВИСНОВКИ ТА НАПРЯМИ ПОДАЛЬШИХ ДОСЛІДЖЕНЬ

Отже, у працях зарубіжних суспільствознавців зосереджений значний фактологічний, частково невідомий навіть дослідникам України, матеріал, та є чимало об'єктивних оцінок стану сільського господарства колишнього СРСР, в тому числі України.

По-перше, твердиться, що з моменту перевороту 1917 року більшовицька партія і Радянський уряд провадили в цілому антиселянську політику. Вона була втілена у хлібній монополії та продовольчій диктатурі в період громадянської війни, у податковій системі по відношенню до селян, здійснюваної з другої половини 20-х років, у «революції зверху» — насильницькій колективізації. Необґрунтованою, суб'єктивістською була й аграрна політика у послідуючі періоди.

По-друге, відзначено, що певні успіхи в розвитку сільського господарства в першій половині 20-х років пов'язані з діяльністю сільськогосподарської кооперації. Саме в її рамках сформувалися верстви заможних селян і зростає кількість середняків. Принципово-практичне значення мають прогнози, що сільськогосподарська кооперація є та форма господарювання, яка стимулює плюралізм власності та різні категорії господарств.

По-третє, як орієнтація на екстенсивні форми господарювання представлена у працях зарубіжних суспільствознавців аграрна політика КППС і

Радянської влади у післявоєнні роки. Вона розглядається як основна причина кризових явищ у сільському господарстві колишнього СРСР, в тому числі України, у 70-х—80-х роках.

Аналіз праць зарубіжних суспільствознавців дає підставу твердити, що, незважаючи на різні ідеологічні погляди, їх автори прагнули об'єктивно відобразити становище в аграрному секторі колишнього СРСР і причини існуючої в нього кризи. Характерно, що подібного роду висновки по суті містяться у працях українських істориків, опублікованих у 90-х – 2006 рр.

Як уявляється, подальше дослідження проблеми можна провадити за такими напрямками: деталізувати періодизацію вивчення проблеми; розкрити уявлення зарубіжних науковців щодо періодів відбудов України у 20-х та 40-х рр. ХХ ст.; акцентувати увагу на дослідженнях зарубіжних суспільствознавців сьогодення.

Література

1. Земзюліна Н. Земельна політика П. Скоропадського в радянській та зарубіжній історіографії // Український селянин. - 2004. - Вип. 8. - С. 213.
2. Корновенко С.В. Зарубіжна історіографія аграрної політики білогвардійських урядів А. Денікіна, П. Врангеля в українському селі / С.В. Корновенко // «Питання аграрної історії України та Росії», наук. читання, присвяч. пам'яті Д.П.Пойди: Матеріали, 21 жовтня, 2008, Дніпропетровський нац. ун-т ім. О. Гончара . – Дніпропетровськ : Б.в., 2008 . – С. 145-151.
3. Бородаєвський С. Історія кооперації. Прага, 1921.
4. Івасюк і. Кредитова кооперація на Україні //Праці Українського наукового інституту. Варшава, 1933. Т.ХІ. Кн. 3.
5. Вітанович І. Історія українського кооперативного руху. Нью-Йорк, 1964. Його ж. Аграрна політика українських урядів. 1917 – 1920. Нью-Йорк, 1967.
6. Вітанович І. Історія українського кооперативного руху. С.7.
7. Там само. С.181.
8. Там само. С.295.
9. Там само. С.280.
10. Вітанович І. Аграрна політика Українських урядів. С.16.
11. Субтельний О. Україна: Історія. К., 1991.
12. Там само. С. 332.
13. Там само. С.358.
14. Там само. С.437.
15. Там само. С.455.
16. Боффа Д. История Советского Союза. В 2-х томах. М., 1990.
17. Боффа Д. История Советского Союза. Т.1. С.359.
18. Боффа Д. История Советского Союза. Т.2. С.490.
19. Там само. С.490-491.
20. Авторханов А. Империя Кремля: Советский тип колониализма. Вильно, 1990. С.70.
21. Там само. С.74.

22. Правда, 1930, 30 июн.

23. Джонсон С. Стихийна приватизація в Україні: як, чому і для кого? Ледер М. Приватизація житла в Україні: Зауваження до "концепції денационалізації та приватизації житла" Верховної Ради України; Палмер М. Приватизація в Україні: економіка, право і політика; Рідлі А. Приватизація; деякі уроки з досвіду Східної Європи для України; Снелбекер Д. Коментарі до Законів про приватизацію, що розглядаються Верховною Радою України// Інформаційні листи. 1991 – 1992. /Зберігаються у Центральній науковій бібліотеці ім. В.І.Вернадського НАН України.

24. Михайлюк В.П. Історіографія розвитку аграрних відносин в Україні (70-ті – початок 90-х рр.). К., 1992. С.98.

Михайлюк В.П., Михайлюк Е.И. ЗАРУБЕЖНАЯ УКРАИНИСТИКА О ТРАНСФОРМАЦИИ ОТЕЧЕСТВЕННОГО СЕЛА В 1917 - 2010 гг.

В статье рассматриваются проблемы трансформации отечественного села в 1917-2010 гг в трудах украинистов, которые изучали эти вопросы за пределами Украины. Задачей исследования стала реформационная деятельность как правительственных, так и не правительственных учреждений, которая нашла свое отражение в работах зарубежных исследователей. Анализ научных разработок этой группы ученых позволил сделать выводы и обосновать положения о возможности классификации трансформации украинского села в 1917 - 2010 годов, а также определить наиболее значимые проблемы изучения реформирования украинского села в указанный временной период.

Ключевые слова: зарубежные украинисты; аграрные проблемы 20-х гг.; кооперация в представлениях украинистов; современная аграрная политика в зарубежных исследованиях.

Mihaylyk V., Mihaylyk E. FOREIGN UKRAINISTICS ABOUT THE TRANSFORMATION OF DOMESTIC VILLAGE IN 1917 – 2010.

The problems of domestic village transformation in 1917-2010 in the works of foreign ukrainologists, who studied stated subject of research from outside of Ukraine, are scrutinized in the article. The objective of research is examination of both governmental and non-governmental institutions' reformation activities problems, which has been dealt by the foreign researchers. Analysis of the foreign scientists' works allowed to substantiate the conclusions of possibility to classify transformation of domestic village in 1917 - 2010, and to determine the most important issues regarding the transformation of the Ukrainian village within the specified time frame.

Keywords: Foreign Ukrainistics about Ukrainian village; agricultural problems of the 20's of the twentieth century; cooperation in the perception of ukrainologists; current agricultural policy and foreign researchers.

References

1. Zemzjulina N. Zemel'na politika P. Skoropads'kogo v radjans'kij ta zarubizhnij istoriografii // Ukraïns'kij seljanin. - 2004. - Vip. 8. - S. 213.

2. Kornovenko S.V. Zarubizhna istoriografija agrarnoї politiki bilogvardijs'kih urjadiv A. Denikina, P. Vrangelja v ukraїns'komu seli / S.V. Kornovenko // «Pitannja agrarnoї istorii Ukraїni ta Rosii», nauk. chitannja, prisvjach. pam'jati D.P.Pojdi: Materiali, 21 zhovtnja, 2008, Dnipropetrovs'kij nac. un-t im. O. Gonchara . – Dnipropetrovs'k : B.v., 2008 . – S. 145-151.
3. Borodaevs'kij S. Istorija kooperacii. Praga, 1921.
4. Ivasjuk i. Kreditova kooperacija na Ukraїni //Praci Ukraїns'kogo naukovogo institutu. Varshava, 1933. T.HI. Kn. 3.
5. Vitanovich I. Istorija ukraїns'kogo kooperativnogo ruhu. N'ju-Jork, 1964. Jogo zh. Agrarna politika ukraїns'kih urjadiv. 1917 – 1920. N'ju-Jork, 1967.
6. Vitanovich I. Istorija ukraїns'kogo kooperativnogo ruhu. S.7.
7. Tam samo. S.181.
8. Tam samo. S.295.
9. Tam samo. S.280.
10. Vitanovich I. Agrarna politika Ukraїns'kih urjadiv. S.16.
11. Subtel'nij O. Ukraїna: Istorija. K., 1991.
12. Tam samo. S. 332.
13. Tam samo. S.358.
14. Tam samo. S.437.
15. Tam samo. S.455.
16. Boffa D. Istorija Sovetskogo Sojuza. V 2-h tomah. M., 1990.
17. Boffa D. Istorija Sovetskogo Sojuza. T.1. S.359.
18. Boffa D. Istorija Sovetskogo Sojuza. T.2. S.490.
19. Tam samo. S.490-491.
20. Avtorhanov A. Imperija Kremlja: Sovetskij tip kolonializma. Vil'no, 1990. S.70.
21. Tam samo. S.74.
22. Pravda, 1930, 30 ijun.
23. Dzhonson S. Stihijna privatizacija v Ukraїni: jak, chomu i dlja kogo? Leder M. Privatizacija zhitla v Ukraїni: Zauvazhennja do "konceptii denacionalizacii ta privatizacii zhitla" Verhovnoї Radi Ukraїni; Palmer M. Privatizacija v Ukraїni: ekonomika, pravo i politika; Ridli A. Privatizacija; dejaki uroki z dosvidu Shidnoї Evropi dlja Ukraїni; Snelbeker D. Komentari do Zakoniv pro privatizaciju, shho rozgljadajut'sja Verhovnoju Radoju Ukraїni// Informacijni listi. 1991 – 1992. /Zberigajut'sja u Central'nij naukovej biblioteci im. V.I.Vernads'kogo NAN Ukraїni.
24. Mihajljuk V.P. Istorografija rozvitku agrarnih vidnosin v Ukraїni (70-ti – pochatok 90-h rr.). K., 1992. S.98.

Рецензент: **Коцур В.П.**, доктор історичних наук

Стаття подана
29.11.2013

УДК 338.43+311:378.2:001.891(1962/1972)

ТВОРЧИЙ ДОРОБОК О. А. БУГУЦЬКОГО НА ЕТАПІ ПІДЙОМУ НАУКОВОЇ ДІЯЛЬНОСТІ (1962–1972 РР.)

Мулякова Людмила, аспірант ННСГБ НААН (м. Київ).

Анотація

Розглянуто творчу спадщину О. А. Бугуцького на етапі «Підйому» життєвого циклу наукової діяльності (1962–1972 рр.), зокрема, висвітлено економіко-історичний аспект.

Метою статті є визначення об'єкта та предмета наукових досліджень О. А. Бугуцького на етапі «Підйому» його ЖЦНД. Зміст і послідовність наукового дослідження визначають графічний та загальнонаукові методи.

Аналіз наукових праць О. А. Бугуцького за 1962–1972 рр. свідчить, що об'єктом його наукових досліджень в даний період були економічні та статистичні проблеми в галузі сільського господарства, зокрема, що стосуються продуктивності праці, статистичних методів й ефективності виробництва продукції сільського господарства.

Ключові слова: життєвий цикл наукової діяльності (ЖЦНД), етап «Підйому» ЖЦНД, продуктивність праці, ефективність виробництва продукції сільського господарства.

ВСТУП

У контексті дослідження історії вітчизняної аграрної науки актуальним залишається висвітлення процесу зародження та становлення економіки сільського господарства країни та її наукового забезпечення. Історичний аспект в аграрній економіці втілює у собі значне теоретичне й практичне значення, адже дозволяє визначити місце та роль економічних знань в різні періоди у вирішенні різних соціальних проблем в аграрній політиці. Історичний аналіз більш за все свідчить про те, що економіка сільського господарства в різні часові періоди відрізнялася складним багатогранним характером. Аналіз кожного з аспектів (історичного й економічного) робить вивчення досліджень О. А. Бугуцьким питань аграрної економіки та статистики повним.

Аналіз останніх досліджень і публікацій, в яких започатковано розв'язання даної проблеми. Розробка вченим-аграрієм О. А. Бугуцьким методології системного дослідження суспільних затрат праці та вдосконалення на цій основі механізму економічного регулювання в АПК є значним внеском в аграрну економічну науку. Опубліковані ним праці із соціально-трудою проблеми ефективності аграрного виробництва і його статистичного аналізу є оригінальними і функціональними [1, с. 90]. Так, поняття «ефективності виробництва» О. А. Бугуцький визначив як відношення одержаних результатів до витрат праці та засобів виробництва у матеріальному виробництві, акцентувавши увагу на комплексному та узагальнюючому характері даної економічної категорії, якісна характеристика якої віддзеркалюється,

насамперед, у результативності використання живої й уречевленої в засобах виробництва праці [2].

В період «Підйому» 1962–1972 рр. О. А. Бугуцький опублікував близько 119 (одноосібних та у співавторстві) наукових праць. Чисельні публікації вченого-аграрія мають не лише наукове, а й прикладне значення. Зокрема, в даний період він вперше серед економістів-аграріїв України опублікував книгу «Статистичні методи аналізу врожайності, собівартості продукції і продуктивності праці в землеробстві» [3], а також монографії, які й понині користуються значним попитом серед користувачів сільськогосподарської інформації: «Підвищення економічної ефективності сільськогосподарського виробництва» (у співавторстві з Жигало Л. Ф.) [4] та «Продуктивність праці в сільському господарстві. (Методи аналізу і резерви підвищення)» [5].

РЕЗУЛЬТАТИ (основний текст роботи)

Предмет та напрями дослідження економіста-аграрія О. А. Бугуцького формувалися під впливом особливостей поступових етапів ЖЦНД вченого, тривалості даних етапів та ЖЦНД у цілому, що зумовило диференційований підхід до дослідження наукової діяльності О. А. Бугуцького і врахування особливостей кожного етапу його ЖЦНД.

Цілком зрозуміло, що тривалість й особливості проходження етапів ЖЦНД О. А. Бугуцького строго індивідуальні, тому ми характеризуємо їх певними чинниками: ендогенними (видом діяльності вченого, наявністю наукового ступеня й вченого звання тощо) та екзогенними (економічними та іншими умовами в країні).

Особливістю переходу від початкового етапу ЖЦНД дослідника «Входження в науку», коли він працював спочатку молодшим, потім – старшим співробітником, а згодом – завідуючим відділом економіки і організації сільського господарства Донецької державної дослідної станції й молодшим співробітником УкрНДІЕОСГ, до наступного етапу – «Підйому» (1962–1972 рр.) – ми вважаємо зміну ним займаної посади – коли він очолив відділ статистики і обліку Українського науково-дослідного інституту економіки і організації сільського господарства.

Виходячи з предметного аналізу об'єкта дослідження О. А. Бугуцького на етапі «Підйому» ЖЦНД, ми виділили вісім напрямів (рисунок 1), а саме:

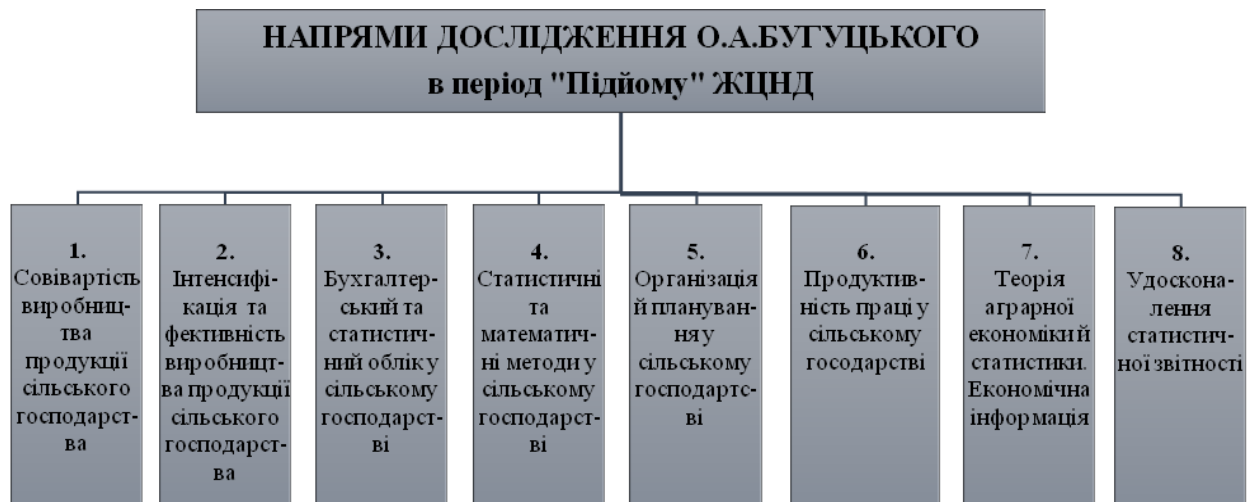

Рисунок 1. Предмет наукових досліджень О. А. Бугуцького на етапі «Підйому» його ЖЦНД (1962–1972 рр.) за напрямками [Джерело: Розробка автора]

перший – собівартість виробництва продукції сільського господарства;

другий – інтенсифікація та ефективність виробництва продукції сільського господарства;

третій – бухгалтерський та статистичний облік у сільському господарстві;

четвертий – статистичні та математичні методи у сільському господарстві;

п'ятий – організація й планування у сільському господарстві;

шостий – продуктивність праці в сільському господарстві;

сьомий – теорія аграрної економіки й сільськогосподарської статистики.

Економічна інформація;

восьмий – удосконалення статистичної звітності у сільському господарстві.

Структура предмета досліджень вченого на даному етапі ЖЦНД за напрямками відображена на рисунку 2.

Рисунок 2. Структура предмета досліджень О. А. Бугуцького за напрямками на етапі «Підйому» ЖЦНД (1962–1972 рр.), кількість
[Джерело: Розробка автора]

Аналіз наукової діяльності О. А. Бугуцького за період з 1962 по 1972 рр. засвідчує об'єкт його наукових досліджень – економічні та статистичні проблеми в галузі сільського господарства. Більш предметно: 30,3 % наукових досліджень присвячені питанням продуктивності праці, 21,0 % – статистичним методам, 17,6 % – притаманні проблеми ефективності та інтенсифікації виробництва продукції сільського господарства й 31,1 % – інші питання.

Щодо умов формування наукового світогляду економіста-аграрія на етапі «Підйому»: кризові умови командно-адміністративної системи в Українській РСР, які є екзогенними чинниками по відношенню до вченого, структуровані нами у групи, зокрема, що стосуються продовольства, національної економіки, сільського господарства, сільськогосподарського машинобудування, політики, промислового виробництва, науки, економічної освіти й виробництва товарів народного споживання (таблиця 1).

Таблиця 1

**Екзогенні умови (чинники) формування наукового світогляду
О. А. Бугуцького на етапі «Підйому» ЖЦНД
(1962–1972 рр.) [6, с. 507–534]**

Групи чинників	Чинники
Продовольство	підвищення цін на м'ясо, м'ясні продукти, масло і молоко (1962 рік)
	країна зазнавала значних продовольчих труднощів: з продажу зникали основні продукти харчування (масло,

	цукор, крупи), зростали черги за молоком і хлібом; збільшувалися обсяги зерна, що імпортувалися з-за кордону (1963 рік)
Національна економіка	укрупнення економічних районів УРСР (створено 7 замість 14 існуючих) (26 грудня 1962 р.)
	увільнення М. Хрущова від обов'язків першого секретаря ЦК КПРС, який зловживав суб'єктивістськими підходами до вирішення важливих економічних проблем (14 жовтня 1964 р.)
Сільське господарство	заходи ЦК КПРС України щодо подальшого розвитку сільського господарства у Вінницькій і Полтавській областях (26–28 березня 1963 р.)
	ухвалення пленуму постанови ЦК КПРС про невідкладні заходи щодо подальшого розвитку сільського господарства СРСР (24–26 березня 1965 р.)
	ухвалено постанову ЦК КПРС про плани закупівлі сільськогосподарської продукції на 1965–1970 рр. і заходи щодо подальшого розвитку сільськогосподарського виробництва УРСР (27 квітня 1965 р.)
Сільсько-господарське машинобудування	завод сільськогосподарського машинобудування випустив першу партію нових високопродуктивних цукрозбиральних комбайнів КСТ-2А (19 квітня 1967 р.)
Агропромислова політика	ухвалено постанову ЦК КПРС про об'єднання промислових і сільських партійних організацій (20 листопада 1964 р.)
	ухвалено постанову ЦК КПРС про поліпшення управління промисловістю, вдосконалення планування і посилення економічного стимулювання промислового виробництва (27–29 вересня 1965 р.)
	ухвалено постанову ЦК КПРС і Ради Міністрів СРСР про вдосконалення планування та посилення економічного стимулювання промислового виробництва, якою було скасовано радгоспи (4 жовтня 1965 р.)
Наука	створення Донецького відділення Академії наук УРСР з п'ятьма науковими установами (грудень 1964 р.)
	ліквідація Ради з питань науки при Раді Міністрів УРСР (18 березня 1965 р.)
	ухвалено постанову ЦК КПРС України про подальший розвиток наукових досліджень у західних областях УРСР (3 квітня 1969 р.)
Економічна освіта	ухвалено постанову Ради Міністрів СРСР про створення Київського торговельно-економічного інституту (31 січня 1966 р.)

	ухвалено постанову Ради Міністрів СРСР про організацію Тернопільського фінансово-економічного інституту (22 липня 1970 р.)
Виробництво товарів народного споживання	ухвалено постанову ЦК КПРС України про стан і заходи збільшення виробництва й асортименту та поліпшення якості товарів народного споживання (28 вересня 1971 р.)

ВИСНОВКИ ТА НАПРЯМИ ПОДАЛЬШИХ ДОСЛІДЖЕНЬ

Аналіз наукової спадщини О. А. Бугуцького на етапі «Підйому» життєвого циклу наукової діяльності (1962–1972 рр.), який супроводжувався кризою командно-адміністративної в Україні, показав, що в даний період об'єктом його наукових досліджень були проблеми економіки й статистики у сільському господарстві України. На нашу думку, саме умови даного етапу сформували науковий світогляд видатного аграрника-економіста з питань продуктивності праці в галузі сільського господарства, ефективності виробництва сільськогосподарської продукції й аграрної статистики. Перспективою подальших розвідок у даному напрямі є аналіз періоду «Зрілості» життєвого циклу наукової діяльності вченого-аграрія.

Література

1. Вчені-економісти-аграрники / упор. О. В. Шатько. – Київ : Аграрна наука, 2001. – Кн. 5 : Ч. 1. – 448 с. – (Серія: Українські вчені-аграрії ХХ століття).
2. Бугуцький О. А. Аналіз економічної ефективності сільськогосподарського виробництва / О. А. Бугуцький. – К. : Урожай, 1976. – 264 с.
3. Бугуцький О. А. Статистичні методи аналізу врожайності, собівартості продукції і продуктивності праці в землеробстві / О. А. Бугуцький. – К. : Урожай, 1964. – 12,13 др. арк.
4. Бугуцький О. А., Жигало Л. Ф. Підвищення економічної ефективності сільськогосподарського виробництва / О. А. Бугуцький, Л. Ф. Жигало. – К. : Урожай, 1967. – 15,2 др. арк.
5. Бугуцький О. А. Продуктивність праці в сільському господарстві. (Методи аналізу і резерви підвищення) / О. А. Бугуцький. – К. : Урожай, 1970. – 24,1 др. арк.
6. Верстюк В. Ф., Дзюба О. М., Репринцев В. Ф. Україна від найдавніших часів до сьогодення : хронологічний довідник / В. Ф. Верстюк, О. М. Дзюба, В. Ф. Репринцев. – Вид. 2-е, доп. – Київ : Наукова думка, 2005. – 718 с.

Мулякова Л. ТВОРЧЕСКОЕ НАСЛЕДИЕ А. А. БУГУЦКОГО НА ЭТАПЕ «ПОДЪЕМА» ЖИЗНЕННОГО ЦИКЛА НАУЧНОЙ ДЕЯТЕЛЬНОСТИ (1962–1972 ГГ.).

Рассмотрено творческое наследие А. А. Бугуцкого на этапе «Подъема» жизненного цикла научной деятельности (1962–1972 гг.), в частности, отражен экономико-исторический аспект.

Целью статьи является определение объекта и предмета научных исследований А. А. Бугуцкого на этапе «Подъема» его ЖЦНД. Содержание и последовательность научного исследования определяют графический и общенаучные методы.

Анализ научных трудов А. А. Бугуцкого за 1962–1972 гг. показал, что объектом его научных исследований в данный период были экономические и статистические проблемы в области сельского хозяйства, в частности, касающиеся производительности труда, статистических методов и эффективности производства продукции сельского хозяйства.

Ключевые слова: жизненный цикл научной деятельности (ЖЦНД), этап «Подъема» ЖЦНД, производительность труда, эффективность производства продукции сельского хозяйства.

Mulyakova L. ARTISTIC HERITAGE A. A. BUHUTSKOHO ON STAGE ELEVATION OF SCIENTIFIC ACTIVITY (1962-1972 YEARS)

The artistic heritage of O. A. Buhutskoho during the "Recovery" of the life cycle of scientific activity (1962-1972 years), in particular, highlighted the economic and historical perspective. (1962–1972 years), in particular, highlights the economic and historical perspective.

The aim of the paper is to determine the object and the subject of scientific activity O. A. Buhutskoho during the "Recovery" of its ZHTSND. The content and sequence of research defining graphics and general scientific methods.

Analysis of scientific papers O. A. Buhutskoho for years 1962–1972 shows that the object of his research in this period were economic and statistical problems in agriculture, particularly regarding productivity, statistical methods and the efficiency of agricultural production economy.

Keywords: life cycle of scientific activity (ZHTSND), stage "Recovery" ZHTSND, productivity, efficiency of agricultural production.

References

1. Vcheni-ekonomisti-agrarniki / Upor. O. A. Shatko. – Kiiiv : Agrarna nauka, 2001. – Kn. 5 : ch. 1. – 448 s. – (Seriya: ukraïnski vcheni-agrarii XX stolittya).
2. Buguckij O. A. Analiz ekonomichnoï efektnosti silskogospodarskogo virobniictva / O. A. Buguckij. – K. : Urozhaj, 1976. – 264 s.
3. Buguckij O. A. Statistichni metodi analizu vrozhajnosti, sobivartosti produkciï i produktivnosti praci v zemlerobstvi / O. A. Buguckij. – K. : Urozhaj, 1964. – 12,13 dr. ark.
4. Buguckij O. A., Zhigalo L. F. Pidvishhennya ekonomichnoï efektnosti silskogospodarskogo virobniictva / O. A. Buguckij, L. F. Zhigalo. – K. : Urozhaj, 1967. – 15,2 dr. ark.
5. Buguckij O. A. Produktivnist praci v silskomu gospodarstvi. (Metodi analizu i rezervi pidvishhennya) / O. A. Buguckij. – K. : Urozhaj, 1970. – 24,1 dr. ark.

6. Verstyuk V. F., Dzyub O. M., Reprincev V. F. Ukraïna vid najdavnishix chasiv do sogo дення : xronologichnij dovidnik / V. F. Verstyuk , O. M. Dzyub, V. F. Reprincev. – vid. 2-e, dop. – Kiiв : Naukova dumka, 2005. – 718 s.

Рецензент: **Каденюк О.С.**, доктор історичних наук.

Стаття подана
28.10.2013

УДК [94(100):326]:[929Шопенгауер:141.143]

ОБРАЗ РАБСТВА В ІНТЕРПРЕТАЦІЇ ШОПЕНГАУЕРА ТА ІСТОРИЧНІ РЕАЛІЇ ЕПОХИ

Писаний Денис Михайлович, кандидат історичних наук, асистент кафедри всесвітньої історії та міжнародних відносин ДЗ «ЛНУ імені Тараса Шевченка».

Анотація

Подану статтю присвячено аналізу оцінки рабства, наданої Артуром Шопенгауером у його головній праці «Світ як воля та уявлення». Філософ відводив соціальному рабству видне місце в ієрархії людської несправедливості, співставляючи його з іншими тяжкими злочинами (канібалізм, убивство, калічення, розбій). Згідно з Шопенгауером, рабство виступає важливим інструментом ствердження волі одного індивіда над волею іншого. Значну увагу було приділено й поневоленню людського духу. Для цього зовсім не потрібні ланцюги. Адже мільйони людей усе життя перебувають у рабстві у різних оман, а також нужденності. Для боротьби з нею та вдоволення різних бажань не людина підключає волю в потрібні моменти, а воля спрямовує людину життєвим шляхом. І утримує вона своє домінування надзвичайно міцно, що і дає підстави називати це рабством. Погляди вченого на зазначений феномен представлено в контексті важливих віх із історії рабства, торгівлі невольниками та боротьби з ними.

Ключові слова: *рабство, работоргівля, Шопенгауер, воля, омана, нужденність, звільнення.*

ВСТУП

У той час як більшість обивателів вважає рабство анахронізмом, це явище й на початку ХХІ ст. продовжує процвітати в різних куточках земної кулі. Торгівля людьми й експлуатація рабської праці щорічно втягують до своєї орбіти мільйони людей, приносячи величезні доходи міжнародним ОЗУ. На превеликий жаль, це зло не обминуло й Україну. Так, за даними Центру громадських зв'язків МВС, тільки з січня по серпень 2012 р. у нашій державі було зареєстровано 130 випадків використання рабської праці. А в лютому 2013 р. був оприлюднений звіт Міжнародної організації з міграції, згідно з яким Україна посіла перше (!) місце в рейтингу держав, що потерпають від торгівлі людьми [1].

Але аналізуючи ситуацію, що склалася, в пошуках дієвих методів запобігання сучасній торгівлі людьми, фахівці-гуманітарії здебільшого розглядають це явище «у відриві від коренів». Однак іще якихось півтора століття тому захоплення в рабство цілих народів було не лише законним, а й не викликало серйозного громадського осуду. Мова йде, перш за все, про рабство афро-американців у Новому Світі.

В наші дні зростання інтересу до цієї ганебної та трагічної сторінки в історії євроатлантичної цивілізації значною мірою зумовлено визначним ювілеєм. 1 січня минулого року виповнилося 150 років із моменту, коли набула чинності Прокламація про звільнення рабів у США. Переосмислення реалій тієї буремної епохи знайшло відображення не тільки в науковому й політичному середовищі, а й у масовій культурі. Прикладами можуть слугувати 2 знаменні фільми, що здобули чимало престижних нагород, – це «Джанго звільнений» (2012) та «12 років рабства» (2013).

Нарешті, у зв'язку з поточною політичною ситуацією в дебатно-полемічній риториці доволі поширеним є спекулювання поняттями «рабство», «свобода», «диктатура», «звільнення». В світлі зазначених вище трьох тенденцій дедалі більшого значення набуває дослідження осмислення сутності згаданих понять у суспільній свідомості минулого. Адже природно, що концептуально-теоретичні підходи до формування дефініцій вказаних соціальних феноменів суттєво змінювалися під впливом конкретно-історичних реалій.

Раніше окремі аспекти філософсько-історичного аналізу рабства розглядалися у працях Т. Л. Лотта, Г. Мак-Грея, Е. Воллса та М. Палмера [2 - 5]. Але й західні дослідники надавали перевагу аналізу класичної античної філософії. У вітчизняній же історіографії філософські концепції феномену рабства Нового часу в історичному контексті практично не розглядалися. Отже, тема, обрана для дослідження, є актуальною.

МЕТА РОБОТИ

Подана стаття покликана певною мірою заповнити наявні прогалини. Нижче ми проаналізуємо оцінку феномену рабства в творчості *Артура Шопенгауера (1788-1860)* в контексті ключових подій із історії невільництва та боротьби з ним і співставимо концепцію мислителя зі сучасними йому реаліями.

РЕЗУЛЬТАТИ (основний текст роботи)

Одним з головних об'єктів досліджень цього видатного німецького філософа була людська воля. В його найвизначнішій праці «Світ як воля та уявлення» міститься низка специфічних ідей стосовно поневолення людини. На думку мислителя, корені рабства слід шукати в егоїзмі.

Простежимо логічний ланцюжок його міркувань. Шопенгауер уважав егоїзм початковим пунктом будь-якої боротьби і причини його вбачав у наступному: «Кожен індивід, що пізнає..., усвідомлює себе... мікрокосмом, який слід вважати рівним макрокосму» [6, с. 220]. Тому «вся природа поза ним, у тому числі всі інші індивіди, існують лише в його уявленні. Він завжди усвідомлює їх лише як своє уявлення, тобто непрямо і як дещо, що залежить від його власної сутності та існування» [6, с. 220]. Ось чому «власна сутність та її збереження є для

нього важливішими за все інше» [6, с. 221]. Більше того, «кожен хоче всього для себе, хоче всім оволодіти або, принаймні, панувати над усім, а те, що йому опирається, він волів би знищити» [6, с. 220]. Час від часу серед людей знаходяться такі, «що ладні знищити світ, аби лише зберегти власне я» [6, с. 220]. Вони здатні дійти «аж до заперечення тієї ж самої волі, що проявляється в іншому індивіді» [6, с. 222]. Тобто така людина «стверджує власну волю за межами власного тіла, заперечуючи волю, що стверджується в чужому тілі» [6, с. 222].

Це вторгнення до сфери чужого ствердження волі споконвіку відоме як несправедливість. Шопенгауер виділяв декілька її видів. «Несправедливість... знаходить... найповніше, пряме і наочне вираження в канібалізмі... Безпосередньо за цим іде вбивство... За сутністю споріднені з убивством і відрізняються від нього лише ступенем навмисне ушкодження чи просте калічення чужого тіла, навіть будь-який удар. Далі несправедливість проявляється в поневоленні іншого індивіда, в змушуванні його до рабства, і нарешті, у зазіханні на чужу власність, яке, оскільки вона (власність – *Д. П.*) є плодом чужої праці відноситься до рабства як просте калічення до вбивства» [6, с. 222]. Як бачимо, Шопенгауер відводив рабству видне місце в ієрархії людської несправедливості.

Певну увагу він також приділив духовному поневоленню людини в різних його проявах. Так, Шопенгауер зазначав, що більшість людства століттями знаходиться в рабстві у омани. «Якщо видимість спотворює дійсність лише на мить, то в абстрактному уявленні омани може царювати тисячоліттями, накладати на цілі народи своє залізне ярмо, придушувати найшляхетніші прагнення людства і навіть, за допомогою своїх рабів, своїх ошуканих, закувати в кайдани тих, кого вона не здатна обдурити» [6, с. 34].

Для підтвердження цих слів досить згадати спалення Джордано Бруно та судовий процес над Галілеєм. До цього автор додає: «Омана – той ворог, з яким вели нерівну боротьбу наймудріші люди всіх часів, і лише те, що вони відвоювали в неї, стало надбанням людства» [6, с. 34]. Ось чому необхідно «викривати та знищувати будь-яку омани, навіть там, де не можна передбачити від неї шкоди..., бо кожна омани носить у собі отруту... Якщо пізнання робить людину владикою землі, то немає нешкідливих омани, а тим більше немає омани гідних і священних» [6, с. 34]. Звільнити людину від цього рабства може лише істина: «Її перемога є важкою та вимученою, проте здобута один раз, вона вже нічим не може бути відкинута» [6, с. 34].

Та облишимо омани. Люди дуже сильно відрізняються один від одного. Не всі можуть впасти в омани. І далеко не всі цікавляться ідеями, в царині яких на нас чатує омани. Наступна ж форма поневолення стосується всіх без винятку. Мова йде про бажання. «Саме в цьому й полягає прокляття нашого світу нужди й потреб, що їм усе повинно слугувати і рабськи підкорятися» [6, с. 6]. Тобто тут філософ розцінював рабство як нездоланну залежність від того, без чого людині не можна обійтися. Розглянемо, як саме (за Шопенгауером) працює механізм поневолення людини бажаннями.

Щодня людина тільки те і робить, що стверджує волю до життя. А в процесі життєдіяльності різні спонукальні «мотиви... здобувають владу над волею і

спричиняють найрізноманітніші вольові акти... Основний зміст усіх вольових актів – це вдоволення потреб» [6, с. 217]. Мислитель стверджував, що «воля людини є і буде тим, від чого все для неї залежить» [6, с. 216]. Інакше і бути не може, оскільки «більшість людей усе життя жене нужденність, не даючи їм опам'ятатися» [6, с. 218].

На підставі аналізу вказаного фрагменту можна визначити наступне. Шопенгауер стверджує примат волі (керованої бажанням) над людською особистістю. Виходячи з його слів, не людина підключає волю в потрібні моменти, а воля спрямовує людину життєвим шляхом. І утримує вона своє домінування надзвичайно міцно, що і дає підстави називати це рабством.

Звільнення людини від рабського служіння волі мислитель убачає в переході на новий рівень пізнання. Відбувається це наступним чином. «Коли зовнішній привід або внутрішній настрій раптово відторгають нас від безкінечного потоку бажань, відривають пізнання від рабського служіння волі, і думка вже не спрямована на мотиви бажання, а сприймає речі незалежно від їх зв'язку з волею, тобто споглядає їх безкорисно, без суб'єктивності, чисто й об'єктивно, цілком занурюючись у них..., тоді одразу і сам собою настає спокій, який ми вічно шукали і який вічно вислизав від нас на початковому шляху бажань, і нам стає добре» [6, с. 134].

Більше того, мислитель описує наступні шляхи звільнення:

1. Художня творчість, що досягла рівня геніальності. Художники «звертали суто об'єктивне споглядання на найменші предмети і в своїх творах звели монумент об'єктивності та душевному спокою» [6, с. 134].

2. Споглядання безсмертних творів мистецтва, бо вони відтворюють перед глядачем «той спокійний, мирний і безвольний настрій художника» [6, с. 134].

3. Спостереження за красою природи. «Коли природа раптово розкриється перед нашим поглядом, їй майже завжди вдається хоча б на мить висмикнути нас із нашої суб'єктивності, з рабського служіння волі та занурити в стан чистого пізнання. Ось чому людина... в одному вільному погляді на природу раптово знаходить полегшення, бадьорість і силу» [6, с. 135].

4. Спогади про приємні події минулого, «що постають перед нами наче загублений рай» [6, с. 135].

Але, зазвичай, такий стан триває недовго. «Щойно у свідомість знову проникає якість відношення цих побачених об'єктів до нашої волі та особистості, зачаруванню настає кінець: ми знову пізнаємо вже не ідею, а одиничну річ... і знову віддані всім своїм прикростям» [6, с. 135]. Звільнитися ж від рабства волі на тривалий час здатний мало хто (наприклад, святі).

Таким чином, згідно з Шопенгауером, людина зокрема і суспільство в цілому можуть перебувати в рабстві не тільки в диктатора чи групи узурпаторів-рабовласників. З не меншим «успіхом» потрапляють вони в рабство до абстрактних (омана) чи конкретних (бажання, нужденність) сутностей, які не чинять над людиною жодних насильницьких дій. Та їхнє ярмо не стає від цього легшим. Погляди Артура Шопенгауера справили значний вплив на подальший розвиток філософської думки, в тому числі на побудову концепцій рабства, що, зокрема, знайшло відображення в творчості Ф. Ніцше та М. О. Бердяєва.

Тепер же розглянемо, як співвідноситься вчення Шопенгауера про рабство зі сучасним йому станом проблеми невольництва. В ті буремні часи, коли жив філософ, відбувалися чи не найдраматичніші події в історії афро-американського рабства. За 2 попередні століття атлантична работорівля стала визнаним «брендом» епохи первісного нагромадження капіталу. Прибутки ділків, що здійснювали кругообіг товарів за маршрутом «Європа – Африка – Вест-Індія / Америка – Європа» рідко бували нижчими за 200%. Ці велетенські грошові потоки стали фінансовим фундаментом побудови індустріального суспільства в Англії, Франції, Нідерландах і США.

Та наприкінці XVIII ст. вже закладалися підвалини невідвортної ліквідації работорівлі. Так, низка галузей господарства, «зрощених» работорівлею (портова індустрія та торгівельний флот, металургія, текстильна промисловість та ін.) стали успішно розвиватися самостійно, більше не залежачи від інвестицій торгівців «чорним деревом» (як називали рабів). Початок промислового перевороту потребував постійного підвищення кваліфікації робочої сили, неможливого в умовах рабства. А внутрішні райони Чорного континенту, спустошені та недоступні внаслідок набігів работорівців, стали дедалі більше цікавити західних підприємців як потенційні джерела сировини та ринки збуту. Символічно, саме в рік народження Шопенгауера було створено "Товариство сприяння відкриттю внутрішніх областей Африки". Нарешті, поширення ідей Просвітництва про свободу, рівність і братерство сприяло розгортанню потужної пропагандистської кампанії за скасування работорівлі.

Успіхом вона увінчалася в 1807 – 1808 рр., коли уряди Англії та США заборонили своїм громадянам торгівлю африканцями. Та ще довгих 80 років минуло відтоді до моменту її остаточної ліквідації. На цьому етапі метою аболіціоністів було знищення самого інституту рабства.

Боротьба ця значно ускладнювалася тим, що (висловлюючись мовою Шопенгауера) мільйони білих жителів Старого та Нового Світу перебували в «рабстві» в ганебної, мерзенної, страшної омани – расистських теорій. Їх полум'яні поборники – Дж. Келхун і Ж. – А. де Гобіно, А. Стефенс і В. Сіммс доводили, що «неповноцінність» афро-американців робить їх не гідними кращої долі, аніж доля рабів, не дозволить їм вижити на свободі, а отже, поневолення негрів – це благо для них самих.

Шопенгауер був сучасником подій, що спростували цю омани: переможної революції рабів на Гаїті (1791 – 1804 рр.) та стрімкого розвитку «підземної залізниці», якою колишні невольники (під проводом своїх видатних лідерів) попрямували на території, вільні від рабства, назустріч свободі. А в рік смерті філософа розпочалася сецесія південних штатів США, що слугувала прологом кривавої громадянської війни, підсумком якої стало звільнення 4 млн. рабів і розорення їхніх колишніх господарів. Ті та інші стверджували свою волю до життя. Але рабовласники та їхні поплічники закономірно й справедливо програли.

Але 13-а поправка до Конституції США не позбавила «чорних пасинків Америки» від нужденності (іншого страшного виду рабства, згідно з ученням

великого філософа). Знадобилося більше століття постійних поневірянь, утисків і самовідданої боротьби, аби нащадки колишніх невільників змогли зрівнятися з потомками колишніх панів у можливостях і почати добиватися життєвих успіхів нарівні з ними.

ВИСНОВКИ ТА НАПРЯМИ ПОДАЛЬШОГО ДОСЛІДЖЕННЯ

Таким чином, будучи сучасником епохальних, переламних подій, що покінчили з 400-літньою ерою рабства Нового часу, Артур Шопенгауер надав оригінальну, новаторську концепцію вказаного соціального феномену. В його розумінні цей тяжкий злочин проти людяності був не лише засобом ствердження волі одного над волею інших, але й невід'ємною частиною духовної природи людини. Запропоновані вченим механізми духовного звільнення забезпечують лише короткочасний непостійний ефект, інших же шляхів позбавлення від цього ярма мислителів не знайшов.

Погляди філософа органічно перепліталися зі сучасною йому дійсністю. Не втратили вони актуальності і в наші дні. Адже нині людство веде нерівну боротьбу зі спокусами, що породжують як нові форми фізичного рабства, так і нові способи полонення людського духу. І до повного торжества свободи ще занадто далеко.

Проведене дослідження свідчить, що порушена проблема потребує подальшого вивчення. Розробка маловідомих аспектів різних пам'яток суспільної думки в історичній ретроспективі із залученням концептуально-теоретичного й методологічного арсеналу суміжних наук може, на наш погляд, значно розширити горизонти історичного пізнання.

Література

1. Украина стала лидером по уровню работорговли [Электронный ресурс]. – Режим доступа : http://ru.golos.ua/suspilstvo/13_02_16_ukraina_stala_liderom_po_urovnyu_rabotorgovli. – Загл. с экрана. – Дата обращения: 17.01.14.
2. Lott T. L. Subjugation and Bondage: Critical Essays on Slavery and Social Philosophy / Tommy L. Lott. – Lanham, Md. : Rowman & Littlefield Publishers, 1998. – 351 p.
3. McGary H. Between slavery and freedom : philosophy and American slavery / Howard McGary, Bill E Lawson. – Bloomington : Indiana University Press, 1992. – 146 p.
4. Valls A. Race and Racism in Modern Philosophy / Andrew Valls. – Ithaca, N.Y. : Cornell University Press, 2005. – 293 p.
5. Palmer M. Masters and Slaves: Revised Essays in Political Philosophy / Michael Palmer. – Lanham, Md. : Lexington Books, 2010. – 163 p.
6. Шопенгауэр А. Мир как воля и представление [Электронный ресурс] / А. Шопенгауэр. – Режим доступа : http://dic.academic.ru/dic.nsf/history_of_philosophy/313/МИР. – Загл. с экрана. – Дата обращения: 29.11.13.

Писаний Д. М. ОБРАЗ РАБСТВА В ИНТЕРПРЕТАЦИИ ШОПЕНГАУЭРА И ИСТОРИЧЕСКИЕ РЕАЛИИ ЭПОХИ.

Данная статья посвящена анализу оценки рабства, представленной Артуром Шопенгауэром в его главном труде «Мир как воля и представление». Философ отводил социальному рабству видное место в иерархии человеческой несправедливости, сопоставляя его с другими тяжкими преступлениями (каннибализм, убийство, членовредительство, разбой). Согласно Шопенгауэру, рабство выступает важным инструментом утверждения воли одного индивида над волей другого. Значительное внимание уделялось и порабощению человеческого духа. Для этого совсем не нужны кандалы. Ведь миллионы людей всю жизнь пребывают в рабстве у разных заблуждений, а также нужды. Для борьбы с ней не человек подключает волю в нужные моменты, а воля направляет человека по жизненному пути. И удерживает она свое доминирование чрезвычайно крепко, что и дает основание называть это рабством. Взгляды ученого на указанный феномен представлены в контексте важных вех в истории рабства, торговли невольниками и борьбы с ними.

Ключевые слова: рабство, работорговля, Шопенгауэр, воля, заблуждение, нужда, освобождение.

Pisanyi D. M. A PATTERN OF SLAVERY IN SCHOPENHAUER'S INTERPRETATION AND HISTORICAL REALITIES OF THE EPOCH.

This article is devoted to the analysis of assessment of the slavery, which is given by Arthur Schopenhauer in his main work “The World as will and representation”. Philosopher gave an outstanding place to a social slavery in the hierarchy of human injustice, and compared to another grave crimes such a cannibalism, murder, demembration and robbery. According to Schopenhauer, slavery is a paramount tool of formation the will of one individual above the will of another. A significant attention was paid to the enslavement of human spirit. There were not necessary shackles for this. This is so because millions of people are enslaved by different erroneous believes and poverty during their lives. For struggle with it not a human use his will at the right moment, but the will directs him to the right way. And the will keeps its domination so strong that there are grounds to designate this as slavery. Scientist`s views about this phenomenon are represented in the context of an important events of the history of slavery, the slave trade and the struggle against this.

Key-words: slavery, slave trade, Schopenhauer, will, erroneous belief, poverty, liberation.

References

1. Ukraina stala liderom po urovniu rabotorgovli [Elektronnyi resurs]. – Rezhim dostupa : http://ru.golos.ua/suspilstvo/13_02_16_ukraina_stala_liderom_po_urovnyu_rabotorgovli. – Zagl. s ekrana. – Data obrashcheniia: 17.01.14.

2. Lott T. L. Subjugation and Bondage: Critical Essays on Slavery and Social Philosophy / Tommy L. Lott. – Lanham, Md. : Rowman & Littlefield Publishers, 1998. – 351 p.

3. McGary H. Between slavery and freedom : philosophy and American slavery / Howard McGary, Bill E Lawson. – Bloomington : Indiana University Press, 1992. – 146 p.

4. Valls A. Race and Racism in Modern Philosophy / Andrew Valls. – Ithaca, N.Y. : Cornell University Press, 2005. – 293 p.

5. Palmer M. Masters and Slaves: Revisioned Essays in Political Philosophy / Michael Palmer. – Lanham, Md. : Lexington Books, 2010. – 163 p.

6. Schopenhauer A. Mir kak volia I predstavlenie [Elektronnyi resurs] / Arthur Schopenhauer. – Rezhim dostupa : http://dic.academic.ru/dic.nsf/history_of_philosophy/313/МИР. – Zagl. s ekrana. – Data obrashcheniia: 29.11.13.

Рецензент: **Каденюк О.С.**, доктор історичних наук.

Стаття подана
28.11.2013

УДК 016:929

НАУКОВА ТА НАУКОВО-ОРГАНІЗАЦІЙНА ДІЯЛЬНІСТЬ АКАДЕМІКА О.М. ОНИЩЕНКА: ІСТОРИЧНО-НАУКОВИЙ АНАЛІЗ

Савченко Людмила Григорівна, аспірант Національної наукової сільськогосподарської бібліотеки НААН.

Метою дослідження є періодизація наукової діяльності акад. О.Онищенко у різні суспільно-політичні епохи – радянську і теперішню епохи суверенності України. В статті відображено дослідження науково-організаційної діяльності академіка О.М.Онищенко за предметом дослідження 1955–2006 рр. Також відображено її історіографічне та джерелознавче забезпечення, яке відображає в собі дослідження проблем розвитку вітчизняного сільського господарства, села та селянства у двох суспільно-політичних епохах: радянській та за часів незалежної України.

Ключові слова: *Економіка сільського господарства, наукова спадщина, історіографія, наукова діяльність, наукові праці, публікації, методології.*

ВСТУП

Для вивчення історії вітчизняної аграрної економічної науки досліджуваного періоду важливими є наукові праці самого О.М. Онищенко. Доробок друкованих праць вченого перевищує 400 найменувань, серед яких 5 індивідуальних і 20 колективних монографій. Цінність їх полягає в тому, що, даючи оцінку власним здобуткам, він також наводить вичерпну характеристику досягнень вітчизняних та зарубіжних учених у цій галузі. Зійшовши на

вершину економічної науки, О.М. Онищенко став урівень з іншими видатними постатями, на які завжди була багата українська земля.

Аналіз останніх досліджень та публікацій. Важливою особливістю сучасних досліджень наукової спадщини акад. О.Онищенка є охоплення ними великої сукупності окремих питань, які розглядаються з позицій теперішніх їхніх наукових і прикладних бачень, у тому числі застосування їх у практиці. З цього приводу важливе місце посідають дослідження, що стосуються розвитку сільських територій. Зокрема, аналіз І. Прокопи наукових надбань акад. О.Онищенка фундатора вчення про економіку селянських господарств [1, с. 197-203], на яких великою мірою тримається зараз продовольча безпека країни. Сюди ж належать дослідження О.Могильним наукової спадщини акад. О.Онищенка, яка стосується останнього періоду його діяльності у частині зайнятості сільського населення [1]. Близько до цього під кутом аналізу розвитку нових форм господарювання на селі належить дослідження Л.В.Молдаван сучасного характеру розвитку і результативності функціонування фермерства. Оригінальним є дослідження Т.О.Осташко аналізу структурних реформ у сільському господарстві постсоціалістичних країн Європи у працях О.М.Онищенка та їхнє значення для сучасних процесів європейської інтеграції.

Лише один аспект, але неоцінено промовистий, наукової діяльності акад. О.Онищенка знаходимо у дослідженнях В.Точиліна [1, с. 238-254]. Він стосується визначального місця видатного вченого у започаткуванні і розвитку в Україні економетрики в інтересах сільського господарства, яка на той час йменувалася економіко-математичним моделюванням. Ще один аспект, максимально наближений до тематики фундаментальних досліджень акад. О.Онищенка всебічно дослідив Б.Й.Пасхавер [1, с. 245-253].

Базуючись на дослідженнях акад. О.Онищенка, О.В.Шубравська досліджує, тепер уже з сучасних позицій, проблеми інноваційного забезпечення сталості агропродовольчого розвитку [1, с. 254-262]

У напрямку однієї з передумов раціональної спеціалізації, яку всебічно досліджував акад. О.Онищенко, сталий розвиток аналізує О.Л.Попова [1, с. 253-270]

МЕТА ДОСЛІДЖЕННЯ

Метою дослідження є періодизація наукової діяльності акад. О.Онищенка у різні суспільно-політичні епохи – радянську і теперішню епохи суверенності України.

РЕЗУЛЬТАТИ (основний текст роботи)

Питання аграрної теорії, аграрної політики, земельної реформи, реструктуризації відносин власності і форм господарювання на селі висвітлені О.М. Онищенко у 1 науковій праці – у 1977 р., 36 – за період 1978–1993 рр. і 129 – за 1994–2006 рр.

Питанням АПК України: структурі і її динаміці, господарському механізму та ефективності присвячено 3 наукові праці – за період 1966–1971 рр., 4 – за 1972–1974 рр., 4 – за 1975–1976 рр. і 58 – за 1978–1993 рр.

Методологічним проблемам економіко-математичного моделювання та оптимізації економічних процесів в аграрній і агропромисловій сферах

присвячено 25 наукових праць – за період 1966–1971 рр., 10 – за 1972–1974 рр., 7 – за 1975–1976 рр., 15 – за 1978–1993 рр.

Продуктивність праці, собівартість продукції, внутрігосподарські відносини, ефективність сільськогосподарського виробництва та шляхи її підвищення (методологія і аналіз) розкриті у 1 науковій праці – у 1955 р., 38 – за період 1956–1962 рр., по 2 – в кожному з періодів – 1963–1965 рр., 1966–1971 рр., 1972–1974 рр. й 1975–1976 рр., 10 – за 1978–1993 рр. й 6 – за 1994–2006 рр.

Ресурсний потенціал сільськогосподарського виробництва: методологія виміру та інтенсифікація використання розкриті у 20 наукових працях – всі опубліковані в період з 1978 р. по 1993 р.

Теорія і методологія спеціалізації сільськогосподарського виробництва, кооперування і агропромислової інтеграції відображені у 44 наукових працях, зокрема, 8 з яких опубліковані з 1972 р. по 1974 р., 7 – за період 1975–1976 рр., 3 – у 1977 р., 21 – за 1978–1993 рр. і 5 – за 1994–2003 рр.

Займаючи посаду молодшого наукового співробітника (1955 р.), О.М. Онищенко опублікував одну наукову працю на предмет продуктивності праці, собівартості продукції, внутрігосподарських відносин, ефективності сільськогосподарського виробництва та шляхів її підвищення (методології і аналізу). На посаді старшого наукового співробітника і завідувача відділом господарського розрахунку УкрНДІЕОСГ (1956–1962 рр.) О.М. Онищенко опублікував 38 наукових праць на цю ж тематику. Згодом, будучи старшим науковим співробітником лабораторії математичних методів ІЕ АН УРСР (1963–1965 рр.), продовжив працювати уданому напрямі і опублікував 2 наукові праці.

На посаді завідувача відділом математичного моделювання ІЕ АН УРСР (1966–1971 рр.) О.М. Онищенко розширив коло своїх наукових інтересів, опублікувавши по вищезгаданій тематиці 2 наукові праці; з питань АПК України: структури і її динаміки, господарського механізму та ефективності – 3 наукові праці; з методології проблем економіко–математичного моделювання та оптимізації економічних процесів в аграрній і агропромисловій сферах – 25 наукових праць.

На посадах завідувача відділом (1972–1974 рр.) та керівника відділення (1975–1976 рр.) аграрних проблем ІЕ АН УРСР, досліджував ту ж проблематику: АПК України: структура і її динаміка, господарський механізм та ефективність – відображені 8 наукових працях; методологічні проблеми економіко–математичного моделювання та оптимізації економічних процесів в аграрній і агропромисловій сферах – у 17 наукових працях; продуктивність праці, собівартість продукції, внутрігосподарські відносини, ефективність сільськогосподарського виробництва та шляхи її підвищення (методологія і аналіз) – відображені у 4 наукових працях.

У 1977 р., завідуючи відділом економічних відносин ІЕ АН УРСР, публікації здійснені О.М. Онищенко по всіх шести тематиках: аграрна теорія, аграрна політика, земельна реформа, реструктуризація відносин власності і форм господарювання на селі – 37 наукових праць (з них 1 – у 1977 р.); АПК України: структура і її динаміка, господарський механізм та ефективність – 58

наукових праць; методологічні проблеми економіко–математичного моделювання та оптимізації економічних процесів в аграрній і агропромисловій сферах – 15 наукових праць; продуктивність праці, собівартість продукції, внутрігосподарські відносини, ефективність сільськогосподарського виробництва та шляхи її підвищення (методологія і аналіз) – 10 публікацій; ресурсний потенціал сільськогосподарського виробництва: методологія виміру та інтенсифікація використання – 20 наукових праць; теорія і методологія спеціалізації сільськогосподарського виробництва, кооперування і агропромислової інтеграції – 24 наукових праць (з них 3 – у 1997 р.).

На посаді головного наукового співробітника відділу економічних відносин в АПК ІЕ АН УРСР (1994–2006 рр.) О.М. Онищенко опублікував 129 наукових праць з аграрної теорії, аграрної політики, земельної реформи, реструктуризації відносин власності і форм господарювання на селі, 1 – з питань АПК України: структури і її динаміки, господарського механізму та ефективності; 6 – по продуктивності праці, собівартості продукції, внутрігосподарських відносинах, ефективності сільськогосподарського виробництва та шляхах її підвищення (методології і аналізу); й 5 – з теорії і методології спеціалізації сільськогосподарського виробництва, кооперування і агропромислової інтеграції.

Загалом, на посаді молодшого наукового співробітника О.М. Онищенко опублікував 1 наукову працю, старшого наукового співробітника і завідувача відділом господарського розрахунку УкрІНДІЕОСГ – 38 наукових праць, старшого наукового співробітника лабораторії математичних методів ІЕ АН УРСР – 2 наукові праці, завідувача відділом економіко–математичного моделювання ІЕ АН УРСР – 30 наукових праць, завідувача відділом аграрних проблем ІЕ АН УРСР – 24 наукові праці, керівника відділення аграрних проблем ІЕ АН УРСР – 20 наукових праць, завідувача відділом економічних відносин в АПК ІЕ АН УРСР – 164 наукові праці (з них 4 – у 1977 р.), головного наукового співробітника відділу економічних відносин АПК ІЕ АН УРСР – 141 наукових праць.

Із 166 наукових праць, опублікованих на тему аграрної теорії, аграрної політики, земельної реформи, реструктуризації відносин власності і форм господарювання на селі, 2 – опубліковані, коли О.М. Онищенко у вченому званні професора, 6 – будучи обраним членом–кореспондентом і 158 – академіком.

Із 70 наукових праць, опублікованих за результатами досліджень проблем АПК України: структури і її динаміки, господарського механізму та ефективності, 3 з них – опубліковані О.М. Онищенко у вченому званні старшого наукового співробітника (1958–1971 рр.), 4 – з науковим ступенем доктора економічних наук (1972–1973 рр.), 40 – зі вченим званням професора (1974–1984 рр.), 20 – після обрання його членом–кореспондентом (1985–1989 рр.) і 3 – після обрання академіком (1990–2003 рр.).

Теорія і методологія спеціалізації сільськогосподарського виробництва, кооперування і агропромислової інтеграції висвітлені О.М. Онищенко в 44 наукових працях, зокрема, 2 з них – отримавши вчений ступінь доктора

економічних наук (1972–1973 рр.), 34 – вчене звання професора (1974–1984 рр.), 3 – обраний членом–кореспондентом (1985–1989 рр.), 5 – обраний академіком (дійсним членом) (1990–2006 рр.)

Отримавши науковий ступінь кандидата економічних наук (1955–1957 рр.), О.М. Онищенко опублікував 2 наукові праці на предмет продуктивності праці, собівартості продукції, внутрігосподарських відносин, ефективності сільськогосподарського виробництва та шляхів її підвищення (методології і аналізу).

Після отримання вченого звання старшого наукового співробітника (1958–1971 рр.), він опублікував 60 наукових праць, з яких 3 – на предмет АПК України: структури і її динаміки, господарського механізму та ефективності, 25 – на предмет методологічних проблем економіко–математичного моделювання та оптимізації економічних процесів в аграрній і агропромисловій сферах і 32 – на предмет продуктивності праці, собівартості продукції, внутрігосподарських відносин, ефективності сільськогосподарського виробництва та шляхів її підвищення (методології і аналізу).

Отримавши науковий ступінь доктора економічних наук (1972–1973 рр.), він опублікував 15 своїх наукових праць, з них 4 – на предмет АПК України: структури і її динаміки, господарського механізму та ефективності, 8 – на предмет методологічних проблем економіко–математичного моделювання та оптимізації економічних процесів в аграрній і агропромисловій сферах і 1 – на предмет продуктивності праці, собівартості продукції, внутрігосподарських відносин, ефективності сільськогосподарського виробництва та шляхів її підвищення (методології і аналізу).

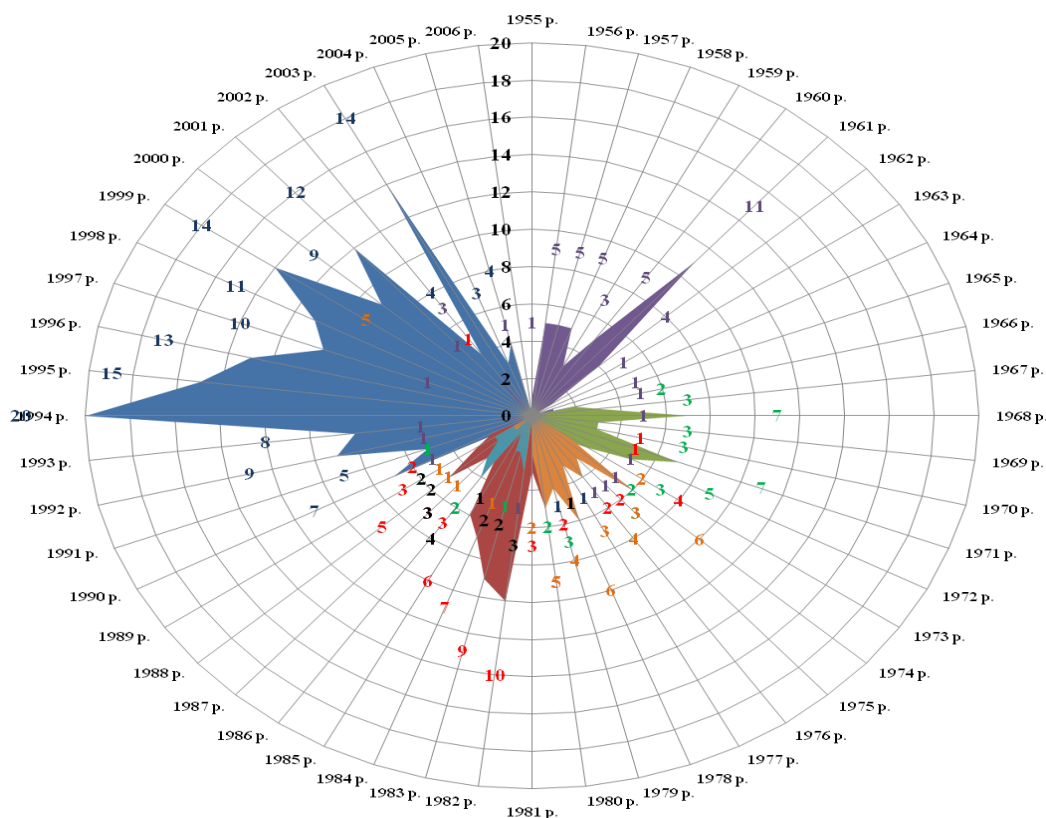
Після отримання вченого звання професора (1974–1974 рр.), вчений опублікував 107 наукових праць, з яких 6 – на предмет аграрної теорії, аграрної політики, земельної реформи, реструктуризації відносин власності і форм господарювання на селі, 20 – на предмет АПК України: структури і її динаміки, господарського механізму та ефективності, по 5 наукових праць на предмет методологічних проблем економіко–математичного моделювання та оптимізації економічних процесів в аграрній і агропромисловій сферах, а також продуктивності праці, собівартості продукції, внутрігосподарських відносин, ефективності сільськогосподарського виробництва та шляхів її підвищення (методології і аналізу), 12 – на предмет ресурсного потенціалу сільськогосподарського виробництва: методології виміру та інтенсифікації використання) і 3 – на предмет теорії і методології спеціалізації сільськогосподарського виробництва, кооперування і агропромислової інтеграції.

Після обрання О.М. Онищенка членом–кореспондентом (1985–1989 рр.), він опублікував 51 наукову працю, з яких 6 – на предмет аграрної теорії, аграрної політики, земельної реформи, реструктуризації відносин власності і форм господарювання на селі, 20 – на предмет АПК України: структури і її динаміки, господарського механізму та ефективності, 5 – на предмет методологічних проблем економіко–математичного моделювання та оптимізації економічних процесів в аграрній і агропромисловій сферах, 5 – на

предмет продуктивності праці, собівартості продукції, внутрігосподарських відносин, ефективності сільськогосподарського виробництва та шляхів її підвищення (методології і аналізу), 12 – на предмет ресурсного потенціалу сільськогосподарського виробництва: методології виміру та інтенсифікації використання) і 3 – на предмет теорії і методології спеціалізації сільськогосподарського виробництва, кооперування і агропромислової інтеграції.

Після обрання О.М. Онищенка академіком (дійсним членом) (1990–2006 рр.), вчений опублікував 176 наукові праці, з яких 158 – на предмет аграрної теорії, аграрної політики, земельної реформи, реструктуризації відносин власності і форм господарювання на селі, 3 – на предмет АПК України: структури і її динаміки, господарського механізму та ефективності, 1 – на предмет методологічних проблем економіко–математичного моделювання та оптимізації економічних процесів в аграрній і агропромисловій сферах, 9 – на предмет продуктивності праці, собівартості продукції, внутрігосподарських відносин, ефективності сільськогосподарського виробництва та шляхів її підвищення (методології і аналізу) і 5 – на предмет теорії і методології спеціалізації сільськогосподарського виробництва, кооперування і агропромислової інтеграції.

Яскрава зірка життя О.М. Онищенка розгорілася, спалахнула «хвостом комети» й ...згасла (рис. 1.1). Під «хвостом комети» маються на увазі дослідження Олексія Мусійовича на предмет аграрної теорії, аграрної політики, земельної реформи, реструктуризації відносин власності і форм господарювання на селі, до глибокого розуміння яких він прийшов через призму численних досліджень на протязі усього свого життя в останні півтора десятиліття своєї державотворчої діяльності. Все це знайшло відображення в його науковій спадщині.

■ Аграрна теорія, аграрна політика, земельна реформа, реструктуризація відносин власності і форм господарювання на селі

■ АПК України: структура її динаміка, господарський механізм та ефективність

■ Методологічні проблеми економіко-математичного моделювання та оптимізації економічних процесів в аграрній і агропромисловій сферах

■ Продуктивність праці, собівартість продукції, внутрігосподарські відносини, ефективність сільськогосподарського виробництва та шляхи її підвищення (методологія і аналіз)

■ Ресурсний потенціал сільськогосподарського виробництва: методологія виміру та інтенсифікація використання

■ Теорія і методологія спеціалізації сільськогосподарського виробництва, кооперування і агропромислової інтеграції

Рис. 1.1. Пелюсткова діаграма наукової діяльності О.М. Онищенка за предметом дослідження, 1955–2006 рр.

ВИСНОВКИ

Вивчення наукової спадщини академіка О.М. Онищенка підводить до винятково важливого висновку: з користю для себе і для аграрно-економічної

науки йому на самому початку наукового шляху вдалося те, що не всім вдається навіть у зрілому віці. Мається на увазі його уміння, яке є нічим іншим, як внутрішньою особистісною потребою зосереджуватися на нових або недостатньо опрацьованих іншими дослідниками проблемах, заглиблюватися у їх науково–прикладну сутність і одержувати оригінальні результати, які розширюють межі досліджуваних процесів і явищ, збагачують їх, відкривають нові напрямки досліджень, дозволяють заглянути в майбутнє раніше інших дослідників.

Література

1. Понад п'ять десятиліть у фундаментальній науці. До 85-річчя від дня народження академіка Олексія Мусійовича Онищенка /за ред. член-кор. НАНУ О.М.Бородіної. НАН України, «Інститут економіки та прогнозування», – К., 2013, –322 с.

Савченко Л. Г. НАУЧНАЯ И НАУЧНО-ОРГАНИЗАЦИОННАЯ ДЕЯТЕЛЬНОСТЬ А.М. ОНИЩЕНКА: ИСТОРИКО-НАУЧНЫЙ АНАЛИЗ.

Целью исследования является периодизация научной деятельности акад. А.Онищенко в разные общественно-политические эпохи - советскую и нынешнюю эпохи суверенности Украины. В статье отражены исследования научной деятельности академика О.М.Онищенко по предмету исследования 1955-2006 гг. Также отражено ее историографическое и источниковедческое обеспечение, которое отражает в себе исследования проблем развития отечественного сельского хозяйства, села и крестьянства в общественно - политических эпохах: советской и во времена независимой Украины.

Ключевые слова: Экономика сельского хозяйства, научное наследие, историография, научная деятельность, научные труды, публикации, методологии.

Savchenko L. G. SCIENTIFIC AND ORGANIZATIONAL ACTIVITY OF ACADEMIC O.M. ONYSHCHENKO: HISTORICAL AND SCIENTIFIC ANALYSIS.

The method of the research is a periodical outline of scientific activity of academic O.M. Onyshchenko in various social and political eras - soviet and current era of sovereign Ukraine. The article reflects research of scientific and organizational activity of academic O.M. Onyshchenko by the subject of research during 1955–2006. It also reflects its historic and sources references, which reflect researches of issues of development of domestic agriculture, rural areas and peasantry in two social and political eras : soviet and independent Ukraine. Studying scientific heritage of academic O.M. Onyshchenko brings us to a very significant conclusion: with a benefit for himself and for agrarian and economic science it was natural for him to have skills, which was nothing else but an internal personal demand to focus on new or less processed issues by other scientists, deepen in their scientific and applied essence and receive original results which expand the frameworks of researched

processes and events, enrich them, reveal new directions for research, allow looking into future before other researches can.

Key of words: Agricultural economics, scientific heritage, historiography, scientific activities, research work, publications, methodology.

References

1. Ponad p"yat' desyatylyt' u fundamental'niy nauysi. Do 85-richchya vid dnya na-rodzhennya akademika Oleksiya Musiyovycha Onyshchenka /za red.. chlenkor. NANU O.M.Borodinoi. NAN Ukrainy, «Instytut ekonomiky ta prohnovuvannya», –K., 2013, –322

Рецензент: **Каденюк О.С.**, доктор історичних наук.

Стаття подана
17.11.2013

УДК 94(494)«1939/1945»+355.45

ШВЕЙЦАРСЬКА ОБОРОННА КОНЦЕПЦІЯ «RÉDUIT SUISSE»

Сапицька Олена Михайлівна, к.і.н., доцент кафедри всесвітньої історії та міжнародного права Східноукраїнського національного університету ім. В.Даля.

Золотар Степан Андрійович, ст. гр. ЮІ-232 Східноукраїнського національного університету ім. В.Даля.

Анотація

У статті висвітлена швейцарська оборонна концепція «Національний редут», що спиралася на мережу фортифікаційних укріплень в Альпах, як один із чинників, що вплинули на збереження нейтралітету та територіальної цілісності Швейцарії у Другій Світовій війні. Проаналізовано теоретичний та практичний аспект оборони Конфедерації, принципи військової оборонної стратегії та зовнішньої політики Швейцарії перед початком та в роки Другої Світової війни. Досліджено маловідомий широкому загалу оборонний фактор, що зіграв значну роль у стримуванні агресії нацистської Німеччини, та, в значній мірі, завадив здійсненню хоча і другорядної, але масштабної німецької операції «Танненбаум» з захоплення Швейцарії. Вивчено військовий і пропагандистський аспекти використання укріплень мережі «Réduit Suisse». Визначено особливості цієї мережі фортифікаційних укріплень. Також розглянуто сучасний стан цих фортифікаційних споруд та вказані перспективи їх можливого використання у майбутньому.

Ключові слова: Швейцарія, Друга Світова війна, оборона, укріплення, нейтралітет, Réduit Suisse, національний редут, операція «Танненбаум».

ВСТУП

Під терміном «нейтралітет» ми маємо на увазі особливий правовий статус держави, коли вона принципово ухиляється від участі у війнах та у військово-політичних союзах [1].

На початку Другої Світової війни у Європі на своїй нейтральності наголошували шість країн: Швейцарія, Іспанія, Ліхтенштейн, Швеція, Бельгія та Нідерланди.

Останні дві країни, не зважаючи на проголошену політику нейтралітету, все ж були окуповані нацистською Німеччиною. Позиція Швеції базувалась на тому, що її територією був дозволений транзит німецької зброї та військовослужбовців. На Ліхтенштейн, фактично, ніхто не посягнув.

З початком війни, 4 вересня 1939 р. генералісимус Франко видав декрет про нейтральний стан Іспанії в війні. Це було зумовлено тим, що ситуація після громадянської війни у цій країні ще остаточно не стабілізувалася і вступ Іспанії у глобальний конфлікт тягнув би за собою очевидний крах тільки встановленого режиму. Менше, ніж за рік, статус Іспанії змінився з «нейтрального» на «сторону, що не бере участі у війні», що, за зізнанням Франко мало б показати лояльність країни державам Осі. Не дивлячись на тиск з боку Німеччини, Іспанія змогла зберегти свій статус до кінця конфлікту, що, можливо, частково зумовило стабільний зріст її економіки протягом 50-х рр. [2, с. 326-327]. Також треба зазначити, що з іспанців формувалася загальновідома добровольча «Блакитна дивізія», але вона проходила підготовку у Німеччині та входила до складу ВПС Третього Рейху, що, втім, не суперечило ст. 6 глави I Конвенції про права та обов'язки нейтральних держав та осіб у випадку сухопутної війни, що була прийнята 18 жовтня 1907 р. на Другій Гаазькій конференції, де йдеться, що нейтральна держава не несе відповідальності за прояв бажання приватних осіб брати участь у війні на боці однієї з воюючих країн [3].

Випадок Швейцарії виходив за межі поняття «нейтральність», бо швейцарські політики надавали допомогу військовим діям деяких ворогуючих країн. Тому вивчення цього питання є актуальним у світлі сьогодення.

Швейцарія – країна, що відома завдяки своїй політиці військового та політичного нейтралітету ще з давніх часів. Актом щодо визнання та гарантій постійного нейтралітету Швейцарії та недоторканості її території, що був підписаний 8 листопада 1815 р. Російська імперія, Австрійська імперія, Британська імперія, Королівство Пруссія, Королівство Франція та Королівство Португалія брали на себе зобов'язання забезпечувати нейтралітет та недоторканність земель Гельветичної Конфедерації¹ у визначених цим міжнародним документом кордонах [4].

¹ Гельветична Конфедерація – одна з історичних назв швейцарської держави, що знайшла відображення навіть у сучасності – інтернет-домен Швейцарії має вигляд «.ch», тобто «Confoederatio Helvetica». Скорочена назва «Гельвеція» іноді зустрічається в історичній літературі.

Німецька держава, що була, фактично, правонаступником Пруського королівства, мала би виконувати названий акт, котрий й дотепер не втратив своєї юридичної сили та є чинним документом міжнародного права [5, с. 141-142]. Де-юре, лише цього було б достатньо для того, щоб обґрунтувати той факт, що країна, яка знаходилася на кордонах рейху, не повинна була б піддаватися окупації. Де-факто, нам відомі близько десяти варіантів плану німецького нападу на Швейцарію ще у 1940 р. (розглядалися варіанти за участю від 9 дивізій у планах, датованих 26.06.1940 р. та 12.08.1940 р. до 24 дивізій у плані від 28.08.1940 р., що свідчить про швидкі зміни у тактико-стратегічних розробках Німеччини). Слід зазначити, що планування захоплення території Швейцарії продовжувалось майже до жовтня 1944 р., але найвідоміша операція, що дістала назву «Танненбаум», або ж «Ялінка», так і не була здійснена [6].

Варто відзначити, що три чверті швейцарського населення у досліджуваний період були німецькомовні, а Гітлер, як відомо, ставив собі за мету об'єднання усіх етнічних німців в єдину країну. Також, країни Осі були зацікавлені у залізничному сполученні через Альпи з Німеччини до Італії. До того ж, відповідно до ст. 7 глави I вже згаданої Конвенції про права та обов'язки нейтральних держав та осіб у випадку сухопутної війни, Швейцарія, як нейтральна держава, мала право торгувати з воюючими країнами. А поміж інших товарів вона експортувала і зброю, у чому також були зацікавлені воюючі сторони [7].

Історичний досвід показує, що принципом стримування будь-якої агресії є погроза невідвратною та неприйнятною відплати від держави, що стала об'єктом нападу. Агресор завжди оцінює очікувані «плоди війни» і зіставляє їх з можливими відповідними збитками. Неприйнятні збитки служать для потенційного агресора прогнозованим орієнтиром, що стримує його від нападу, навіть за наявності деяких факторів, які могли б забезпечити йому військовий успіх. Як наслідок, неприйнятні збитки позбавляють агресора мотивів прямої агресії.

У нашому випадку, система фортифікаційних споруд, тунелів і підземних складів дуже ускладнила б будь-якому супротивнику задачу захоплення швейцарців. До того ж, у разі агресії, швейцарці самі знищили б залізничні тунелі під Альпами, що вкрай були потрібні німцям для доставки спорядження до Італії. Про це було оголошено публічно, і німці змушені були враховувати, що вторгнення до Швейцарії може принести їм більше втрат, ніж придбань. Якщо ж розглядати питання збереження нейтралітету Конфедерацією у досліджуваний період системно, то Швейцарія на початку Другої Світової війни опинилася в умовах, коли майже всі внутрішні та зовнішні фактори розвитку країни (політичні, економічні, військово-технічні, соціальні, психологічні тощо) сукупно могли забезпечити нейтралітет країни.

Втім, варто зазначити, що у світовій історичній літературі, присвяченій проблемі збереження нейтралітету цією країною, переважна кількість дослідників за основу брали аналіз економічного та політичного аспектів нейтральності Конфедерації. Соціально-психологічний та військово-

технологічний аспекти лише починають привертати увагу дослідників в рамках розвитку мікроісторії, історії повсякденності, історії військової справи тощо. Роль системи фортифікаційних укріплень для забезпечення «спокою» Швейцарії у роки Другої Світової війни майже не висвітлена, дослідники якщо і згадують мережу «Réduit Suisse», то побіжно.

Варто зазначити, що наразі відомо більше ніж 50 редутів, що діяли на території Швейцарської Конфедерації протягом Другої Світової війни. З огляду на спрощення та уніфікацію збройних сил, ціла мережа фортець у горах була вельми незвичною для «модерного» ХХ сторіччя.

МЕТА РОБОТИ

Метою дослідження є визначення ролі теоретичного та практичного аспектів оборонної стратегії Конфедерації, що впливали на збереження територіальної цілісності та забезпечували нейтральність Швейцарії протягом Другої Світової війни, а також висвітлення значення мережі фортифікаційних укріплень, відомих під назвою «Réduit Suisse» для тогочасної швейцарської національної безпеки.

РЕЗУЛЬТАТИ

Швейцарці кажуть, що їх нейтралітет «відрізняється трьома основними властивостями – він покладається сам на себе, постійний і озброєний [8]». Втім, автори Конституцій 1848, 1874 і 1999 рр. навмисне не визначали нейтралітет метою Конфедерації або основним принципом своєї зовнішньої політики [9]. Ще у 1848 р., під час слухань з підготовки першої федеральної Конституції, було зазначено, що «нейтралітет є засобом для досягнення мети, це розумні політичні засоби захисту незалежності Швейцарії [10]».

Згідно ст. 13 частини I розділу I тодішньої Федеральної Конституції Швейцарії (затвердженої у 1874 р.), Конфедерація не мала постійної армії, а кожен кантон чи напівкантон не міг мати армію, яка б складалася більше, ніж з 300 солдатів. Згідно статті 19 частини I цього ж нормативного акту, Федеральна армія складалась з військовослужбовців, які перебували на службі у кантонах та напівкантонах, тобто, загальна кількість військовослужбовців (за виключенням поліції) у мирний час не могла складати більше, ніж 7800 осіб (максимально 300 осіб у кожному з 20 кантонів та 6 напівкантонів). Але, у той же час, Федеральна Рада (уряд), у випадку загрози для країни, мала змогу мобілізувати все боєздатне населення [11]. Кожен боєздатний громадянин від 17 до 35 років повинен був мати все необхідне спорядження у себе вдома, щоб у будь-яку мить приступити до захисту своєї Батьківщини [12].

Одразу після нападу Німеччини на Польщу, 2 вересня 1939 р. у Швейцарії була оголошена мобілізація. Вже за дві доби було мобілізовано 430 тисяч осіб (що складало приблизно 20% від боєздатного населення) [13]. Це стало можливим завдяки Анрі Гізану, що був призначений четвертим за всю історію та останнім генералом швейцарської армії напередодні – 28 серпня 1939 р. 206 голосами Федеральних Зборів Швейцарії з 246 можливих [14, с. 66].

Слід зазначити, що звання генерала у мирний час у Швейцарії не використовується та вводиться тільки якщо країні загрожує військова агресія.

Генерал є верховним головнокомандувачем усіх збройних сил країни та підпорядковується безпосередньо Федеральній Раді.

28 серпня 1939 р., за три дні до війни, у розпорядженні військово-повітряних сил Швейцарії було тільки 86 винищувачів та 121 одиниця літаків-розвідників і штурмовиків [15]; армія мала всього три армійські корпуси (потім їх кількість збільшили до п'яти) та одну окрему дивізію – всього 10 піхотних дивізій і кілька інших підрозділів. У танкових військах вермахт також мав повну перевагу: в армії Швейцарії було близько трьох десятків танків, що не складало навіть батальйону. Війська ППО склали 8 батальйонів та мали 44 автоматичні та зенітні гармати, до кінця року їх кількість збільшили приблизно до 150 одиниць [16]. Командування розуміло, що стримати удар вермахту такими силами неможливо, тому був розроблений особливий оборонний план, що зводив до мінімуму перевагу німецької армії в техніці та авіації, які не можна було ефективно використовувати у високогірних умовах.

Отже, обраний на посаду генерала, Анрі Гізан вже через деякий час – 12 липня 1940 р. – представив публіці свою оборонну концепцію – «Réduit Suisse». Її основна ідея полягала в тому, що Гельвеція² стає країною «озброєного нейтралітету», який має забезпечуватися, по-перше, за рахунок вище зазначеного устрою збройних сил, а по-друге, за рахунок укріплень, що розташовувались у Альпах, – редутів, завдяки яким концепція і отримала свою назву, бункерів, ліній оборони тощо.

Взагалі, історія фортифікаційних укріплень на території Швейцарії сягає епохи пізнього Середньовіччя та Ренесансу, але сучасна історія фортець, що захищали певний час кордони цієї маленької альпійської країни, починається лише наприкінці XIX ст. У 1882 р. була завершена робота над фортецею, що захищала St. Gotthard Pass, у 1894 р. – фортецею St. Maurice, котрі й стали основними блокпостами Національного Редуту на заході та сході відповідно. Робота над зведенням і вдосконаленням фортифікацій велась майже до кінця XIX ст., а потім, після невеликої перерви, продовжилась під час Першої Світової війни. Вже після цієї війни, коли національна оборона стала важливою частиною економічного процесу, задля зменшення безробіття, Федеральна Рада Швейцарії прийняла відповідну постанову, і у 1934 р. зведення укріплень відновилось вже як частина економічної, а не лише воєнної, політики держави. Для спорудження укріплень швейцарські військові широко використовували досвід європейських технологій. Наприклад, вони скомбінували німецьке озброєння та французьку техніку його встановлення.

Після свого призначення, проведення мобілізації та оголошення концепції «Réduit Suisse», генерал Гізан почав будівництво другої хвилі укріплень на кордонах таким доволі незвичним для XX ст. способом. А вже у 1942 р. Швейцарію сміливо можна було назвати найбільш укріпленою країною Європи

² Гельвеція – давня латинська назва спочатку північно-західної частини Швейцарії (від назви племені гельветів, які мешкали тут у давні часи), котра згодом поширилася на територію всієї країни та використовується у наш час у різноманітних офіційних випадках у якості синоніму назви «Швейцарія».

з точки зору розвитку тогочасної оборони [17, с. 152-153]. У роки найбільшої могутності та масштабності, мережа редутів нараховувала більше, ніж 50 укріплень, що знаходились у скелях, печерах або безпосередньо в глибині гірських масивів Санкт-Моріца, Готтхарда і Гларуса. У горах також будувалися основні армійські склади, об'єкти протиповітряної оборони тощо.

Одним з аспектів «Réduit Suisse» було й те, що, у випадку нападу, всі збройні сили (які, як було зазначено вище, складались з усього боєздатного населення) мобілізувались та заступали на службу безпосередньо у конкретній цитаделі. Генерал Гізан у публічному зверненні до народу сказав: «У випадку нападу, всю армію буде приведено у бойову готовність протягом 20 хвилин». Це підтверджує і видатний швейцарський письменник М.Фріш, який був свідком тих подій: «Це був довгий день: ранок ще за креслярським столом, потім дорога додому, де все вже було готове, кава на бігу, знову вокзал, штовханина, сум'яття солдатів і касок...І ось ми стирчимо тут, не тільки на іншому кінці країни, а й взагалі в іншому світі [18, с.39]». В березні 1940 р. близько 60000 прикордонних загонів було приведено у бойову готовність [19, с. 159].

На піку мобілізаційної активності у досліджуваний період Швейцарія мала під рушницею чи в резерві 850 тисяч осіб, п'яту частину всього населення [20]. Втім, і тут проявилася особливість Гельвеції – чоловіче населення було ніби й призване до діючої армії, але продовжувало при цьому працювати на заводах, в офісах чи фермерських господарствах. Справжню бойову службу несли тільки мобільні бойові загони в прикордонних районах і в горах.

Відомо, що згадані укріплення оснащувались як автоматичною зброєю дрібних калібрів, так і артилерійськими гарматами калібром від 24 до 150 міліметрів. Зокрема, найбільша з тих, що встановлювались у редутах, гармата – 150-mm Vofors Kanone – мала дальність ураження більше 20 кілометрів. Приблизне розташування та, виходячи з нього, радіус дії укріплень, наведені у нашому рисунку 1.

Рисунок 1 – Розташування укріплень Національного Редуту та ключові міста Швейцарської конфедерації. Кружечками позначені самостійні фортифікаційні споруди, сірими лініями – менші за розміром комплексні укріплення. Світло-сірі, обведені чорним контуром області – приблизний радіус дії озброєння, що використовувалось у редутах.

Як бачимо, радіус дії військово-технічного оснащення укріплень був таким, що вкривав майже всі кордони країни, за винятком східної частини – кантону Граубюнден, та потенційному нападнику було б дуже складно здолати таку значну та добре укріплену оборонну систему.

Ці оборонні споруди існують і донині. Так, між Лозанною і Женевою збереглася гряда величезних бетонних блоків. Вона тягнеться на п'ятнадцять кілометрів від Женевського озера наверх у гори. Це – «лінія Тоблеронів»³, що була одним з оборонних рубежів, побудованих на схід від Женеви, тому що у той час місто з усіх боків було оточене окупованою Францією. Спочатку вона називалася «лінією Проментхаус» за назвою однієї з трьох річок, уздовж яких вона стоїть, а по її периметру були зведені дванадцять фортець, в яких стояла протитанкова артилерія. Цікаво, що лінія повинна була проходити по приватних володіннях, а, навіть у разі військової ситуації, в Швейцарії приватна власність є недоторканою. Один із власників місцевих земель, нащадок Наполеона Бонапарта принц Луї Наполеон, віддав свою землю безкоштовно, а пізніше став одним з яскравих учасників французького Опору.

Щоб відбити можливу атаку з води, лінія вдавалася в озеро на 50 метрів. Всього в ній близько 2700 бетонних блоків, кожен вагою дев'ять тонн. Сторона, повернена в сторону атаки, є зрубаною під кутом, щоб танк на неї заїхав і «завис». Блоки і укріплення стоять чітко вздовж природної перешкоди – гірської річки. А по інший бік – поле, що повністю прострілюється. Укріплення були передбачені і на самій лінії (рисунок 2). Найвідоміша фортеця «лінії Тоблеронів» – «Рожева вілла» (Villa Rose), підтримувалася в бойовій готовності майже до сьогодні [21]. На перший погляд, це – звичайний будинок, що стоїть в тіні дерев уздовж регіональної дороги. Але у 1940-і рр. в будинку постійно знаходився загін солдатів, готових до атаки. За сигналом тривоги «двері» відкривалися, і за ними було кілька протитанкових гармат, схованих за стінами завтовшки два з половиною метри (рисунок 3).

Рисунок 2 – «лінія Тоблеронів» та її «вогневі точки»

³ Toblerone (Тоблерон) – шоколадний батончик трикутної форми, що випускається компанією Kraft Foods Switzerland. Система укріплень була названа «лінією Тоблеронів», бо залізобетонні блоки формою нагадували ці шоколадні батончики.

(за матеріалами <http://telegrafua.com/social/14065/print/>)

Рисунок 3 – Артилерійська позиція «Рожева вілла» - вид ззовні та схема будівлі. Вікна та віконниці на будинку намальовані. Супутниковий знімок «лінії Тоблеронів».

(за матеріалами <http://telegrafua.com/social/14065/print/>)

Отже, після 1940 р. Гітлер міг би перетнути кордон країни у будь-якому місці, без бою окупувати густонаселені території – Базель, Цюріх, Берн, Женеву та сільську місцевість – і незалежна Швейцарія перетворилася б на скупчення засніжених бункерів у високих Альпах.

Виходячи з цього, можна казати про те, що, у випадку військового втручання на територію Гельветичної Конфедерації навіть силами 25 дивізій, як то було передбачено серпневим – найсильнішим та з найбільшим використанням військової сили – варіантом плану «Танненбаум», гірський рельєф та система Національного редути зіграли б визначну роль у відстоюванні незалежності країни.

Всього ж під керівництвом Гізана з 1940 р. і до кінця війни було створено 21 000 бункерів – засобів залякування супротивника і заспокоєння населення [22]. Вищезгаданий швейцарський прозаїк Макс Фріш так писав у своїх спогадах: «Я не питав себе тоді, чи буде битися наша армія. У цьому я ніколи не сумнівався... Ми розуміли, що німецький вермахт на нашому кордоні не зупинити, цього ніхто не стверджував, жоден лейтенант, жоден капітан, настільки ми були позбавлені ілюзій. Але воювати ми будемо. Від однієї поразки до іншої, поки нас не захистять наші гори. Нова надія: укріплення, редути. Танкам їх не пройти. Я пам'ятаю, як мене заспокоїла ця думка... Пізніше ми будували бункери за планами відділення інженерних військ; хоча

тисячі таких бункерів на території інших країн вже були розбиті «штуками⁴» або захоплені парашутистами, вони продовжували вселяти нам довіру [23, с.128]».

Ці фортифікаційні будівлі існують до цих пір – велика частина бункерів, як раніше, належить армії, від інших вона відмовилася, закривши, продавши або передавши їх на мирні цілі. Генерал Анрі Гізан до кінця життя був упевнений, що «Національний редут» став головною складовою політики самозахисту країни під час Другої Світової війни, завдяки якій та обійшла Швейцарію стороною. Вважали так і швейцарці – у післявоєнні десятиліття в країні встановився справжній «культ особистості» генерала.

ВИСНОВКИ ТА НАПРЯМИ ПОДАЛЬШОГО ДОСЛІДЖЕННЯ

Особливістю швейцарського нейтралітету, зокрема протягом Другої Світової війни, було те, що він, в основному, базувався не на декларуванні на засадах міжнародного права, не гарантувався якоюсь з більш великих та сильних держав, а будувався та закріплювався самими швейцарцями протягом багатьох десятиріч.

20 липня 1940 р. верховний головнокомандувач збройних сил країни генерал Гізан виголосив історичну промову перед офіцерами швейцарської армії. У ній він чітко сказав, що, в разі нападу, Швейцарія буде битися до останнього, і якщо навіть закінчатся кулі, то в хід мають піти багнети. При цьому він чудово розумів, що, навіть при всьому бажанні, швейцарська армія за розміром не йде у порівняння з арміями країн Осі, тому основним завданням постало створення таких умов, за яких окупантам буде вкрай не вигідно нападати на країну. Найвідомішим його наказом був наказ вважати будь-які повідомлення про капітуляцію, що виходили б від будь-яких державних органів, провокацією. Слід зазначити, що Швейцарією колегіально керує Федеральна Рада з семи осіб, найчастіше, протилежних політичних поглядів, яка для ухвалення будь-якого рішення зобов'язана досягти якщо не одностайності, то консенсусу згідно ст. 103 частини II розділу II тодішньої Федеральної Конституції [24]. Вочевидь, що, за умов війни, такий розвиток подій унеможлиблювався.

Успіх оборони та недоторканість території Гельвеції у Другій Світовій війні складалася з багатьох чинників, не останнє місце серед яких займала мережа фортифікаційних укріплень на кордонах країни, бо автор оборонної концепції Анрі Гізан воювати не збирався, а винайшов власну тактику «пересиджування конфліктів», яку згодом деякі дослідники розглядали як зраду по відношенню до інших країн.

Відповідно до цієї концепції, завданням збройних сил Швейцарії була не оборона кордонів країни, а створення умов, за яких окупація Швейцарії представлялася б противнику занадто дорогим і навіть не маючим сенсу

⁴ «Штуками» називали «символи німецького блицкригу» – пікіруючі бомбардувальники Junkers Ju 87, тому що вони були одними з перших літаків свого класу, через скорочену назву якого (SturzKampfFlugzeug – StuKa) й отримали своє прізвисько.

заходом. З цією метою лінія оборони заздалегідь переносилася з рівнин в гори, де спішно будувалися численні фортифікаційні споруди, здатні протистояти піхоті і танкам противника. Гірські дороги і тунелі мінувалися і готувалися до вибухів. Командуванню та особовому складу всіх частин і підрозділів наказувалося з моменту початку бойових дій обороняти свої ділянки, не зважаючи на будь-які накази про припинення опору. По ходу просування ворога армія відходила б в гори, а інфраструктура повністю знищувалася. Таким чином, будь-який агресор, який би вторгся в країну, зіткнувся б із необхідністю встановлення контролю над великими гірськими районами з повністю зруйнованою інфраструктурою, де б тримали оборону численні добре оснащені напівпартизанські формування.

Отже, коли у 1940 р. держави Осі повністю оточили Швейцарію, її оборона стала базуватися на стратегічному припущенні, що основні міста і промислові райони не вдасться захистити від німецького наступу. Тому оборонні сили концентрувалися в альпійських фортецях, куди була відтягнута значна частина швейцарської армії. Відведення армії від кордонів і ставка на гірські укріплення стали оборонної стратегією, абсолютно незвичною на тлі наступальної стратегії воюючих країн, таких, як Німеччина і Радянський Союз, котрі, навпаки, підводили свої війська якомога ближче до кордонів і атакували супротивника.

З тактико-стратегічних позицій система «Національний редут» була надзвичайно вдалим варіантом оборонної стратегії у досліджуваній період. Доцільне використання сприятливих для оборони топографічних умов місцевості, екстраординарне застосування середньовічних оборонних технологій у машинний період війни (з огляду на способи організації ведення війни), психологічний вплив мережі «Réduit Suisse» як на місцеве населення, так і на агресорів, на рівні з політичними та економічними аспектами забезпечили Швейцарії збереження її територіальної цілісності та нейтральності у роки Другої Світової війни. З війни, якщо так можна сказати, Конфедерація вийшла зі стабільною та сильною економікою, стабільним держпаратом та з мінімальними втратами з боку мирного населення (здебільшого загибель жителів відбувалася через бомбардування союзною авіацією кордонів Швейцарії та Німеччини).

Особливістю мережі «Національний редут» було саме те, що німецька військова стратегія, структура німецької армії, форми її організації, озброєння, звичні для ХХ ст. форми та способи ведення війни тощо не були пристосовані для ведення ефективних бойових дій в умовах фортифікаційної ланцюгової оборони.

Майбутнє цих укріплень виглядає неясним. Серед громадян Швейцарії з'являються пропозиції про їх ліквідацію через застарілість та неефективність можливого застосування у сучасних умовах.

Одним з доцільних напрямів подальшого дослідження може стати аналіз планів нападу та окупації Швейцарії нацистською Німеччиною; дослідження гуманітарної місії Гельвеції у роки Другої Світової війни, а також співпраці політиків, військових, фінансистів та підприємців Конфедерації з

представниками та урядами воюючих країн; вивчення побутових умов життєдіяльності швейцарців у воєнні роки.

Література

1. Политический глоссарий [Электронный ресурс] // Режим доступа: <http://www.politike.ru/dictionary/527/word/neutralitet>. – Назва з екрана.
2. История фашизма в Западной Европе [Текст] / под. ред. Г.С. Филатова. – М.: Наука. – 1978. – 616 с.
3. Конвенція про права і обов'язки нейтральних держав та осіб у разі сухопутної війни. Конвенція, Міжнародний документ від 18.10.1907. [Електронний ресурс] // Режим доступа: http://zakon4.rada.gov.ua/laws/show/995_193. – Назва з екрана.
4. Акт щодо визнання та гарантії постійного нейтралітету Швейцарії та недоторканності її території. Австрія, Франція, Великобританія, Росія, Португалія, Пруссія; Акт, Міжнародний документ від 08.11.1815. [Електронний ресурс] // Режим доступа: http://zakon.rada.gov.ua/go/998_115. – Назва з екрана.
5. Действующее международное право [Текст]. Сборник документов в 3 тт. Т. 1. / под ред. Ю.М. Колосова, Э.С. Кривчиковой. – М.: Московский независимый институт международного права. – 1996. – 858 с.
6. Andreas P. Herren, Tannenbaum 1940. A Swiss site with research about the Swiss and German operational planning [Electronic resource] // Access mode: <http://www.schweiz1940.ch/tannen40-en/> - Last access: 2013. – Title from the screen.
7. Конвенція про права і обов'язки нейтральних держав та осіб у разі сухопутної війни. – Вказаний текст.
8. Swiss Neutrality: Definition and characteristics [Electronic resource] // Access mode: www.eda.admin.ch/sub_dipl/e/home/thema/intl - Last access: 2013. – Title from the screen.
9. The essence of Swiss neutrality [Electronic resource] // Access mode: http://www.eda.admin.ch/etc/medialib/downloads/edazen/topics/intla/cintla.Par.0026.File.tmp/PDF_Haupttext_Neutralitaet_en_06.pdf- Last access: 2013. – Title from the screen.
10. Соломонова С.А. Федеральная Конституция Швейцарии 1848 г. [Текст] / С. А. Соломонова // Известия ВУЗов: Правоведение: Научно-теоретический журнал. – 05/2005. – № 3. – С.163-167 .
11. Swiss Federal Constitution of 1874. [Electronic resource] // Access mode: http://en.wikisource.org/wiki/Swiss_Federal_Constitution_of_1874 - Last access: 2013. – Title from the screen.
12. THE SWISS REPORT: A special study for Western Goals Foundation [Electronic resource] / Lawrence Patton McDonald, George S. Patton, Lewis W. Walt // Access mode: http://www.constitution.org/mil/swiss_report.htm - Last access: 2013. – Title from the screen.
13. History of Switzerland. Switzerland's Role in World War II. [Electronic resource] // Access mode: <http://history-switzerland.geschichte->

schweiz.ch/switzerland-second-world-war-ii.html - Last access: 2013. – Title from the screen.

14. The Parliamentary Services. Resultate der Wahlen des Bundesrats, der Bundeskanzler und des Generals. [Electronic resource] // Access mode: <http://www.parlament.ch/d/wahlen-abstimmungen/wahlen-im-parlament/bundesratswahlen/Documents/wa-br-wahlresultate.pdf>. – 86 с. - Last access: 2013. – Title from the screen.

15. Der Sperber vom Gofesberg [Text] // Migros Magasin. - 27 April, 2009. – № 18. – P.20-21.

16. Швейцария в планах Третьего рейха [Электронный ресурс] // Режим доступа: <http://topwar.ru/5376-shveycariya-v-planah-tretego-reyha.html>. – Назва з екрана.

17. Kauffmann, J.E. Fortress Europe: European Fortifications of World War II [Text] / Kauffmann, J.E., Jurga, R.M. – Cambridge: Da Capo Press. – 1999. – 430 p.

18. Фриш М. Листки из вещевого мешка. Штиллер. Избранные произведения [Текст] / Макс Фриш; Сост.: Е.А. Кацева; Пер., вступ. ст. В. Затонский. – Москва: Канон-Пресс-Ц: Кучково поле, 1998. – 463 с.

19. Kauffmann, J.E. Fortress Europe... Presented book.

20. Даллес А. Тайная капитуляция [Электронный ресурс] // Режим доступа: <http://scilib.narod.ru/Intel/Dulles/Surrender/capitulation.htm>. – Назва з екрана.

21. «Линия Тоблеронов» [Электронный ресурс] // Режим доступа: <http://telegrafua.com/social/14065/print/> – Назва з екрана.

22. Клот Л. Последний швейцарский генерал [Электронный ресурс] // Режим доступа: <http://www.nashagazeta.ch/node/8759> – Назва з екрана.

23. Фриш М. Листки из вещевого мешка. – Вказана праця.

24. Swiss Federal Constitution of 1874. – Presented text.

Сапицкая Е.М., Золотарь С.А. ШВЕЙЦАРСКАЯ ОБОРОННАЯ КОНЦЕПЦИЯ «RÉDUIT SUISSE».

В статье освещена швейцарская оборонная концепция «Национальный редут», опиравшаяся на сеть фортификационных укреплений в Альпах, как один из факторов, повлиявших на сохранение нейтралитета и территориальной целостности Швейцарии во Второй Мировой войне. Проанализированы теоретический и практический аспекты обороны Конфедерации, принципы военной оборонной стратегии и внешней политики Швейцарии перед началом и в годы Второй Мировой войны. Исследован малоизвестный широкой общественности оборонный фактор, сыгравший значительную роль в сдерживании агрессии нацистской Германии по отношению к Швейцарии, находившийся на ее юго-западной границе. Изучены военный и пропагандистский аспекты использования укреплений сети «Réduit Suisse». Также рассмотрено современное состояние этих фортификационных сооружений и прогнозируемые перспективы их возможного использования в будущем.

Ключевые слова: Швейцария, Вторая Мировая война, оборона, укрепление, нейтралитет, Réduit Suisse, национальный редут, операция «Танненбаум».

Sapitskaya H.M., Zolotar S.A. THE SWISS CONCEPT OF «RÉDUIT SUISSE».

In this article it is present the influence of the defensive concept that relied on fortifications in the Alps to preserve the neutrality of Switzerland in World War II; the history of its creation; and the possibility to use them in the future. It is considered the plan of attack and occupying Switzerland by the Nazi Germany. It have been investigated the principles of military strategy and foreign policy of Switzerland, as well as, this - some almost unknown - factor which, in the author's opinion, played a significant role in containing the III Reich, due to it was right on German southwest border. It is studied the military and propagandistic sides of this fortifications using. Also, it is known the current state of the fortifications and it is forecasted some perspectives of their possible use in the future, as well.

Keywords: Switzerland, Second World War, defense, fortification, neutrality, Réduit Suisse, national redoubt, operation «Tannenbaum».

References

1. Politicheskiy glossariy [Electronic resource] // Access mode: <http://www.politike.ru/dictionary/527/word/neutralitet> - Last access: 2013. – Title from the screen.
2. Istorija fashizma v Zapadnoj Evrope / pod. red. G.S. Filatova. – M.: Nauka. – 1978. – 616 p.
3. Konvencija pro prava i obov'jazki nejtral'nih derzhav ta osib u razi suhoputnoï vijni. Konvencija, Mizhnarodnij dokument vid 18.10.1907. [Electronic resource] // Access mode: http://zakon4.rada.gov.ua/laws/show/995_193. – Last access: 2013. – Title from the screen.
4. Akt shchodo vyznannja ta garantii postijnogo nejtralitetu Shvejcarii ta nedotorkannosti ii terytorii. Avstrija, Francija, Velykobrytanija, Rosija, Portugalija, Prussija; Akt, Mizhnarodnyj dokument vid 08.11.1815. [Electronic resource] // Access mode: http://zakon.rada.gov.ua/go/998_115. – Last access: 2013. – Title from the screen.
5. Deystvuyushcheye mezhdunarodnoye pravo [Text]. Sbornik dokumentov v 3tt. T. 1 / pod red. Yu.M. Kolosova, E.S. Krivchikovoy – M.: Moskovskiy nezavisimiy institut mezhdunarodnogo prava – 1996. – 858 p.
6. Andreas P. Herren, Tannenbaum 1940. A Swiss site with research about the Swiss and German operational planning [Electronic resource] // Access mode: <http://www.schweiz1940.ch/tannen40-en/> – Last access: 2013. – Title from the screen.
7. Konvencija pro prava i obov'jazki nejtral'nih derzhav ta osib u razi suhoputnoï vijni.– Presented text.

8. Swiss Neutrality: Definition and characteristics [Electronic resource] // Access mode: www.eda.admin.ch/sub_dipl/e/home/thema/intl – Last access: 2013. – Title from the screen.

9. The essence of Swiss neutrality [Electronic resource] // Access mode: http://www.eda.admin.ch/etc/medialib/downloads/edazen/topics/intla/cintla.Par.0026.File.tmp/PDF_Haupttext_Neutralitaet_en_06.pdf – Last access: 2013. – Title from the screen.

10. Solomonova S.A. Federalnaya Konstitutsiya Shveytsarii 1848 g. [Tekst] / S. A. Solomonova // Izvestiya VUZov: Pravovedenie: Nauchno-teoreticheskiy zhurnal. – 05/2005. – № 3. – S.163-167 .

11. Swiss Federal Constitution of 1874. [Electronic resource] // Access mode: http://en.wikisource.org/wiki/Swiss_Federal_Constitution_of_1874 - Last access: 2013. – Title from the screen.

12. THE SWISS REPORT: A special study for Western Goals Foundation. [Electronic resource] / Lawrence Patton McDonald, George S. Patton, Lewis W. Walt // Access mode: http://www.constitution.org/mil/swiss_report.htm - Last access: 2013. – Title from the screen.

13. History of Switzerland. Switzerland's Role in World War II [Electronic resource] // Access mode: <http://history-switzerland.geschichte-schweiz.ch/switzerland-second-world-war-ii.html> - Last access: 2013. – Title from the screen.

14. The Parliamentary Services. Resultate der Wahlen des Bundesrats, der Bundeskanzler und des Generals [Electronic resource] // Access mode: <http://www.parlament.ch/d/wahlen-abstimmungen/wahlen-im-parlament/bundesratswahlen/Documents/wa-br-wahlresultate.pdf>. – 86 p. - Last access: 2013. – Title from the screen.

15. Der Sperber vom Gofesberg [Text] // Migros Magasin. - 27 April, 2009. – № 18. – P.20-21.

16. Shveytsariya v planakh Tretego reykhya [Electronic resource] // Access mode: <http://topwar.ru/5376-shveytsariya-v-planah-tretego-reyha.html>. – Last access: 2013. – Title from the screen.

17. Kauffmann, J.E. Fortress Europe: European Fortifications of World War II [Text] / Kauffmann, J.E., Jurga, R.M. – Cambridge: Da Capo Press. – 1999. – 430 p.

18. Frish M. Listki iz veshchevogo meshka. Shtiller. Izbrannyye proizvedeniya [Tekst] / Maks Frish; Sost.: Ye.A. Katseva; Per., vstup.st. V. Zatonkiy. – Moskva: Kanon-Press-Ts: Kuchkovo pole, 1998. – 463 s.

19. Kauffmann, J.E. Fortress Europe... Presented book.

20. Dalles A. Taynaya kapitulyatsiya [Electronic resource] // Access mode: <http://scilib.narod.ru/Intel/Dulles/Surrender/capitulation.htm>. – Last access: 2013. – Title from the screen.

21. «Liniya Tobleronov» [Electronic resource] // Access mode: <http://telegrafua.com/social/14065/print/>. – Last access: 2013. – Title from the screen.

22. Klot L. Posledniy shveytsarskiy general [Electronic resource] // Access mode: <http://www.nashgazeta.ch/node/8759>. – Last access: 2013. – Title from the screen.

23. Frish M. Listki iz veshchevogo meshka. – Vkazana pratsya.

24. Swiss Federal Constitution of 1874. – Presented text.

Рецензент: **Михайлюк В.П.**, доктор історичних наук.

Стаття подана
08.12.2013

УДК [94:272/273](497.2)

РЕСПУБЛІКА ДУБРОВНИК ТА ЇЇ ДІЯЛЬНІСТЬ НА ТЕРЕНАХ БОЛГАРІЇ

Стефанов Юрій Анатолійович, аспірант кафедри Історії України Луганського національного університету імені Тараса Шевченка (ЛНУ ім. Т. Шевченка, Луганськ).

Анотація

У статті приводиться всебічний огляд історії республіки Дубровник та її міжнародних зв'язків із сусідами протягом всього історичного розвитку. Перед усім стаття розповідає про процеси захоплення Болгарією дубровницьких територій, а також про місце релігійного чинника у цій геополітичній ситуації. Висновки, які можна зробити, проаналізувавши всі історичні події приведуть читачів до відповіді на питання: які відбулися зміни в політиці, культурі та релігії у Дубровницькій республіці.

Ключові слова: *Дубровницька республіка, Болгарія, болгарські етнічні землі, католизація, турецьке володарювання на болгарських етнічних землях..*

ВСТУП

Дубровницька республіка протягом багатьох століть відігравала значну роль на Балканському півострові й мала великий вплив на розвиток подій, пов'язаних із болгарськими етнічними землями. Тому метою роботи є визначення ступеню впливу Дубровницької республіки на теренах Болгарії. Серед дослідників, які займалися саме вивченням історії республіки Дубровник та її міжнародних відносин, слід назвати М.М.Фрейденберга, Ф. Шишича. Окремо можна визначити істориків, до сфери наукових інтересів яких відносилася історія Болгарії, це – П.Б. Бакшев, Н.П. Мананчикова, В.Н. Златарски.

РЕЗУЛЬТАТИ (основний текст роботи)

Дубровник було засновано у VII столітті на невеликому острові біля узбережжя біженцями від слов'янської навали з міста Епідаврус (сучасний Цавтат на півдні Хорватії). Нове поселення на острові отримало назву Рагуза (лат. Ragusa, або Ragusium). Через деякий час на материковій частині навпроти Рагузи, серед дубових гаїв біля підніжжя гори Срдж, виникло слов'янське поселення, що отримало назву Дубрава. Власне від назви цього поселення й утворилася пізніша слов'янська назва Дубровник, хоча, наприклад М.М.

Фрайденберг не поділяє цієї точки зору [1 с. 12]. Незважаючи на поширеність назви Дубровник протягом усього існування Дубровницької республіки, аж до ліквідації її у 1808 році, офіційною назвою було Республіка Рагуза (лат. *Respublica Ragusina*), яка йменувалася ще неофіційно Республікою Святого Влаха (Блазіуса, Власій Севастійський).

Як повідомляє хорватський історик Фердо Шишич, на початку своєї історії Дубровник був звичайним містом візантійської Далмації, який сплачував за свої виноградники та маслинові гаї данину від 36 золотих сусіднім слов'янським володарям Захум'я та Травунії, на чиїх власне землях вони і були; цей податок звався могоріш (лат. *magarisium*) [2, с. 514, с. 503.].

Та не зважаючи на той факт, що Дубровник на початку своєї історії був одним із міст Візантійської імперії, розвиток його йшов за зразком та під впливом італійських міст того часу. Можливо це пов'язано було й з великим впливом римської курії на життя міста. Дубровник у всі часи речно оберігав свою одвічну належність до римської церкви. Існує навіть легенда, що Франціск Ассизький, побувавши у Дубровнику, передвіщав безтурботне існування міста лише до того часу, аж поки місто не допустить перебування схизматів (православних) на своїй території. Власне ще й ця легенда спонукала дубрівчан будувати на всіх підлеглих їм землях, придбаних Дубровником у різні часи й різним чином, нові, переважно францісканські монастирі, покладаючи на них завдання навернення населення до католицизму [3, с. 97].

Вже 867 року Дубровник, як важливий стратегічний пункт привернув увагу арабів, які намагалися захопити його [4, с. 514, с. 503.]. У подальші часи навколо Дубровника точилися битви і війни, але місто весь час намагалось встояти й не втратити своєї незалежності, визнаючи при цьому, задля своєї користі, сюзеренітет могутніх володарів свого часу, аби зберегти внутрішнє самоврядування й привілеї.

У двадцяті роки X ст. на Балканах значним став болгарський вплив. Болгарський цар Симеон підкорив своїй владі майже всі Балкани. Його держава простяглася аж від Карпат до Пелопонесу, та від Чорного моря до Адріатичного. Кінцевою метою завойовницької політики Симеона було заволодіння Царгородом. Під час територіальної експансії Болгарія підпорядкувала своїй владі сербські землі. Кордони Болгарії безпосередньо наблизилися до Дубровника. Під час придушення антиболгарських виступів на сербських землях, болгарські війська зачепили й Дубровник, та безпосередньо Дубровник під болгарську владу не потрапив.

Стурбовані успіхами завойовницької політики Симеона, візантійці пішли навіть на угоду з Римом. Візантійський василевс Роман Лакапін та патріарх Николай Містик у 923 році висунули ідею примирення римської та царгородської (константинопільської) церков. Візантійці сподівалися через римського папу вплинути на Симеона та змусити його обмежити тиск на Візантію. Задля цього візантійці визнали юрисдикцію римського папи над візантійською південною Далмацією [5, с. 864, с. 461.].

Вже у 925 році на Сплітському соборі Дубровник було підпорядковано юрисдикції сплітського католицького архієпископа. Таким чином, власне

політика болгарського царя Симеона сприяла зміцненню католицької орієнтації як самого Дубровника, так і зміцненню позицій римського папи у Дубровнику.

Передавши церковну юрисдикцію над Далмацією, візантійці не збиралися відмовлятися від політичного контролю над цією територією. Під час наступної візантійсько-болгарської війни, вже за часів царювання Самуїла, болгарини, як повідомляє «Літопис попа Дуклянина», або «Барський родослів», сплюндрували навколишні землі й серед інших міст, спалили й Дубровник [6, с. 232, с. 105], [7, с. 490, с. 331]. Після таких дій своїх болгарських супротивників, візантійці стурбувалися становищем Дубровника, який був відокремлений від візантійських земель володіннями царя Самуїла, та на додачу якраз впритул біля Дубровника проходив кордон болгарських володінь. Отож василевс Василій II доручив захист Дубровника венеціанському дожеві П'єтру II Орсеоло (Pietro II Orseolo) [8, с. 514, с. 503].

Та венеціанське урядування невдовзі скінчилося, після 1018 року, коли остаточно було приєднане до Візантії Західно-Болгарське царство. Але вже 1066 року на Дубровник поширилась номінальна влада хорватського короля Петра Крашімира IV [9, с. 16].

З 1205 року Дубровник знов підпадає під владу Венеції, але не втрачає внутрішнього самоврядування. Власне перебуваючи під владою Венеції на засадах автономної комуни аж до 1358 року Дубровник розвинувся у потужну спільноту, яка провадила морську й сухопутну торгівлю на значній території, мала контакти з багатьма державами й відстоювала свої економічні інтереси всіма можливими засобами. Власне у цей час, у 1230 році, Дубровник укладає вигідний для нього договір з болгарським царем Іваном Асенем II. У цьому договорі власне говориться: «... це повеління дубровницькій стороні, любим і вірним гостям царства мого, ходити цілою країною мого царства з якими завгодно товарами...» [10, с. 30], [11, с. 25-39, с. 36]. За цим договором дубровницькі торговці здобули право торгівлі майже на всій території Балканського півострова, бо Болгарська держава за часів Івана Асена II простяглася від сучасної сербської столиці Білграда до середньої Греції, та від Чорного до Адріатичного моря, включаючи повністю сучасну Албанію та Македонію. Більше того, за свідченням Г.А. Ільїнського, цією грамотою дубровницьким торговцям давався дозвіл на торгівлю й поза межами володінь Івана Асена II, власне у Солуні (Салоніках) [12, с. 25-39, с. 36].

Однією з форм дубровницького проникнення на ринки інших країв були дубровницькі колонії. І слід зазначити, що на початку дубровчани заснували свої колонії навколо копалень у сербських та боснійських горах, де видобували срібло олово й інші метали [13, с. 54-55]. За часів правління сербського володаря Стефана Лазаревича, у 1417 році, дубровчани отримали у відкуп збір торговельного мита у Сребрениці, найважливішому осередку рударства та видобутку срібла [14, с. 363]. На це слід звернути увагу з того приводу, що банатські болгарини походять з районів інтенсивного рударства у північно-західній Болгарії.

Не змінилося становище дубровницьких торговців і за часи володарювання на всіх Балканах Османської імперії. Вони, чи не єдині, які

виграли від присутності турків на Балканах. У 1397 році, коли турки ще не наблизилися до кордонів Дубровника, за часів Баязіда I Ілдірима, було укладено з ними першу угоду, умови якої були дуже сприятливі для дубровницьких купців і мало різнилися від тих привілеїв, що їм надав свого часу болгарський володар Іван Асен II [15, с. 16]. Дубровницьким купцям вдавалося навіть проводити неушкодженими свої торгові каравани шляхами, де точилися зіткнення турецьких військ з їхніми супротивниками [16, с. 100, с. 95-96].

За часів турецького володарювання на болгарських етнічних землях там з'являються й дубровницькі колонії. Саме у XV ст., коли на заході Балкан спостерігається занепад дубровницьких колоній, на болгарських етнічних землях колонії з'являються у Тирново, Пловдиві, Русе, Разграді, Сілістрії, Нікополі, Провадії, Шумені. У Софії дубровницька колонія була однією з найпотужніших [17, с. 506, с. 342]. Колонія у Софії виникла у 1486 році, вона розташовувалася у центрі міста й налічувала декілька десятків будинків, що належали дубрівчанам, осередком колонії була католицька церква, де, окрім усього, ще був архів й зберігалися коштовності та важливі документи [18, с. 428.]. У релігійному відношенні дубровницькі колонії на болгарських землях довгий час були під юрисдикцією дубровницького архиєпископа [19, с. 160, с. 128].

Власне не без підтримки дубрівчан на болгарських етнічних землях поширюється католицтво. Дубрівчани мали великий досвід по наверненню до католицтва не лише представників різних, так званих, ересей, на зразок богомилів, але й православних. Цієї практики вони набули на батьківщині, де на приєднаних до Дубровника землях вздовж Адріатичного моря, власне у окрузі Конавлі, поступово, без зайвого галасу й тиску наvertsали православних до католицтва, використовуючи ченців-францисканців [20, с. 98]. Вміли дубрівчани, в разі потреби, використовували у власних інтересах навіть одних православних володарів проти інших. Як приклад можна навести договір Дубровника з болгарським царем Михаїлом Асенем (1253 р.), за яким володар-схизматик проголошувався нащадком «благовірних і святих царів», «святий і вірний Христові» володар та правитель «святого й преславного царства землі Болгарської». А йшлося у цьому договорі власне про те, щоб болгарський цар став на бік Дубровника у конфлікті з сербським королем Стефаном Урошом, а найголовніше, наголошував на обов'язку болгарського царя, після оволодіння приморськими містами Адріатики, передати усі храми, які раніше підлягали католицькому архиєпископу міста Бара, під юрисдикцію католицького архиєпископа Дубровника [21, с. 148].

Поширення католицтва дубрівчанами на болгарських етнічних землях відбувалося не лише за рахунок навернення православних. Треба відзначити, що ставлення православного болгарського населення до католиків у ті часи було дуже негативним, але частина болгар наважувалася зректися православ'я й прийняти католицтво, виправдовуючи себе тим, що залишалися християнами. Прийняття католицтва надавало їм суттєві переваги над болгарами-православними. Перш за все, через низку привілеїв, які мали католики-

дубрівчани та які поширювалися на неофітів. Суттєву верству серед католиків становили й робітники, які займалися видобутком різних металів у гірських копальнях, так звані рударі. Копальні ці на етнічних болгарських землях або закладалися за участю дубрівчан, або були під їхнім економічним впливом або контролем. Досить часто, османська влада закладаючи нові копальні переселяла туди гірників зі старих копален на заході Балкан, які були під дубровницьким контролем. І нарешті, третьою складовою формування католицької громади були дубрівчани, які починаючи з XVII ст., з господарським занепадом дубровницьких колоній, досить швидко асимілювалися серед болгарського населення, переймаючи болгарське самовизначення й зберігаючи католицьке віровизнання. Власне через занепад дубровницьких колоній та асиміляцію дубрівчан болгарами піднімалося й питання про виведення дубрівчан-католиків у Софії з-під юрисдикції дубровницького архієпископа й поширення на них юрисдикції софійського католицького єпископа [22, с. 160, с. 128.].

ВИСНОВКИ

Таким чином, можна констатувати великий вплив дубрівчан на становлення католицької громади в етнічних болгарських землях. Дубровницькі торговці, маючи добрі відносини з усіма урядами, які в різні часи розповсюджували свою владу на етнічних болгарських землях, і з османським урядом, зокрема, мали великий вплив на болгарське населення. Економічний успіх дубрівчан сприяв піднесенню їхнього авторитету серед болгар, а добрі політичні й економічні стосунки з османським урядом виокремлювали дубрівчан від решти місцевих християн й підкреслювали їхнє привілейоване становище. По втраті Дубровником провідного становища у торгівельних відносинах з Османською державою дубрівчани-католики все ж залишилися під протекцією римського папи й католицької курії, які спираючись на зростаючий політичний вплив Франції на Османську імперію, давали католикам більший захист від свавілля османських урядовців. Серед подальших напрямків дослідження можна виділити вивчення особливостей розвитку католицької спільноти на теренах Болгарської держави.

Література

1. Фрейденберг М. М. Дубровник и Османская империя. М., Наука, 1984. 286 с., с ил., с. 12.
2. Šišić F. Hrvatska povijest I-III, 1906-1913, treći dio, Zagreb, Matica hrvatska, Dionička tiskara, Zagreb, 1913. s. 514. s. 503.
3. Фрейденберг М. М. Дубровник и Османская империя. М., Наука, 1984. 286 с., с ил., с. 97.
4. Šišić F. Hrvatska povijest I-III, 1906-1913, treći dio, Zagreb, Matica hrvatska, Dionička tiskara, Zagreb, 1913. s. 514. s. 503.
5. Златарски В.Н. История на българската държава през средните векове. Том I. История на Първото българско царство. Част II. От славянизацията на държавата до падането на Първото царство (852—1018). I изд. София 1927; II изд., Наука и изкуство, София 1971, под ред. на Петър Хр. Петров. с. 864, стр. 461.

6. Пиривартић С. Самуилова држава. Обим и карактер. Београд. Византишки институт САНУ. 1997. с 232, с. 105.
7. Шишић Ф. Летопис Попа Дукљанина. Посебна издања САН, књига LXVII, Београд – Загреб, 1928, с. 490, с. 331.
8. Šišić F. Hrvatska povijest I-III, 1906-1913, treći dio, Zagreb, Matica hrvatska, Dionička tiskara, Zagreb, 1913. s. 514. Стр. 503.
9. Фрејденберг М. М. Дубровник и Османска империја. М., Наука, 1984. 286 с., с ил., с. 16.
10. Даскалова А., Райкова М. Грамоти на бугарските царе. Академично издателство "Марин Дринов". Софија, 2005. - 450 с., с. 30.
11. Ильинский Г.А. Грамоты болгарских царей. Москва.: Синодальная типография, 1911, 162 с., 7 л. факс. (Древности. Труды Славянской комиссии Московского археологического общества; Т. 5).
12. Ильинский Г.А. Грамота царя Иоанна Асеня II. // Известия Русского археологического института в Константинополе. Том VII, София: Държавна печатница, 1901, с. 25-39, с. 36.
13. Фрејденберг М. М. Дубровник и Османска империја. М., Наука, 1984. 286 с., с ил., с. 54-55.
14. Мананчикова Н. П. Дубровник XIII - первой половины XV в. :Проблемы социально-политического развития и торговли. Диссертация на соискание учёной степени доктора исторических наук. Воронеж. 2002, с. 363.
15. Божић И. Дубровник и Турска у XIV и XV веку. Београд, Научна књига, 1952, с. 394, с. 16.
16. Сакжзовъ И. Стопанскитѣ връзки на България съ чужбина презъ XIV в. София. Придворна печатница. 1935. с. 100, с. 95-96.
17. Popović T. Turska i Dubrovnik u XVI veku. Izdavač: Srpska književna zadruга, Beograd 1973 с. 506; с. 342.
18. Vinaver V. Dubrovačka nova ekonomska politika početkom XVII. veka. // Anali Historijskog instituta u Dubrovniku № 4/5 (1956), s. 417-453, Dubrovnik, с 428.
19. Бакшев П.Б. Описание на царство България. // Божидар Димитров. Петър Богдан Бакшев. Български политик и историк от XVII век. ИК "Фондация Ком", Софија, 2001, с. 160; с 128.
20. Фрејденберг М. М. Дубровник и Османска империја. М., Наука, 1984. 286 с., с ил., с. 98.
21. Флорја Б. Н. Исследования по истории Церкви. Древнерусское и славянское средневековье: Сборник. М.: ЦНЦ «ПЭ», 2007, с. 436, с. 148
България и Сърбия на пути к конфронтации с латинским миром (30-е гг. XIII — начало XIV в.
22. Бакшев П.Б. Описание на царство България. // Божидар Димитров. Петър Богдан Бакшев. Български политик и историк от XVII век. ИК "Фондация Ком", Софија, 2001, с. 160; с 128.

Стефанов Ю.А. РЕСПУБЛИКА ДУБРОВНИК И ЕЕ ДЕЯТЕЛЬНОСТЬ НА ТЕРРИТОРИИ БОЛГАРИИ.

Статья раскрывает исторический процесс развития республики Дубровник, а также его международно-политическую деятельность, которая безусловно сказывалась на религиозном состоянии вышеописанных территорий. Автор уделяет внимание обстоятельствам хронологического значения – подписание договоров, вторжение турецких войск и их влияние на регион. Какой ущерб понесла республика Дубровник в следствие турецкого нашествия? Сопоставим ли этот ущерб с другими славянскими государствами, оказавшимися в подобном положении? Какой особенности религиозного характера отразились на населении пограничного региона республики Дубровник и Болгарии? Обо всем этом в статье детально изложено.

Ключевые слова: Дубровник, Болгария, процесс окатоличивания, религиозные изменения на территории Болгарии и влияние на этот процесс республики Дубровник.

Stefanov J.A. DUBROVNIK REPUBLIC AND ITS ACTIVITIES ON THE TERRITORY OF BULGARIA.

The article reveals the historical development of the Republic of Dubrovnik, as well as its international political activity, which certainly impacted on the religious state of the above areas (generally territory of Bulgaria, but later also border territories in between). The author pays attention to the circumstances of the chronological meaning. Also we can see differences in political and religious life in territory of Republic of Dubrovnik (in time of Turkish invasion, etc). Which damage suffered Republic of Dubrovnik in a consequence of the Turkish invasion? Was that damage as big as in other Slavic countries, which were situated in the same political situation? Which changes in religious life were connected with this?

Key words: Republic of Dubrovnik, Bulgaria, Catholics, Orthodox, Ottoman Empire.

REFERENCES:

1. Freydenberg, M. M. (1984), “Dubrovnik and Ottoman empire”, Nauka, Moscow, p. 12.
2. Šišić, F. (1913), “Croatian history I-III, 1906-1913” 3rd ed., Matica hrvatska, Zagreb, p. 503.
3. Freydenberg, M. M. (1984), “Dubrovnik and Ottoman empire”, Nauka, Moscow, p. 97.
4. Šišić, F. (1913), “Croatian history”, (1906-1913) 3rd ed., Matica hrvatska, Zagreb, p. 503.
5. Zlatarski V.N. (1971), “History of Bulgarian state in the Middle Ages. Part I: History of the First Bulgarian Kingdom. Slavicisation of the country until the fall of the First Empire (852-1018)”, Nauka i izkustvo, Sofia, p. 461.
6. Pirivartić S. (1997), “Samuel state. The scope and character”, Byzantine Institute Serbian Academy of Science, Belgrade, p. 105.

7. Shishich F. (1928), "The Chronicle of Saint Duklanin", Serbian Academy of Science, Belgrad-Zagreb, p. 331.
8. Šišić, F. (1913), "Croatian history", (1906-1913) 3rd ed., Matica hrvatska, Zagreb, p. 503.
9. Freydenberg, M. M. (1984), "Dubrovnik and Ottoman empire", Nauka, Moscow, p.16.
10. Daskalova, A., Rajkova, M. (2005), "Certificates of Bulgarian kings", Academical publishing house "Marin Drinov", Sofia, p. 30.
11. Iljinskij, G.A. (1911), "Charter of Bulgarian kings", The Synodal printing House, Moscow, pp. 162.
12. Iljinskij, G.A. (1901), "The charter of king Ivan Asen II of Bulgaria" in "News of Russian archeological Institute", Government publishing house, Sofia, part VII, p. 326.
13. Freydenberg, M. M. (1984), "Dubrovnik and Ottoman empire", Nauka, Moscow, pp. 54-55.
14. Mananchikova, N.P. (2002), "Dubrovnik XIII – 1st half XV century. Problems in social and political development and trading", Dissetation, Voronezh, p. 363.
15. Bozhich, I. (1952), "Dubrovnik and Turkey in the fourteenth and fifteenth centuries ", Nauchna knjiga, Belgrad, p. 16.
16. Sakuzov, I. (1935), "Bulgarian trade in the fourteenth century", Pridvorna pechatnica, Sofia, pp. 95-96.
17. Popović, T. (1973), "Turkey and Dubrovnik in the sixteenth century", Srpska književna zadruga, Belgrad, p. 342.
18. Vinaver, V. (1956), "New style policy in Dubrovnik in early seventeenth century" in "Annals of the History Institute in Dubrovnik № 4/5", Dubrovnik, p. 428.
19. Bakshev, P. B. (2001), "Description of Bulgarian Kingdom", IK „Foundation KOM”, Sofia, p. 128.
20. Freydenberg, M. M. (1984), "Dubrovnik and Ottoman empire", Nauka, Moscow, p. 98.
21. Floria, B. N. (2007), "The studies about the History of the Church. Old Russian and Slavic Middle Ages", Moscow, p. 148
22. Bakshev, P. B. (2001), "Description of Bulgarian Kingdom", IK „Foundation KOM”, Sofia, p. 128.

Рецензент: **Добров П.В.**, доктор історичних наук.

Стаття подана
5.12.2013

УДК 94 477

ЕВОЛЮЦІЯ ТЕОРІЇ ІНТЕНСИФІКАЦІЇ СІЛЬСЬКОГО ГОСПОДАРСТВА ТА МІСЦЕ В НІЙ НАУКОВОГО ДОРОБКУ Л.О. ШЕПОТЬКО

Тараненко Оксана Григорівна, викладач Київського кооперативного інституту бізнесу і права.

Анотація

У статті висвітленні етапи еволюційного розвитку теорії інтенсифікації сільського господарства та охарактеризовано науковий внесок Л.О.Шепотько у цей розвиток.

***Ключові слова:** інтенсифікація, сільське господарство, аграрна економіка, земельні ресурси, Л.О. Шепотько.*

ВСТУП

Одним із головних шляхів піднесення сільського господарства як в усьому світі, так і в Україні, є турботливе та ефективне використання оброблюваних земельних ресурсів. Визнання цього лягло в основу базових положень інтенсифікації сільського господарства.

Складна економічна ситуація в сільському господарстві, що склалася в Україні за роки її перебування в колишньому СРСР та нинішнього незалежного існування, зумовлює необхідність детального вивчення історії аграрної економіки як однієї з галузей науки, зокрема розвитку у вітчизняних умовах теорії інтенсифікації сільського господарства. Це необхідно для врахування позитивного та негативного досвіду дослідження усіх аспектів процесу інтенсифікації і використання його в господарській практиці. Важливим у виконанні цього завдання є аналіз наукової спадщини в зазначеній сфері вчених економістів, які своєю працею зробили вагомий внесок в наукове пізнання даного процесу. Однією з яскравих представників згаданої когорти вчених є Людмила Олександрівна Шепотько(1932-2003), доробок якої підніс наукове забезпечення інтенсифікації сільського господарства України на якісно новий рівень. Аналізу творчості цієї видатної вченої присвячено невелику кількість робіт, отже існує потреба у подальшому вивченні її наукової спадщини.

АНАЛІЗ ДОСЛІДЖЕНЬ ТА ПУБЛІКАЦІЙ

Проблемі виникнення та становлення теорії інтенсифікації сільського господарства присвячені окремі роботи або розділи наукових праць таких вчених як Буздалов І.М.[1], Пасхавер Б.Й.[11], Саблук П.Т.[13], Шепотько Л.О.[3; 14], Огурцов В.І., Рогачов С.В., Суслов І.Ф. [18], Юрчишин В.В.[19], Панченко П.П., Мельник Ю.Ф., Вергунов В.А.[10]. До аналізу ж творчої спадщини Л.О. Шепотько зверталися Онищенко О.М., Трегобчук В.М., Пасхавер Б.Й., Прокопа І.В.[9; 12] та було написано декілька статей в бібліографічних виданнях, щорічниках та енциклопедичних словниках[15; 16; 17]. У них згадується про внесок Л.О. Шепотько у розроблення теоретичних і

прикладних аспектів інтенсифікації сільського господарства, але детально він не розкривається.

МЕТА РОБОТИ

Метою статті є висвітлення етапів еволюційного розвитку теорії інтенсифікації сільського господарства і характеристика наукового внеску Л.О.Шепотько у цей розвиток.

РЕЗУЛЬТАТИ (основний текст роботи)

За загальноприйнятим тепер визначенням інтенсифікація сільського господарства означає зростання сільськогосподарського виробництва внаслідок продуктивного використання оброблюваних земель та інших ресурсів завдяки додатковим витратам і застосуванню нової техніки й технології, сучасних форм організації виробництва і праці[2, с. 674].

Одним з перших, хто охарактеризував інтенсивний шлях розвитку сільськогосподарського виробництва був К. Маркс, який визначав інтенсивну культуру як концентрацію капіталу на одній і тій самій земельній площі, замість того, щоб розподіляти його між земельними ділянками, що знаходяться одна біля одної. Виходячи з цього формулювання, поняття інтенсифікації як процесу збільшення витрат на одній і тій самій землі з метою виробництва на ній додаткової продукції до другої половини ХХ століття було класичним в радянській економічній літературі. Все ж варто зауважити, що питання інтенсифікації сільського господарства К. Маркс досліджував лише в межах розробки теорії диференціальної ренти, тому в подальшому, розвиваючи аграрну марксистську теорію, В.І. Ленін в своїх працях «Капіталізм в сільському господарстві»[5, с. 123-128, 134], «Аграрный вопрос и «Критики Маркса»»[6, с. 196-198, 208-216], «Аграрная программа социал-демократии в первой русской революции 1905-1907 годов»[7, с. 287-288], «Трудовое крестьянство и торговля землей»[8, с. 350-351] розглядає конкретні форми і фактори здійснення інтенсифікації землеробства в розвинених країнах Європи і Північної Америки та приводить вихідні положення з питання зміни ефективності додаткових вкладень в процесі розвитку продуктивних сил.

Інтенсивний шлях розвитку сільського господарства існував і в попередні періоди, але рівень інтенсифікації виробництва тоді був досить низьким, тому довгий час це явище не являлося об'єктом наукового дослідження. І тільки науково-технічна революція в сільському господарстві, яка розпочалася у другій половині ХХ століття, докорінно змінила співвідношення між інтенсивним та екстенсивним шляхами розвитку даної галузі.

У зв'язку з визнанням значних економічних переваг інтенсивного шляху розвитку сільського господарства та використанням інтенсифікації як головної форми розширеного відтворення у цій галузі, зріс інтерес вчених до різних аспектів її прояву. Виникла низка спірних питань, в першу чергу пов'язаних із з'ясуванням змісту самого поняття «інтенсифікація». У середині 60-х рр. ХХ ст. група економістів(І.Ф. Суслов, А.М. Ємельянов та інші), критикуючи іншого послідовника марксистської теорії Г.Г. Котова, виступили з пропозицією переглянути раніше запропоновану трактовку інтенсифікації сільськогосподарського виробництва і стали на сторону визначення її рівня за

результативними показниками, тобто, з урахуванням того, що при постійному розмірі сільськогосподарських угідь лише приріст продукції може бути критерієм інтенсифікації. Найбільш узагальнено ця позиція викладена в такому формулюванні: «Степень напряженности, интенсивности функционирования всех факторов процесса производства не может учесть никакой другой показатель, кроме показателя выхода продукции»[18, с. 30]. Інша ж група вчених наполягала на тому, що для оцінки рівня інтенсифікації слід використовувати тільки показники витрат. Розмаїття підходів до визначення інтенсифікації диктувало необхідність подальшого розгортання теоретичних розробок з даної проблеми для того, щоб забезпечити практику науковою методикою аналізу цього процесу та визначення його економічної ефективності.

Значний внесок в розвиток теорії інтенсифікації та методологічне забезпечення оцінки економічної ефективності сільськогосподарського виробництва при різних рівнях його інтенсивності зробила Людмила Олександрівна Шепотько – українська вчена економіст-аграрник, доктор економічних наук, професор, заслужений діяч науки і техніки України, яка працювала в Інституті економіки Національної академії наук України (в радянський період – Академії наук УРСР). В числі інших досліджень, з 1966 року вона займалася розробкою проблеми інтенсифікації сільського господарства[4, арк. 16].

Перш за все, працюючи над сутністю поняття інтенсифікації сільського господарства, Людмила Олександрівна пропонує переглянути попередньо запропоновані його трактування. Розглядаючи інтенсифікацію як процес збільшення вкладень в одну й ту ж саму площу, вона доводить обмеженість, а отже і неправомірність такого розуміння її сутності: «Трактовка интенсификации как процесса увеличения вложений в одну и ту же земельную площадь неправильна, по нашему мнению, прежде всего потому, что уровень вложений изменяется не только под влиянием интенсификации. На него оказывает воздействие ряд других важных экономических явлений, выражающих развитие производительных сил.»[14, с.15].

Проаналізувавши формулювання інтенсифікації сільського господарства, запропоновані різними економістами, вчена зазначає, що не дивлячись на зовнішні відмінності у визначеннях, всі вони розуміють під цим процесом форму розширеного відтворення на одній і тій самій земельній площі, обумовлену підвищенням економічної родючості ґрунту на основі використання досягнень науково-технічного прогресу та вважає, що таке розуміння сутності інтенсифікації більш правильно відображає об'єктивний зміст цього процесу [14, с. 26].

Водночас вона показує, що в умовах швидких темпів науково-технічного процесу інтенсифікація може мати місце і при абсолютному зменшенні вкладень не тільки по вартості, але й в натурі і, якщо інтенсифікація і здійснюється на основі збільшення вкладень в одну і ту ж земельну ділянку, то це є тільки передумовою згаданого процесу, але ніяк не його сутністю. При цьому важливого значення набувають нераціональні вкладення, наприклад,

порушення пропорційності між вкладеннями в основні та оборотні фонди, нераціональна структура капітальних вкладень, порушення принципу матеріальної зацікавленості, адміністрування в керівництві сільським господарством, що в умовах тодішньої командно-адміністративної системи управління економікою виражалось в нав'язуванні колгоспам і радгоспам посівних площ, завищених темпів росту поголів'я худоби та ін. У зв'язку з зазначеним виникає явище неефективної інтенсифікації.

Таким явищем вчена вважає зниження ефективності виробництва у зв'язку із перевищенням оптимального рівня вкладень на одиницю земельної площі, обумовленого станом продуктивних сил, і зазначає, що на практиці потрібно розрізняти непродуктивні витрати та зменшення ефективності виробництва в процесі інтенсифікації. Якщо в процесі інтенсифікації спостерігається зменшення ефективності виробництва, вона все ж може бути економічно виправдана, тому що в умовах обмеженості земельних ресурсів підвищення інтенсивності є єдиним джерелом отримання додаткової продукції.

Людмила Олександрівна також визначає фактори і процеси, які впливають на розмір вкладень на одиницю земельної площі: 1) витрати суспільства на підвищення економічного рівня родючості землі; 2) насиченість посівів фондомісткими культурами і ступінь розвитку фондомістких галузей сільського господарства; 3) індустріалізація сільського господарства; 4) ефективність застосування знарядь та предметів праці; 5) рівень розвитку сільськогосподарської науки та її застосування в сільськогосподарському виробництві; 6) співвідношення між фактичним і оптимальним рівнями концентрації сільськогосподарського виробництва; 7) рівень суспільного поділу праці; 8) ефективність організації і управління сільським господарством; 9) кваліфікація працівників сільського господарства та раціональність їх використання; 10) ступінь матеріальної зацікавленості працівників в результатах своєї праці та ін. Але, визначивши ці фактори, вчена наголошує на тому, що їх вплив на динаміку рівня вкладень відбувається по-різному. Одні завжди діють у напрямі підвищення рівня вкладень, другі, навпаки, сприяють зменшенню витрат на одиницю площі, дія третіх факторів є двосторонньою, тобто вони можуть обумовлювати як підвищення так і зниження рівня вкладень[14, с.12].

Для того, щоб визначити, як на кожному етапі розвитку продуктивних сил сільського господарства змінюється рівень вкладень механічної і живої праці, Людмила Олександрівна пропонує встановити напрям дії в цей період кожного з перерахованих факторів, вимірюючи їх вплив ізольовано та в комплексі з іншими факторами. Проблему у вирішенні цього питання вона вбачала в тогочасному стані економічної науки, статистики та обліку, рівень розвитку яких дозволяв лише приблизно вимірювати цей вплив.

Досліджуючи особливості інтенсифікації сільського господарства в умовах чергового етапу розвитку науково-технічного прогресу у цій галузі у другій половині 80-х років ХХ століття, Л.О. Шепотько доводить, що її вагомими чинниками стали поглиблення суспільного поділу праці, розвиток різноманітних форм спеціалізації виробництва, зокрема стадійної, що призвело

до розширення, поглиблення та ускладнення міжгалузевих та міжгосподарських зв'язків, виникнення різних кооперованих систем, міжгосподарських підприємств та об'єднань. В цих умовах процес інтенсифікації виробництва та формування її ефективності ускладнився: у ньому враховуються не лише інтереси окремих учасників кооперації, але й інтереси кооперованої системи в цілому[3, с.12]. Подібне стосується й агропромислової інтеграції. Темпи й ефективність інтенсифікації інтегрованої системи(на ті часи агропромислового комплексу) в цілому обумовлюються не лише рівнем цих показників в окремих складових цієї системи, але й узгодженістю відповідних процесів, синхронністю їх здійснення[3, с. 16].

Оскільки з поглибленням суспільного поділу праці окремі галузі і підгалузі сільського господарства дедалі більше відособлюються(наприклад, створюються тваринницькі комплекси як самостійні суб'єкти господарювання), виникає необхідність уточнення поняття інтенсифікації стосовно цих відособлених виробництв. Л.О. Шепотько запропонувала трактування сутності інтенсифікації в рослинництві і тваринництві. Щодо рослинництва, то тут це поняття збігається з розумінням інтенсифікації сільського господарства як галузі. У тваринництві ж інтенсифікація має свою специфіку: вона виражається у збільшенні виробництва продукції в розрахунку на 1 голову худоби(птиці) при зменшенні витрат ресурсів на одиницю тваринницької продукції[3, с. 16].

Значний вплив на процес інтенсифікації сільськогосподарського виробництва, як зазначалося вище, відігравав і відіграє людський чинник, тому для збереження та стабілізації трудових колективів колгоспів та радгоспів вчена визначає важливість наукового і практичного забезпечення напряму соціального розвитку села, зазначаючи, що: «Социально-экономическое развитие села в настоящий период, является одной из основных задач развития АПК и в тоже время мощным фактором интенсификации сельскохозяйственного производства и в определённой мере агропромышленного производства в целом»[3, с. 13].

Та все ж головним чинником інтенсифікації виробництва був і є науково-технічний прогрес. Людмила Олександрівна виділяє три його напрями: технічний, технологічний та організаційний, котрі характеризуються рівнем витрат. Технічний та технологічний напрями включають інвестиційні фактори, а організаційний – не інвестиційні. Хоча й реалізація багатьох організаційних факторів також нерідко потребує певних витрат[3, с. 17].

Подальше дослідження даного чинника втілюється у розробленні нею проблеми індустріалізації сільського господарства. При цьому індустріалізацію сільськогосподарської галузі вона розглядала як обов'язкову умову вирішення чотирьох взаємопов'язаних завдань: забезпечення високих і стійких темпів розвитку виробництва; повного задоволення потреб населення у продовольстві, а переробної промисловості - у сировині; суттєвого підвищення продуктивності праці, зниження витрат, зростання доходів товаровиробників; зміни характеру праці зайнятих в аграрній сфері(за тодішньою термінологією – перетворення сільськогосподарської праці в різновид індустріальної), поліпшення умов життя селян, зростання їх добробуту. Ці дослідження є актуальними і на даному етапі

розвитку аграрного сектору України, тому що наслідком набуття сучасною індустріалізацією спотворених форм є його деградація за всіма переліченими вище напрямками.

Також ряд ґрунтовних наукових розробок було присвячено дослідженню методології статистики сільського господарства і статистики капітальних вкладень в аграрну сферу, ефективності сільськогосподарського виробництва, відносин власності в аграрній сфері, соціально-економічному розвитку села та ін., що допомогло в майбутньому підійти по новому до вирішення проблеми інтенсифікації сільськогосподарського виробництва.

ВИСНОВКИ

Присвятивши багато років дослідженню проблеми інтенсифікації сільського господарства, Л.О. Шепотько обґрунтувала новаторське на той час трактування її сутності як процесу підвищення результативності виробництва на основі науково-технічного прогресу. Нею запропоновано при плануванні і аналізі сільськогосподарського виробництва застосовувати показники мінімально ефективного, економічно необхідного і максимально ефективного рівнів інтенсивності сільськогосподарського виробництва. Використання їх в економічному аналізі і плануванні тодішнього колгоспно-радгоспного виробництва дозволило визначати оптимальні рівні інтенсифікації сільського господарства. Дослідження Л.О. Шепотько чинників інтенсифікації, її особливостей в умовах поглиблення суспільного поділу праці в сільському господарстві, кооперації та інтеграції в аграрно-продовольчій сфері зайняли чільне місце в еволюційному ланцюгу розвитку теорії інтенсифікації сільського господарства.

Література

1. Буздалов И.Н. Интенсификация сельскохозяйственного производства / И.Н. Буздалов. – М.: Экономиздат, 1962. – 152 с.
2. Економічна енциклопедія: у трьох томах / [редкол.: ... С.В. Мочерний (відп.ред.) та ін.]. – К.: Видавничий центр «Академія», 2000 – Т.1. - 864 с.
3. Интенсификация социалистической экономики: в пяти томах, шести книгах. Т. 4. Кн. 2. Интенсивное развитие агропромышленного комплекса / А.М. Онищенко, Л.А. Шепотько, П.Ф. Веденичев и др.]. – К.: Наук. думка, 1990. – 400 с.
4. Інститут архівознавства(НБУ ім. В.І. Вернадського), ф. 360, оп. 3, спр. 898, арк. 16.
5. Ленин В.И. Полное собрание починений. Т.4. / В.И. Ленин. – М.: Издательство политической литературы, 1967. – 565 с.
6. Ленин В.И. Полное собрание починений. Т.5. / В.И. Ленин. – М.: Издательство политической литературы, 1967. – 550 с.
7. Ленин В.И. Полное собрание починений. Т.16. / В.И. Ленин. – М.: Издательство политической литературы, 1968. – 697 с.
8. Ленин В.И. Полное собрание починений. Т.24. / В.И. Ленин. – М.: Издательство политической литературы, 1969. – 567 с.

9. Онищенко О.М. Пам'яті Людмили Олександрівни Шепотько / О.М. Онищенко, В.М. Трегобчук, Б.Й. Пасхавер, І.В. Прокопа // Історія народного господарства та економічної думки України: зб. наук. пр. - К.: ДУ «Інститут економіки та прогнозування НАН України», 2003. – Вип. 35-36. – С. 311.

10. Панченко П.П. Аграрна історія України / П.П. Панченко, Ю.Ф.Мельник, В.А. Вергунов // Навчальний посібник для студентів і викладачів сільськогосподарських закладів освіти I-IV рівнів акредитації. – К.: Просвіта, 2007. – 532 с.

11. Пасхавер Б.И. Статистический анализ интенсификации сельского хозяйства / Пасхавер Б.И. – М.: Статистика, 1969. – 140 с.

12. Прокопа І.В. Шепотько Людмила Олександрівна: Вчені економісти-аграрники / І.В. Прокопа: – К.: Аграрна наука, 2001. – С. 458-460. (Серія «Українські вчені-аграрники ХХ століття»; кн. 5, ч. 2).

13. Саблук П. Т. Аграрна економіка і політика в Україні: підсумки минулого та погляди у майбутнє: Науково-популярні нариси у трьох томах. Т.1. / П.Т. Саблук. - К.: Інститут аграрної економіки, 2001. – 432 с.

14. Шепотько Л.О. Интенсивность и эффективность сельскохозяйственного производства: методические вопросы / Л.О. Шепотько. – М.: Экономика, 1968. – 143 с.

15. Шепотько Людмила Олександрівна // Жінки України: Біограф. енцикл. слов. – К.: Фенікс, 2001. – С. 508.

16. Шепотько Людмила Олександрівна // Імена України: Біограф. щоріч. – К.:Фенікс, 1999. – С. 480.

17. Шепотько Людмила Олександрівна // Хто є хто в Україні: Біограф. словн. – К.: Фенікс, 1997. – С. 383.

18. Эффективность интенсификации сельского хозяйства / В.И. Огурцов, С.В. Рогачев И.Ф. Суслов[и др.]. – М.: Мысль, 1966. – 222 с.

19. Юрчишин В.В. Аграрна політика в Україні на зламах політичних епох: історико-соціально-економічні нариси / В.В. Юрчишин. – К.: Наукова думка, 2009. – 366 с.

Тараненко О.Г. ЭВОЛЮЦИЯ ТЕОРИИ ИНТЕНСИФИКАЦИИ СЕЛЬСКОГО ХОЗЯЙСТВА И МЕСТО В НЕЙ НАУЧНОГО НАСЛЕДИЯ Л.А. ШЕПОТЬКО.

В статтє освещены этапы эволюционного развития теории интенсификации сельского хозяйства и охарактеризован научный вклад Л.А. Шепотько в это развитие.

Ключевые слова: интенсификация, сельское хозяйство, аграрная экономика, земельные ресурсы, Л.А. Шепотько.

Taranenko O.H. EVOLUTION OF THE THEORY OF AGRICULTURAL INTENSIFICATION AND PLACE OF L.O. SHEPOTKO'S SCIENTIFIC HERITAGE IN IT.

In the article are highlighted stages of evolutionary development of the theory of agricultural intensification and is characterized scientific attribute of L.O. Shepotko in it.

Key words: intensification, agriculture, agricultural economics, land resources, L.O. Shepotko.

References

1. Buzdalov Y.N. Yntensyfykatsyya sel'skokhozyaystvennoho proyzvodstva / Y.N. Buzdalov. – M.: Эkonomyzdat, 1962. – 152 s.
2. Ekonomichna entsyklopediya: u tr'okh tomakh / [redkol.: ... S.V. Mochernyy (vidp.red.) ta in.]. – K.: Vydavnychy y tsentr «Akademiya», 2000 – T.1. - 864 s.
3. Yntensyfykatsyya sotsyalystycheskoy эkonomyky: v pyaty tomakh, shesty knyhakh. T. 4. Kn. 2. Yntensyvnoe razvytye ahropromыshlennoho kompleksa / A.M. Onyshchenko, L.A. Shepot'ko, P.F. Vedenychev y dr.]. – K.: Nauk. dumka, 1990. – 400 s.
4. Instytut arkhivoznavstva (NBU im. V.I. Vernads'koho), f. 360, op. 3, spr. 898, ark.
5. Lenyn V.Y. Polnoe sobranie pochyneny. T.4. / V.Y. Lenyn. – M.: Yzdatel'stvo polytycheskoy lyteratury, 1967. – 565 s.
6. Lenyn V.Y. Polnoe sobranie pochyneny. T.5. / V.Y. Lenyn. – M.: Yzdatel'stvo polytycheskoy lyteratury, 1967. – 550 s.
7. Lenyn V.Y. Polnoe sobranie pochyneny. T.16. / V.Y. Lenyn. – M.: Yzdatel'stvo polytycheskoy lyteratury, 1968. – 697 s.
8. Lenyn V.Y. Polnoe sobranie pochyneny. T.24. / V.Y. Lenyn. – M.: Yzdatel'stvo polytycheskoy lyteratury, 1969. – 567 s.
9. Onyshchenko O.M. Pam'yati Lyudmyly Oleksandrivny Shepot'ko / O.M. Onyshchenko, V.M. Trehobchuk, B.Y. Paskhaver, I.V. Prokopa // Istoriya narodnoho hospodarstva ta ekonomichnoyi dumky Ukrayiny: zb. nauk. pr. - K.: DU «Instytut ekonomiky ta prohnozuvannya NAN Ukrayiny», 2003. – Vyp. 35-36. – S. 311.
10. Panchenko P.P. Ahrarna istoriya Ukrayiny / P.P. Panchenko, Yu.F.Mel'nyk, V.A. Verhunov // Navchal'nyy posibnyk dlya studentiv i vykladachiv sil's'kohospodars'kykh zakladiv osvity I-IV rivniv akredytatsiyi. – K.: Prosvita, 2007. – 532 s.
11. Paskhaver B.Y. Statystycheskyy analiz yntensyfykatsyy sel'skoho khozyaystva / Paskhaver B.Y. – M.: Statystyka, 1969. – 140 s.
12. Prokopa I.V. Shepot'ko Lyudmyla Oleksandrivna: Vcheni ekonomisty-ahrarynyky / I.V. Prokopa: – K.: Ahrarna nauka, 2001. – S. 458-460. (Seriya «Ukrayins'ki vcheni-ahrarynyky KhKh stolittya»; kn. 5, ch. 2).

13. Sabluk P. T. Ahrarna ekonomika i polityka v Ukrayini: pidsumky mynuloho ta pohlyady u maybutnye: Naukovo-populyarni narysy u tr'okh tomakh. T.1. / P.T. Sabluk. - K.: Instytut ahrarnoyi ekonomiky, 2001. – 432 s.

14. Shepot'ko L.O. Yntensyvnost' y efektyvnost' sel'skokhozyaystvennoho proyzvodstva: metodycheskye voprosy / L.O. Shepot'ko. – M.: Экономыка, 1968. – 143 s.

15. Shepot'ko Lyudmyla Oleksandrivna // Zhinky Ukrayiny: Biohraf. entsykl. slov. – K.: Feniks, 2001. – S. 508.

16. Shepot'ko Lyudmyla Oleksandrivna // Imena Ukrayiny: Biohraf. shchorich. – K.:Feniks, 1999. – S. 480.

17. Shepot'ko Lyudmyla Oleksandrivna // Khto ye khto v Ukrayini: Biohraf. slovn. – K.: Feniks, 1997. – S. 383.

18. Effektyvnost' yntensyfykatsyy sel'skoho khozyaystva / V.Y. Ohurtsov, S.V. Rohachev Y.F. Suslov [y dr.]. – M.: Мысль, 1966. – 222 s.

19. Yurchyshyn V.V. Ahrarna polityka v Ukrayini na zlamakh politychnykh epokh: istoryko-sotsial'no-ekonomichni narysy / V.V. Yurchyshyn. – K.: Naukova dumka, 2009. – 366 s.

Рецензент: **Прокопа І.В.**, доктор економічних наук.

Стаття подана
25.11.2013

УДК 94(477) «1945/1956»

ВІДНОВЛЕННЯ ФУНКЦІОНУВАННЯ КАС ГРОМАДСЬКОЇ ВЗАЄМОДОПОМОГИ КОЛГОСПНИКІВ СИСТЕМИ СОЦІАЛЬНОГО ЗАБЕЗПЕЧЕННЯ УКРАЇНИ У ПОВОЄННІ РОКИ (1945 – 1956)

Фомін Андрій Володимирович, кандидат історичних наук, доцент, Східноукраїнський національний університет імені Володимира Даля, м. Луганськ.

Анотація

Досліджено відновлення діяльності кас громадської взаємодопомоги колгоспників у післявоєнні роки. Проаналізовано фактори цього процесу, найважливішими з яких стали голод 1946 – 1947 рр., величезний податковий тиск, реорганізація колгоспів, незацікавленість самих селян у відновленні колгоспних кас. В результаті на середину 1950-х рр. членами колгоспних кас стало близько 40% працездатних колгоспників. Недостатність заходів уряду, донорське становище села у повоєнній економіці зробило відновлення кас взаємодопомоги колгоспників тривалим та низько ефективним процесом.

Ключові слова: каси громадської взаємодопомоги колгоспників, соціальне забезпечення, допомога, післявоєнна відбудова.

ВСТУП

За роки незалежності соціальна історія стала одним з провідних напрямків розвитку вітчизняної історіографії. Однією з дискусійних проблем, на наш погляд, є налагодження роботи системи соціального забезпечення населення у післявоєнний період, зокрема питання соціального забезпечення селянства. Деяку роль у цьому відігравали каси громадської взаємодопомоги колгоспників системи соціального забезпечення УРСР. Відзначимо надзвичайно критичний стан українського села, викликаний не стільки окупаційною політикою нацистів, скільки діями радянської влади, спрямованими на повне виснаження й без того зубожілого селянства. Величезні державні податки, різноманітні побори не давали змоги селянам суттєво покращити матеріальне становище. Навпаки, у післявоєнні роки село знову стає одним з основних джерел фінансування сталінських над проєктів – атомної зброї та зовнішньополітичних амбіцій, відбудови промисловості і добробуту партійної верхівки.

Вивченню періоду післявоєнної відбудови України вчені завжди приділяли багато уваги. Дослідження спирається на факти, наведені у систематизуючих працях, таких, як «Історія Української РСР» [1], так і розробках окремих науковців у радянські часи [2;3;4]. Проте в радянський період вона концентрувалася передусім на питаннях відновлення промислового потенціалу республіки, героїчних буднів працівників промисловості та села, при цьому обережно оминаючи соціально-економічні проблеми різних соціальних верств. В останні декілька років саме історія повсякденності соціальних груп стала одним з провідних напрямків наукових розвідок. До них насамперед можна віднести праці Гаврилова В.М. [5], Гордієнко Г.М. [6], Даниленка В.М. [7;9;22], Барана В.К. [22], Кагальної М.В. [8], Ковпак Л.В. [11;12], Перехрест І.В. [19], Шарпатога В.Г. [13;14], Швидкого В.П. [16;17;18] та інші. У 2006 р. вийшла друком «Історія українського селянства» [8], другий том якої частково висвітлює соціальний контекст післявоєнної відбудови села, у 2010 р. побачила світ комплексна колективна монографія провідних істориків «Повоєнна Україна: нариси соціальної історії (друга половина 1940-х – середина 1950-х рр.)» [9], у 2011 р. – «Економічна історія України» [10], яка дозволяє зрозуміти загальний економічний контекст процесів. Проте, як доводить аналіз історіографії проблеми, окремого дослідження з відновлення роботи кас громадської допомоги колгоспників після війни не існує.

МЕТА РОБОТИ

Метою статті є дослідження процесу відновлення функціонування колгоспних кас громадської взаємодопомоги у повоєнні роки, за для досягнення якої слід визначити ступінь розвитку колгоспних кас у міжвоєнний період, стан кас після війни, труднощі, з якими стикалися при їх поновленні та у діяльності самих колгоспкас, роль кас у соціальному забезпеченні колгоспного селянства, досягнення у їх діяльності у повоєнний період.

РЕЗУЛЬТАТИ (основний текст роботи)

Формування системи соціального забезпечення на селі в УРСР розпочинається у 1920-ті рр. у вигляді сільських товариств взаємодопомог та

інших організаційних утворень насамперед громадського рівня. Після голодомору 1932 – 1933 рр. та з завершенням суцільної колективізації соціальне забезпечення колгоспників фактично врегульовується прийняттям другим Всесоюзним з'їздом колгоспників-ударників та затвердженням РНК СРСР та ЦК ВКП(б) 17 лютого 1935 р. «Приблизного статуту сільськогосподарської артілі (колгоспу). Він зобов'язував правління колгоспу за рішенням загальних зборів членів артілі утворювати соціальний фонд для надання допомоги інвалідам, людям похилого віку, колгоспникам, які тимчасово втратили працездатність, нужденним, родинам військовослужбовців, для утримання дитячих садків, яслів, дітей сиріт. Фонд утворювався з отриманого колгоспами врожаю і продуктів тваринництва у розмірах 2% від обсягу валової продукції колгоспу. За своїм рішенням колгоспи також могли встановлювати літнім колгоспникам та інвалідам праці пенсійне забезпечення шляхом щомісячної видачі їм продуктів, грошей, або нараховувати трудовні. Розмір та порядок пенсійного забезпечення (пенсійний вік, необхідний для отримання пенсії трудовий стаж) визначалися загальними зборами членів артілі, або зборами уповноважених. Зазвичай пенсія, що призначалася колгоспами, складалася з натуральних виплат [8, 73]. У міжвоєнний період колгоспні каси були утворені практично у всіх великих колгоспах, проте надавали своїм нужденним членам досить незначну допомогу. Подібна система відновлюється і у післявоєнні роки, оскільки лише після прийняття в 1964 р. Закону СРСР «Про пенсії і допомоги членам колгоспу» відбувається перехід до повного державного регулювання та державного фінансування пенсійного забезпечення колгоспного селянства.

На час звільнення України від нацистських загарбників системи соціального забезпечення на селі не існувало. Відновлення функціонування системи колгоспних кас розпочинається практично відразу зі звільненням районів України від німецько-фашистських загарбників. У цьому питанні можна не погодитися з дослідником Гавриловим В.М., який у дисертації «Соціальне становище сільського населення у 1943 – 1953 р.» зазначає, що «1946 р. позначився також початком відновлення колгоспних кас взаємодопомоги» [5, 170]. Як свідчать джерела, питанням формування колгоспних кас влада впритул займалася вже у 1945 р. Інша справа, що її заходи були далекими від успіху. Так, згідно річних звітів колгоспних кас при райзабезах за 1945 р., у Ворошиловградській області на кінець звітного періоду нараховувалось таких 207 з кількістю членів 8016, у Житомирській області – 353 каси з кількістю членів 36716 осіб [34, 2-4]. Тож, можливо й досить повільно, процес відновлення розпочався ще до завершення війни. Одну з головних причин повільного відновлення діяльності колгоспних кас органи влади на той час вбачали у відсутності інспекторів з роботи колгоспних кас у обласних відділах соціального забезпечення. Проте після запровадження такої штатної одиниці керівництво та діяльність у цьому напрямку роботи в облзабезах значно пожвавились [33, 20]. У селах Сумської області після звільнення області й до кінця війни із кас взаємодопомоги було видано у порядку одноразової допомоги понад 20 тис. пудів різних продуктів [32, 154-

155]. У Запорізькій області було 598 кас, через які лише в 1945 р. передано інвалідам війни 259 ц. крупи, 800 ц борошна, 566 ц зерна, 148 ц овочів, а також 115 голів рогатої худоби; у Вінницькій області було 395 кас, для поповнення їх фонду колгоспники посіяли 796 га зернових культур; у Київській області діяло 1088 колгоспних кас взаємодопомоги, які мали у своєму розпорядженні 598 991 крб. і 71 814 кг зерна [19, 180]. У багатьох селах колгоспники організовували шефство над воїнами, які втратили працездатність, брали їх на своє повне утримання.

За оцінками самого ж Міністерства соціального забезпечення, організаційно слабкі, з недостатньою фінансовою базою, у 1944 – 1945 рр. каси не могли суттєво впливати на долю людей, які потребували соціальної допомоги. Вона часто здійснювалась епізодично, допомога надавалась у незначних обсягах. Звичайно, й така підтримка рятувала життя, проте зовсім не забезпечувала його гідного рівня.

У 1946 – 1947 рр. Україну охоплює голод, який унеможливило подальше відновлення соціального забезпечення на селі, селянам звичайно було не до поповнення фондів кас взаємодопомоги. Працюючи в колгоспах без вихідних, вони позбавлялися можливості обробляти свої ділянки, половина колгоспних дворів не мала корів. Податки встановлювались на кожне фруктове дерево, кожну домашню тварину. Незважаючи на посуху, поставки продукції з селянських дворів не зменшувались, навпаки, забирався останнє. Так, на селянку Бацко зі Сталінської області, господарство якої постраждало під час війни, згорів будинок, чоловік загинув на фронті, а син служив в армії, за нестачу 40 кг. м'яса, 170 літрів молока, 38 кг. картоплі, 60 кг. зернових було накладено штраф в розмірі 6210 крб. Голодували й опухали з голоду діти, люди похилого віку, сім'ї загиблих фронтовиків, інваліди війни та праці. Типовим явищем стало жебрацтво, що заповнило села, залізничні станції. Багато дітей та людей похилого віку, жінок з малими дітьми ходили по хатах, просили хоч якої-небудь їжі, помирили з голоду на очах таких же голодних односельців. Тож соціальне забезпечення в роки голоду часто виявлялося у протягнутому шматку хлібу, або наданому мішечку з зерном. Можна цілком погодитися з твердженням дослідниці І.В. Перехрест про те, що у 1946 – 1947 рр., у зв'язку з поширенням голоду, більшість створених у попередній період колгоспних кас взаємодопомоги фактично припинили своє існування [19, 181]. Статистика свідчить, що на 1 липня 1947 р. вдалось організувати близько 7 тис. колгоспних кас, членами яких стали 454,6 тис. чоловік. Проте багато з них діяли лише на папері. Доходи колгоспних кас склали на 1.1.1947 р. лише 3,7 млн. крб., видатки на всі види допомоги – 1,9 млн., з них: на утримання дітей-сиріт – 287,2 тис. крб., на надання допомоги родинам загиблих – 399,7 тис. крб., надання допомоги інвалідам Вітчизняної війни – 255,3 тис. крб., допомогу інвалідам та літнім колгоспникам – 212,2 тис. крб. [32, 58].

Та в 1948 р., коли голод відступив, вони знову поступово почали відновлюватися сільськими радами. З метою зміцнення діяльності колгоспних кас, Рада Міністрів УРСР надає проект статуту колгоспних кас. Деякі обласні та районні відділи соціального забезпечення у 1948 р. провели досить значну

роботу з відновлення колгоспних кас. Так, на 1 січня 1949 р. по східним областям УРСР відновлено до 15 тис. колгоспних кас, або 15% до загальної кількості колгоспів. Серед областей України найвищими показниками відрізнялися Вінницька область (відновлено до 76% колгоспкас), Сумська область – 85%, Полтавська – 73%, Чернігівська – 55%. З їх загальної кількості у 1948 р. відносно добре працювало близько 10 тисяч. Грошові та натуральні фонди склали до 7,5 млрд. крб. За 1948 р. колгоспками була надана допомога дітям-сиротам, родинам воїнів, які загинули, інвалідам Вітчизняної війни, літнім, непрацездатним колгоспникам на суму до 3,1 млн. крб. Як вже відзначалося, однією з кращих областей стала Вінницька область, у якій кошти колгоспних кас склали 938 тис. крб. Вони надали безповоротну допомогу нужденним в сумі 473 тис. крб. За рахунок відрахування 2% валового збору врожаю у Вінницькому сільськогосподарському районі колгоспні каси отримали відрахування 5,8 тис. пудів хлібу, 300 цент картоплі, 1200 цент соломи. Ряд колгоспних кас цього району мали міцну матеріальну базу [35, 42]. Наприклад, каса при колгоспі ім. 1 травня с. Писарівка шефствувала над 8 дітьми-сиротами та утримувала їх на повному забезпеченні. З фондів цієї ж колгоспкиси постійно надавалась допомога літнім одиноким колгоспникам. До дня 31-ї річниці Червоної Армії вона видала 45 інвалідам Вітчизняної війни і родинам загиблих воїнів, по 16 кг. білої муки, багато родин загиблих воїнів, забезпечувались за рахунок каси паливом. Та поряд із цим, в ряді областей колгоспкиси існували формально. У них не створювались громадські фонди, не проводилось ефективної діяльності. Так, в Полтавській області утворилася велика заборгованість за членськими внесками, що склала 412 тис. крб. В деяких районах Київської області (Фастівському, Христіанівському, Іванівському та інших) робота з відновлення колгоспних кас зовсім не проводилась. Вкрай незадовільно йшло відновлення у Житомирській, Херсонській, Кіровоградській і Сталінській областях. Наприклад, на 1 січня 1949 р. в Житомирській області було відновлено 11,2% колгоспкас до загальної кількості колгоспів, в Херсонській – 44%, Кіровоградській – 43%. Охоплення членством колгоспників взагалі не піддавалось критиці і складало в Житомирській області 2,7%, Кіровоградській – 4,2%, Сталінській – 8,9%, Херсонській – 19%. Матеріальні фонди у цих касах не створювались. В Житомирській області на кожну колгоспкасу в середньому припадало по 940 крб., в Кіровоградській – 630 крб., Херсонській і Сталінській – по 200 крб. Взаємодопомога колгоспників, як форма соціального забезпечення, у цих областях практично була відсутньою. За констатацією керівництва Міністерства соціального забезпечення, завідувачі облзабезаами фактично відсторонилися від процесів відновлення соціального забезпечення на селі [35, 43-44]. Не здійснювався зв'язок з цих питань і з органами сільського господарства, сільськими радами. Не проводилась необхідна масова роз'яснювальна робота про значення колгоспкас та їх завдання серед селян, тож особливої зацікавленості їх у процесі відновлення колгоспних кас не варто було очікувати.

Одним з напрямів роботи колгоспних кас, якому приділялась підвищена увага влади, стала опіка інвалідів Великої Вітчизняної війни. Так, над інвалідом Вітчизняної війни першої групи Головка взяв шефство колгосп ім. Сталіна Артемівського району Сталінської області. В 1949 р. йому відремонтований будинок, забезпечено паливом, овочами та кормами для худоби, а також він працював завідувачем клубу. Колгосп ім. Дзержинського Недригайлівського району Сумської області шефствував над інвалідом Вітчизняної війни першої групи Руденко, якому було видано корову, відремонтовано будинок, завезено паливо. Колгосп «Новий шлях» Шалигінського району Сумської області своєму підшефному інваліду Вітчизняної війни першої групи Максимову виконав ремонт будинку, надав корову, збудував новий погреб і завіз паливо [36, 91].

У той же час не повсюдно турбота про інвалідів війни була поставлена на належний рівень. В семи районах Ровенської області шефство не організовувалось, хоча у наданні допомоги мали потребу 31 інвалід Вітчизняної війни, 70 родин загиблих воїнів, 66 дітей-сиріт загиблих воїнів [36, 92].

Наявність багатьох дрібних колгоспів з невеликими земельними площами створювала, на думку радянського уряду, значні труднощі у використанні нової сільськогосподарської техніки. На початку 1950 р. у середньому на один колгосп в Україні припадало 157 колгоспників із загальною площею 1229 га, з них орної землі – 843 га. Тож урядом було ухвалено рішення про укрупнення колгоспів. Воно відбувалось на основі постанови Ради Міністрів УРСР і ЦК КП(б)У від 14 липня 1950 р. «Про укрупнення дрібних колгоспів в УРСР». В результаті її виконання проведено об'єднання 12118 колгоспів, з яких було утворено 4763 укрупнених господарства. Загальна кількість колгоспів за цей час зменшилась на 7355. На кінець 1951 р. у республіці налічувалось 19427 колгоспів, тобто їх загальна кількість зменшилась на 42,4%. Після укрупнення на одне господарство в середньому припадало 340 дворів, 2709 га земель, з них 1917 га ріллі [8, 360-361].

Звичайно, укрупнення колгоспів, включення до них більшої кількості сіл, призвело до переформування і колгоспних кас. Управління колгоспів стало більш відстороненим від селян, в цей час значно посилюється адміністративно-управлінський вплив на життя колгоспів, проте це кардинально не змінює ситуації з відновленням діяльності колгоспних кас. Але процес цей поступово приносив результат – за 1951 р. було відновлено 9,9 тис. колгоспних кас, а наявність колгоспкас до кількості укрупнених колгоспів склало 52%. З загальної кількості відновлених колгоспкас тих, що активно працювали, нараховувалось 7,1 тис., або 78%. Вказані колгоспкаси об'єднували 31% колгоспників. Грошово-матеріальні фонди склали 15,5 млн. крб., з яких перехідний залишок минулого року складав 8,1 млн. крб., членські, вступні внески – 2,3 млн. крб., натуральні відрахування – 4,3 млн. крб., прибутки від господарської діяльності побутових майстерень – 0,4 млн. крб. Колгоспними касами була надана матеріально-побутова допомога особливо нужденним колгоспникам в сумі 7 млн. крб. Допомогою охоплено понад 100 тис. колгоспників. Зокрема, витрачено на лікування 0,3 млн. крб., на протезування –

60 тис. крб., видано поворотних позик на будівництво та ремонт будинків 1,6 млн. крб. Цим видом допомоги охоплено 7,1 тис. колгоспників [37, 19].

Однією з найбільш успішних областей з відновлення роботи колгоспних кас взаємодопомоги залишалася Вінницька область, де працювало 88% колгоспкас до організованої кількості, а їх матеріальні фонди склали 2,2 млн. крб. Досить значною була і матеріально допомога, якої видано за 1951 р. на всі соціально-побутові потреби 0,9 млн. крб., та охоплено 13,7 тис. колгоспників [37, 19].

Проте в Сумській, Одеській, Кіровоградській областях на 1951 р. вдалося організувати лише до 30% колгоспкас по відношенню до кількості колгоспів, матеріальні фонди їх склали від 3,3 млн. крб. до 0,5 млн. крб. Незадовільно проводилась робота з організації колгоспкас Житомирським, Харківським, Сталінським, Ворошиловградським, Одеським облзабезама, де працювало лише 8-12% колгоспкас до кількості колгоспів. По Західних областях організація колгоспкас також просувалася повільно. Так, у Волинській області до наявності колгоспів організовано 6% колгоспкас, у Чернівецькій – 35%. Запорозький, Сталінський, Кіровоградський, Херсонський облзабези, не дивлячись на неодноразові нагадування Міністерства соціального забезпечення, навіть не надали звітність з роботи колгоспкас [37, 20].

У 1952 р. знову посилюється фіскальний тиск на тільки-но реорганізовані колгоспи. Приймаються закони «Про сільськогосподарський податок», «Про прибутковий податок з колгоспів». Ними в черговий раз підвищувалась загальна сума податків, збільшувались норми прибутковості для підсобних господарств колгоспників. Особливістю законів 1952 р. було те, що вперше до сплати податку зараховувались доходи колгоспників, отримані на трудовні в колгоспі у грошовій та натуральній формі. В цілому сума сільгосподатку з урахуванням усіх підвищень зросла в 1952 р. в середньому у 1,5 – 2 рази. Це вкрай негативно вплинуло на добробут селянства, його платоспроможність, продуктивність праці. Втеча селян у міста набуває величезних розмірів. Такі процеси не могли не позначитись на соціальному житті колгоспників [8, 371-372].

Проте, незважаючи на негативні умови та процеси, ситуація з відновленням діяльності колгоспних кас у 1952 р. дещо покращилася. Станом на 1 січня 1953 р. нараховувалося 16007 колгоспів, організовано 12919 колгоспкас – ними охоплено 81%. З загальної кількості колгоспників 7993204 охоплено членством колгоспкас 3288646 осіб, або 41% [40, 64].

Новою тенденцією початку 1950-х рр. стала організація при колгоспкасах побутових майстерень, яких на 1952 р. було організовано 431. У них працювало 1073 інваліди та літні люди, з них інвалідів Вітчизняної війни – 500 чоловік. Їхній обіг у 1952 р. склав 1,2 млн. крб. [40, 64].

До колгоспкас у 1952 р. поступило доходів із залишком, що перейшов з 1951 р., у вигляді грошових та натуральних фондів, на суму 28,5 млн. крб. [40, 64].

Витрати натуральних та грошових фондів відбувались наступним чином: на патрунування 19266 дітей-сиріт витрачено 2,24 млн. крб.; на надання

матеріальної допомоги родинам загиблих воїнів – 48674 чоловіка – на суму 2,1 млн. крб.; інвалідам Вітчизняної війни – 20502 чоловікам – на суму 836,8 тис. крб.; інвалідам колгоспної праці – 70312 особам – на суму 2,19 млн. крб.; допомоги по тимчасовій непрацездатності – 13796 особам на суму 749,3 тис. крб.; допомоги по пологах і народженню та багатодітним родинам – 9206 – на суму 404,3 тис. крб.; на придбання путівок на санаторно-курортне лікування і в будинки відпочинку асигновано 521 тис. крб. та оздоровлено 946 осіб. Всього була надана матеріальна допомога 179805 особам на суму 12,3 млн. крб. [40, 65].

Отже, обласні та районі відділи соціального забезпечення у 1952 р. досягли серйозних результатів в організації колгоспних кас, охоплення членством колгоспників та створення натуральних фондів. Особливі успіхи у цьому процесі спостерігалися у Київській, Сталінській, Чернігівській, Полтавській, Вінницькій областях. Проте при наявності всіх можливостей і умов у 1952 р. зі створення та організації колгоспкас, обласні та районі відділи соціального забезпечення могли зробити набагато більше.

Станом на 1 січня 1954 р. з загальної кількості 16137 колгоспів були організовані колгоспні каси у 13620, або у 85%. З загальної кількості 8,33 млн. колгоспників охоплено членством 3,3 млн., або 40%. Протягом 1953 р. каси громадської взаємодопомоги створили грошових та натуральних фондів допомоги (у заготівельних цінах) на суму 40,1 млн. крб., у тому числі за рахунок вступних членських внесків – 5,33 млн. крб., доходів від побутових підприємств та майстерень – 2%, відрахувань колгоспів – 15,83 млн. крб., перехідних залишків грошових та натуральних фондів – 13, 68 млн. крб., прибутків від роботи майстерень – 3,45 млн. крб. [24, 68].

Зі створеного грошового та натурального фонду касами громадської взаємодопомоги колгоспників у 1953 р. надана постійна, або перехідна допомога 234942 нужденним непрацездатним колгоспникам-членам кас грошима і продуктами на суму 17,2 млн. крб., в тому числі виплачено [24, 69]:

Види видатків	Кількість	Витрачено
Допомога родинам колгоспників на патрунування дітей-сиріт	26053	3798000
Надання постійної, або періодичної допомоги сім'ям військовослужбовців та сім'ям загиблих воїнів	71185	2335000
Надання постійної, або періодичної допомоги інвалідам Вітчизняної війни	23940	1235700
Надання постійної, або періодичної допомоги інвалідам	112552	4099800

колгоспної праці та літнім колгоспникам		
Допомога колгоспникам з тимчасової непрацездатності	18738	1349600
Допомога породіллям та багатодітним родинам	10165	591300
Придбання путівок та оздоровлення в санаторіях та будинках відпочинку	1645	1936200
Протезування інвалідів колгоспної праці	682	214600
Адміністративні видатки та інші		2320400
Видача займів на придбання худоби, ремонт житлової площі тощо	57524	6726200

В організованих при колгоспних касах 600 підсобних підприємствах, в майстернях побутового обслуговування колгоспників-членів колгосп кас були працевлаштовані 1354 колгоспника, які за станом здоров'я не мали змоги приймати участь у польових роботах колгоспів [24, 69].

Найбільш ефективно працювали каси громадської взаємодопомоги колгоспників у Київській області, де вони були організовані у 80% колгоспів, охоплено членством кас 59% колгоспників, створено грошові та натуральні фонди допомоги на суму 3,5 млн. крб. Колгоспникам, що втратили працездатність, видавалось від 8 до 20 кг хлібу, 20 кг картоплі та інші продукти харчування. В колгоспі ім. Леніна с. Змагайлівка Черкаського району на кошти каси йшло будівництво будинку для літніх колгоспників та інвалідів колгоспної праці на 15 місць. В Хмельницькій області у всіх 812 колгоспах організовані каси взаємодопомоги та членством охоплено 43% колгоспників, створено грошовий та натуральний фонд допомоги на суму 1,7 млн. крб. У Вінницькій області були організовані каси у 98% колгоспів, до яких були залучені 51% колгоспників, створений грошовий і натуральний фонд на суму 2,85 млн. крб. В Полтавській області організовані каси у 98% колгоспів, охоплено членством 43% колгоспників та створений фонд допомоги на суму 2,88 млн. крб. Аналогічно проводилась робота з організації та зміцнення кас взаємодопомоги колгоспників у Харківській, Чернігівській, Ворошиловградській, Миколаївській, Сталінській, Чернівецькій областях. У Вінницькому районі Вінницької області за допомогою колгоспкас нужденним літнім колгоспникам,

інвалідам колгоспної праці та дітям-сиротам було побудовано 49 і відремонтовано 89 будинків. За кошти колгоспкас оздоровлено на курортах 8 хворих колгоспників, закуплено дітям-сиротам одягу та взуття на суму 19816 крб. Закуплено та роздано нужденним 202 куб.м. дров. Каса взаємодопомоги при колгоспі ім. Шевченка села Великі Хутори Вінницького району охопила членством всіх 875 колгоспників. У 1953 р. фонд каси склав 30758 крб. При касі працювало три швацькі та шевські майстерні. На повному забезпеченні каси перебувало 29 дітей-сиріт, на одяг та взуття для яких витрачено 4543 крб. Крім щомісячної матеріальної допомоги літнім колгоспникам та інвалідам колгоспної праці за допомоги каси побудовано 22 і відремонтовано 24 будинки. Літній, самотній колгоспниці Метлуг щомісячно видавалось по 16 кг хлібу та 50 крб. грошима. В цілому в УРСР за 1953 р. кількість кас збільшилась на 4%, а грошові і натуральні фонди – на 12 млн. крб. [24, 70].

Не дивлячись на значну роботу, у діяльності колгосп кас спостерігався ряд недоліків. В Житомирській Сумській, Львівській, Дрогобичській, Волинській областях зміцнення матеріальної бази та охоплення колгоспників членством у них знаходилося на низькому рівні. Так, в Сумській області охоплення членством колгосп кас складало 25%, а грошові та натуральні фонди колгоспників – лише 670 тис. крб. В Житомирській області організовано колгоспкас лише у 68% колгоспів, охоплено членством у них 20,5% та створений грошовий фонд у 424 тис. крб., що дорівнює фонду кас одного передового району. Про незадовільну роботу колгоспних кас взаємодопомоги свідчать і скарги, які надходили до рай та міськвиконкомів. Так, громадянка Веремій з Тупичівського району Чернігівської області скаржилася про те, що на війні в неї загинули чоловік та син, житла не має, райвідділ соціального забезпечення за загиблих пенсії не видає, оскільки на той час вона була працездатною, а зараз право на пенсію втратила, і крім того ніякої допомоги їй не надала і колгоспна каса взаємодопомоги, бо створена лише на папері [5, 170].

Перевірки на місцях виявляли, що робота у колгоспах зі створення кас взаємодопомоги на 1953 р. знаходилася на низькому рівні, мали місце фальсифікації статистики, або «приписки». Так, у Львівській області, за даними облзабезу, нараховувалось 344 колгоспні каси, членами яких були 61281 чоловік, матеріальна база складалась з 10853 цент зерна, 61281 крб. членських та вступних внесків, 14151 крб. накопичень від господарської діяльності. Як виявилось, дані не відповідали дійсності. Так, в Перемишлянському районі на папері числилося дев'ять кас, а фактично, до того ж формально, було сім. Членство в касах не оформлювалось, внески не збирались, відрахування колгоспами не робились. Аналогічне становище спостерігалось у Глинянському районі. За даними райзабезу значилося, що до каси взаємодопомоги колгоспу ім. Молотова входять 284 чоловіка, власних коштів – 1938 крб., фактично ж членами каси були лише 103 особи, а її кошти складали 525 крб. Така ж ситуація спостерігалася у Сталінській області. В Харківській області у 1953 р. із 836 колгоспів каси взаємодопомоги утворили 723, але реальні матеріальні ресурси мали і надавали допомогу у 402 [41, 130-131].

Про якість соціального забезпечення свідчить і той факт, що більше половини осіб, які займалися жебрацтвом та бродяжництвом у першій половині 1950-х рр., були інвалідами війни та праці та віком старше 60-ти років. Зокрема, органами міліції Волинського району Житомирської області затримувався за жебрацтво громадянин Мельник, 1886 року народження, мешканець с. Черниця, інвалід громадянської війни, який не мав засобів до існування. Велика кількість скарг надходила від інвалідів Вітчизняної війни III групи, які мешкали у сільській місцевості, пов'язаних з сільським господарством і одночасно працюючих в якості робітників та службовців. Такі громадяни не користувалися пільгами з податків і поставках, і, крім того, на підставі Постанови Ради Міністрів СРСР від 4.10.1948 р. № 3772, їм повністю припинилася виплата пенсій. Громадянин Бончужний з с. Білокуракіно Ворошиловградської області писав: «Я інвалід Вітчизняної війни III гр. (без лівої руки). Є 0,11 га городу, працюю в радгоспі «Більшовик» у якості сторожа з окладом 225 крб. в місяць. Родина складається з чотирьох осіб. Пенсію мені припинили виплачувати, на 225 крб. утримувати свою родину не можу». Інваліди Вітчизняної війни III групи, які мешкали у сільській місцевості та були пов'язані з сільським господарством, отримували 50% від призначеної пенсії, що складало 36 крб. [41, 92-104].

Значна кількість голів колгоспів відрахування за рішеннями загальних зборів фонди допомоги не передавали правлінням кас, а в ряді випадків не використовувались, або частково використовувались не за призначенням. Правління кас, як правило, не мали робочого місця та місць для зберігання натуральних фондів. Внаслідок погано поставленої роботи у вказаних областях літні колгоспники, інваліди колгоспної праці, діти-сироти, родини загиблих воїнів, військовослужбовців, що потребували допомоги, її не отримували, що стало однією з основних причин, яка породжувала жебрацтво у першій половині 1950-х рр.

Станом на 1 січня 1955 р. нараховувалося 15655 колгоспів, при яких було організовано 13293 колгоспкasi, що склало 84,8% до кількості колгоспів. З загальної кількості 11,121 млн. колгоспників охоплено членством у колгоспкасax 3007684 особи, або 35%. У порівнянні з 1953 р. кількість колгоспкас, у зв'язку з подальшим укрупненням колгоспів, зменшилося на 327. А внаслідок недостатнього контролю за роботою колгоспкас з боку органів влади, незадовільного обслуговування їх членів, кількість колгоспкас навіть зменшилась у порівнянні з 1953 р. Грошові та натуральні фонди колгоспкас склали у заготівельних цінах до 30 млн. крб. За рахунок цих коштів нужденним членам кас надана допомога в сумі понад 10 млн. крб. Колгоспкasi Ворошиловградської області надали допомогу в сумі 1775,8 тис. крб., Полтавської – 1092,4 тис. крб., Черкаської – 700 тис. крб., Вінницької – 602,4 тис. крб. Для інвалідів колгоспної праці та літніх колгоспників Волинській та Черкаській областях, за рахунок коштів колгоспкас, були організовані міжколгоспні будинки інвалідів. Ці будинки є найбільш прийнятною формою матеріального забезпечення непрацездатних колгоспників. За даними звітів органів соціального забезпечення, питаннями зміцнення матеріалax фондів

існуючих та організації нових колгоспкас облзабези та райзабези займалися надзвичайно недостатньо [39, 60].

За даними 1955 р. вдалося досягнути деяких успіхів у справі соціального забезпечення селянства УРСР: при 15 тис. колгоспах вдалося організувати 13386 кас громадської взаємодопомоги, або 89,2%. Проте і через десять років по закінченню війни не були організовані колгоспкаси у 127 колгоспах Київської, 85 колгоспах Кіровоградської, 146 колгоспах Львівської, 136 колгоспах Миколаївської областей. Членами кас стали 3231000 осіб, або 38% до загальної кількості працездатних колгоспників, що було трохи більше, ніж у попередньому році. У 1955 р. в колгоспкаси поступило у грошовому обчисленні коштів на суму 51,2 млн. крб. та використано з них 27,6 млн. крб., в т.ч. на патрунування дітей – 4,9 млн., на надання допомоги непрацездатним колгоспникам – 19,2 млн. крб. [31, 58-59].

Явно недостатньо уваги приділялося справі соціального забезпечення літніх колгоспників. Так, лише в Черкаській і Волинській областях працювали по одному будинку для колгоспників літнього віку. У багатьох колгоспах громадські каси взаємодопомоги існували формально і не мали фондів для надання реальної допомоги. Місцеві партійні та радянські органи недостатньо уваги приділяли колгоспкасам, не впливали на правління колгоспів, які не відраховували кошти та продовольство до фондів допомоги колгоспних кас. Грошові виплати літнім колгоспникам на середину 50-х рр. ХХ ст. коливалися, в середньому, від 40 до 60 крб., а допомога продовольством обмежувалась кількома кілограмами зерна на місяць. З загальної кількості 1,8 млн. чол. інвалідів колгоспної праці та престарілих і таких, хто потребував постійної матеріальної допомоги, у 1955 р. була надана допомога лише 600 тис. чол. (у грошовому обчисленні 30 млн. крб.). Функціонувало лише 3 будинки для престарілих колгоспників, коли потребували такого догляду 17 тис. чол. [41, 131].

Вирішальним фактором при визначенні розмірів пенсій та умов їх отримання була економіка колгоспу. Визначення права колгоспників на пенсію часто залежало від таких причин, як відсутність у сім'ї працездатних, від розміру присадибної ділянки, наявності в господарстві корови тощо. Також у довільному порядку в багатьох колгоспах визначались і розміри пенсій, які нерідко змінювались у залежності від урожайності, засухи чи інших причин. Колгоспи з невеликими прибутками практично не здійснювали пенсійне забезпечення колгоспників. Часто артiлі з недостатньою матеріальною базою не приділяли належної уваги матеріальному забезпеченню своїх непрацездатних колгоспників [41].

Але навіть на 1956 р. колгоспні каси взаємодопомоги діяли неефективно. За даними В.П. Швидкого, багаторічна праця колгоспників по відроблянню трудоднів через зловживання управліннь колгоспів не фіксувалась, або документувалась не повністю. Звичайно, що і під час оформлення пенсій відповідні документи не надавались [16, 153]. Як свідчать документи органів внутрішніх справ, державної безпеки, центральних органів влади, спогади сучасників, каси громадської взаємодопомоги та взагалі соціальне забезпечення колгоспників працювало вкрай

незадовільно. Отже, до середини 1950-х рр. колгоспкиси охоплювати членством менше половини колгоспників і близько 90% колгоспів. Безпосереднім найбільш очевидним наслідком цього стало поширення жебрацтва та бродяжництва в Україні.

ВИСНОВКИ ТА НАПРЯМИ ПОДАЛЬШОГО ДОСЛІДЖЕННЯ

Таким чином, відновлення діяльності кас громадської взаємодопомоги колгоспників починається відразу зі звільненням України від німецько-фашистських загарбників. Одним з пріоритетних напрямів їх діяльності стала допомога інвалідам Великої Вітчизняної війни та дітей-сиріт. Але голод 1946 – 1947 рр. знову фактично ліквідував систему організованого соціального забезпечення на селі. Суттєвим чинником, що гальмував відновлення діяльності колгоспкас, стала незацікавленість у цьому самих селян, адже допомога була незначною. Початок 1950-х років ознаменувався новими змінами – відбувається укрупнення колгоспів, вслід за цим – значне зростання податкового тиску на селянські господарства. Все ж відновлення колгоспкас набуває обертів. Проте навіть на 1956 р. вдається довести частку колгоспів, охоплених діяльністю колгоспкас, до 90% та кількість колгоспників, які стали членами кас до майже 40%. Відзначимо, що особливості радянської статистики призвели до того, що наведені дані досить приблизні і завищені. І через десятиріччя після закінчення війни у багатьох районах колгоспкиси так і не зорганізували, а надавана ними допомога була мізерної. Урядові зусилля з вирішення проблеми виявилися недостатніми. Це стало безпосереднім наслідком соціального становища селянства у повоєнній радянській державі, яке перебувало у стані кріпаків, громадян другого сорту та економічного становища колгоспно-радгоспної системи, що стала джерелом фінансування розвитку важкої промисловості, допомоги країнам соціалістичного табору. Відновлення системи кас громадської взаємодопомоги колгоспників та їх платоспроможність стали другорядним завданням державних структур. Сталінізм у соціальному забезпеченні селянства, головним проявом якого стало виведення соціальних проблем колгоспників поза межі уваги держави, державної системи соціального забезпечення, зазнав принципових змін лише з реформами 1964 р.

У подальших наукових розвідках, на наш погляд, доцільно приділити увагу краєзнавчим аспектам проблеми соціального забезпечення селянства у регіонах України, дослідженню форм соціальної допомоги в роки голоду 1946 – 1947 рр., окремим напрямом роботи кас громадської взаємодопомоги колгоспників.

Література

1. Історія Української РСР. – Том 8: Радянська Україна в період зміцнення соціалізму і поступового переходу до комунізму (1945—70-і роки). – Кн. 1: Українська РСР в період зміцнення соціалізму (1945—50-і роки) / Ред. кол.: А.В. Лихолат (відп. ред.), М.П. Кім, Б.П. Ковалевський, С.В. Кульчицький, Ю.О. Курносів, І.М. Маковійчук, В.Ф. Панібудьласка, П.П. Панченко, М.Р. Плющ (відп. секр), А.В. Санцевич, А.Д. Скаба, П.С. Сохань, Є.П. Талан, В.П. Чугайов; АН УРСР. Інст-т історії. – К.: Наукова думка, 1979. –392 с.

2. Кувеньова О.Ф. Громадський побут українського селянства. Історичний етнографічний нарис / О.Ф. Кувеньова. – К.: Наукова думка, 1966. – 134 с.
3. Михалкевич В.Н. Социальное обеспечение колхозников / В.Н. Михалкевич. – М.: Россельхозиздат, 1970. – 38 с.
4. Панченко П.П. Развитие сельского хозяйства Украинской ССР 1959 – 1980 / П.П. Панченко. – К.: «Наукова думка», 1980. – 288 с.
5. Гаврилов В.М. Соціальне становище сільського населення у 1943 – 1953 рр. (за матеріалами областей Північного Лівобережжя України): дис... канд. іст. наук: 07.00.01 / Гаврилов В.М.; Чернігівський держ. педагогічний ун-т ім. Т.Г.Шевченка. – Чернігів, 2004. – 265 с.
6. Гордієнко Г.М. Соціальне забезпечення інвалідів Вітчизняної війни в УРСР (1941 - 1950 рр.): дис... канд. іст. наук : 07.00.01 / Гордієнко Г.М.; Київ. нац. ун-т ім. Т. Шевченка. – К., 2010. – 237 арк.
7. Даниленко Віктор. Спроби «соціалізації» радянської економіки в роки хрущовської «відлиги» (1955 – 1965 рр.) / В.М. Даниленко // Україна ХХ ст.: культура, ідеологія, політика. – К.: Інститут історії України, 2011. – №16. – С. 5 – 20.
8. Кагальна М.В. Матеріальне забезпечення селянства УРСР у період хрущовської «відлиги» крізь призму повсякдення (1953 – 1964 рр.) / М.В. Кагальна // Архіви України. – К., 2013. – № 2. – С. 70 – 78.
8. Історія українського селянства: нариси: В 2 т. / відп. ред. В.А. Смолій, НАН України, Ін-т історії України. – К.: Наукова думка, 2006. Т. 2 / О.В. Андрощук [та ін.]. – К.: Наукова думка, 2006. – 652 с.
9. Повоєнна Україна: нариси соціальної історії (друга половина 1940-х – середина 1950-х рр.): кол. моногр.: у 3 ч. / П. Бондарчук; відп. ред. В.М. Даниленко; Нац. акад. наук України, Ін-т історії України. – К.: Ін-т історії України Нац. акад. наук України, 2010. – (3 історії повсякденного життя в Україні : серія монографічних видань). Ч. 3. – 2010. – 336 с.
10. Економічна історія України: Історико-економічне дослідження: в 2 т. / [ред. рада: В. М. Литвин (голова), Г. В. Боряк, В. М. Геєць та ін.; відп. ред. В. А. Смолій; авт. кол.: Т. А. Балабушевич, В. Д. Баран, В. К. Баран та ін.]. НАН України. Інститут історії України. – К.: Ніка-Центр, 2011. – Т. 2. – 608 с.
11. Ковпак Л.В. Найближча історія: Україна 1945 – 2000 рр. / Л. В. Ковпак. – К.: Наш час, 2007. – 248 с.
12. Ковпак Л.В. Соціально-побутові умови життя населення України в другій половині ХХ ст. (1945 – 2000 рр.) / НАН України. Ін-т історії України. – К.: Ін-т історії України, 2003. – 250 с.
13. Шарпаций В.Г. Становлення та функціонування системи соціального забезпечення в Українській РСР в 1920-30-х рр.: історичний аспект: автореф. дис... д-ра іст. наук: 07.00.01 / Шарпаций В.Г.; Чернівецький національний ун-т ім. Юрія Федьковича. - Чернівці, 2007. - 32 с.
14. Шарпаций В.Г. Соціальне забезпечення в УРСР (20-30-ті роки ХХ ст.) / В.Г. Шарпаций. – К.: Ніка-Центр, 2006. – 268 с.

15. Швидкий В.П. Соціальні відхилення як чинник структурних змін українського соціуму другої половини ХХ століття / В.П. Швидкий // Україна ХХ ст.: Культура, ідеологія, політика. – Вип. 9. – К., 2005.

16. Швидкий В.П. Бродяжництво й жебрацтво як елементи соціального життя в Україні у першій половині 1950-х рр. / В.П. Швидкий // Український історичний журнал. – 2007. – №1. – С. 149 – 169.

17. Василь Швидкий. Девіантні прояви в українському повоєнному суспільстві // Повоєнна Україна: нариси соціальної історії (друга половина 1940-х – середина 1950-х рр.): Колективна монографія/ Відп. ред. В.М. Даниленко: У 3-х частинах. – Ч 3. – К.: Інститут історії України НАН України, 2010. – С. 149 – 227.

18. Швидкий В.П. Голод 1946 – 1947 рр. як чинник сплеску девіантних явищ в Україні / В.П. Швидкий // Український історичний журнал. - № 1. – 2010. – С. 142 – 164.

19. Перехрест І.В. Медико-санітарні наслідки Великої Вітчизняної війни для населення України та їх ліквідація у період відбудови (1943-1950 рр.): дис... канд. іст. наук: 07.00.01 / Перехрест І.В.; Черкаський держ. технологічний ун-т. – Черкаси, 2007. - 291 арк.

20. Ісайкіна О.Д. Побут і дозвілля міського населення України в повоєнний період (1945 – 1955 рр.): автореф. дис... канд. іст. наук: 07.00.01 / О.Д. Ісайкіна; Переяслав-Хмельницький держ. педагогічний ун-т ім. Григорія Сковороди. – Переяслав-Хмельницький, 2005. – 23 арк.

21. Касьянова Н.М. Боротьба з безпритульністю та бездоглядністю в Донбасі (1943 – 1953 рр.): автореф. дис... канд. іст. наук / Н.М. Касьянова; Донец. нац. ун-т. – Донецьк, 2010. – 19 с.

22. Україна крізь віки. У 13-ти тт. – К.: Альтернативи, 1998–1999. – Т. 13: Баран В.К., Даниленко В.М. Україна в умовах системної кризи (1946–1980-і рр.) / НАН України. Інститут історії України. – К.: Альтернативи, 1999. – 304 с.

23. Янковська Оксана. Реформи УРСР в соціальній сфері в середині ХХ ст.. // Україна ХХ ст.: культура, ідеологія, політика. – К.: Інститут історії України НАН України, 2012. - № 17. – С. 123-140.

24. Центральний Державний архів громадських об'єднань України (далі – ЦДАГО України), ф. 1, оп. 30, спр. 3899, арк. 68-72 .

25. ЦДАГО України. – Ф. 1. – Оп. 23. – Спр. 4103.

26. ЦДАГО України. – Там само. – Спр. 4178.

28. ЦДАГО України. – Там само. – Спр. 4741.

29. ЦДАГО України. – Там само. – Спр. 4934.

30. Там само. – Оп. 24. – Спр. 116.

31. ЦДАГО України. , ф. 1, оп. 31, спр. 596, 85 арк.

32. Центральний державний архів вищих органів влади та управління України (далі – ЦДАВО України), ф. 348, оп. 3, спр. 138, арк. 57 – 58.

33. ЦДАВО України, ф. 348, оп. 3, спр. 31, арк. 20.

34. ЦДАВО України, ф. 348, оп. 3, спр. 85, арк. 2-4.

35. ЦДАВО України, ф. 348, оп. 3, спр. 294, арк. 41-44.

36. ЦДАВО України, ф. 348, оп. 3, спр. 384, арк. 91 – 92.

37. ЦДАВО України, ф. 348, оп. 3, спр. 595, 39 арк.
38. ЦДАВО України, ф. 348, оп. 3, спр. 716, 42 арк.
39. ЦДАВО України, ф. 348, оп. 3, спр. 778, 85 арк.
40. ЦДАГО України, ф. 1, оп. 30, спр. 3520, 119 арк.
41. ЦДАГО України, ф. 1, оп. 24, спр. 3111, 148 арк.

Фомин А.В. ВОССТАНОВЛЕНИЕ ФУНКЦИОНИРОВАНИЯ КАСС ОБЩЕСТВЕННОЙ ВЗАИМОПОМОЩИ КОЛХОЗНИКОВ СИСТЕМЫ СОЦИАЛЬНОГО ОБЕСПЕЧЕНИЯ УКРАИНЫ В ПОСЛЕВОЕННЫЕ ГОДЫ (1945 – 1956)

Исследовано восстановление деятельности касс общественной взаимопомощи колхозников в послевоенные годы. Проанализированы факторы этого процесса, важнейшими из которых стали голод 1946 – 1947 гг., огромное налоговое давление, реорганизация колхозов, незаинтересованность самих крестьян в восстановлении колхозных касс. В результате к середине 1950-х гг. членами колхозных касс стало около 40% трудоспособных колхозников. Недостаточность мер правительства, донорское положение села в послевоенной экономике сделало восстановление касс взаимопомощи колхозников длительным и низкоэффективным процессом .

Ключевые слова: кассы общественной взаимопомощи колхозников, социальное обеспечение, помощь, послевоенное восстановление.

Fomin A.V. THE RESTORATION OF FUNCTIONING OF PUBLIC MUTUAL FUNDS COLLECTIVE FARMERS SOCIAL SECURITY SYSTEM IN UKRAINE IN THE POSTWAR YEARS (1945 - 1956)

The article explores the reduction of activity of public mutual help funds farmers. The formation of the social security system in rural areas in the Soviet Union started in the 1920s as the rural mutual aid societies and other organizational entities primarily the public level. After the Holodomor of 1932 - 1933 and with the finishing of complete collectivization the social security of collective farmers is regulated by taking by the second All-Union Congress of collective farmers and approval of SNK USSR and СК ВКР(б) 17 February 1935. It obliged kolkhoz at a general meeting of members of cooperatives to form social fund to assist the disabled, the elderly, farmers who are temporarily unable to work, needy families of military personnel for the maintenance of kindergartens, orphans. The Fund was formed from the resulting collective farms crops and livestock products in the amount of 2 % from the gross output of the farm. In its decision farms could also set the disabled elderly farmers and labor pension insurance by monthly issuance of food, money, or charge their labor. The size and order of «pensions» (retirement age for eligibility for pension seniority) were determined by the general meeting of the farm, or Assembly of representatives. Typically, pension , destined collective farms, consisting of natural benefits. At the time of Ukraine's liberation from Nazi invaders social security system in rural areas did not exist. It had been established that the process began immediately with the release of Ukraine from nazi invaders. One of the main directions of activity was the helping disabled veterans and orphans. But famine of 1946 - 1947 again

virtually eliminated organized social security system in rural areas. An important factor that hindered the recovery of activity «kolhospkas», was the lack of interest in that the peasants, because the needy was negligible. The beginning of 1950s was marked by the new changes - there is an integration of collective farms, after that - a significant increase in the tax burden on farms. Yet the recovery of farm Cashes. However, on the 1956 it had been managed to increase the share of farms covered activities «kolhospkas» to 90%, while the number of farmers who were members of the Cashes only 40%. We must note that the characteristics of Soviet statistics have led to the fact that the data are quite crude and exaggerated. And a decade after the war-ending in many parts kolhospkasy did not have organized, and they provide support was meager. Government efforts to address the problem were inadequate. This was a direct consequence of the social situation of the collective farmers in the post-war Soviet state, who were in a state of serfs, second-class citizens and the economic situation of collective and state farm system that had become a source of funding for the development of heavy industry, assistance to the countries of the socialist camp. System Restore Cashes Public Mutual farmers and their ability to pay became a secondary objective of government agencies. Stalinism in the social welfare of the collective farmers, the main manifestation of which was the withdrawal of social problems of farmers beyond the attention of the state, the state welfare system has undergone fundamental changes only with the reforms of 1964.

Keywords: cash public mutual help of farmers, welfare assistance, post-war reconstruction.

REFERENCES

1. Istorija Ukrai'ns'koi' RSR. – Tom 8: Radjans'ka Ukrai'na v period zmicnennja socializmu i postupovogo perehodu do komunizmu (1945—70-i roky). – Kn. 1: Ukrai'ns'ka RSR v period zmicnennja socializmu (1945—50-i roky) / Red. kol.: A.V. Lyholat (vidp. red.), M.P. Kim, B.P. Kovalevs'kyj, S.V. Kul'chyc'kyj, Ju.O. Kurnosov, I.M. Makovijchuk, V.F. Panibud'laska, P.P. Panchenko, M.R. Pljushh (vidp. sekr), A.V. Sancevych, A.D. Skaba, P.S. Sohan', Je.P. Talan, V.P. Chugajov; AN URSS. Inst-t istorii'. – K.: Naukova dumka, 1979. – 392 s.
2. Kuven'ova O.F. Gromads'kyj pobut ukrai'ns'kogo seljanstva. Istorychnyj etnografichnyj narys / O.F. Kuven'ova. – K.: Naukova dumka, 1966. – 134 s.
3. Myhalkevych V.N. Socyal'noe obespechenye kolhoznykov / V.N. Myhalkevych. – M.: Rossel'hozyzdat, 1970. – 38 s.
4. Panchenko P.P. Razvytye sel'skogo hozjajstva Ukraynskoj SSSR 1959 – 1980 / P.P. Panchenko. – K.: «Naukova dumka», 1980. – 288 s.
5. Gavrylov V.M. Social'ne stanovyshhe sil's'kogo naselennja u 1943 – 1953 rr. (za materialamy oblastej Pivnichnogo Livoberezhzhja Ukrai'ny): dys... kand. ist. nauk: 07.00.01 / Gavrylov V.M.; Chernigivs'kyj derzh. pedagogichnyj un-t im. T.G.Shevchenka. – Chernigiv, 2004. – 265 s.
6. Gordijenko G.M. Social'ne zabezpechennja invalidiv Vitchyznjanoi' vijny v URSS (1941 - 1950 rr.): dys... kand. ist. nauk : 07.00.01 / Gordijenko G.M.; Kyi'v. nac. un-t im. T. Shevchenka. – K., 2010. – 237 ark.

7. Danylenko Viktor. Sproby «socializacii» radjans'koi' ekonomiky v roky hrushhovy'koi' «vidlygy» (1955 – 1965 rr.) / V.M. Danylenko // Ukraï'na HH st.: kul'tura, ideologija, polityka. – K.: Instytut istorii' Ukraï'ny, 2011. – №16. – S. 5 – 20.
8. Kagal'na M.V. Material'ne zabezpechennja seljanstva URSS u period hrushhovy'koi' «vidlygy» kriz' pryзму povsjakdennja (1953 – 1964 rr.) / M.V. Kagal'na // Arhivy Ukraï'ny. – K., 2013. – № 2. – S. 70 – 78.
8. Istorija ukrai'ns'kogo seljanstva: narysy: V 2 t. / vidp. red. V.A. Smolij, NAN Ukraï'ny, In-t istorii' Ukraï'ny. – K.: Naukova dumka, 2006. T. 2 / O.V. Androshhuk [ta in.]. – K.: Naukova dumka, 2006. – 652 s.
9. Povoïenna Ukraï'na: narysy social'noi' istorii' (druga polovyna 1940-h – seredyna 1950-h rr.): kol. monogr.: u 3 ch. / P. Bondarchuk; vidp. red. V.M. Danylenko; Nac. akad. nauk Ukraï'ny, In-t istorii' Ukraï'ny. – K.: In-t istorii' Ukraï'ny Nac. akad. nauk Ukraï'ny, 2010. – (Z istorii' povsjakdennogo zhyttja v Ukraï'ni : serija monografichnyh vydan'). Ch. 3. – 2010. – 336 s.
10. Ekonomichna istorija Ukraï'ny: Istoryko-ekonomichne doslidzhennja: v 2 t. / [red. rada: V. M. Lytvyn (golova), G. V. Borjak, V. M. Gejec' ta in.; vidp. red. V. A. Smolij; avt. kol.: T. A. Balabushevych, V. D. Baran, V. K. Baran ta in.]. NAN Ukraï'ny. Instytut istorii' Ukraï'ny. – K.: Nika-Centr, 2011. – T. 2. – 608 s.
11. Kovpak L.V. Najblyzhcha istorija: Ukraï'na 1945 – 2000 rr. / L. V. Kovpak. – K.: Nash chas, 2007. – 248 s.
12. Kovpak L.V. Social'no-pobutovi umovy zhyttja naselennja Ukraï'ny v drugij polovyni XX st. (1945 – 2000 rr.) / NAN Ukraï'ny. In-t istorii' Ukraï'ny. – K.: In-t istorii' Ukraï'ny, 2003. – 250 s.
13. Sharpatyj V.G. Stanovlennja ta funkcionuvannja systemy social'nogo zabezpechennja v Ukraï'ns'kij RSR v 1920-30-h rr.: istorychnyj aspekt: avtoref. dys... d-ra ist. nauk: 07.00.01 / Sharpatyj V.G.; Chernivec'kyj nacional'nyj un-t im. Jurija Fed'kovycha. - Chernivci, 2007. - 32 s.
14. Sharpatyj V.G. Social'ne zabezpechennja v URSS (20-30-ti roky HH st.) / V.G. Sharpatyj. – K.: Nika-Centr, 2006. – 268 s.
15. Shvydkyj V.P. Social'ni vidhylennja jak chynnyk strukturnyh zmin ukrai'ns'kogo sociumu drugoi' polovyny HH stolittja / V.P. Shvydkyj // Ukraï'na HH st.: Kul'tura, ideologija, polityka. – Vyp. 9. – K., 2005.
16. Shvydkyj V.P. Brodjazhnyctvo j zhebractvo jak elementy social'nogo zhyttja v Ukraï'ni u pershij polovyni 1950-h rr. / V.P. Shvydkyj // Ukraï'ns'kyj istorychnyj zhurnal. – 2007. – №1. – S. 149 – 169.
17. Vasyl' Shvydkyj. Deviantni projavy v ukrai'ns'komu poveïennomu suspil'stvi // Povoïenna Ukraï'na: narysy social'noi' istorii' (druga polovyna 1940-h – seredyna 1950-h rr.): Kolektyvna monografija/ Vidp. red. V.M. Danylenko: U 3-h chastynah. – Ch 3. – K.: Instytut istorii' Ukraï'ny NAN Ukraï'ny, 2010. – S. 149 – 227.
18. Shvydkyj V.P. Golod 1946 – 1947 rr. jak chynnyk splesku deviantnyh javyssh v Ukraï'ni / V.P. Shvydkyj // Ukraï'ns'kyj istorychnyj zhurnal. - № 1. – 2010. – S. 142 – 164.
19. Pehrest I.V. Medyko-sanitarni naslidky Velykoi' Vitchyznjanoi' vijny dlja naselennja Ukraï'ny ta i'h likvidacija u period vidbudovy (1943-1950 rr.): dys... kand.

ist. nauk: 07.00.01 / Perehrest I.V.; Cherkas'kyj derzh. tehnologichnyj un-t. – Cherkasy, 2007. - 291 ark.

20. Isajkina O.D. Pobut i dozvillja mis'kogo naselennja Ukrai'ny v povojennyj period (1945 – 1955 rr.): avtoref. dys... kand. ist. nauk: 07.00.01 / O.D. Isajkina; Perejaslav-Hmel'nyc'kyj derzh. pedagogichnyj un-t im. Grygorija Skovorody. – Perejaslav-Hmel'nyc'kyj, 2005. – 23 ark.

21. Kas'janova N.M. Borot'ba z bezprytul'nistju ta bezdogljadnistju v Donbasi (1943 – 1953 rr.): avtoref. dys... kand. ist. nauk / N.M. Kas'janova; Donec. nac. un-t. – Donec'k, 2010. – 19 s.

22. Ukrai'na kriz' viky. U 13-ty tt. – K.: Al'ternatyvy, 1998–1999. – T. 13: Baran V.K., Danylenko V.M. Ukrai'na v umovah systemnoi' kryzy (1946–1980-i rr.) / NAN Ukrai'ny. Instytut istorii' Ukrai'ny. – K.: Al'ternatyvy, 1999. – 304 s.

23. Jankovs'ka Oksana. Reformy URSR v social'nij sferi v seredyni HH st.. // Ukrai'na HH st.: kul'tura, ideologija, polityka. – K.: Instytut istorii' Ukrai'ny NAN Ukrai'ny, 2012. - № 17. – S. 123-140.

24. Central'nyj Derzhavnyj arhiv gromads'kyh ob'jednan' Ukrai'ny (dali – CDAGO Ukrai'ny), f. 1, op. 30, spr. 3899, ark. 68-72 .

25. CDAGO Ukrai'ny. – F. 1. – Op. 23. – Spr. 4103.

26. CDAGO Ukrai'ny. – Tam samo. – Spr. 4178.

28. CDAGO Ukrai'ny. – Tam samo. – Spr. 4741.

29. CDAGO Ukrai'ny. – Tam samo. – Spr. 4934.

30. Tam samo. – Op. 24. – Spr. 116.

31. CDAGO Ukrai'ny. , f. 1, op. 31, spr. 596, 85 ark.

32. Central'nyj derzhavnyj arhiv vyshhyh organiv vlady ta upravlinnja Ukrai'ny (dali – CDAVO Ukrai'ny), f. 348, op. 3, spr. 138, ark. 57 – 58.

33. CDAVO Ukrai'ny, f. 348, op. 3, spr. 31, ark. 20.

34. CDAVO Ukrai'ny, f. 348, op. 3, spr. 85, ark. 2-4.

35. CDAVO Ukrai'ny, f. 348, op. 3, spr. 294, ark. 41-44.

36. CDAVO Ukrai'ny, f. 348, op. 3, spr. 384, ark. 91 – 92.

37. CDAVO Ukrai'ny, f. 348, op. 3, spr. 595, 39 ark.

38. CDAVO Ukrai'ny, f. 348, op. 3, spr. 716, 42 ark.

39. CDAVO Ukrai'ny, f. 348, op. 3, spr. 778, 85 ark.

40. CDAGO Ukrai'ny, f. 1, op. 30, spr. 3520, 119 ark.

41. CDAGO Ukrai'ny, f. 1, op. 24, spr. 3111, 148 ark.

Рецензент: **Михайлюк В.П.**, доктор історичних наук.

Стаття подана
11.11.2013

УДК 37:94 (477) «1917/1918»

СТАНОВЛЕННЯ НАЦІОНАЛЬНОЇ ОСВІТИ В ДОБУ УКРАЇНСЬКОЇ ЦЕНТРАЛЬНОЇ РАДИ (БЕРЕЗЕНЬ 1917 – КВІТЕНЬ 1918 РР.)

Чернов Борис Олексійович, кандидат педагогічних наук, професор, завідувач кафедри географії, екології і методики навчання.

Анотація

Висвітлено розбудову національної освіти в добу Української національно-демократичної революції, коли була створена Українська Центральна Рада і обрано вищий виконавчий орган «Генеральний секретаріат», проголошено у листопаді 1917 р. Українську Народну Республіку, а січні 1918 р. УЦР проголосила державну незалежність; розкрито проблеми, які сприяли і заважали розвитку освіти; показано значення прийнятих рішень про нову національну школу, ліквідацію різнотипності шкіл, безоплатність навчання, забезпечення учнів новими за змістом підручниками, обов'язковим введенням курсів історії і географії України. Особлива увага приділена проведенню першого і другого Всеукраїнських педагогічних з'їздів, відкриттю нових українських освітніх закладів, підготовці і перепідготовці кадрів, українізації вищих і загальноосвітніх закладів з обов'язковим педагогічним тактом до національних меншин.

Ключові слова: Українська Центральна Рада, Українська Народна Республіка, Універсали, педагогічні з'їзди, розвиток національної освіти, українізація, однотипність школи.

ВСТУП

Звістка про Лютневу демократичну революцію в Петрограді дійшла до Києва 1(13)березня, а наступного дня про повалення монархії та встановлення нової, демократичної влади тут було оголошено офіційно. Для українських громадян Лютнева революція стала сигналом до консолідації усіх національно-патріотичних сіл. «Ця активність призвела до... появи багатьох самочинних організацій: рад робітничих, солдатських і селянських депутатів, професійних спілок, комітетів, об'єднань, товариств і т. п.»[5, с. 225].

3-4(16-17)березня 1917 р. в Києві в клубі «Родіна» відбулися збори представників політичних, наукових, освітніх, кооперативних, студентських організацій (за В. Солдатенком близько 100 осіб), на яких було запропоновано створити громадську організацію для координування українського руху. «З ініціативи соціал-демократа Д. Антоновича та інших учасників зібрання новий орган було вирішено формувати як коаліційний, з представників усіх національних організацій»[6а, с. 41]. Була прийнята пропозиція назвати його Українською Центральною Радою(УЦР). Так виникла організація, якій судилося відіграти видатну роль в історії Української революції, в історії України. «Саме від цього рубежу і слід вести відлік її існування»[11, с.23].

Видатну роль у діяльності УЦР відіграли В. Винниченко, С. Єфремов, Б. Мартос, С. Петлюра, Д. Антонович, Д. Дорошенко, П. Христюк, О. Волошин та ін.

7 (20 березня) сформовано президію УЦР, головою ради заочно був обраний М. С. Грушевський. 6-8 (19-21) квітня у Києві відбувся Український національний конгрес, який проголосив її Всеукраїнською крайовою Радою, Майже одразу ж у Києві було створено й «Товариство шкільної освіти». У склад якого увійшли кращі українські педагоги, які у новій ситуації взяли на себе справу народної освіти. Головою «Товариства» обрали видатного національного педагогічного діяча, професора Івана Стешенка. «Товариство», співпрацюючи з Центральною Радою, активно розпочало розбудову національної школи.

Одразу ж перед Українською Центральною Радою і діячами «Товариства» виникли численні нерозв'язані проблеми, крім інших і освітянські, «які дісталися в спадок від попередніх років імперської держави і які були поставлені педагогічною громадськістю завдання в галузі шкільної освіти» [1а, с. 85], для розв'язання яких було потрібно:

1) ліквідувати різнотипність шкіл. Чому так серйозно постало питання про ліквідацію різнотипності школи і встановлення школи одного типу? Тому що навчальні заклади створювалися на кошти земств, сільських та міських громад, іновірського населення, приватних осіб, різних відомств, наукових та громадських товариств. Наслідком подібної організації народної освіти була значна різнотипність початкових навчальних закладів і у більшості з них біля 45% навчального часу відводилося на предмети суто релігійного характеру;

2) в умовах «складного суперечливого процесу боротьби ще міцного старого з новим, що тільки народжувалося і шукало себе у житті...необхідно було виробити принципово нові зміст, методи і форми організації навчання» [1, с. 83] і на цій основі підготувати та видати нові підручники для учнів і посібники для учителів;

3) українізувати існуючі вищі і загальноосвітні заклади і відкрити нові;

4) перепідготувати наявні російськомовні і «зросійщені» кадри і розпочати підготовку нових для роботи в українських школах.

Початку революційних подій і їх розвитку в Україні присвячено праці В. Коцура, А. Коцура, С. Кульчицького, В. Солдатенка, О. Любовець, В. Сергійчука, В. Верстюка, Ю. Кондуфура, В. Капелюшного, В. Смоля та ін. Названі автори здебільшого ретельно і доказово характеризують політичні, військові та соціально-економічні події, події громадянської війни і недостатньо звертають увагу на становлення і розвиток української освіти у цей період. Попри усю важливість дослідження умов і практики вибору Україною політико-суспільної перспективи державотворення у 1917-1918 роках залишаються недостатньо дослідженими питання організації процесу навчання в Україні цієї доби. Вивчаючи це питання, потрібно пам'ятати, що «науково правильною може бути тільки така оцінка змісту освіти, методів і форм навчання, яка проводиться з обов'язковим врахуванням соціально-політичних і економічних умов в країні, з урахуванням всієї системи освіти, що

створюється» [1, с. 84]. Найбільш ґрунтовно державно-громадське реформування шкільної освіти в період Української національно-демократичної революції, зокрема в добу Української Центральної Ради висвітлено Л. Д. Березівською [1а]. Проте, і в цій праці є недостатньо досліджені питання змісту, методів і форм організації навчального процесу, зокрема з географії. Реформування ж шкільної освіти, за Л. Д. Березівською, розпочалося без спеціальної науково-педагогічної, правової, фінансової підготовки в умовах політичної та економічної нестабільності.

МЕТА РОБОТИ

На етапі дослідження виникла необхідність з'ясувати перебіг подій становлення і розбудови національної освіти в короткий термін діяльності Української Центральної Ради та Української Народної Республіки. Мета зумовила завдання дослідження: 1) схарактеризувати процеси розгортання розбудови і розвитку національної освіти Генеральним секретаріатом Української Центральної Ради і Міністерством освіти Української Народної Республіки; 2) висвітлити діяльність Міністерства освіти УНР в умовах закінчення першої світової війни і початку громадянської війни.

РЕЗУЛЬТАТИ (основний текст роботи)

Перед створеним «Товариством» і його діячами «постала складна проблема: виробити принципово нові зміст, методи і форми організації навчання [1, с. 83] і на цій основі розпочати розбудову української школи. Діяльність українських освітніх діячів розпочалася у двох напрямках: по-перше, направлена вмотивована вимога Тимчасовому уряду Росії про дозвіл введення українзації в усіх освітніх установах і, по-друге, самочинно почалася організація українських шкіл, коли «Товариство» при підтримці Центральної Ради вже **18 березня 1917 р.**, на власні кошти і з допомогою деяких заможних людей відкрило у Києві **першу Українську гімназію ім. Т. Г. Шевченка**. Тут кількість учнів в одразу зростає з 80 до 174 [12, с. 63]. В гімназії викладали: українську, французьку і російську мови, Закон Божий, історію і географію України, природознавство, математичні науки, малювання, співи, гімнастику, чистописання. Мабуть тому 28 березня 1917 р. Тимчасовий уряд «дозволив в школах Київської шкільної округи навчання усіх предметів українською мовою, за умови забезпечення меншості учнів не українців навчати російською мовою». Слідом надійшло розпорядження Міністра освіти Тимчасового уряду, в якому зазначалося: 1) в народних школах вводиться навчання українською мовою при забезпеченні прав національних меншостей; російська мова є обов'язковим предметом навчання з другого класу; 2) в учительських семінаріях і інститутах України вводиться навчання української мови, літератури, історії і географії; 3) у вищих школах засновуються кафедри української мови, літератури, історії і права» [2, с. 9].

Це активізувало діяльність І. М. Стешенко і діячів «Товариства». Вони провели 5-6 квітня 1917 р. перший Всеукраїнський педагогічний з'їзд, в якому брало участь близько 500 українських учителів і професорів. На з'їзді вперше вільно, у національному дусі, дискутували з питань школи, прийняли ряд постанов, які визначили форми проведення українзації школи. У третьому

пункті «Загальних постанов» щодо початкової школи зазначалося, що «З'їзд учителів-українців вважає необхідним ліквідувати різнотипність школи, встановити початкову школу одного типу, яка з одного боку дала б дітям найбільш широку початкову освіту, а з іншого підготувала б до середньої школи».

Далі в «Постанові секції нижчої школи» рішень з'їзду говориться, що «українізацію однокласних початкових шкіл необхідно провести з початку нового академічного року, а вищі початкові школи повинні українізуватися **поступово, згідно вимогам педагогічного такту**. Навчання українським дисциплінам вводиться обов'язково у всіх школах нижчого типу». І далі наголошувалося, що «під час проведення українізації народних шкіл необхідно слідувати принципу забезпечення меншин». На з'їзді було прийняте й суворе рішення, яке проголошувало: **«для забезпечення українізації школи З'їзд вважає необхідним, що б усі ті особи, які до сьогодні обіймали відповідні посади і тільки перешкоджали справі народної освіти, були звільнені і замінені іншими** [2, с. 7; тут і далі підкреслено і виділено – Б.Ч.]. Всеукраїнський вчительський з'їзд прийняв рішення про утворення Головної української шкільної ради і Всеукраїнської вчительської спілки. 6-8 квітня 1917 р. відбувся Всеукраїнський національний конгрес, у роботі якого взяли участь 900 представників різних українських організацій. Конгрес обрав новий склад Центральної Ради.

Суворе рішення, прийняте на першому Всеукраїнському вчительському з'їзді було прийнято тому, що «проти українізації школи виникла сильна опозиція не тільки з боку росіян та зросійщених «малоросів», але й з боку керманічів Київської шкільної округи, які зовсім ігнорували Українську Центральну Раду, а увесь час зносилися з Тимчасовим урядом Росії і від нього діставали директиви, і навіть тоді, коли Тимчасовий уряд після довгих вагань затвердив Генеральний секретаріат (1 вересня 1917 р.), тодішній куратор Київської шкільної округи поїхав до Петрограда домагатися незалежності округи від Генерального секретаріату освіти» [9, с. 469].

Не дивлячись на це, Українська Центральна Рада, «Товариство» і Українське національне товариство (створено ще до революції) почали створювати українські школи, готувати відповідні вчительські кадри, поступово українізувати інститути, організувати вивчення рідної мови на етнічній території України і у прилеглих до неї губерніях, в яких компактно проживало українське населення. Вони також сприяли формуванню національної інтелігенції, організували ліквідацію неграмотності серед дорослого населення, оскільки на початку 1917 р. з 35 млн українців понад 75,5 % не вміли читати [6, с.44], решта ж, що належала переважно до багатих верств населення, навчалися російською, польською і німецькою мовами.

У квітні-червні 1917 р. питання про створення нової національної школи обговорювалося на волосних і губернських з'їздах учителів, на робітничих і селянських з'їздах, на з'їздах різних громадських організацій. У цей же час в Україні відбувався процес перебудови російських шкіл на україномовні. У

Києві з 60 шкіл (в них навчання проводилось російською, єврейською, польською і німецькою мовами) 15 перейшли на навчання українською мовою.

Крім того, для проведення реформи школи необхідні були учительські і наукові кадри. «Товариство» вже у травні 1917 р. організувало курси для підготовки лекторів на літні учительські курси, підготовку учителів у 4 церковно-учительських, 74 двокласних і парафіяльних школах. Продовжувало підготовку педагогічних кадрів 39 учительських семінарій і 8 учительських інститутів. «Товариство» також переймалося збереженням українського правопису і виданням підручників, необхідних для української освіти.

20 червня – 1 липня 1917 р. п'яті загальні збори Центральної Ради прийняли рішення про крайовий уряд, тобто вищий виконавчий орган Центральної Ради, - Генеральний секретаріат і затвердила його персональний склад. І. Стешенко очолив Генеральний секретаріат освіти. Також було запроваджено постійно діючий законодавчий орган – Малу Раду [15, с. 17]. 9 липня 1917 р. Центральна Рада опублікувала Декларацію, в якій були сформульовані першочергові завдання в галузі освіти. В Декларації констатовано, що Генеральний Секретаріат бере в свої руки управління освітою, зокрема контроль над проведенням українізації навчальних закладів, організацію видання підручників, добір та підготовку учительських кадрів.

І. М. Стешенко разом зі спеціальною комісією «Товариства» почав розробляти план єдиної трудової школи в Україні, займатися підготовкою підручників для національної школи та методики національного виховання. Проект був затверджений другим Всеукраїнським учительським з'їздом, який відбувся 10-12 серпня 1917 р. з участю понад 700 учасників, з них 62 учителя середніх шкіл. Резолюції другого з'їзду були наче програмою діяльності для Генерального секретаріату освіти, оскільки в них зазначалося, що з'їзд визнає необхідним провести у життя його постанови, складені з дев'ятох розділів. Головним з них є перший «Організація **нової** школи»:

«1. Національна школа є не тільки ідеальним гаслом, а є конкретно вимогою і школа в Україні повинна не тільки впроваджувати рідну мову, а й змінити свої програми..., узгоджені з індивідуальними нахилами дітей, широким ознайомленням з рідним краєм, його історією і місцевим життям.

2. Організацію національної школи учительство має провести спільно з представниками народу так, щоб: а) школа була єдиною; б) усі громадяни мали право на безплатну нижчу, середню і вищу освіту з забезпеченням учнів підручниками, одягом, харчуванням і ін.; в) освіта була обов'язковою і світською (за бажанням батьків може бути введено навчання релігійне).

3. Єдина школа утворюється на таких засадах:

а) навчання спочатку ведеться на основі оточуючого життя; будь-яке поняття, що виходить поза межі цього життя, даватиметься в цих межах;

б) нормальна народна школа повинна бути 7-літньою; методологічно вона збудована на спостереженнях та уявленнях з оточуючого життя;

в) 7-річна школа повинна бути загальноосвітньою, бо тільки при 7-річному курсі можна закласти певні підвалини для розвитку дитини, відповідно вимогам життя;

г) через економічні та інші умови 7-літню школу не можна зробити зараз загальною, отже тимчасово можна обмежитися курсом перших 4 років 7-літньої школи, навчаючись в сучасній однокласній школі; курс останніх трьох років потрібно об'єднати з сучасними вищими початковими школами;

д) програма гімназії складається з систематичних курсів наук; курс має бути 4-літній;

е) технічні школи: сільськогосподарські, учительські семінарії і т.п. бажано так пристосувати, щоб вступати в них можна було безпосередньо після 7-річної загальноосвітньої школи» [2, с. 8].

План єдиної школи коротко, але дуже чітко розроблений за вимогами педагогічної науки з опорою на досвід Західної Європи і Америки, є цікавим і, як вважається, розумним з точки зору поступового розширювання кола природничо-географічної освіти: «Перші 4 роки – вивчення початкових відомостей з оточуючого життя природознавства, географії та історії. І треба сподіватися, що дитина буде дивитися розумними очима на багато з того, що буде навколо. П'ятий рік – починається пропедевтичний курс природознавства на базі фізичної географії, започатковується курс історії України. На шостий рік школи курс природознавства йтиме так, щоб **в основу його було покладено географічний метод**, тоді діти знатимуть і про географічну мапу (карту), про поверхню суходолу, про море, земну кулю, клімат та про населення Землі, етнографічні ж відомості про наш народ будуть також тут дані. Усе це є підготовкою дальшого курсу географії з одного боку та курсу природничих наук з другого; відомості з цих наук, але ж на основі близького, добре знайомого життя, входять в курс 7-го року навчання, де йде географія України та коротенька географія Росії, а також коротенький курс зоології або ботаніки та пропедевтичний курс хімії...».

І далі у плані підкреслюється: «Діти, пройшовши цю 7-річну школу, з педагогічного боку являтимуть собою матеріал, ознайомлений з основами рідного життя. Окрема дитина або на цьому кінчить шкільну освіту, або йтиме до середньої технічної школи та чотирирічної гімназії, де викладатимуть вже систематичні курси» [2, с. 31-32]. У 1917-1918 навчальному році у всіх школах України передбачалося введення таких обов'язкових предметів, як українська мова і література, історія і географія України.

На з'їзді виступаючі підкреслювали, що старі програми і підручники перевантажені релігійним змістом, не орієнтують учителів на застосування навіть **традиційних методів навчання** з урахуванням вікових особливостей учнів, критикували існуючу систему навчання, вимагали її удосконалення, **оновлення методів і форм навчання учнів**, а також прозвучала вимога, щоб учні під керівництвом учителя поступово знайомились спочатку з рідним селом, його природою і мешканцями, а потім з повітом, губернією, цілою Україною і нарешті цілим світом. Це те, що в педагогіці має назву принципу краєзнавства у навчанні [2, с. 8]. З'їзд у цілому визначив основи єдиної школи, а проведений І М. Стешенком разом з «Товариством» 13-15 серпня Всеукраїнський вчительський професійний з'їзд схвалив усі рішення про перебудову шкільної освіти в Україні, але й прийняв рішення, які до

сьогоднішнього дня є нереалізованими, залишаються тільки мрією багатьох учителів: «Організувати відрядження молодосвідчених в педагогічній справі учителів у школи з доброю постановкою діла. Проводити науково-педагогічні екскурсії. Через чотири-п'ять років праці учитель повинен мати піврічну або однорічну відпустку для поновлення і поширення своїх знань» [там само, с. 9].

У вересні 1917 р., крім відкриття «Гімназії Кирило-Мефодієвського братства», відбулася ще одна значна подія: Тимчасовий уряд Росії ухвалив рішення шостої сесії Центральної Ради про відродження в Україні власної держави. «В основу цієї ухвали були покладені положення другого Універсалу, а це означало, що у правовому полі Україна де-факто отримала автономію у складі Російської (з вересня 1917 р.) республіки» [8, с. 507].

Подібне рішення не могло не надихнути Генеральний Секретаріат на активізацію процесу розбудови нової системи освіти. За час його діяльності в Україні було відкрито: 42 середні школи, 8 з яких єврейські, 33 гімназії, 2 реальні училища, 321 вищі початкові школи, 248 з них прийняті на державні кошти. А 17 вересня 1917 г. у Києві відкривається ще одна українська Гімназія Кирило-Мефодіївського братства. Гімназія мала підготовчий і 8 повних навчальних класів, в яких навчалося 250 учнів. «Такий нечуваний зріст нових українських середніх шкіл пояснюється тим, що Генеральний секретаріат освіти не мав сили був перевести українізацію середніх шкіл через невиконання розпорядків української влади, саботаж і глузування з усього українського з боку директорів і учителів, здебільшого росіян» [9, с. 469]. «Завдяки ініціативі і допомозі трудящих у 1917 р. в Україні було відкрито 245 початкових шкіл, 249 вищих початкових шкіл і близько 20 середніх» [7, с. 319].

В Україні до початку вересня 1917 г. «взято дозвіл на відкриття 53 українських середніх шкіл на громадські або приватні кошти: на Київщині – 18, Полтавщині – 16, Поділлі – 5 гімназій і 1 реальної школи, Катеринославщині – 2, Херсонщині – 5, Волині – 2, Чернігівщині – 1, Харківщині – 1, і дві реальні школи – на Полтавщині и Поділлі. На жаль, ці плани фактично не були реалізовані [2, с. 10], хоча у цьому ж році відкрито гімназії Харкові, Катеринодарі, а 20 приватних гімназій було прийнято на державний бюджет.

Упродовж практичного розвитку школи у педагогічних журналах відмічалось, що необхідно розв'язати питання про українізацію і методи її навчання в українській школі. Це пов'язано з тим, що **суб'єктивні методи (публіцистичний, естетичний) не підходять до вивчення українознавства, що необхідні тільки об'єктивні методи: історичний, історико-порівняльний.**

Ці та інші проблеми в системі освіти почали успішно вирішуватись Центральною Радою, оскільки шкільна справа стала усенародною. Особливо це стало помітно після проголошення Центральною Радою 7 листопада 1917 р. про створення Української Народної Республіки. «На засіданні Ради М. С. Грушевський підсумував обговорення прийняття III Універсалу УЦР такими словами: «Після довгих міркувань і сумнівів Генеральний секретаріат прийшов до тої думки, що для того, щоби крайова власть стала справжньою фактичною властю, під нею повинна бути міцна підвалина, і такою підвалиною може бути

тільки проголошення Української Народної Республіки» у складі Київщини, Чернігівщини, Волині, Поділля, Полтавщини, Харківщини, Катеринославщини, Херсонщини і Таврії. Широке оприлюднення Універсалу відбулося 9 листопада у Києві на Софійському майдані. Це було справжнє свято. Проголошення III Універсалу знаменувало відродження української державності у XX ст., а серед київських більшовиків викликало розгубленість. У їх арсеналі не виявилось акції, адекватної Універсалу» [3, с. 270-271]. Одразу почали вводиться власні грошові знаки, формуватись національні збройні сили, налагоджуватись зв'язки з іншими державами. «У грудні УНР де-факто визнали Франція, Німеччина, Австро-Угорщина, Болгарія» [15, с. 18].

У всіх населених пунктах – маленьких і великих містах, особливо у селах і селищах, і навіть на хуторах, відкривалися українські школи. У цей час кожне село бажало мати у себе українську школу, складало приговори, збирало гроші, знаходило приміщення, відшукувало учителя, давало йому землю. Учителя почали вимагати організації курсів з українознавства.

«Товариство» сприяло тому, що 5 жовтня 1917 р. був відкритий Український Народний Університет. Пізніше, у спогадах П. Скоропадський зазначив, що «при Центральной Раде был создан народный университет, но это была пародия высшего учебного заведения. Кроме того, и украинского там почти не было» [10, с. 232]. Мабуть можна тільки припускати, що П. Скоропадський цим хотів підкреслити власні досягнення в розбудові вищої школи, оскільки за його правління ним були затверджені Закони про перейменування Київського народного університету у Київський державний університет і про відкриття Кам'янець-Подільського державного університету. І на утримання відкритих університетів постановою Ради Міністрів було виділено понад 2 млн. карбованців [14, с. 194]. У той час як Український народний університет не мав власного приміщення, лекції читалися в орендованих приміщеннях і з-за відсутності відповідних кадрів, не усі предмети викладалися українською мовою. Але було непереборне бажання Генерального секретаріату освіти як можна швидше підготувати учительські кадри для нової школи.

З цією ж метою – підготовки учительських кадрів для середніх українських навчальних закладів – 7 листопада була створена Українська Академія педагогічних наук. «При Академії відкрилися курси з підготовки учителів української мови і літератури. Слухачі курсів проходили педагогічну практику в гімназії імені Т. Шевченка, давали показові уроки в Кирило-Мефодіївській гімназії» [12, с. 64].

28 грудня Центральна Рада законом ліквідувала шкільні округи, натомість утворила на їх місце комісаріати з представників усіх націй (по 4 українця та по одному від росіян, поляків і євреїв). Скасовано також дирекції та інспекції народних шкіл, а на їх місце встановлено губерніальних і радонових комісарів народної освіти та при них шкільні ради» [2, с. 35].

У цей період разом з широким виданням підручників та методичних посібників «для дітей шкільного віку було випущено 54 найменування художніх кінофільмів і казок, а для студентів – науково-документальні

кінострічки» [12, с. 63.]. Корисними для учителів були й методичні рекомендації Михайла Грушевського: «У навчанні, вважав він, а особливо в самоосвіті, має значення кожна деталь, – який метод обрано і як визначено зміст навчання, яким способом сформовано потреби вчитися, якими прийомами підтримується і стимулюється необхідна для цього воля учня» [12, с. 64].

А вже з кінця листопада події в Україні розгорталися дуже стрімко. **3 грудня** РНК ухвалила «Манифест к українському народу с ультимативними требованиями к Украинской раде», згідно з яким у разі невиконання Центральною Радою ультиматуму РНК упродовж 48 годин РНК оголосить Центральну Раду «в стані відкритої війни проти Радянської влади в Росії і на Україні». Звичайно, ультиматум не було прийнято. Відповідно до ленінського ультиматуму радянська Росія і УНР з **6 грудня** перебували у стані війни [тут і далі хронологія подій дана за 4]. **25 грудня** 1917 р. В. Антонов-Овсієнко видав наказ про загальний наступ радянських військ проти УНР.

Не дивлячись на те, що вже наприкінці 1917 р. крах беззахисної молоді республіки був зрозумілий, Центральна Рада продовжувала гарячково працювати. В умовах повної державної руйнації **Центральна Рада 22 січня 1918 р. зважується на відчайдушний крок – вона видає 1У Універсал, яким проголошує повну державну незалежність Української Народної Республіки**. Прийняття Універсалу, за В. Верстюком, завершило процес складного і суперечливого розвитку українського національно-визвольного руху і нарешті вирвався з тенет ідей автономії і федералізму.

Крім самих старань зробити народну школу національною і близькою українській дитині, зазначає Г. Васькович, були й реальні дії Міністерства освіти у цьому напрямі, щоб зробити її доступною усім дітям шкільного віку. Доказом цього є факт, що після проголошення Української Народної Республіки суверенною державою **22 січня** 1918 р. Міністерство народної освіти під керівництвом І. Стешенка затвердило постанови про всенародне навчання.

Порозуміння урядом Центральної Ради розірвати тенета ідей автономії і федералізму прийшло, на жаль, надто пізно. **25 січня** через наступ більшовиків ЦР вимушена переїхати до Житомира. **26 січня** радянські війська ввійшли у Київ, хоча у цей же час **26 січня** у Брест-Литовську представниками країн Четверного союзу та делегацією УНР був підписаний мирний договір. **29 січня** на засіданні Ради народних міністрів зроблено перерозподіл обов'язків між членами урядового кабінету: доручено міністру внутрішніх справ П. Христюку виконувати обов'язки міністра освіти; **30 січня** ЦВК Рад та Народного секретаріату України переїхав з Харкова до Києва, і у цей же день О. Севрюк, М. Левицький і М. Любинський підписали заклики до народів Австро-Угорщини і Німеччини з проханням допомоги. Так, рятуючи Україну від одного лиха, Центральна Рада поставили її перед новими випробуваннями. Вже з **8 лютого** почалося просування німецьких і австро-угорських військ в Україну. **2 березня** німецькі підрозділи вступили до Києва, а за ними **9 березня** повернулася й Центральна Рада, а вже 10 березня обов'язки народного міністра освіти доручено виконувати П. Холодному, але чомусь 24 березня міністром

освіти призначено В. Прокоповича. І цього ж дня опубліковано закон УНР про державну мову – українську. **11 квітня** Ухвалено постанову про єврейську учительську семінарію. До кінця квітня 1918 р. вся територія України була під контролем австро-угорської і німецької армій. **23 квітня** 1918 р. УНР підписала тристоронній господарчий договір з Німеччиною та Австро-Угорщиною, і, як зазначає В. Верстюк, одночасно з підписанням цього договору Центральна Рада підписала собі вирок. **29 квітня** «ввійшло в історію становлення української держави як одна з найвизначніших дат – у цей день на останньому засіданні Українська Центральна Рада **прийняла проект Конституції УНР**» [15, с. 19].

Висновки. Не дивлячись на загальний стан цього страшного і суворого періоду в окремих регіонах і губерніях, як і в цілому в Україні, був позитивний досвід в розвитку національної освіти і педагогіки [13, 102-107]. За короткий час свого існування Центральна Рада УНР разом з громадськими організаціями зуміла розробити структуру управління освітою в нових умовах, організувати підготовку і перепідготовку учительських кадрів, відкрити нові початкові і середні українські школи і гімназії, заснувати Український Національний Університет, організувала масове видання науково-педагогічної літератури і підручників; керувала створенням української наукової термінології і українського правопису, розпочала видавати методичну літературу, в якій робився наголос на вивчення рідного краю і оточуючої учнів місцевості, на розробку методів, форм і засобів навчання. Головне – в Україні були закладені основи нової національної школи, розпочато проведення українізації системи освіти і державних установ. Нетривалий період існування Української Народної Республіки усе-таки уможливив розвиток освіти, науки і культури в Україні. Перестали діяти заборони відносно української мови, зріс попит на українські книги, особливо на українські підручники.

Література

1. Алексюк А. М. Загальні методи навчання в школі / А. М. Алексюк. – К.: Рад. шк., 1973. – 265 с.

1а. Березівська Л. Д. Реформування шкільної освіти в Україні у ХХ ст.: монографія / Л.Д. Березівська. – К.: Богданова А. М., 2008. – 406 с.

2. Васькович Г. Шкільництво на Україні (1905-1920). Розділ 2. Шкільництво в Українській національній державі (1917-1920) / Г. Васькович // Мандрівець. – 1995. – № 3. – 3-41.

3. Верстюк В. Українська Народна Республіка / В. Верстюк // Україна: політична історія. ХХ – початок ХХ! ст.; [Редрада: В. М. Литвин (голова) та ін. Редкол.: В. А. Смолій, Ю. А. Левенець (співголови) та ін.]. – К.: Парламентське вид-во, 2007. – С. 265-312.

Як зазначає В. Верстюк, «РНК докладала усіх зусиль для зосередження військ проти УНР. Чого варта телеграма В. Леніна до М. Криленка, датована 11 грудня 1917 р. і вперше опублікована тільки у 1970 р.: «...передайте розпорядження найенергійнішим людям для того, щоб у Харкові якомога швидше з'явилося більше цілком надійних військ і щоб пересування йшло, не зупиняючись ні перед якими перепонами і ніякими іншими міркуваннями. Ми

вкрай стурбовані неенергійним рухом військ з фронту на Харків. Вживайте всіх заходів, аж до найреволюційніших, для найенергійнішого руху військ і притому у великій кількості на Харків (В. И. Ленин. Военная переписка. М., 1987, с. 25)» [Цит. за: 3, с. 292].

4. Верстюк В. Ф. Україна від найдавніших часів до сьогодення: хронологічний довідник / В. Ф. Верстюк, О. М. Дзюба, В. Ф. Непринцев. – К.: Наук. думка, 1995. – 688 с.

5. Історія України та її державності: Навч. посіб.- Видання 3-тє, перероблене і доповнене. – Львів: Вид-во «Бескид Біт», 2005. – 368 с.

6. Курило В. М. Освіта України і науково-технічний та соціальний прогрес: історія, досвід, уроки / В. М. Курило, В. П. Шепотько. – К.: «Деміург», 2006. – 432 с.

6а. Реєнт О. П. Україна між світовими війнами (1914-1939). Події. Люди. Документи: Нариси історії: Навч. Посіб. / О. П. Реєнт, І. А. Коляда. – К.: Школа, 2004. – 544 с.

7 Розвиток народної освіти і педагогічної думки на Україні (X-поч. - XX ст.): нариси; [редкол.: М. Д. Ярмаченко (відп. ред), Н. П. Калениченко (заст. відп. ред.), С. У. Гончаренко та ін.]. – К.: Рад. шк., 1991. – 384 с.

8. Розовик Д. Ф. Визвольна боротьба українського народу у 1917-1920 роках / Д. Ф. Розовик // Історія України від найдавніших часів до сьогодення. Зб. документів і матеріалів; [за заг. ред. А. П. Коцура, Н. В. Терес. – К.-Чернівці: Книги – XXI, 2008. – С. 507-594.

9. Сірополко С. Історія освіти в Україні / С. Сірополко. – К.: Наук. думка, 2001. – 912 с.

10. Скоропадський П. Спогади. Кінець 1917-грудень 1918; [головний ред. Я. Пеленський]; / Павло Скоропадський. – К.-Філадельфія, 1995. – 493.

11. Солдатенко В. Революційні процеси в Україні після повалення самодержавства / В. Солдатенко // Україна: політична історія. XX – початок XXI ст.; [Редрада: В. М. Литвин (голова) та ін. Редкол.: В. А. Смолій, Ю. А. Левенець (співголови) та ін.]. – К.: Парламентське вид-во, 2007. – С. 225-264.

12. Тригубенко В. Просвітитель, державний діяч / В. Тригубенко, Т. Кучер // Світло. – 1996. – № 2. – С. 62-66.

13. Чернов Б. О. Проблеми розвитку національної освіти в Україні: 1917-1920 рр. / Б. О. Чернов // Розвиток освіти в Україні (II пол. XIX – поч. XX ст.); [зб. наук. праць; наук. ред. О. В. Сухомлинські; відп. ред. Д. С. Мазоха]. – К.: Інститут педагогіки АПН України, 1995. – С. 99-107.

14. Чернов Б. О. Розвиток національної освіти в добу Гетьманщини – Української Держави / Б. О. Чернов // Історичні записки: зб. наук. праць; [Гол. ред. В. П. Михайлик. – Луганськ: Вид-во СНУ ім. В. Даля. – Вип. 30. – С. 191-198.

15. Яневський Д. Важкий шлях до свободи / Д. Яневський // Наука і суспільство. – 1992. - № 2. – С. 16-19

References

1. Aleksyuk A. M. Zagal'ni metodi navchannya v shkoli / A. M. Aleksyuk. – K.: Rad. shk., 1973. – 265 s.
- 1a. Berezivs'ka L. D. Reformuvannya shkil'noï osviti v Ukraïni u KHKH st.: monografiya / L.D. Berezivs'ka. – K.: Bogdanova A. M., 2008. – 406 s.
2. Vas'kovich G. SHkil'nitstvo na Ukraïni (1905-1920). Rozdil 2. SHkil'nitstvo v Ukraïns'kij natsional'nij derzhavi (1917-1920) / G. Vas'kovich // Mandrivets'. – 1995. – № 3. – 3-41.
3. Verstyuk V. Ukraïns'ka Narodna Respublika / V. Verstyuk // Ukraïna: politichna istoriya. KHKH – pochatok KHKH! st.; [Redrada: V. M. Litvin (golova) ta in. Redkol.: V. A. Smolij, YU. A. Levenets' (spivgolovi) ta in.]. – K.: Parlaments'ke vid-vo, 2007. – S. 265-312.
4. Verstyuk V. F. Ukraïna vid najdavnishikh chasiv do s'ogodennya: khronologichnij dovidnik / V. F. Verstyuk, O. M. Dzyuba, V. F. Neprintsev. – K.: Nauk. dumka, 1995. – 688 s.
5. Istoriya Ukraïni ta ïi derzhavnosti: Navch. posib.- Vidannya 3-te, pereroblene i dopovnene. – L'viv: Vid-vo «Beskid Bit», 2005. – 368 s.
6. Kurilo V. M. Osvita Ukraïni i naukovo-tekhnichnij ta sotsial'nij progres: istoriya, dosvid, uroki / V. M. Kurilo, V. P. SHepot'ko. – K.: «Demiurg», 2006. – 432 s.
- 6a. Reent O. P. Ukraïna mizh svitovimi vijnamy (1914-1939). Podii. Lyudi. Dokumenty: Narisi istorii: Navch. Posib. / O. P. Reent, I. A. Kolyada. – K.: SHkola, 2004. – 544 s.
- 7 Rozvitok narodnoï osviti i pedagogichnoï dumki na Ukraïni (KH-poch. - KHKH st.): narisi; [redkol.: M. D. YArmachenko (vidp. red), N. P. Kalenichenko (zast. vidp. red.), S. U. Goncharenko ta in.]. – K.:Rad. shk., 1991. – 384 s.
8. Rozovik D. F. Vizvol'na borot'ba ukraïns'kogo narodu u 1917-1920 rokakh / D. F. Rozovik // Istoriya Ukraïni vid najdavnishikh chasiv do s'ogodennya. Zb. dokumentiv i materialiv; [za zag. red. A. P. Kotsura, N. V. Teres. – K.-CHernivtsi: Knigi – KHKH1, 2008. – S. 507-594.
9. Siropolko S. Istoriya osviti v Ukraïni / S. Siropolko. – K.: Nauk. dumka, 2001. – 912 s.
10. Skoropads'kij P. Spogadi. Kinets' 1917-gruden' 1918; [golovnij red.. YA. Pelens'kij]; / Pavlo Skoropads'kij. – K.-Filadel'fiya, 1995. – 493.
11. Soldatenko V. Revolyutsijni protsesi v Ukraïni pislya povalennya samoderzhavstva / V. Soldatenko // Ukraïna: politichna istoriya. KHKH – pochatok KHKH1 st.; [Redrada: V. M. Litvin (golova) ta in. Redkol.: V. A. Smolij, YU. A. Levenets' (spivgolovi) ta in.]. – K.: Parlaments'ke vid-vo, 2007. – S. 225-264.
12. Trigubenko V. Prosvititel', derzhavnij diyach / V. Trigubenko, T. Kucher // Svitlo. – 1996. – № 2. – S. 62-66.
13. Chernov B. O. Problemi rozvitku natsional'noï osviti v Ukraïni: 1917-1920 rr. / B. O. Chernov // Rozvitok osviti v Ukraïni (II pol. KH1KH – poch. KHKH st.); [zb. nauk. prats'; nauk. red. O. V. Sukhomlins'ki; vidp. red. D. S. Mazokha]. – K.: Institut pedagogiki APN Ukraïni, 1995. – S. 99-107.

14. Chernov B. O. Rozvitok natsional'noї osviti v dobu Get'manshhini – Ukraїns'koї Derzhavi / B. O. CHernov // Istorichni zapiski: zb. nauk. prats'; [Gol. red. V. P. Mikhajlik. – Lugans'k: Vid-vo SNU im. V. Dalya. – Vip. 30. – S. 191-198.

15. YAnevs'kij D. Vazhkij shlyakh do svobodi / D. YAnevs'kij // Nauka i suspil'stvo. – 1992. - № 2. – S. 16-19

Чернов Б.А. СТАНОВЛЕНИЕ НАЦИОНАЛЬНОГО ОБРАЗОВАНИЯ В ПЕРИОД УКРАИНСКОГО НАЦИОНАЛЬНОГО СОВЕТА (МАРТ 1917 – АПРЕЛЬ 1918 ГГ.).

Показано строительство национального образования в период Украинской национально-демографической революции, когда была создана Украинский Центральный Совет и создано высший исполнительный орган «Генеральный секретариат», провозглашена в ноябре 1917 г. Украинская Народная Республика, а в январе 1918 г. УЦС провозгласил государственную независимость; раскрыты проблемы, которые способствовали и мешали развитию образования; показано значение принятых решений о новой национальной школе, ликвидации разнотипности школ, бесплатность обучения, обеспечения учащихся новыми по содержанию учебниками, обязательным введением курсов истории и географии Украины. Особое внимание уделено проведению первого и второго Всеукраинских педагогических съездов, открытию новых украинских образовательных учреждений, подготовке и переподготовке украинских кадров, украинизации высших и общеобразовательных учреждений с обязательным педагогичным тактом к национальным меньшинствам.

Ключевые слова: Украинский Центральный Совет, Украинская Народная Республика, Универсалы, педагогические съезды, развитие национального образования, украинизация, однотипность школы.

Chernov B.A. FORMATION OF NATIONAL EDUCATION IN THE PERIOD OF THE UKRAINIAN NATIONAL COUNCIL (MARCH 1917TH - APRIL 1918TH).

The construction of National Education in the period of Ukrainian National and Semografic revolution is showed, when it was founded of Ukrainian Central Council and it founded of the highest executive government bodies is «General Secretariat», the Ukrainian People's Republic was proclaimed in November of 1917th, and in January 1918th. UCC declared of independence; the problems are discovered that contributed and hindered of the development of education; the means of decisions about the new national school is showed, of liquidation the different schools, of gratuity education, ensuring pupils to new content of textbooks, obligatory of introduction of courses to the history and geography of Ukraine. The especial attention is paid of carrying out the first and the second of Ukrainian pedagogical congresses, the development of new Ukrainian educational establishments, preparation and retraining of Ukrainian personnel, Ukrainization of higher and educational establishments with obligatory pedagogical tact to national minorities.

Key words: Ukrainian Central Council, Ukrainian People's Republic , Rounders , pedagogical congresses , development of national education , ukrainization , uniformity of the school.

Рецензент: **Шапран О. І.**, доктор педагогічних наук.

Стаття подана
02.12.2013

УДК 94(477).373.1

РОЗВИТОК ПРОМИСЛОВОСТІ ПІВДЕННОУКРАЇНСЬКОГО РЕГІОНУ В 60-Х РОКАХ ХХ СТ.

Шарін Олександр В'ячеславович, магістр, асистент Миколаївського національного аграрного університету.

Анотація

В статті висвітлюються соціально-економічні процеси на півдні УРСР у 60-ті роки ХХ ст., а саме в Херсонській, Миколаївській та Одеській областях. Розвиток господарства на основі директивних планів та проведення радянським керівництвом реформ в цей період.

Характеризується період історії, який не досить досліджений науковцями, з огляду на наявність певних протиріч, в оцінках досягнень у зазначені роки у радянській та сучасній українській історичній науці.

Аналізується соціально-економічні процеси цього періоду, оскільки значною мірою рівень економічного розвитку країни, а відповідно і регіону це основа, яка визначає показники добробуту, безпеки життя, освіти і культури населення.

Подається аналіз соціально-економічного розвитку південних областей, в контексті висвітлення ситуації як в УРСР так і в СРСР загалом.

Ключові слова: промисловість, південноукраїнський регіон, реформи, директивні плани.

ВСТУП

Період історії 60-х років ХХ ст. не досить досліджений науковцями, з огляду на наявність певних протиріч, щодо оцінок досягнень у зазначені роки у радянській та сучасній українській історичній науці. Аналіз соціально-економічних процесів цього періоду є актуальним, оскільки значною мірою рівень економічного розвитку країни, а відповідно і регіону це основа, яка визначає показники добробуту, безпеки життя, освіти і культури населення. Соціально - економічні показники регіону та загальний стан рівня життя населення, незалежно від основ державного ладу і форми власності на засоби виробництва, надають данні щодо основних проблем життєзабезпечення людей.

Варто зазначити, що в радянський період соціально-економічний розвиток південноукраїнського регіону певною мірою висвітлювався в енциклопедичних виданнях «Історія міст і сіл Української РСР», «Народне господарство Української РСР» та статистичних збірках [2; 3; 4; 7-10; 15-17]. Ця література носила не критичний характер. Реалії 60-х років розглядали в контексті марксистсько-ленінської ідеології. Отже, вивчення конкретних аспектів розвитку даного регіону потребує комплексного, поглибленого аналізу і узагальнення.

МЕТА РОБОТИ

Метою представленої статті є спроба аналізу соціально-економічних процесів на півдні УРСР в 60-ті роки ХХ ст., а саме Херсонської, Миколаївської та Одеської областей. Саме в цей період відбувалося проведення радянським керівництвом реформ.

РЕЗУЛЬТАТИ (основний текст роботи)

Розгорнутий аналіз соціально-економічного розвитку південних областей потрібно сприймати в контексті висвітлення ситуації як в УРСР так і в СРСР загалом. Саме тому автор вважає за доцільне відтворити у представленій науковій розвідці картину певних реалій.

У другій половині 50-х років Радянський союз здійснює рух вперед на більш високий щабель розвитку економічного, а відповідно соціального і культурного рівня. Початок 60-х років поставив нові завдання. Партійно-радянська система спромоглася налагодити процес росту економічної та суспільної сфер (цей процес тривав до 70-х років). 1961 – 1962 роки у суспільстві, та в партійній верхівці трансформується ставлення до М. Хрущева. Вища партійна еліта не припускала можливості концентрації влади у руках безконтрольного лідера, якого 1964 року жовтневий пленум ЦК КПРС звільняє. На посаду першого секретаря ЦК КПРС висувається Л. Брежнєв, якого пленум 1966 року обирає Генеральним секретарем[17].

50-ті роки в Україні, як і в Радянському Союзі загалом, показали значні недоліки системи управління народним господарством, що вимагало управлінської реорганізації. У 1957 році партійно-радянським керівництвом розробляються заходи щодо вдосконалення організації управління промисловістю та будівництвом. Відповідно до прийнятих директив визначалася її нова структура.

У 60-х роках ХХ ст. господарство в Українській РСР розвивалося на основі директивних планів: семирічного (1959 - 1965 років) та п'ятирічного (1966 - 1970 років), які були затверджені на ХХІ і ХХІІ з'їздах КПРС. Економічне зростання республіки пов'язувалося в цей час із планомірним розвитком промисловості, виробництва та комплексним використанням наявних виробничих можливостей [13;14].

Проте, на початку 60-х років реформи не виправдали очікуваних результатів. Склалася невідповідність між зростаючими масштабами виробництва, методами планування та прогнозування промислового поступу. Потрібно визнати, що в аналізований нами період командно-адміністративна система мала певний потенціал, що дозволяло зберігати рентабельність

основних галузей виробництва, покращувати використання ресурсів, забезпечувати підвищення ефективності промислового сектора. Незважаючи на «експерименти», темпи розвитку промисловості України за часів М.Хрущова перевищували середньосоюзні.

В 1961-1965 рр. зусилля народу України спрямовувались на прискорення технічного прогресу і підвищення продуктивності праці в УРСР загалом і визначених областях зокрема. У вересні 1965 р. з ініціативи О. Косигіна проголошується курс на проведення реформ, передбачалося збільшення прав підприємств, їх матеріальна зацікавленість у результатах виробництва. Отже, незважаючи на досить суперечливий характер, реформи сприяли динамічному розвитку економіки [5].

Аналіз статистичних даних народного господарства УРСР 60-х років ХХ століття, свідчить, що валовий продукт промисловості УРСР зріс порівняно з довоєнними показниками (1940 р.) і продовжував зростати. На підставі проаналізованих даних можна зробити висновок, що валовий продукт всієї промисловості УРСР складав 1960 – 438%, та збільшувався в подальшому 1965 – 748 %, 1970 – 1149 % від базового 1940 року [2;3;4].

Переконливим прикладом динамічного розвитку промисловості послуговують економічні реалії однієї з південних областей – Херсонської. За роки післявоєнних п'ятирічок на Херсонщині створювалась міцна промислова база. Окремі галузі набрали суспільно важливого значення та грали важливу роль в республіканському виробництві. Тут виготовлялись 100% республіканського виробництва кукурудзозбиральних комбайнів, 34 % бавовняних тканин, 29 % целюлози, 9 % консервів [16].

До початку 1960 року на Херсонщині побудовано 28 промислових підприємств і 35 цехів. Швидкого розвитку досягли такі галузі промисловості: електротехнічна, приладобудівна, целюлозна. Херсон, як важливий промисловий центр південного регіону України мав у своїй структурі – бавовняний комбінат, теплоелектроцентралі, заводи силікатної цегли і великопанельного домобудівництва.

В порівнянні з післявоєнними роками до 1963 року промисловість Херсонської області поступово збільшила випуск продукції промисловості. Обсяги виробництва галузі в середньому зросли в 2,2 рази, машинобудівної - в 3 рази, нафтопереробної - в 2,3 рази, харчової - в 2 рази, легкої - в 2,7 рази [3; 15].

Важливі об'єкти промислового виробництва знаходилися не тільки в обласному центрі Херсоні, а і в районах. Прикладами є целюлозний завод який розташовувався в місті Цюрюпінську, м'ясокомбінат в Новій Каховці, виноробний завод «Таврія» в Днепрянах, маслосирзаводи у Белокриничанах і Чаплінську [3].

В структурі промислового виробництва Херсонської області головне місце займало машинобудування і металообробка, приблизно на одному рівні знаходилася легка і харчова промисловості.

Промислова інфраструктура області представлена Херсонським суднобудівним і судноремонтним заводами, які набули значного розвитку. На

підприємствах будувалися суховантажі, буксири, баркаси, залізобетонні доки, ремонтують рибальські траулери і річкові судна. Херсонський комбайновий заводом, виготовляв кукурудзозбиральні комбайни, дощові установки, насосні станції. Також в Каховці працювали заводи карданових валів і електромашинобудування, завод електрозварювального обладнання, Новокаховський електромашинобудівний завод, Бериславський машинобудівний завод, Геніченський арматурний завод [3].

Легка промисловість Херсонщини набувала розвитку та представляла наступні підприємства: Херсонський бавовняний комбінат, Геніченська ткацька та взуттєвою фабриками. Харчова промисловість, включала консервну, виноробну, кондитерську, м'ясо-молочну, маслоробну, мукомольно-круп'яну, рибопереробну. Вищевказані підприємства розташовувались не тільки в Херсоні, а і по всій Херсонській області, - Новій Каховці, Скадовську, Цюрюпінську.

За роки восьмої п'ятирічки, середньорічні темпи приросту промислової продукції Херсонщини склали 12%. Об'єм промисловості збільшився на 58 %, а продуктивність праці на 34 %. Ефективність виробництва зросла, через підвищення технічного оснащення, вдосконалення галузевої структури, збільшення віддачі від капіталовкладень і виробничих фондів [15].

В другій половині 60-х років суттєві зміни відбулися в територіальному розташуванні промислових підприємств. Введено в експлуатацію першу чергу Каховської промислової бази, Херсонської поліграфічної фабрики. Побудовано цеглинний завод в Бериславі, рисовий і консервний завод в Мирном (Каланчанського району), молокозавод в Цюрюпінську. Розпочалося будівництво Каховської зрошувальної системи, газопроводу Крим - Херсон, побудовано нафтогін Кременчук-Херсон.

За успіхи в господарському і культурному виробництві, в лютому 1967 року Херсонська область нагороджена орденом Леніна.

На підприємствах Одеської області в 1960 році теж вдосконалювали технології виробництва. Почали працювати 220 нових автоматів і спеціальних агрегатних верстатів, вступила в дію 151 лінія потокового виробництва, з них 18- з автоматичним циклом роботи. До середини 60-х років закінчилися реконструкція та технічне переоснащення майже всіх промислових підприємств області. У дію вступили 35 нових заводів і фабрик. Обсяг виробництва валової продукції на 1970 рік в усіх галузях зріс на 73 % (від 1960) року, зокрема машинобудування в 2,1 рази [14].

Промисловими центрами, окрім Одеси, слід визначити міста Ізмаїл, Балта, Ананіїв, Білгород-Дністровськ, Котовськ, Роздільне та деякі інші населені пункти області. В Одеському регіоні в зазначений період побудовано нові і реконструйовано діючі промислові підприємства, виконано великий обсяг робіт з механізації та автоматизації виробничих процесів. Валова продукція всієї промисловості області порівняно з довоєнним часом зросла в 2,7 рази, машинобудівної та металообробної в 2,1, текстильної в 4,1, швейної в 2,3, харчовій в 3,1, шкіряно-хутряної і взуттєвої в 3,5 рази, виробництво будівельних матеріалів збільшилася в 4 рази [2;15].

Підприємства легкої промисловості Одеської області на початку 1960 року випустили бавовняних і вовняних тканин в 2,5 рази, а панчішно-шкарпеткових виробів у 22 рази більше, ніж у 1940 році. Швидкими темпами розвивалася харчова промисловість. Виробництво м'ясних виробів зросло в 2,5 рази, масла тваринного - в 8, консервів - у 3,6, хліба і хлібобулочних виробів у 2 рази[15].

Друга половина 60-х років в області супроводжувалася значними структурними зрушеннями у промисловості та будівництві, в цей період почала здійснюватись господарська реформа, спрямована на поліпшення організації та підвищення ефективності суспільного виробництва. Більше 100 заводів і фабрик області, що перейшли на нову систему планування й економічного стимулювання, давали близько половини всього обсягу промислового виробництва області. Обсяг промислового виробництва збільшився в 2,1 рази. Отримано прибутков 120 млн. руб. Продуктивність праці до 1970 року зросла в порівнянні з 1965 роком в 1,3 рази [16].

Судноремонтний завод, в Ізмаїлі, на місці старих майстерень, із встановленням сучасного (на той час), устаткування перетворився на одне з передових підприємств Міністерства морського флоту СРСР.

Збільшився обсяг капітальних вкладень Одещини, які використовувалися на будівельно-монтажні роботи, придбання обладнання, інструменту, інвентарю тощо. За 60-ті роки капітальних вкладень освоєно вдвічі більше, ніж за всю четверту п'ятирічку.

Підприємства Миколаївської області протягом 60-х років, здійснюючи комплекс робіт в напрямку впровадження досягнень науково-технічного прогресу, освоїли випуск 170 нових видів машин і устаткування. Вводяться в дію 301 потокова механізована і автоматична лінія, механізовано, автоматизовано і комплексно автоматизовано 163 цехи, дільниці та підприємства.

На нові умови планування й економічного стимулювання на Миколаївщині перейшло понад 200 великих підприємств, що дало близько 85 % загального прибутку всіх підприємств області.

Миколаївська область до 1960 року на капітальне будівництво за рахунок усіх джерел фінансування направила (у порівнянних цінах) 605 млн. руб., в 1961-1970 роках - 2189 млн. руб. Протягом 24 років (1946 – 1970 роки) капітальні вкладення державних, кооперативних підприємств і організацій, колгоспів по області (у порівнянних цінах) склали майже 3000 млн. руб. Обсяг виробництва промисловості за 1966-1970 роки зріс на 40 %, на 103 млн. руб. було реалізовано продукції понад п'ятирічного плану [7;8;9;15].

Відповідно до статистичних даних, показники середньої заробітної плати, за 1965 - 1970 року зросли на тридцять відсотків. Важливим показником слід вважати і загальний обсяг роздрібного товарообігу державної і кооперативної торгівлі, який виріс з 309,2 до 665, 5 млн. руб. Восьма п'ятирічка принесла зростання показників промисловості майже в 1,5 рази. Приріст промислової продукції отримано завдяки підвищенню продуктивності праці. Відсоток

сільського населення в областях знизився з 62,3 до 40,3 , а міського зріс з 37,7 до 59,7 % [7; 8; 9].

ВИСНОВКИ ТА НАПРЯМИ ПОДАЛЬШИХ ДОСЛІДЖЕНЬ

Отже, проаналізований статистичний матеріал, доводить, що від початку 60-х років на підставі пріоритетного зростання промисловості, відбувся процес урбанізації. Більша кількість сільських мешканців переїжджають у міста, що відповідно спричинило процес їх розростання. Вперше на території УРСР, чисельність міських жителів перевищила чисельність сільських. Наслідком цього стають значні зміни в структурі основної робочої сили.

Початок реформування покладений М.Хрущовим, та зміна курсу, шляхом нових реформ 1965 року, дали поштовх розвитку промисловості. Новий етап 1965 -1970 років, науковці і економісти вважають в історії, золотою п'ятирічкою. За цей період виробництво промислової продукції зросло на 50%, продуктивність праці в промисловій галузі на 28%, національний дохід на 38%. Ці показники стали наслідком нової системи господарювання, на яку перейшла більшість промислових підприємств. Тема потребує подальшого наукового дослідження .

Література

1. Аксютин Ю.В. Хрущевская «оттепель» и общественные настроения в СССР в 1953 - 1964 гг./ Ю.В. Аксютин - М., РОССПЭН, 2004. - 488 с.
2. Енциклопедія народного господарства Української РСР [Текст]. Т. 3: Мик-Роб. - К., 1971. - 610 с.
3. Енциклопедія народного господарства Української РСР [Текст]. Т. 4: Ров-Я. - К., 1971. - 593 с.
4. Народне господарство Української РСР в 1970 році [Текст]: статистичний щорічник. - К.: Статистика, 1971. - 565 с.
5. Литвин В.М. Україна у другому повоєнному десятилітті (1956-1965) / В.М. Литвин. - К.: Вид. дім «Лі-Терра», 2004. - 272 с.
6. Кульчицький С.В. Спроби реформ (1956-1964) // УІЖ . - 1998. - № 4. - С. 92-95.
7. Народное хозяйство Николаевской области. Статистический сборник. - Николаев.:1962. – 166 с.
8. Народное хозяйство Николаевской области. Статистический сборник. – Одесса.: Маяк, 1967. - 183 с.
9. Народное хозяйство Николаевской области. Статистический сборник. – Одесса.: Маяк, 1970. - 137 с.
10. Народное хозяйство Николаевской области, за годы 8 и 9 пятилетки. Статистический сборник. - Одесса.: Маяк, 1977. – 128 с.
11. Народное хозяйство Одесской области. Статистический сборник. Одесса, 1973. - 215 с.
12. Основные показатели развития народного хозяйства Николаевской области. - Николаев.:1966. - 66 с.
13. XX-й съезд КПСС (14-25 февраля 1956 года): Стенографический отчет. . - М., 1959. - Т. 1-2. - 111 с.

14. XXI-й (внеочередной) съезд КПСС (27 января - 5 февраля 1959 года): Стенографический отчет. - М., 1959. - Т. 1-2. - 514с.

15. Історія міст і сіл Української РСР. Миколаївська область / [упоряд. Бажан М. П., Білогуров М. К., Білодід І. К., Гудзенко П. П., Дерев'янкін Т. І., Компанієць І. І., Кондуфор Ю. Ю., Королівський С. М., Кошик О. К., Мітюков О.Г., Назаренко І. Д., Овчаренко П. М., Пількевич С. Д., Ремезовський Й. Д., Слабеев І. С., Цілуйко К. К.; голова редколегії Тронько П. Т.] - К.: Головна редакція УРЕ АН УРСР, 1971. - 772 с.

16. Історія міст і сіл Української РСР. Одеська область. / [упоряд. Бажан М. П., Білогуров М. К., Білодід І. К., Гудзенко П. П., Дерев'янкін Т. І., Компанієць І. І., Кондуфор Ю. Ю., Королівський С. М., Мітюков О. Г., Назаренко І. Д., Овчаренко П. М., Пількевич С. Д., Ремезовський Й. Д., Скаба А. Д. Слабеев І. С., Цілуйко К.К., Шевченко Ф. П.; голова редколегії Тронько П. Т.] – К.: Головна редакція УРЕ АН УРСР, 1969. - 911 с.

17. Історія міст і сіл Української РСР. Херсонська область. / [упоряд. Бажан М. П., Білогуров М. К., Білодід І. К., Гудзенко П. П., Дерев'янкін Т. І., Компанієць І.І., Кондуфор Ю. Ю., Королівський С. М., Мітюков О. Г., Назаренко І. Д., Овчаренко П. М., Пількевич С. Д., Ремезовський Й. Д., Скаба А. Д. Слабеев І. С., Цілуйко К.К., Шевченко Ф. П.; голова редколегії Тронько П.Т.] - К.: Головна редакція УРЕ АН УРСР, 1971.

Шарин А.В. РАЗВИТИЕ ПРОМЫШЛЕННОСТИ ЮЖНОУКРАИНСКОГО РЕГИОНА В 60-Х ГОДАХ XX СТ.

В статье освещаются социально - экономические процессы на юге УССР в 60 -е годы XX в., а именно в Херсонской , Николаевской и Одесской областях. Развитие хозяйства на основе директивных планов и реформ в этот период проводимых советским руководством.

Характеризуется период истории, который недостаточно исследован учеными, учитывая наличие определенных противоречий, в оценках достижений в указанные годы в советской и современной украинской исторической науке .

Анализируется социально-экономические процессы этого периода, поскольку в значительной степени уровень экономического развития страны, а соответственно и региона, которая определяет показатели благосостояния, безопасности жизни, образования и культуры населения .

Дается анализ социально-экономического развития южных областей, в контексте освещения ситуации как в УССР так и в СССР в целом.

Ключевые слова: промышленность, южноукраинский регион, реформы, директивные планы.

Sharin A.V. THE INDUSTRIAL DEVELOPMENT OF UKRAINE'S SOUTHERN REGION IN THE 60`S OF THE XX CENTURY.

The article highlights the socio-economic processes in the south of the USSR in the 60`s of the twentieth century, namely in Kherson, Mykolaiv and Odesa regions.

Development of economy based on policy planning and conducting reforms by the Soviet leadership.

We characterize the period of history that is not enough researched by scientists. In view of the presence of certain contradictions, in the evaluation of achievements in those years in Soviet and modern Ukrainian historical science.

We analyze the socio-economic processes these period, because in a great measure the level of economic development, and accordingly the region. This is the basis, which determine the indices of prosperity, life safety, education and culture of population.

There is the analysis of socio-economic development of the southern regions, in the context of coverage of the situation as in the Ukrainian Soviet Socialist Republic and the Soviet Union in general in the article.

Keywords: industry, South Ukrainian region, reform, legislative plans.

References

1. Aksjutin Ju.V. Hrushhevskaja «ottepel'» i obshhestvennyye nastroyeniya v SSSR v 1953 - 1964 gg./ Ju.V. Aksjutin - M., ROSSPJeN, 2004. - 488 s.
2. Enciklopedija narodnogo gospodarstva Ukraïns'koï RSR [Tekst]. T. 3: Mik-Rob. - K., 1971. - 610 s.
3. Enciklopedija narodnogo gospodarstva Ukraïns'koï RSR [Tekst]. T. 4: Rov-Ja. - K., 1971. - 593 s.
4. Narodne gospodarstvo Ukraïns'koï RSR v 1970 roci [Tekst] : statistichnij shhorichnik. - K. : Statistika, 1971. - 565 s.
5. Litvin V.M. Ukraïna u drugomu povoenomu desjatilitti (1956-1965) / V.M. Litvin. - K.: Vid. dim «Li-Terra», 2004. - 272 s.
6. Kul'chic'kij S.V. Sprobi reform (1956-1964) // UIZh . - 1998. - № 4. - S. 92-95.
7. Narodnoe hozjajstvo Nikolaevskoj oblasti. Statisticheskij sbornik. - Nikolaev.:1962. – 166 s.
8. Narodnoe hozjajstvo Nikolaevskoj oblasti. Statisticheskij sbornik. – Odessa.: Majak, 1967. - 183 s.
9. Narodnoe hozjajstvo Nikolaevskoj oblasti. Statisticheskij sbornik. – Odessa.: Majak, 1970. - 137 s.
10. Narodnoe hozjajstvo Nikolaevskoj oblasti, za gody 8 i 9 pjatiletki. Statisticheskij sbornik. - Odessa.: Majak, 1977. – 128 s.
11. Narodnoe hozjajstvo Odesskoj oblasti. Statisticheskij sbornik. Odessa, 1973. - 215 s.
12. Osnovnye pokazateli razvitija narodnogo hozjajstva Nikolaevskoj oblasti. - Nikolaev.:1966. - 66 s.
13. HH-j s#ezd KPSS (14-25 fevralja 1956 goda): Stenograficheskij otchet. . - M., 1959. - T. 1-2. - 111 s.
14. HHI-j (vneocherednoj) s#ezd KPSS (27 janvarja - 5 fevralja 1959 goda): Stenograficheskij otchet. - M., 1959. - T. 1-2. - 514s.
15. Istorija mist i sil Ukraïns'koï RSR. Mikolaïvs'ka oblast' / [uporjad. Bazhan M. P., Bilogurov M. K., Bilodid I. K., Gudzenko P. P., Derevjankin T. I.,

Kompaniec' I. I., Kondufor Ju. Ju., Korolivs'kij S. M., Koshik O, K., Mitjukov O.G., Nazarenko I. D., Ovcharenko P. M., Pil'kevich S. D., Remezovs'kij J. D., Slabeev I. S., Cilujko K. K.; golova redkolegii Tron'ko P. T.] - K.: Golovna redakcija URE AN URSR, 1971. - 772 s.

16. Istorija mist i sil Ukraïns'koï RSR. Odes'ka oblast'. / [uporjad. Bazhan M. P., Bilogurov M. K., Bilodid I. K., Gudzenko P. P., Derev'jankin T. I., Kompaniec' I. I., Kondufor Ju. Ju., Korolivs'kij S. M., Mitjukov O. G., Nazarenko I. D., Ovcharenko P. M., Pil'kevich S. D., Remezovs'kij J. D., Skaba A. D. Slabeev I. S., Cilujko K.K., Shevchenko F. P.; golova redkolegii Tron'ko P. T.] – K.: Golovna redakcija URE AN URSR, 1969. - 911 s.

17. Istorija mist i sil Ukraïns'koï RSR. Hersons'ka oblast'. / [uporjad. Bazhan M. P., Bilogurov M. K., Bilodid I. K., Gudzenko P. P., Derev'jankin T. I., Kompaniec' I.I., Kondufor Ju. Ju., Korolivs'kij S. M., Mitjukov O. G., Nazarenko I. D., Ovcharenko P. M., Pil'kevich S. D., Remezovs'kij J. D., Skaba A. D. Slabeev I. S., Cilujko K.K., Shevchenko F. P.; golova redkolegii Tron'ko P.T.] - K.: Golovna redakcija URE AN URSR, 1971.

Рецензент: **Крапівін О.В.**, доктор історичних наук.

Стаття подана
03.12.2013

УДК 656.25

РОЗВИТОК ЗВ'ЯЗКУ В 1917 - 1927 РОКИ

Шетерляк Тетяна Миколаївна, здобувач кафедри «Вища математика»
Державного економіко-технологічного університету транспорту.

Анотація

У статті проаналізовано етапи розвитку та функціонування сигналізації та зв'язку в 20-30-х роках ХХ століття. Визначена роль видатних інженерів залізничників, що внесли значний вклад у будівництво технічної бази залізниці.

Ключові слова: зв'язок, телеграф, телефон, комутатор, телекомунікації, диспетчер.

ВСТУП

З перших днів існування залізниці поставало питання створення єдиної системи управління залізничним транспортом. Мова йшла про впровадження нових форм і методів організації роботи транспорту. Труднощі вирішення цих питань обумовлювались незадовільним станом технічних засобів залізниць, а також недостатністю кваліфікованих фахівців, що було пов'язано з економічними труднощами того часу. Стан пристроїв характеризувався зруйнованими лініями, обірваними дротами, пошкодженими станційними пристроями і дезорганізованим обслуговуванням. Більшість заводів, що виготовляли апаратуру, належали іноземним фірмам, а складніші вузли і деталі

вони отримували із-за кордону, після революції ці заводи майже припинили роботу. Апаратуру ремонтували тільки дорожні електротехнічні майстерні.

РЕЗУЛЬТАТИ (основний текст роботи)

Важливу роль в погіршенні стану пристроїв зіграв недолік кваліфікованих кадрів, необхідних для їх обслуговування. Підготовка нових кадрів майже не велася, і тому пристрої обслуговували працівники низької кваліфікації. Велика недостатність фахівців, а також зупинка роботи заводів, що поставляли апаратуру та обмежена ремонтна база привели до того, що залізничне господарство знаходилося в скрутному становищі.

Незважаючи на усі труднощі, зв'язківці залізниць з перших днів робили усе, щоб забезпечити роботу засобів зв'язку і пристроїв СЦБ (сигналізація, централізація, блокування). У багатьох випадках через порушення загальнодержавного зв'язку залізничним телеграфним зв'язком доводилося користуватися і керівникам уряду [1]. Так, в грудні 1917 року, коли уряд ще знаходився в Петрограді, В. І. Ленін вів телеграфні переговори по апарату Бодо із залізничного телеграфу з Харковом і іншими містами.

У цей же період новий штаб транспорту - Народний комісаріат шляхів сполучення (НКШС) - почав керувати транспортною системою країни і концентрував увагу на забезпеченні першочергових перевезень, а також на відновленні зруйнованого господарства. Перед працівниками зв'язку залізниць було поставлено багато завдань. Зокрема, якнайшвидше відновити технічні засоби галузі, організувати їх регулярний ремонт і технічне обслуговування, забезпечити перевізну роботу залізниць засобами зв'язку і сигналізації.

Початком організації окремих електротехнічних служб на залізницях можна вважати січень 1918 року. У травні 1918 року нарада в НКШС за участю представників доріг прийняла рішення про організацію електротехнічних служб на залізницях країни з передачею в їх ведення усіх пристроїв СЦБ, зв'язку і електропостачання. Крім того, було визнано необхідним при технічному управлінні НКШС утворити самостійний електротехнічний відділ. Начальником цього відділу призначили досвідченого інженера і винахідника О. П. Руднева [3]. Оскільки відділ не наділили належними правами, то його роботу в 1918 - 1920 роках визнали не плідною. У зв'язку з цим фактично він займався тільки розробкою інструкцій, правил і норм.

У травні 1920 року було вперше прийнято "Положення про Управління зв'язку і електротехніки в НКШС" і організовано самостійне Управління, яке завідувало електротехнічним господарством залізничного, морського та річкового транспорту. Керівником нового Управління призначили Д. М. Чехівського.

У наступні роки Управління, не змінюючи його функцій, перетворили у відділи, що входили до складу центральних управлінь видів транспорту (у тому числі Центральне управління залізниці), але пізніше воно стало Центральним Управлінням зв'язку і електротехніки НКШС.

У 1921 році після видання наказу про передачу в служби зв'язку і електротехніки пристроїв СЦБ в управліннях доріг організували єдині служби зв'язку і електротехніки, які займалися телеграфним і телефонним зв'язком,

радіозв'язком, сигналізацією, централізацією і блокуванням, силовими і освітлювальними пристроями, електротехнічними майстернями. На ці ж служби поклали обов'язки метеорологічного обслуговування залізниць.

Обмеженість штату новоорганізованого Управління зв'язку і електротехніки НКШС ускладнювала роботу, проте навіть в цих умовах воно стало, по суті, першим органом, що координує і направляє технічну політику в галузі. У його роботі в цей період, окрім Д. М. Чехівського, велику роль зіграли П. В. Майшев, М. О. Рогинський - досвідчені фахівці з експлуатації пристроїв дореволюційної школи, що працювали над розвитком і організацією, а також відомі інженери зв'язку Е. М. Петринський, М. В. Цукрів та ін.

Одним з найбільш важливих завдань цього періоду стала підготовка кваліфікованих кадрів. Незабаром після революції організували професійно-технічні школи і курси для підготовки фахівців залізничного транспорту. Проте вони не випускали потрібної кількості фахівців СЦБ і зв'язку, та і якість підготовки була досить низькою. Як підмітив начальник служби Жовтневої дороги Д. С. Пашенцев у своїй доповіді на XVIII з'їзді начальників служб в 1922 році, підготовка в школах і на курсах відрізнялася "кустарництвом і різноманіттям в одній і тій же справі". Це пояснювалося недоліком кваліфікованих викладачів і відсутністю єдиних програм. На цьому ж з'їзді уперше були запропоновані нові програми навчання, що припускали з'єднання теоретичного навчання з лабораторними заняттями і практичною роботою на залізницях[2].

У Москві і Ленінграді курси по підготовці електромеханіків перетворили в технікуми. У 1925 році в Ленінградському електротехнічному інституті ім. Ульянова (Леніна) уперше вводиться спеціальність "СЦБ і зв'язок". Викладання ведеться під керівництвом М. О. Рогинського за участю М. В. Лупала і М. А. Магского. Перший випуск інженерів дозволив поповнити служби залізниць кваліфікованими фахівцями. За вказівкою Управління зв'язку і електротехніки НКШС були організовані заняття по підвищенню кваліфікації начальників ділянок (що пізніше стали дистанціями), більшість яких були практиками, що не мали загальної і спеціальної підготовки. Навчання проводили взимку при управліннях доріг інженерно-технічним складом служб. В результаті на залізницях був певний мінімум електромеханіків, техніків і інженерів, які кінець кінцем і узяли на себе завдання реконструкції і подальшого розвитку пристроїв СЦБ і зв'язку.

Початком відновлювальних робіт по лініям і апаратурі залізничного зв'язку слід виділити весну 1920 року. До цього часу повітряні лінії були в дуже поганому стані, приблизно половину усіх стовпів потрібно було замінювати, за рахунок зносу і поганих з'єднань дроту, що мав підвищений опір, станційне устаткування значною мірою було пошкоджене і витрачене. Форсованим ремонтом, що проводився за участю військових частин в 1920 - 1922 роках, небезпечний для стійкості повітряних ліній перестій стовпів був ліквідований.

З 1925 року на залізницях для з'єднання дротів повітряних ліній впроваджується електрозварювання замість з'єднання, що здійснювалося раніше, "британськими" пайками і скручуваннями. Електрозварювання

знижувало електричний опір дротів і омичну асиметрію телефонних ланцюгів, а також дозволяла зберегти необхідне для пайок олово, що купувалося за кордоном.

Ініціатором застосування електрозварювання дротів і творцем перших зварювальних агрегатів був М. І. Вахнин, що працював тоді на Південно-західній дорозі. Для виготовлення зварювальних агрегатів НКШС відпустив необхідні засоби, що дало можливість дорозі в 1924 - 1925 роках провести суцільну заміну скручувань і пайок електрозварюванням на дротах української залізничної лінії Київ - Козятин.

Через відставання ремонту та розкрадання майна під час першої світової війни і в роки громадянської війни число діючих телеграфних апаратів до 1921 року в порівнянні з 1916 роком скоротилося майже удвічі. Значно зменшилося число телефонних апаратів. Велика частина апаратури вимагала ремонту.

Чекати допомоги від промисловості у той час не доводилося. Заводи електротехнічного профілю, як і інші, переживали важку кризу і в більшості не випускали продукції. Усю роботу по відновленню приладів зв'язку виконували дорожні електротехнічні майстерні, які так само, як і по апаратурі СЦБ, протягом 1921 - 1922 років врятували положення. Якщо зв'язок на залізницях в ці роки налагодився порівняно швидко, то це значною мірою пояснюється тим, що у розпорядженні доріг знаходилися невеликі електротехнічні майстерні, що мали в розпорядженні кваліфіковані кадри.

До 1923 року телеграфний зв'язок між НКШС і управліннями залізниць посилили за рахунок збільшення числа дротів і швидкодіючих апаратів. На найдовших лініях зв'язку працювали апарати Уїтстона, а на лініях середньої дальності - апарати Бодо [4].

Телефон визнали рівноправним з телеграфом способом переговорів по руху потягів. Цей рішучий поворот вимагав широкого розвитку телефонного зв'язку, для чого перспективним планом було передбачено оснащення залізниць виборчим телефонним зв'язком для диспетчерського регулювання руху, потягів і для працівників служби шляху, телефонною телекомунікацією для зносин між управліннями доріг і відділеннями руху і місцевим телефонним зв'язком для переговорів усередині вузлів і станцій.

Спеціальний наказ НКШС, виданий в 1923 році, рекомендував перевести на телефонний зв'язок диспетчерські і інші переговори, а в телеграфний зв'язок вносилося нововведення - відмова у багатьох випадках від безперервного обслуговування телеграфних апаратів. Ці заходи вимагали реконструкції пристроїв зв'язку, оскільки майже усі зносини в межах відділень руху переходили з телеграфу на телефон. В першу чергу повинні були реконструювати повітряні лінії зв'язку.

У 1924 році на залізницях було 350 тис. км телеграфних дротів. З них 27 тис. км служили для зв'язку Центральної телеграфної станції НКШС з управліннями залізниць, і 23 тис. км входили в спеціальну схему Транзитних з'єднань. Для обробки телеграфної кореспонденції в межах доріг було досить двох дротів - першого циркулярного і другого - для зв'язку з основними вузлами, оскільки дороги ще могли використовувати частину дротів, що

входять в схему транзитних зв'язків [3]. Після відповідної реконструкції ліній по дротах, що звільнилися, організовували телефонний зв'язок, що давало можливість мати на основних напрямках два двопровідні ланцюги, а на деяких дорогах навіть три. До переобладнання ліній зв'язку дороги приступили вже в 1924 році. У 1926 році були вироблені "Основні положення для переходу з телеграфу на телефон при телефонізації зв'язку на транспорті".

Господарство транспорту відновлювали на вищій, ніж це мало місце раніше, технічній основі. Одним з серйозних заходів по поліпшенню роботи залізниць стало введення диспетчерського керівництва рухом потягів, але для цього був потрібний диспетчерський зв'язок потягу.

Уперше диспетчерську систему застосували в 1918 - 1920 роках на залізницях Далекого Сходу і Сибіру, коли в порядку допомоги білогвардійським військам американці завезли туди свою апаратуру. Поїздовим диспетчерським зв'язком обладнали Усурійську, Забайкальську, Томську і Омську дороги загальною протяжністю понад 11 тис. км [5]. Проте схеми організації зв'язку тут часто не відповідали вимогам експлуатації. Симетричне розміщення диспетчерських пунктів - через одну деповську станцію, прийняте за основу, призводило до того, що знаходження диспетчерів не співпадало з місцезнаходженням відділень руху.

Ентузіастами впровадження диспетчерського керівництва рухом потягів тут були начальник служби зв'язку і електротехніки В. М. Самойлов і начальник відділення руху М. В. Смірнов.

Після устаткування поїздовим диспетчерським зв'язком Підмосковної ділянки наступила перерва в диспетчеризації, але з 1925 року вона повелася швидким темпом. У кінці 1925 року диспетчерський зв'язок ввели на ділянках Жовтневої дороги, близьких до Ленінграда, на лінії Казань - Свердловськ, потім в 1926 - 1927 роках на Московсько-Курській, Північно-Кавказькій і Донецькій дорогах. У наступні роки цей вид зв'язку впровадили на інших дорогах.

Серійне виробництво вітчизняної апаратури диспетчерського зв'язку потягу було почате в 1925 році в Ленінграді на заводі ім. Кулакова, а потім і в Харкові на заводі "Трансв'язь" [5]. Одночасно на декількох дорогах для диспетчерського зв'язку приступили до підвіски сталевих дротів діаметром 5 міліметрів. Рішення використовувати сталеві дроти прийняли після тривалих обговорень. Деякі з провідних фахівців в області транспортного зв'язку настоювали на необхідності підвіски кольорових ланцюгів, як це робилося за кордоном, але це було нездійсненно за умовами того часу.

У червні 1923 року на станції Бологое Жовтневої дороги проводилися досліди з телефонною трансляцією без балансних контурів російської системи професора В. І. Коваленкова, виготовленою в електротехнічній майстерні дороги, і шведською трансляцією системи. Випробування показали, що вітчизняна трансляція не поступається шведській і цілком придатна для експлуатації. Без трансляції вести переговори між Москвою і Петроградом по бронзових дротах діаметром 3,5 мм було неможливо навіть з апаратів, включених безпосередньо в лінію. Трансляція дала можливість упевненого

зв'язку. У 1924 році прямий телефонний зв'язок між Москвою і Ленінградом ввели в постійну експлуатацію.

Диференціальну телефонну трансляцію, запропоновану зв'язківцями Південних доріг А. Ф. Булатом і Т. М. Єрмаковим, прийняли для використання на залізницях і віднесли до цінних винаходів, реалізованих в 1925 - 1929 роках. Трансляції цього типу набули на той час широкого поширення. До 1930 року в експлуатації знаходилося вже 168 трансляцій, їх виготовляли в електротехнічних майстернях дороги і на одному з підприємств електротехнічного тресту заводів слабого струму.

Нові трансляції дали можливість розвитку телефонних телекомунікацій. Спочатку з'являлися окремі ланцюги, що мали послідовно включені одну-дві трансляції без пристроїв передачі виклику. По мірі розвитку зв'язку почали діяти лінії більшої протяжності, і відсутність наскрізного виклику створювала незручності. Тому опісля рік після випуску перших зразків трансляцій їх доповнили пристроями передачі виклику.

На початок 1925 року на мережі залізниць було 76 тис. км повітряних ліній, телеграфний зв'язок був представлений 11 тис. апаратами Морзе, 58 апаратами Бодо, 32 апаратами Уїтстона і незначним числом апаратів Юза і Сименса. Місткість місцевих телефонних станцій складала всього 49 тис. номерів і у тому числі 12 тис. номерів системи ЦБ. Із загального числа 58 тис. телефонних апаратів абсолютна більшість була індукторними з місцевою батареєю. Диспетчерський зв'язок потягу працював на 9,3 тис. км ліній.

Двадцять років, особливо їх друга половина, характерні розвитком в країні радіоаматорства. З'являється велике число любительських короткохвильових радіостанцій, що працюють в основному телеграфом, на слух і що дають можливість забезпечити зв'язок на значних відстанях. Деякі управління залізниць, використовуючи ініціативу ентузіастів-радіоаматорів, організували в цей період радіозв'язок з НКШС, де була змонтована радіостанція.

ВИСНОВКИ

Необхідно підсумувати, що до 1927 була виконана досить плідна і кропітка праця, що до підготовки кваліфікованих працівників, а також з модернізації устаткування.

Література

1. Сороко В. И., Разумовский Б. А. Аппаратура железнодорожной автоматики и телемеханики: Справочник. В 2-х т. 2-е изд., перераб. и доп. — М.: Транспорт, 1981. — 399 с.
2. Коган Д.А. Эткин З.А. Новая аппаратура электропитания железнодорожной автоматики. М.: Транспорт, 1978. —184 с.
3. Аксёненко Н.Е., Павлов Е.В. и др. Развитие железнодорожного транспорта России и Советского Союза. Т. 2: 1917–1945 гг. — СПб, 1997. — 416с.
4. Неугасов Н.М., Новиков М.А., Петров А.Ф. Проектирование автоматической автоблокировки на железнодорожном транспорте. М.: Транспорт, 1970. — 280 с.

5. Сороко В.И., Разумовский Б.А. Аппаратура железнодорожной автоматики и телемеханики. М.: Транспорт, 1976. – 704 с.

Шетерляк Т.Н. РАЗВИТИЕ СВЯЗИ В 1917 – 1927 гг.

В статье проанализированы этапы развития и функционирования сигнализации и связи в 20-30-х годах XX века. Определена роль выдающихся инженеров железнодорожников, внесших значительный вклад в строительство технической базы железной дороги.

Ключевые слова: связь, телеграф, телефон, коммутатор, телекоммуникации, диспетчер.

Sheterlyk T.N. COMMUNICATION DEVELOPMENT IN 1917 – 1927 YEARS.

The article analyzes the stages of development and operation of signaling and communication in the 20-30s of the twentieth century. The role of outstanding engineers railwaymen who have made significant contribution to the construction of the railway technical base.

Keywords: telegraph, telephone, switch, telecommunications manager.

References

1. Soroko V. I., Razumovskij B. A. Apparatura zheleznodorozhnoj avtomatiki i telemehaniki: Spravochnik. V 2-h t. 2-e izd., pererab. i dop. — М.: Transport, 1981. – 399 s.
2. Kogan D.A. Jetkin Z.A. Novaja apparatura jelektropitanija zheleznodorozhnoj avtomatiki. М.: Transport, 1978. –184 s.
3. Aksjonenko N.E., Pavlov E.V. i dr. Razvitie zheleznodorozhnogo transporta Rossii i Sovetskogo Sojuza. Т. 2: 1917–1945 gg. – SPb, 1997. – 416s.
4. Neugasov N.M., Novikov M.A., Petrov A.F. Proektirovanie avtomaticheskoy avtoblokirovki na zheleznodorozhnom transporte. М.: Transport, 1970. – 280 s.
5. Soroko V.I., Razumovskij B.A. Aparatura zheleznodorozhnoj avtomatiki i telemehaniki. М.: Transport, 1976. – 704 s.

Рецензент: **Біловолів Ю.Г.**, доктор історичних наук.

Стаття подана
01.12.2014

УДК 582.929.4 : 001.8 (477)

КУЛЬТУРА ШАВЛІЇ МУСКАТНОЇ У НАУКОВИХ ДОСЛІДЖЕННЯХ УКРАЇНСЬКОЇ ВЧЕНОЇ-АЛЕЛОПАТА Л. Д. ЮРЧАК

Юрчак Еліна Володимирівна, аспірант ННСГБ НААН (м. Київ).

Анотація

Розглянуто результати наукових досліджень ароматичної культури шавлії мускатної українською вченою-алелопатом Л. Д. Юрчак, в контексті агроекологічного підходу до ведення сільського господарства.

Ґрунтуючись на результатах наукових досліджень, Л. Д. Юрчак опубліковано монографію та рекомендації щодо культивування шавлії, розроблено рецептуру і впроваджено у виробництво лікер «Шавлія», бальзам «Цілющий», а також забезпечено ароматичною сировиною випуск горілки особливої «Графська».

***Ключові слова:** Л. Д. Юрчак, шавлія мускатна, алелопатія, родючість ґрунту, сировина, впровадження у виробництво.*

ВСТУП

Проблеми рослинництва, пов'язані з реалізацією таких актуальних питань, як розробка ефективних технологій вирощування різних культур, створення високоврожайних сортів та гібридів, уведення в культуру перспективних нових корисних рослин, підвищення їх біологічної стійкості в середовищі існування тощо, завжди привертали увагу дослідників, які працювали на ниві нового наукового напрямку – алелопатії. Під цим поняттям розуміють взаємний вплив і здатність рослин накопичувати у своєму оточенні певну кількість фізіологічно активних сполук (колінів, фітонцидів, антибіотиків тощо), джерелом яких є самі рослини. Головними задачами алелопатії є з'ясування закономірностей взаємодії рослин у природних і культурних фітоценозах, їх роль у розвитку рослинництва, розкриття механізмів ґрунтовтоми під різноманітними культурами. Ці проблеми є основними теоретичними аспектами в управлінні продуктивністю агрофітоценозів для сільського господарства.

МЕТА РОБОТИ

Метою статті є аналіз багаторічних експериментів з урахуванням алелопатичного фактору, які проводила вчена: розроблено нову агротехніку вирощування культури з метою отримання екологічно чистої сировини в новій зоні інтродукції – Лісостепу України; висвітлені питання впливу шавлії мускатної на родючість ґрунту; досліджено алелопатичні особливості рослини на різних стадіях вегетації, а також алелопатичні особливості, фізіологічну та екологічну роль шавлієвої олії; післяжнивних решток і відходів виробництва.

РЕЗУЛЬТАТИ (основний текст роботи)

Сучасна наука про алелопатію формувалась під кутом зору наукових ідей та праць багатьох учених. Окремо необхідно виділити школу акад. Андрія

Михайловича Гродзінського (1926–1988) – видатного вченого, засновника алелопатії в Україні. Серед численних учнів та послідовників А. М. Гродзінського – Лариса Дем'янівна Юрчак (1937–2010), доктор сільськогосподарських наук, одна з перших, хто стояв у самих витоків цього напрямку в Україні. Свій науковий шлях майбутня вчена почала в Інституті ботаніки ім. М. Г. Холодного АН УРСР лаборантом, а від 1965 р. – у Центральному республіканському ботанічному саду АН УРСР (нині Національний ботанічний сад ім. М. М. Гришка НАН України), куди було переведено групу алелопатії.

Працюючи беззмінно у ботанічному саду, Л. Д. Юрчак обґрунтувала комплексний підхід у вирішенні актуальних питань сільського господарства: ґрунтовоми, формування сівозмін, добору толерантних культур у сумісних посівах, керування структурою та функціями ґрунтового мікробіоценозу тощо [1, с. 122].

Починаючи від 1980 р., вченою були розпочаті дослідження з алелопатичної активності інтродукованих лікарських та ароматичних рослин, які культивуються в Україні. Алелопатичні особливості рослин визначаються активністю фізіологічно активних речовин і толерантністю, тобто здатністю переносити їх надмірні концентрації. На важливості таких досліджень у рослинництві зазначали такі відомі вчені як Чернобривенко С. І., Гродзінський А. М., Іванов В. П., Райс Е., Лаштунка З. та інші, але в цьому аспекті ефірно-олійні рослини майже не досліджувалися.

Вивчалися такі культури, як нагідки лікарські (*Calendula officinalis* L.), аніс звичайний (*Anisum vulgare* Gaerth), ромашка аптечна (*Matricaria chamomilla* L.), м'ята перцева (*Mentha piperita* L.), валеріана лікарська (*Valeriana officinalis* L.), чорнобривці розлогі (*Tagetes patula* L.), лаванда вузьколиста (*Lavandula angustifolia* L.), коріандр посівний (*Coriandrum sativum* L.) та деякі інші культури. Але комплексно досліджувалася культура шавлії мускатної (*Salvia sclarea* L.) [2, с. 119; 198; 202; 277; 188; 136;].

Шавлія мускатна (*Salvia sclarea* L.) – багаторічна трав'яниста рослина, яку почали культивувати ще в 30-х роках минулого століття і вирощували з метою отримання ефірної олії. Відноситься до роду *Salvia*, який нараховує до 900 видів. Всі представники роду характеризуються наявністю ефірної олії, але найбільш цінується за цим показником шавлія мускатна. Родова назва виникла від латинського *salvare*, що в перекладі значить «лікувати, виліковувати». На території колишнього СРСР вирощувалось 75 видів шавлії, в тому числі в Україні 22 види.

Культура шавлії мускатної широко застосовується в різних галузях народного господарства. Так, із насіння шавлії одержують високоякісну жирну олію, яка застосовується в лакофарбному і фарфоро-керамічному виробництві. В харчовій промисловості, зокрема, в лікєро-горілчаному виробництві, застосовується ефірна олія рослини для ароматизації марочних вин, вермутів, бальзамів. Завдяки відсутності в олії шавлії алкалоїдів – використовується у виробництві пива та безалкогольних напоїв; також шавлія використовується в технології виготовлення дорогих сортів тютюну. Листя і суцвіття шавлії

використовуються в кулінарії як прянощі для приготування кондитерських виробів. Відходи після переробки ефіроолійної сировини застосовують у кормовиробництві для великої рогатої худоби, рослинні рештки і відходи – в якості органічних добрив. Також відомі декоративні і медоносні властивості шавлії – з плантацій культури одержують до 150–200 кг/га меду, який має особливий аромат і неабиякі лікувальні властивості [3, с. 188-189; 4, с. 36-37].

В медичній практиці шавлієва олія, завдяки високим антимікробним властивостям, а також відсутністю алергенної дії, застосовується для стимуляції загальної реактивності організму, підвищення тону, а в комбінації з іншими ефірними оліями – для профілактики атеросклерозу та оптимізації гігієнічних умов виробничого середовища. Цінність шавлії полягає не тільки в ефірній олії, але і в продуктах переробки. Так, шавлієвий конденсат та екстракти, що одержують перегонкою ефірної олії, мають лікувальні властивості і застосовуються для лікування хвороб опорно-рухового апарату, псоріазу. Наземна частина рослини, яка багата на ефірну олію в період цвітіння, використовується в бальнеології для ванн та аплікацій при поліартриті, остеомієліті, трофічних язвах. Також ефірна олія шавлії застосовується в стоматології, завдяки антибактеріальним та фітонцидним властивостям. Окрім цього, шавлія використовується в народній медицині при захворюваннях сечового міхура, печінки, шлунку, ревматизму тощо [5, с. 22-23].

В парфумерно-косметичному виробництві ефірна олія шавлії мускатної широко застосовується для отримання виробів найвищої якості. Так, відомий французький хімік-парфумер Рене-Моріс Гаттефоссе (1881–1950), завдяки якому шавлієва олія знайшла застосування у парфумерії, дав таку оцінку: «Ефірна олія мускатної шавлії має досконалі особливі якості, які у неї не може заперечувати ні один із продуктів ароматичного виробництва, натуральний чи штучний. Вона заміняє самі дорогі і енергійні фіксатори (наприклад, амбру), завдяки великому вмісту особливого складу, дивовижно постійного і стійкого» [6, с. 117].

На жаль, попит на шавлію не задовольняється, оскільки зменшуються посівні площі під культурою через сильні зрідження плантацій (в окремі роки до 80% і більше). Причину цього явища не можна пояснити лише біологічними властивостями і методами вирощування. Л. Д. Юрчак із групою однодумців дійшли висновку, що лише комплексними дослідженнями окремих ланок всієї взаємодіючої системи – рослина, ґрунт, мікроорганізми – можна розкрити фізіолого-біохімічні механізми негативних явищ і розробити оптимальні умови вирощування культури шавлії.

В результаті багаторічних експериментів з урахуванням алелопатичного фактору, Л. Д. Юрчак розробила нову агротехніку вирощування шавлії з метою отримання екологічно чистої сировини, в новій зоні інтродукції – Лісостепу України. Вчена з'ясувала, що алелопатичні властивості різних органів шавлії мускатної змінюються в залежності від сорту та віку рослин, фази розвитку, методу вирощування, нарешті – від ґрунтово-кліматичних умов того чи іншого регіону. Алелопатичні особливості рослин визначаються активністю фізіологічно активних речовин (колінів), хімічна природа яких дуже

різноманітна й непостійна навіть у однієї рослини; а також толерантністю, тобто здатністю рослин переносити їх надмірні концентрації.

В 1990 р. Л. Д. Юрчак опублікувала «Рекомендації по вирощуванню і збиранню шавлії мускатної у лісостеповій зоні УРСР». Робота проводилась у спеціалізованих господарствах «Шалфейный», «Бахчисарайский» (Крим), «Сокологорненский» (Запорізька обл.), «Софиевский» (Одеська обл.), а також у радгоспах Молдови. З метою підвищення схожості та продуктивності рослин було запропоновано нові методи обробки насіння, норми та строки сівби, догляду за рослинами, збирання ефіроолійної сировини тощо [7, с. 3].

У науковому доробку вченої більше 150 наукових праць, серед яких монографія Л. Д. Юрчак у співавторстві з Г. А. Побирченко «Культура шавлії мускатної у Лісостепу України» (1997 р.), де комплексно представлено технологію вирощування шавлії мускатної у Лісостепу України, що базується на алелопатичних засадах. На сортовому рівні досліджено алелопатичні властивості всіх стадій вегетації шавлії – насіння, проростки, післяжнивні рештки. Вчена з'ясувала роль летких виділень, фізіологічну роль ефірних олій та їх компонентів, роль водорозчинних фізіологічно активних речовин та післяжнивних решток. Метою цих досліджень було комплексне вивчення впливу алелопатичних особливостей культури в новій зоні інтродукції – Лісостепу України на структуру і функції супутнього мікробоценозу та родючість ґрунту, встановлення хімічної природи алелопатично активних речовин, що спричиняють ґрунтовтому під шавлією, з'ясування ролі ґрунтових мікроорганізмів в хімічній взаємодії рослин, а також врахування цих результатів при технології вирощування шавлії мускатної у Лісостепу України. Викладено нові підходи до інтродукції рослин, розкрито широке використання та народно-господарське значення шавлії мускатної та продуктів її переробки.

Л. Д. Юрчак досліджувала 4 сорти шавлії: Кримський ранній С-1122, середньостиглі сорти Вознесенський-24 і Сімферопольський-785, а також Кримський пізній-714. Серед розмаїття сортів цієї культури, найпридатнішим за алелопатичними показниками для Лісостепу України виявився сорт В-24, який є найменш фітотоксичним по відношенню до різних сільськогосподарських культур, в тому числі і до самої шавлії [8, с. 8].

Особливу увагу було сконцентровано на питанні впливу шавлії мускатної на фізіолого-біохімічний потенціал ґрунту. Довгий час ґрунт розглядався як середовище накопичення і перетворення органічної речовини, джерело мінерального, водного і повітряного живлення рослин, а його алелопатичний потенціал не брався до уваги. Між тим, ґрунт – багатокомпонентна система, що знаходиться у динамічному стані. Різноманітна макро- і мікробіота, мікрофауна не тільки складають біологічну частину структури ґрунту, але і накладають істотний вплив на його функціональні особливості та алелопатичний потенціал.

Характер впливу виділень рослин на фізіолого-біохімічну активність ґрунту залежить як від хімічної природи сполук, що виділяє рослина-донор, так і від типу ґрунту та кліматичних умов. В одних випадках ґрунт може підвищувати токсичність виділень, в других – зменшувати її, в третіх – повністю нейтралізувати, що пов'язано з його поглинальними властивостями,

завдяки чому здійснюється хімічна взаємодія рослин. Нині, при вирішенні питань землеробства, сільськогосподарської, лісової та інших галузей народного господарства, необхідно враховувати екологічні навантаження на ґрунт, який знаходиться, в силу обставин, що склалися, в критичному стані. Техногенний прес, внесення надмірно високих доз мінеральних добрив, хімічних речовин у вигляді пестицидів, сильне забруднення радіонуклідами та важкими металами призводять до зниження вмісту гумусу, токсичності ґрунту, сповільненню біологічних процесів, зниженню родючості. Тому надзвичайно важливою задачею є проведення біодіагностики ґрунту при насиченні його рослинами-донорами з високим вмістом фізіологічно активних речовин та дослідження питань трансформації фітотоксичних сполук у ґрунті. Найважливішим фактором, який забезпечує умови для отримання високоякісної продукції сільськогосподарських рослин, є родючість ґрунту, яка визначається комплексом органічних сполук ґрунту, і в першу чергу вмістом гумусу, його якістю, відмерлими органічними рештками. В процесі розкладу органічні рештки трансформуються в гумус.

Коренева система – робочий орган рослин, який безпосередньо контактує з ґрунтом, через який в рослину потрапляють поживні речовини та виділяються в ґрунт кореневі виділення. У зв'язку з важливістю цього питання, Л. Д. Юрчак з однодумцями дослідила агрохімічні, біохімічні та мікробіологічні показники ґрунту під культурою шавлії мускатної в лісостеповій зоні України. Результати проведених дослідів переконливо показали, що алелопатична активність ґрунту носить комплексний характер і її обумовлюють фізіологічно активні речовини рослинного і мікробного походження [8, с. 80].

Завдяки проведеним комплексним багаторічним дослідом у динаміці, Л. Д. Юрчак було зафіксовано, що у лісостеповій зоні України в ґрунті під шавлією накопичується значно менше фітотоксичних речовин, ніж у південних регіонах, і як наслідок, ґрунтовтома проявляється незначною мірою. Тому можливе вирощування шавлії протягом трьох років (зазвичай, у промисловій культурі шавлія дає урожай протягом двох років). Під впливом культури шавлії мускатної навколишній ґрунт набуває алелопатичної активності, але вона значно нижча, ніж в промисловій зоні вирощування, що обумовлено позитивним впливом ґрунтово-кліматичних умов Лісостепу України.

Вперше в умовах Лісостепу України Л. Д. Юрчак дослідила вплив шавлії на родючість ґрунту. Результати експериментів були оцінені по агрохімічним, біохімічним та мікробіологічним показникам у динаміці росту і розвитку шавлії першого та другого років вегетації, а також в монокультурі.

Завдяки багаторічним комплексним дослідженням культури шавлії мускатної, виконаних на межі різних наук, Л. Д. Юрчак розроблено технологічний процес її вирощування в новій зоні інтродукції – Лісостепу України. Виробництву (це Золотоніський лікєро-горілочний завод, Черкаська обл.) було запропоновано алелопатично толерантні сорти шавлії, ефективна попередня обробка насіння, яка дозволяє підвищити врожайність сировини на 17-21% і збільшити збір ефірної олії з хорошою парфумерною оцінкою. Науково обґрунтовані рекомендації по вирощуванню шавлії мускатної в

Лісостепу України – реальна гарантія управління функціонуванням агробіоценозу з метою підвищення його продуктивності.

В зв'язку з проведенням науково-технічної координації (відповідальним виконавцем була Л. Д. Юрчак) між Національним ботанічним садом ім. М. М. Гришка НАНУ і Золотоніським лікєро-горілочним заводом, було розроблено рецептуру і впроваджено у виробництво бальзам «Цілющий» (деклараційний патент на винахід 31498 А від 15.XII.2000 р.) та лікер «Шавлія» (патент на винахід 24599 А від 04.VIII.1998 р.), а також забезпечено ароматичною сировиною випуск горілки особливої «Графська».

Завдяки сумісній науковій роботі, випуск горілочаних виробів на період 2001 р. дав чистого доходу для держави 1,5 млн. грн. Вищезгадана продукція неодноразово виставлялася на вітчизняних і міжнародних виставках, де отримувала золоті та срібні нагороди.

Таким чином, нетрадиційні підходи до вивчення питань інтродукції та акліматизації рослин представляють науковий і практичний інтерес, а отримані результати підтвердили думку вченої про необхідність перегляду ботаніко-географічних регіонів вирощування багатьох культурних рослин.

Отже, отримані Ларисою Дем'янівною результати є перспективним напрямком розвитку прикладної алелопатії, альтернативного землеробства, розширення біорізноманіття у штучних екосистемах, а розроблені нею теоретичні положення можна кваліфікувати як новий метод інтродукції рослин на алелопатичній основі, яке є вагомим досягненням у розвитку перспективного наукового напрямлення – алелопатії.

Література

1. Вони будували Сад : біогр. довід. / укл. : Н. В. Чувікіна, С. В. Клименко. – К. : Цукор України, 2009. – 172 с.
2. Йорданов Д. Фитотерапия. Лечение лекарственными травами / Д. Йорданов, П. Николов, А. Бойчинов. – София : Медицина и физкультура, 1970. – 342 с.
3. Давидюк Л. П. Свободные аминокислоты некоторых видов семейства губоцветных / Л. П. Давидюк, Б. А. Виноградова // Охрана среды и рационального использования растительных ресурсов. – М. : Наука, 1976. – С. 188 – 189.
4. Рахимова И. В. Изучение антимикробных свойств четырех видов шалфея / И. В. Рахимова, Н. З. Алимходжаева // Фитонциды : биол. значение, свойства, применение. – К. : Наук. думка, 1973. – С. 36 – 37.
5. Фитонциды в эргономике / А. М. Гродзинский, Н. М. Макаручк, Я. С. Лещинская [и др.]. – К. : Наук. думка, 1986. – 188 с.
6. Масличные и эфиромасличные культуры / ред. Г. А. Сарнецкий – К. : Урожай, 1983. – 152 с. – (Библиотека агронома).
7. Рекомендации по возделыванию и уборке шалфея мускатного в лесостепной зоне УССР / подгот. : Л. Д. Юрчак, Г. А. Побирченко. – К., 1990. – 7 с.

8. Юрчак Л. Д. Культура шалфея мускатного в Лесостепи Украины / Л. Д. Юрчак, Г. А. Побирченко. – К. : Наук. думка, 1997. – 166 с.

Юрчак Э. В. КУЛЬТУРА ШАЛФЕЯ МУСКАТНОГО В НАУЧНЫХ ИССЛЕДОВАНИЯХ УКРАИНСКОЙ УЧЕНОЙ-АЛЛЕЛОПАТА Л. Д. ЮРЧАК

Рассмотрены результаты научных исследований ароматической культуры шалфея мускатного украинской ученой-аллелопатом Л. Д. Юрчак, в контексте агроэкологического подхода к ведению сельского хозяйства.

Целью статьи является анализ многолетних экспериментов с учетом аллелопатического фактора, проводимые ученой: разработана новая агротехника выращивания культуры с целью получения экологически чистого сырья в новой зоне интродукции - Лесостепи Украины; изучены вопросы влияния шалфея мускатного на плодородие почвы; исследованы аллелопатические особенности растения на разных стадиях вегетации, а также аллелопатические особенности, физиологическую и экологическую роль шалфейного масла; послеуборочных остатков и отходов производства.

Основываясь на результатах научных исследований, Л. Д. Юрчак опубликована монография и рекомендации по культивированию шалфея, разработана рецептура и внедрены в производство ликер «Шавлія», бальзам «Цілющий», а также обеспечено ароматическим сырьем выпуск водки особой «Графська».

Ключевые слова: Л. Д. Юрчак, шалфей мускатный, аллелопатия, плодородие почвы, сырье, внедрение в производство.

Yurchak E. V. CULTURE OF SALVIA SCLAREA L. IN RESEARCH UKRAINIAN SCIENTIFIC-ALLELOPATY L. D. YURCHAK

In the article the research activities L. D. Yurchak, in relation to a comprehensive study of aromatic culture – Salvia present, in the context of agro-ecological approach to agriculture. After years of experiments based on allelopaty factor, scientist have developed a new agricultural techniques of growing sage to produce environmentally friendly raw materials in the new zone of introduce - steppes of Ukraine. The influence of Salvia on soil fertility was studied; investigated allelopaty features of Salvia at different stages of vegetation, allelopaty features of sage oil, its physiological and ecological role, stubbly residues and waste.

Based on the results of research, L. D. Yurchak published monographs and recommendations for the cultivation of sage, developed the recipe and put into production liqueur «Shavliya» and balm «Tcilushchyj» and assured aromatic raw vodka special «Grafaska».

Key words: L. D. Yurchak, Salvia sclarea L., allelopathy, soil fertility, raw materials, manufacturing application.

References

1. Vony buduvaly Sad : biogr. dovid. / ukl.: N. V. Čuvikina, S. V. Klymenko – K. : Cukor Ukrainy, 2009. – 172 s.

2. Jordanov D. Fitoterapija. Lečenje lekarstvennymi travami / D. Jordanov, P. Nikolov, A. Bojčinov – Sofija : Medicina i fizkultura, 1970. – 342 s.
3. Daviduk L. P. Svobodnye aminokisloty nekotoryh vidov semejstva gubocvetnyh / L. P. Daviduk, B. A. Vinogradova // Ohrana sredy i racionalnogo ispolzovanija rastitelnyh resursov. – M. : Nauka, 1976. – С. 188 – 189.
4. Rahimova I. V. Izučenie antimikrobnih svojstv četyreh vidov šalfeja / I. V. Rahimova, N. Z. Alimhodžaeva // Fitoncidy : biol. značenie, svojstva, primenenie. – K. : Nauk. dumka, 1973. – S. 36 – 37.
5. Fitoncidy v ergonomike / A. M. Grodzinskij, N. M. Makarčuk, J. S. Leščinskaja [i dr.]. – K. : Nauk. dumka, 1986. – 188 s.
6. Masličnye i efiromasličnye kultury / red. G. A. Sarneckiy – K.: Urožaj, 1983. – 152 s. – (Biblioteka agronoma).
7. Rekomendacii po vzdelyvaniju i uborke šalfeja muskatnogo v lesostepnoj zone USSR / podgot. : L. D. Jurčak, G. A. Pobirčenko. – K. : 1990. – 7 s.
8. Jurčak L. D. Kultura šalfeja muskatnogo v Lesostepi Ukrainy / L. D. Jurčak, G. A. Pobirčenko. – K. : Nauk. dumka, 1997. – 166 s.

Рецензент: **Анікіна О.П.**, кандидат історичних наук.

Стаття подана
09.12.2013

ЗМІСТ

Алієва Е.Б.	ТЕОРЕТИЧНІ ТА ОРГАНІЗАЦІЙНІ ЗАСАДИ ОБОРОННО – МАСОВОЇ РОБОТИ В СРСР ТА УСРР (УРСР) В РОКИ МІЖВОЄННИХ П'ЯТИРІЧОК	3
Барабаш Ю.В.	СОЦІАЛЬНО-ВИРОБНИЧА СФЕРА ДОНБАСУ ПЕРІОДУ 20-Х РР. ХХ СТ. У СУЧАСНІЙ ІСТОРИОГРАФІЇ	12
Бесараб Л.Р.	ДЕРЖАВНА МОЛОДІЖНА ПОЛІТИКА ТА ГРОМАДСЬКИЙ РУХ У АКТИВІЗАЦІЇ УЧАСТІ МІСЬКОЇ МОЛОДІ В СУСПІЛЬНО – ПОЛІТИЧНОМУ ЖИТТІ УКРАЇНИ (1990 – 2000 – і роки)	21
Бельдогіна І.Ю.	ПОСИЛЕННЯ КРИЗОВИХ ЯВИЩ В РОСІЙСЬКІЙ ПРАВОСЛАВНІЙ ЦЕРКВІ ПІД ЧАС БУРЖУАЗНИХ РЕФОРМ В РОСІЙСЬКІЙ ІМПЕРІЇ У ДРУГІЙ ПОЛОВИНІ ХІХ СТ.	35
Болотчєва К.В.	ДИНАМІКА КІЛЬКІСНИХ ЗМІН СЕРЕД МЕДИЧНИХ ПРАЦІВНИКІВ ДОНБАСУ (1944-1953 рр.)	43
Величко С.О.	УСТАНОВЧІ ДОКУМЕНТИ ОРГАНІВ ДЕРЖАВНОЇ ВЛАДИ ЯК ДЖЕРЕЛО З ІСТОРИЇ СОЦІАЛЬНОГО І КУЛЬТУРНОГО РОЗВИТКУ УСРР 1921 – 1929 РР.	48
Вергунов В.	ПРОФЕСОР С.М. ТУЛАЙКОВ (1880–1932) – ВЧЕНИЙ-АГРАРІЙ ТА ОДИН ІЗ ОРГАНІЗАТОРІВ СІЛЬСЬКОГОСПОДАРСЬКОЇ ДОСЛІДНОЇ СПРАВИ В РОСІЇ ТА УКРАЇНІ	56
Гладченко І.О.	ПРОЦЕС ВИХОВАННЯ МОЛОДІ У ГРОМАДСЬКИХ ВІЙСЬКОВО-СПОРТИВНИХ ТЕХНІЧНИХ ОРГАНІЗАЦІЯХ – АСПЕКТИ ТЕОРЕТИЧНОГО БАЗИСУ ТА ДЖЕРЕЛА ІНФОРМАЦІЇ (на прикладі страйкбольних організацій України)	66
Гусс К.С.	СТАНОВЛЕННЯ ТЕХНІЧНОЇ ОСВІТИ В ДОНБАСІ НАПРИКІНЦІ ХІХ ст.	77
Дем'яновський О.Ю.	МЕТОДИ РОЗВЕДЕННЯ СІЛЬСЬКОГОСПОДАРСЬКИХ ТВАРИН: ІСТОРИЧНИЙ АСПЕКТ	85
Коваленко М.М.	МЕТОДИКА ДОСЛІДЖЕННЯ КОРЕНЕВОЇ СИСТЕМИ СІЛЬСЬКОГОСПОДАРСЬКИХ КУЛЬТУР У НАУКОВІЙ СПАДЩИНІ ПРОФЕСОРА В.Г. РОТМІСТРОВА	91

Лахач Т.О.	РАДЯНСЬКІ ЖІНКИ У РЕГЛАМЕНТАЦІЙНІЙ СИСТЕМІ ДЕРЖАВНИХ ПЕРЕТВОРЕНЬ 1930-Х РОКІВ	101
Мезеря О.А.	РЕФОРМА КОМПЛЕКТУВАННЯ ВІЙСЬК ДРУГОЇ ПОЛОВИНИ ХІХ СТ. В РОСІЙСЬКІЙ ІМПЕРІЇ ТА ЇЇ СОЦІАЛЬНІ НАСЛІДКИ ДЛЯ МЕШКАНЦІВ УКРАЇНСЬКИХ ГУБЕРНІЙ	112
Мелентьєва М.О.	ЗАСАДИ МІЖНАРОДНОГО СПІВРОБІТНИЦТВА УКРАЇНИ В СОЦІОКУЛЬТУРНІЙ СФЕРІ	121
Мерко О.М.	ПРОСВІТНИЦЬКО-ПЕДАГОГІЧНА ДІЯЛЬНІСТЬ ПРОФЕСОРА М.М. КЛЄПІНІНА	128
Михайлюк В.П., Михайлюк О.І.	ЗАРУБІЖНА УКРАЇНІСТИКА ПРО ТРАНСФОРМАЦІЮ ВІТЧИЗНЯНОГО СЕЛА У 1917 – 2010 РР.	135
Мулякова Л.	ТВОРЧИЙ ДОРОБОК О. А. БУГУЦЬКОГО НА ЕТАПІ ПІДЙОМУ НАУКОВОЇ ДІЯЛЬНОСТІ (1962–1972 РР.)	144
Писаний Д.М.	ОБРАЗ РАБСТВА В ІНТЕРПРЕТАЦІЇ ШОПЕНГАУЕРА ТА ІСТОРИЧНІ РЕАЛІЇ ЕПОХИ	151
Савченко Л.Г.	НАУКОВА ТА НАУКОВО-ОРГАНІЗАЦІЙНА ДІЯЛЬНІСТЬ АКАДЕМІКА О.М. ОНИЩЕНКА: ІСТОРИЧНО-НАУКОВИЙ АНАЛІЗ	158
Сапицька О.М. Золотар С.А.	ШВЕЙЦАРСЬКА ОБОРОННА КОНЦЕПЦІЯ «RÉDUIT SUISSE»	166
Стефанов Ю.А.	РЕСПУБЛІКА ДУБРОВНИК ТА ЇЇ ДІЯЛЬНІСТЬ НА ТЕРЕНАХ БОЛГАРІЇ	180
Тараненко О.Г.	ЕВОЛЮЦІЯ ТЕОРІЇ ІНТЕНСИФІКАЦІЇ СІЛЬСЬКОГО ГОСПОДАРСТВА ТА МІСЦЕ В НІЙ НАУКОВОГО ДОРОБКУ Л.О. ШЕПОТЬКО	188
Фомін А.В.	ВІДНОВЛЕННЯ ФУНКЦІОНУВАННЯ КАС ГРОМАДСЬКОЇ ВЗАЄМОДОПОМОГИ КОЛГОСПНИКІВ СИСТЕМИ СОЦІАЛЬНОГО ЗАБЕЗПЕЧЕННЯ УКРАЇНИ У ПОВОЄННІ РОКИ (1945 – 1956)	196
Чернов Б.О.	СТАНОВЛЕННЯ НАЦІОНАЛЬНОЇ ОСВІТИ В ДОБУ УКРАЇНСЬКОЇ ЦЕНТРАЛЬНОЇ РАДИ (БЕРЕЗЕНЬ 1917 – КВІТЕНЬ 1918 РР.)	215
Шарін О.В.	РОЗВИТОК ПРОМИСЛОВОСТІ ПІВДЕННОУКРАЇНСЬКОГО РЕГІОНУ В 60-Х РОКАХ ХХ СТ.	228

Шетерляк Т.М.	РОЗВИТОК ЗВ'ЯЗКУ В 1917 - 1927 РОКИ	236
Юрчак Е.В.	КУЛЬТУРА ШАВЛІЇ МУСКАТНОЇ У НАУКОВИХ ДОСЛІДЖЕННЯХ УКРАЇНСЬКОЇ ВЧЕНОЇ-АЛЕЛОПАТА Л. Д. ЮРЧАК	243

Вимоги до оформлення наукових статей для публікацій у збірнику наукових праць «Історичні записки»

1. Порядок розташування структурних елементів наукової статті:

УДК

НАЗВА СТАТТІ (мовою статті)

Прізвище, ім'я, по-батькові авторів (повністю), вчений ступінь, вчене звання, посада (шрифт напівжирний, вирівнювання по ширині).

Анотація

Текст анотації (100 – 250 слів (900 – 1000 знаків), шрифт напівжирний, вирівнювання по ширині).

Ключові слова: (шрифт напівжирний курсив, вирівнювання по ширині).

В С Т У П

Текст Вступу (шрифт напівжирний, вирівнювання по ширині).

МЕТА РОБОТИ

Текст Мети (шрифт напівжирний, вирівнювання по ширині).

РЕЗУЛЬТАТИ (основний текст роботи)

Текст роботи (шрифт напівжирний, вирівнювання по ширині).

ВИСНОВКИ ТА НАПРЯМИ ПОДАЛЬШОГО ДОСЛІДЖЕННЯ

Текст висновків (шрифт напівжирний, вирівнювання по ширині).

Література

Список літератури нумерований

ПРІЗВИЩЕ ІНІЦІАЛИ. НАЗВА СТАТТІ (шрифт жирний, вирівнювання по ширині, прописні літери, російською мовою (якщо стаття українською, або навпаки).

Анотація цією ж мовою.

Ключові слова.

ПРІЗВИЩЕ ІНІЦІАЛИ. НАЗВА СТАТТІ (шрифт жирний, вирівнювання по ширині, прописні літери, англійською мовою).

Анотація цією ж мовою.

Ключові слова.

References

Той самий список літератури латинським алфавітом (транслітерація).

Рецензент

Стаття подана

31.12.2013

Стаття друкується вперше

(сканований підпис)

Резюме для Веб-сайту англійською 4000 знаків (безоплатно)

2. Вимоги для оформлення тексту: всі поля 20 мм; шрифт Times New Roman, кегель 14, інтервал – 1,5, абзацний отступ – 10 мм. Рисунок й таблиці оформляються згідно з ДСТУ. Щодо символів. В тексті необхідно використовувати лапки лише такого зразку: «», тире – це коротке тире «-». Не потрібно ставити зайві пробіли, особливо перед квадратними

чи круглими дужками, а також в них. Для запобігання потрібно використовувати функцію «Недруковані знаки».

3. Стаття подається як в електронному варіанті (на диску чи електронною поштою) так і один паперовий екземпляр на листах формату А4. Текст статті оформлюється в редакторі **Microsoft Word XP 1997 - 2003**. Стаття, резюме, данні про автора **зберігається** єдиним файлом **під прізвищем автора** в форматі ***.doc**.

4. Оформлення літератури згідно нових вимог ДАК України. Посилання на джерела подаються за таким зразком: [1; 2; 5] – якщо декілька джерел, та з вказанням сторінки [5, с. 55], або архівні джерела [10, арк. 120, 135 зв.].

5. Статті, автори яких не мають наукового ступеня, супроводжуються рецензією доктора (кандидата) наук за фахом публікації або витягом із протоколу засідання кафедри (відділу) про рекомендацію статті до друку (подається у сканованому вигляді електронною поштою).

6. Обов'язково до статті додається резюме статті англійською мовою не менше як 4000 знаків. Резюме повинно містити мету та методи дослідження, основні висновки.

7. Відповідальність за зміст, точність поданих фактів, цитат, цифр і прізвищ несуть автори матеріалу. Редакція залишає за собою право на незначне редагування і скорочення, а також літературне виправлення статті (зі збереженням головних висновків та стилю автора). Редколегія може не поділяти світоглядних переконань автора.

8. Стаття обов'язково супроводжується авторською довідкою із зазначенням: прізвище, ім'я та по-батькові (повністю); науковий ступінь, звання, посада, місце роботи; домашня адреса, телефон, адреса електронної пошти. В кінці статті автор повинен відмітити, що стаття друкується вперше, вказати дату та надати скановану копію власного підпису.

ДЛЯ НОТАТОК

Наукове видання

**ІСТОРИЧНІ ЗАПИСКИ:
Збірник наукових праць**

Випуск 40

Видання збірника здійснено за рахунок авторів

За достовірність викладених фактів,
цитат та інших відомостей відповідають автори

**Головний редактор
Технічний редактор
Відповідальний секретар
Оригінал-макет**

**Михайлюк В.П.
Бельдюгіна І.Ю.
Д'яконіхін А.В.
Бельдюгіна І.Ю.**

Підписано до друку 10.12.2013 р.
Формат 60 x84 1 / 16. Папір офсетний. Гарнітура Times New Roman
Друк офсетний. Умов. друк. арк. 17,02.
Наклад 300 прим. Вид.№ 93. Замовлення№ 56. Ціна вільна.

Видавництво
Східноукраїнського національного університету
Імені Володимира Даля

Свідоцтво про реєстрацію: серія ДК № 1620 від 18.12.03 р.

Адреса видавництва: 91034, м. Луганськ, кв. Молодіжний, 20 а,
Телефон (0642) 41-34-12. Факс (0642) 41-31-60.
e-mail:uni@snu.edu.ua